

**Emlékezet, örökség, identitás:
bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata**

Doktori (PhD) értekezés

Készítette:
Gatti Beáta

Témavezető:
Dr. Mohay Tamás
egyetemi tanár, ELTE Néprajzi Intézet intézetigazgató

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program

2018.

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás	3
Absztrakt	4
I. Bevezetés	5
1. Problémafelvetés	5
2. Célkitűzések	6
3. Szerkezet	6
II. Elméleti keretek	8
1. Identitás, etnicitás	11
2. Örökség, örökségesítés	15
3. Diaszpórák, kapcsolatok	19
4. Trauma és emlékezet	22
III. A kutatás arculata és módszertana	29
1. Áttekintés: a kutatás alakulása	29
2. Kutatói szerep: határok és lehetőségek	31
3. A kutatás módszertana	43
IV. Bukovina	55
1. A térség bemutatása és története	55
2. Etnikai és felekezeti összetétel	60
3. Bukovina: közös múlt, párhuzamos örökség(ek)?	65
4. Bukovina mint imaginárius táj	77
V. A bukovinai székelyek története és kutatástörténete	82
1. Értelmezési szempontok	82
2. Gyökerek	87
3. Tudósítások és akciók	90
4. A bácskai telepítés és előzményei	97
5. A bukovinai székelyek kutatása 1942 után	106
6. Sántha Alajos jelentősége (esettanulmány)	107
7. Helyzetkép 1944 után	119
8. Újra-felfedezés és etnikus megújulás	122
9. Összegzés	128
VI. A bukovinai székelyek rokonsági rendszeréről	130
1. Kutatási előzmények	132
2. Rokoni kapcsolatok írott forrásokban	137
3. Összegzés	145
VII. Egy bukovinai székely családi gyűjteményi értelmezési lehetőségei	147
1. A gyűjtemény alakítói és tartalma	150
2. Kontextusok	154
3. Privát történetek a családi gyűjteményben	158
4. A gyűjteményben kirajzolódó kapcsolatokról	166
5. Összegzés	174

VIII. Az örökségesítő folyamatok jelenkori aspektusai	176
1. Közelítések a kortárs folyamatokhoz	176
2. Szereplők és színterek	180
3. Bukovina: „az otthontalanság otthona”?	187
4. „Most boronáljuk össze a rokonságot”: a család, rokonság mint örökség	210
5. Összegzés	222
IX. Összefoglalás	225
1. Kitekintés: kutatási irányok és lehetőségek	227
Szakirodalom	231
Hangfelvételek	249
Források	250
Adattári források	250
Egyéb források	250
Egyéb újságcikkek	251
Privát, családi gyűjtemények	252
Videók	252
Térképek	252
Mellékletek	253
Térkép Bukovináról	253
A bukovinai magyar falvak vázlatos térképe	254
A bukovinai székelyek vándorlása 1764-1945	255
Fotóesszé	256
Portévázlatok	272
A Lőrincz – Miklós család gyűjteménye	281
Fényképek a Bukovina: „az otthontalanság otthona”? című részfejezethez	300

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel és hálával gondolok a bukovinai és nem bukovinai származású barátaimra, ismerőseimre, rokonaimra, beszélgetőtársaimra, akik segítsége és tudása nélkül jelen írás nem készülhetett volna el.

Köszönöm a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program oktatóinak, a doktori program hallgatóinak a szakmai meglátásokat, támogatásukat. Külön köszönet illeti az értekezés tanzéki műhelyvitájának opponenseit, Máté Gábort és Szabó Á. Töhötömöt az építő meglátásaiért, kritikai észrevételeikért.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Mohay Tamásnak, hogy az elmúlt évek során biztított, a szakmai és baráti beszélgetéseket, olykor vitákat; és hogy kísért ezen az úton.

Szeretnék köszönetet mondani Keszeg Vilmosnak az inspiráló gondolataiért, bizalmáért – a kolozsvári ösztöndíjas időszak alatt és azon túl.

Köszönöm Balatonyi Juditnak, Nagy Teréziának és Varga Sándornak, hogy a szakmai és baráti beszélgetésekkel (és türelmükkel), az elkészült szövegek olvasásával segítettek a munkámat.

A doktori tanulmányaim során elnyert ösztöndíjak nagy mértékben segítettek a kutatás megvalósulásában (Magyar Ösztöndíj Bizottság, Román-Magyar Részképzési Ösztöndíj, 2011/12; Campus Hungary Ösztöndíj – B2/1SZ/18241, B2/1R/13132, B2/1R/3540; Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt; Új Nemzeti Kiválóság Program – UNKP-16-3. IV.).

Hálás vagyok a SZTE integratív mentálhigiéné szakirányú továbbképzésben részt vevő csoporttársaimnak, a csoport megtartó erejéért; és Dr. Ónody Saroltának azért, hogy ráirányította a figyelmemet a traumákra, traumatikus tapasztalatokra és a témához való saját kapcsolódásaimra.

Köszönettel tartozom a családomnak, barátaimnak, akik az elmúlt években a lehetőségeik szerint segítettek a doktori értekezés elkészítésében.

A doktori értekezésemet a nagyszüleim emlékének ajánlom.

Szeged – Baja, 2018. augusztus 15.

ABSZTRAKT

Doktori (PhD) értekezésemben a bukovinai székelyek identitáskonstrukciós, örökségesítő gyakorlatainak néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálatára vállalkozom. Különös figyelmet fordítok a kérdés történeti és kutatástörténeti kontextusainak bemutatására is. Az érdekel, hogy milyen tartalmakon keresztül jelenítődik meg a *bukovinai székelység (bukovinaiság)*. Hogyan történik az otthonkeresés, egy olyan néprajzi csoport esetében, amely sajátos történetéből adódóan éppen a világban való otthonosságérzésében rendül(t) meg? Erre vonatkozóan elsősorban a bukovinai székelyek etnikus megújulását követő időszakból hozok példákat, a többszinterű etnográfia módszertanát alkalmazva. Mivel a bukovinai székelyek öntematizálásban és örökségesítő gyakorlataiban ezek kulcsszerepet játszanak, így vizsgálni fogom a családdal, a rokonsággal kapcsolatos tudást, annak számon tartását, valamint az otthon és a szülőföld mítosz ápolásának gyakorlatait. Dolgozatomban amellet érvelek, hogy mindezek újratermelődő identitásokat és a valós és virtuális térben folyamatosan növekvő hálózatot hoznak létre.

I. BEVEZETÉS

1. Problémafelvetés

*Szülőföldem Bukovina / Istensegíts szép határa
Mevane még a kopachegy / A kopac hegyen három kereszt
Meglátlak e valahára / Ahol állok ahol járok
Mindig csak feléd nézek.¹*

*Végső soron a történelem, amely messziről indult, s a maga
enyhe cikcakkjaival mélyen belenyúlik a jövőbe, egyszerre
veti fel az összes régi problémát.²*

Kisfaludy Károly *Szülőföldem szép határa!* című költeményének fenti parafrázisa Miklós Gáborné Lőrincz Borbála (Istensegíts, 1908 – Majos, 1991) kéziratos énekes füzetének első oldalán olvasható. Az idézett részlet – amely egy nagyobb bukovinai székely családi gyűjtemény része – beszédes szimbóluma a csoport nagy történeti narratíváinak. Ezek markáns pontjai az otthon többszöri elhagyása, a hányattatott történetük, amelyet gyakran Jézus kínszenvedéséhez hasonlítanak, a Bukovinára, mint otthonra történő emlékezés.

Ha rátekintünk a mozaikszerűen elhelyezkedő bukovinai székelyek csoportjaira, az eltérő szinteken és színtereken történő, egyéni vagy közösségi identitáskonstrukciós és örökségítő gyakorlataikra, úgy tűnik, hogy azok nagyon hasonló kulcsfogalmak mentén szerveződnek. Általános kutatási kérdéseim ehhez kapcsolódnak: mi eredményezi a napjainkban is virágozni látszó bukovinai székely identitástudatot, mind a térbeli széttagoltságuk, mind pedig annak ellenére, hogy bizonyos csoportjaik akár több, mint százharminc éve elhagyták Bukovinát? Mindez tovább vezet a történeti, illetve kortárs ön- és közösségrepresentációk kérdése-
ihez. Vizsgálatuk számos irányban történhet, melyek közül itt az egyéni kezdeményezéseket és azok tágabb kontextusait, a hozzájuk kapcsolódó hatalmi struktúrákat és diskurzusokat emelem ki. Ezek természetszerűen nem egymástól elválasztva, hanem folyamatos kölcsönhatásban működnek.

¹ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratos füzetéből.

² Braudel 2004: 503.

2. Célkitűzések

PhD értekezésemben a bukovinai székelyek identitáskonstrukciós, örökségesítő gyakorlatainak néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálatára vállalkozom Különös figyelmet fordítok a kérdés történeti és kutatástörténeti kontextusainak bemutatására is. Fő kérdésem, hogy milyen tartalmakon keresztül jelenítődik meg a *bukovinai székelység (bukovinaiaság)*. Hogyan történik az otthonkeresés, egy olyan néprajzi csoport esetében, amely sajátos történetéből adódóan éppen a világban való otthonosságérzésében rendül(t) meg? Milyen módokon történik az elhagyott haza, otthon világának örökségesítése, milyen hangsúlyos elemei vannak ennek? Írásomban különböző szinterekről hozok példákat erre vonatkozóan, elsősorban a bukovinai székelyek etnikus megújulását követő időszakból; és azokat a hatalmi diskurzusok fényében vizsgálom.³ Mivel az öntematizálásukban és az örökségesítő gyakorlataikban ezek kulcsszerepet játszanak, így vizsgálom a családdal, a rokonsággal kapcsolatos tudást, annak számon tartását, valamint az otthon és a szülőföld mítosz ápolásának gyakorlatait. Célom, hogy a választott források, megfigyelt jelenségek, események elemzésével hozzájáruljak az emlékezet, az örökségesítés fogalmi körül szerveződő, komplex és interdiszciplináris érdeklődésre számot tartó diskurzushoz.

3. Szerkezet

A fenti célkitűzések alapján, a bevezetést követően írásom második és harmadik fejezetében az elméleti és módszertani kereteket foglalom össze.

Ezt követően, a negyedik és ötödik fejezetekben a különféle intézményes és helyi tudáselitek által generált narratívákat, beszédmódokat tekintem át Bukovina mint földrajzi és mint imaginisztikus táj, majd a bukovinai székelyek kapcsán. Hipotézisem, hogy ezek a megközelítések – hol közvetve, hol közvetett módon – formálják a bukovinai székelyekről szóló tudást. A folyamatokba a mindenkor bukovinai székely tudáselit is bekapcsolódott. Ilyen módon a nemzeti történelem megrajzolásában, a közösségteremtő történelmi múlt megkonstruálásában időről-időre fontos szereplőként jelentek/nek meg a bukovinai székelyek. Mindez nem egyirányú folyamat. Részint, mert a lokális elit tevékenysége ezen történetek megírásában és forgalmazásában legalább annyira meghatározó, mint az individuális kezdeményezések; részint pedig a csoport is hús-vér emberekből áll, érzésekkel, gondolatokkal, (családi)

³ Bruce Lincoln szerint az elit a fizikai erőszakot és a hosszú távon hatékonyabb, belülről is formálni képes diskurzusok (mítoszok, rítusok, taxonómiák) által kifejtett tudatformáló erőt használhatja annak érdekében, hogy a társadalom egy részét vagy egészét befolyásolja. Lincoln 1989., vö. Kőnczei 2009: 19–30.

mintákkal, szerepekkel, felszabadító élményekkel és nehéz tapasztalatokkal; s ez minden esetben sokrétűbb és szélesebb mozgásteret jelent, mint amit a konceptuálisan szervezett tudás lefedhet.⁴

Dolgozatom hatodik és hetedik fejezeteiben különféle egyéni kezdeményezéseket, stratégiákat mutatok be a bukovinai székelyek öntematizálása kapcsán. Össze kell tartani, mert így lehet túlélni – durván megfogalmazva ezt üzeni már az 1764-es kezdet is, és az azt követő (különféle diskurzusok által is táplált), traumatizált múlt. Úgy vélem, hogy az erre adott *válaszkísérletekben* kulcsszerepe van a bukovinai székelyek hosszú időn keresztül fennálló rokonsági rendszerének, egymás számon tartásának és az emlékezés igényének. Az 1941-es telepítést, majd hangsúlyosabban az 1944-es menekülést követően, amikor a korábbi nemzeti rendszer végérvényesen és földrajzilag is szétszakadni látszott, némi kihagyással, de viszonylag hamar adekvát resztoratív, helyreállító eszközökként jelentek meg a „rokonkersők”, egyéni visszaemlékezések, családi irattárak, a családtalálkozók vagy a családfák – hiszen a veszteségek ellenére (vagy éppen azért) a megmaradt múltat meg kellett őrizni, el kellett tárolni. Így ezek voltaképpen az ősokról (és általánosságban a bukovinai székelyekről) őrzött tudás hordozói, az emlékezet kihelyezett alakzatai.

Dolgozatom nyolcadik fejezetében kortárs örökségésítő gyakorlatokra térek ki. Az ott hon, a szülőföld mítoszának ápolása, valamint a családdal kapcsolatos tudás és annak számon tartása a bukovinai székelyek önmeghatározásának egyik lényegi szelete, A csíki eredetig visszanyúló családfák az emlékező funkciójuk mellett jelentős szerepet játszanak a „traumákat túlélő” közösség fenntartásában vagy (újra)teremtésében.

Jelen kutatás több okból sem tekinthető reprezentatívnak. Részint mert választásaimat akarva-akaratlanul befolyásolják a személyes preferenciáim, érdeklődésem és lehetőségeim; részint mert a különböző forrásanyagok és terepmunka alapján megírt összefoglalók és esettanulmányok kétdimenziós, időben előre haladó és látószögükben különböző részleteket megmutató fotókhoz hasonlíthatók. Ugyanakkor ezek számos ponton össze is kapcsolódnak, és fényt vetnek a bukovinai székelyek közösségkonstrukcióit meghatározó nagyobb folyamatokra (is): vagyis, hogy milyen szituatív és rítusszerűen ismétlődő helyzetei vannak ennek, hogyan történik a bukovinai székelység megélése.

⁴ Vö. Könczei 2009: 30.

II. ELMÉLETI KERETEK

Jelen fejezetben kísérletet teszek arra, hogy a kutatásom során érintett kérdések összetett elméleti vonatkozásait körüljárjam. Ez több szempontból is kísérlet: egyrészt, mert a kutatási fókuszom az elmúlt években fokozatosan változott, és komoly dilemmákat okozott, hogy milyen módon közelítsem meg a rendelkezésemre álló, nagyobb időszakot felölelő anyagmenyiséget. Másrészt pedig a téma elméleti vonatkozásai – többek között – olyan kulcsfogalmak körül szerveződ(het)nek, mint *az egyéni és kollektív emlékezet, a kulturális emlékezet, az identitás, az etnicitás, a reprezentációk, a társadalmi hálózatok, az örökségesítés, a traumák*; és amelyek köznap használata, valamint a tudományos diskurzusokon belüli szerepük önmagukban is rendkívül komplex kérdéseket feszegetnek.

Az egyetemi szakdolgozatomban és doktori kutatásaim elején azt terveztem, hogy a bukovinai székelyek *identitását, kulturális emlékezetét*⁵ vizsgálom, olyan kérdések mentén, melyek a *helyi közösségek* számára fontosak lehetnek – amit ma már meglehetősen nagyvonalú vállalkozásnak tartok.⁶ Mindez több szempontból is problematikusnak tűnt. Egyrészt, ilyen módon a súlypont könnyen eltolódhat a helytörténeti kutatások irányába, amit nem szerettem volna. Másrészt, az emlékezet és az identitás egyike azon sokrétű fogalmainknak, amelyek rendre előkerülnek a tudományos és mindennapi használatban, és ezeken belül is számos megközelítési mód közül választhatók, ami pedig mindenképp önkényes lesz. Mindezt nehezítette a bukovinai székelyek diaszporikus jellege. Ennek kapcsán az a triviálisnak tűnő kérdés merült fel, hogy milyen alapon válasszak ki egy-egy, adott helyen élő bukovinai székely csoportot vagy akár egy-egy forráscsoportot? Ha meg is találok ennek magyarázható vagy (legalább számomra) elfogadható metszetét, a bukovinai székelyek sokrétű, kontextuális kapcsolódásait és a választások esetlegességét figyelembe véve, a kutatás mit mondana el (elmondana-e bármit is) a választott témáról? Ekkor fordult a figyelmem a *populáris írásbeliség*, továbbá *a történetmondás, az írás, az archiválás és emlékezet*, valamint az *örökségesítés* kapcsolódási pontjai és elméleti irodalma, továbbá családi irattárak, gyűjtemények vizsgálata felé,

⁵ Assmann 1999.

⁶ A doktori iskolába történő jelentkezéshez leadott kutatási tervem a *Hagyomány és identitás a bukovinai székelységnél* címet viselte.

amivel (akkor még úgy gondoltam) megkerülhetők a fenti dilemmák. Mindezekre a történelemmel, a múlttal kapcsolatos emlékezetszervezési technikákként tekintek.⁷

Eközben a tapogatózásként, útkeresésként is funkcionáló terepmunkám alátámasztani látszott azt a korábbi feltételezésemet, miszerint a kortárs folyamatokban a bukovinai székely elnevezés sokkal inkább a kiindulási helyre, Bukovinára vonatkozó, szituatív módon előhívható *címkeként* működik, az azon belüli kategorizálás (például az egyes települések mentén) vesztít a jelentőségéből, ritkábban kerül elő. Emellett a bukovinai székelyek többféle forrásból építkező *közös története* folyamatosan, különféle egyéni és kollektív reprezentációk kapcsán jelenik meg, ami részint egy közös mintázat kialakítása felé mutat; részint ugyanezen történetvázon belül *versengő történetek* is megfigyelhetők. Sajátos történeti tudatukat és intenzív kapcsolattartásukat, a rokonság öntematizációban betöltött szerepét látva az is egyre világosabbá vált, hogy a néprajzi, kulturális antropológiai irodalom elméleti megközelítései és fogalmai, úgy, mint *az emlékezet és identitás, társadalmi konstrukciók, a kulturális és kollektív emlékezet, a kitalált hagyomány, az elképzelt közösségek vagy az örökségesítés* jól használhatók, de nem nyújtanak kizárólag érvényes, mindent lefedő értelmezési szempontokat a témához.

Így kerültem közelebb ahhoz, hogy a kiindulási kérdések mellett izgalmas témát jelent az időben és térben is többszintű, többirányú, hatékonyan működni látszó *kommunikációs rendszernek* a vizsgálata, amely kulcsfontosságúnak tűnik a bukovinai székelyek öntematizálásában, a róluk szóló etnikus tudás alakításban, reprezentációjában és a csoporton belüli kapcsolatok fenntartásában. Egyre inkább azokra a *történetekre* kezdtem figyelni, amelyekben a különböző helyeken élő bukovinai székelyek *társadalmi hálózata* tetten érhető, és amely fontos építőköve a kortárs identitáskonstrukcióknak is. A kapcsolódó *narratívák* jellemző témái pedig éppen a bukovinai székelyek története, azok privát lenyomatai, a családi kapcsolatok jelentőségének hangsúlyozása és mindezek *értékelése*.⁸ Ez a magam számára azért is bizonyult elfogadhatónak, mert ebben jól integrálhatónak láttam a korábbi kutatási fókuszokat és forráscsoportokat; valamint illeszkedett a többszinterű etnográfiaiak esetén megfogalmazott módszertani iránymutatásokhoz. Egyaránt figyeltem a csoporton belüli és kívüli kapcsolatokra, melyek közül jelen írásban főként az előbbiekre fókuszálok. Tisztában vagyok azzal, hogy a bukovinai székelyek identitáskonstrukciós gyakorlatait mind Bukovinában, mind pedig a

⁷ Vö. Shils 1987.

⁸ Ld. bővebben az ún. *evaluative social talk* (értékelő közösségi beszéd) kapcsolódó irodalmát. Olyan szóbeli közlések tartoznak ide, amelyekben a közösség tagjai egymás értékelésével a belső kohéziót és a társadalmi különbségeket egyaránt erősítik. DiFonzo–Bordia 2006: 7., Mészáros 2013: 43.

később létrejött telepek esetében az ottani lakosság (románok, svábok, felvidékiek, helyi magyarok stb.) narratíváinak tükrében is fontos volna vizsgálni.⁹

A terepmunka-helyzetek arra világítottak rá, hogy a bukovinai székelyek jelenleg megfigyelhető társadalmi hálózatában egész más módon válik fontossá a rokonság. A korábban működő, és pusztán néhány tanulmányban leírt nemzeti szervezethez képest a számon tartott rokonok köre egyszerre szűkül és tágul: a diaszporikus jelleg, a felejtés és az egyéb (interkulturális, környezeti, globalizációs stb.) hatások okán számos családtag kiesik ebből, míg mások (horizontális és vertikális irányban) belekerülnek. Szemléletes példája ennek a bukovinai székelyek körében igen népszerű családfakutatás, családfa-írás. Az elmúlt évtizedekben a bukovinai székelyek kitermelték ennek specialistáit (családfakutatók). Tevékenységüket szervezeti szinten is támogatják, elismerik; így például 2018-ban a családfakutató Fábrián Tamás a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége (a későbbiekben BSzoSz) által adományozott Gáspár Simon Antal-díjat vagy 2009-ben a szintén e téren tevékenykedő Rudolf László Sebestyén Ádám-díjat vehetett át. A családfák alapján létrejövő, közösségépítő-szervező erővel bíró, konstruált rokon kapcsolat pedig egy rugalmasabb és dinamikusabb rokonság-felfogás fele mutatnak. Jelentősek azok a *gyenge kötésű kapcsolatok* is, amelyek alapján a bukovinai székelyekhez kötődő etnikus-kulturális elemeket kívülről is elismerik. Bár írásomban csak utalásszerűen térek ki, mégsem szabad megfeledkezni arról, hogy a különböző helyekre történő telepítések természetesen lokális kapcsolatokat (és elhatárolódásokat), továbbá a bukovinai székelyeken belüli differenciáltságot is eredményeztek, ilyen módon *helyi, lokális identitások* is létrejöttek (például dévaiak, al-dunaiak, vaskúti székelyek, kakasdi székelyek stb.).

Mindezek alapján kutatásom tágabban az *etnicitás* és az *identitás* problémaköréhez illeszkedik. Az esettanulmányok, elemzések során az *örökségesítés* elméleti irodalma nyújtott fontos szempontokat. Ezen túl, a témával kapcsolatos meglátásaimat a háttérből, közvetetten meghatározták a *traumákkal* kapcsolatos elméletek, valamint egyfajta *kapcsolati megközelítés* és a *diaszpórák* szakirodalma. Mindezekről komplex elméleti háttérként gondolkodom, melyben az etnicitás, a rokonság, az örökségesítés, a trauma vagy az emlékezet egymáshoz kapcsolódó fogalmak. Úgy vélem, hogy mind a bukovinai székelyek esetében megfigyelhető összetett, dinamikus kortárs folyamatok, mind pedig az elemzett források a fenti részterületek elméleti-fogalmi kereteivel írhatóak le. A következőkben röviden ezeket tekintem át.

⁹ Erre érintőlegesen, csatlaljai példák alapján a 2009-ben megvédett szakdolgozatomban került sor. A terepmunka során a csoporton belüli kapcsolódások vizsgálathoz képest kevésbé hangsúlyosan, de szempontként jelent meg.

1. Identitás, etnicitás

Az identitás és az etnicitás kapcsolata, kutatása összetett jelenség, amely különféle diszciplínákat figyelembe véve, különféle fókuszokkal közelíthető meg és a fogalmak számos definíciója ismert.¹⁰ Anélkül, hogy áttekinteném a kapcsolódó társadalomtudományi elméleteket, itt csak néhány, az értelmezés szempontjából fontosabb vonatkozásra térek ki.

Az elméleti megközelítésekben közös pontként talán kiemelhető, hogy jelentős kulturális, társadalmi, szimbolikus és politikai szerepet tulajdonítanak ezeknek. Számos kutató hívta fel a figyelmet az etnikum és etnikus kultúra fogalmainak dinamikus jellegére. Sárkány Mihály szerint e kettő elválasztása szükséges, s ez alapján az etnikum „az együttműködésnek az élet egészét átfogó, a számon tartott rokonsági vagy fiktív rokonsági csoportnál szélesebb körű szervezete, amely népként (azaz nem vélt vagy valós vérségi kötelékekkel) összetartozásának tudatában van, ezt a tényt etnonim alkalmazásával kifejezésre juttatja, vagy pedig olyan emberek együttese, akik valamikor ilyen átfogó, összetartozástudattal és névvel rendelkező egyesülésben éltek, de abból kiszakadva az összetartozás tudatát őrzik csak.”¹¹ Anthony D. Smith az etnikai közösségek hat jellemző tulajdonságát sorolta fel, melyek „1. a népcsoport közös neve; 2. leszármazásának és közös eredetének mítoszai; 3. az együtt megtapasztalt dolgokra vonatkozó közös történelmi emlékek; 4. közös „történelmi terület” vagy „haza,” illetve az ezekkel kapcsolatos képzettársítások; 5. a közös kultúra egy vagy több eleme – a nyelv, a szokások vagy a vallás; 6. a közösség tagjai közötti szolidaritás érzése.”¹²

Az etnikai csoport, etnikum fogalmához szorosan kapcsolódik az identitás kérdésköre; illetve ez utóbbi kapcsán gyakran kerülnek előtérbe etnikai, nemzeti kategóriák. Az etnikai csoport sok esetben a néprajzi csoport szinonímájaként is használt fogalom volt. Szabó László szerint ez előbbi az idegenszerűséget sugallja, miközben ezek a csoportok folyamatosan változásban vannak. A néprajzi csoport kifejezéssel kapcsolatos terminológiai tisztázás fontos momentuma volt az 1977-ben rendezett sárospataki konferencia, melynek előadásai Paládi-Kovács Attila szerkesztésében *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarorságra Néprajzhoz 7.* címmel jelentek meg.¹³ Más csoportok etnikus identitását is több ku-

¹⁰ Az etnicitás különféle értelmezéseit és a kapcsolódó elméleti vitákat Feischmidt Margit foglalta össze. Feischmidt 2010.

¹¹ Sárkány 2000: 95.

¹² Smith 2004: 208–209.

¹³ Paládi-Kovács 1980. A néprajzi csoport mint kutatási téma a magyar néprajzban, illetve a terminológiai kérdések kapcsán ld. bővebben Verebélyi (szerk.) 2006.

tató vizsgálta a magyar néprajzban, így például a jászok identitástudatával Szabó László vagy a kunok kapcsán Szilágyi Miklós foglalkozott a témával.¹⁴

Általában, az identitással kapcsolatos teóriákat és ezek kategorizálását figyelembe véve, úgy tekintek erre, mint narratívák és cselekvések sorára, amelyekkel az egyének vagy a csoportok elhelyezik önmagukat az adott lokalitásban és kultúrában.¹⁵ Ugyanakkor ez számos más történelmi, társadalmi, politikai stb. kontextusba is illeszkedik, melyek sok esetben alakítói lehetnek. Az identitás(ok) tehát különböző (például etnikus és nemzeti) narratívákban, kulturális gyakorlatokban és reprezentációk formájában jelennek meg, amelyekben többek között a csoport (elképzelt) eredete, története és más csoportokkal való kapcsolataik is láthatóvá válnak.¹⁶ Kulcsfogalomként jelenik meg a *reprezentáció*, melyre az etnikus kultúrák és identitások létrehozását, fenntartását lehetővé tevő szociális-kognitív gyakorlatként tekintek.¹⁷ Serge Moscovici a szociális reprezentációkról írt munkájában¹⁸ összekapcsolta az individuális és társas folyamatokat azzal, hogy kihangosította egyéni és kollektív gondolkodásra gyakorolt hatásukat. Szerinte a szociális reprezentációk társas kommunikáció révén, a közösség tagjai által képviselt diskurzusokban, meghatározott céllal jönnek létre, amely mentén versengő történetek, versengő csoportok alakulhatnak ki. A szociális reprezentációknak kulcsszerepük van a megismerésben, az identitás formálásában, azok tulajdonképpen a világ teremtésének módjai.¹⁹

A modernista felfogás szerint a nemzet társadalmi konstrukció eredménye, amelyben – Gellner szerint – az elit főszerepet játszik. Külön tematika ezen belül az etnikai identitás kérdése, és a nemzetépítéshez, nemzetesítő folyamatokhoz való kapcsolódása. A kérdéskör tekintélyes elméleti munkákkal és esetelemzésekkel rendelkezik.²⁰ Úgy tűnik, hogy elsősorban az 1989 utáni magyar nyelvű néprajzi, antropológiai irodalomban is előtérbe került a térség homogenizáló, nemzetépítő folyamatainak vizsgálata és ezen belül a különféle csoportok gya-

¹⁴ Szabó 1981.; Szilágyi 1996.

¹⁵ Az identitás-elméletek tipizálásáról ld. például Pataki 1997. vagy László 1999.

¹⁶ Ld. bővebben Cohen 2000.; Said 2004.; Edward Said szerint a kulturális identitás kollektív konstrukciós eljárás eredménye, ezt „tapasztalatok, emlékezet, tradíció és kulturális, politikai és társadalmi gyakorlatok/eljárások és kifejezésformák rendkívüli sokfélesége alapján” hozzák létre. Said 2004., idézi Balatonyi 2017c: 24.

¹⁷ Brubaker szerint a reprezentációk „perspektívák”, vagyis episztemológiai valóságok. Brubaker 2004: 79.

¹⁸ Moscovi 2002.

¹⁹ László 2003.

²⁰ Például Hobsbawn 1992., 1997.; Anderson 2006.; Gellner 2009.; Smith 2004. A téma magyar kutatástörténeti vonatkozásait Ilyés Zoltán foglalta össze (Ilyés 2014b.)

korlatai, az etnikus és nemzeti reprezentációk, s mindegyike a szaktudomány képviselő változatos módokon reflektáltak.²¹

A primordialista megközelítésekkel szemben, az etnicitás konstruktivista felfogásában,²² a kifejezés nem az objektív módon meghatározható kulturális jellemzőkre vagy különbségekre vonatkozik. Sokkal inkább viszonylagos, folyamatában és szituatív konstrukcióként értelmezhető, amelyben gyakran a csoport történeti kontinuitása, az ún. közös múlt, közös történelem képzete húzódik meg. A konstruktivista megközelítések kapcsán fontos mérföldkőnek számított a Fredrik Barth által megfogalmazott elmélet, amelyben a szerző a határ, határképző stratégiák mikro-, közép- és makroszintű működésének alapvető jelentőségét vizsgálja az etnikai identitás alakításban, aktivizálásban és fenntartásában. Ezt később kiegészítette azzal is, hogy mindebben lényegi szerepe van a történelemnek.²³ Szintén a Barth-i elméletből indult ki Richard Jenkins,²⁴ amikor az etnikai identitás dinamikus jellegét hangsúlyozta és a kettős, belső és külső önmeghatározási folyamat (vagyis ennek jelzése a csoport felé és más, külső csoportok meghatározása) mellé a csoport (belső) és a kategória (külső) fogalmait társította. Ilyen módon döntő fontosságú, hogy a belső meghatározások mellett a kategorizáció és a külső meghatározások is a kutatás részét képezzék – ahogyan erre a bukovinai székelyek történetét bemutató fejezetben kísérletet teszek.

Az etnicitás „csoportista” (*groupist*) felfogásáról – mely szerint a csoportok világosan lehatárolhatók, tagjait tekintve homogének, erős külső határokkal rendelkeznek, és a tagokat és cselekedeteiket éppen a csoporttagságuk határozza meg – Rogers Brubaker által megfogalmazott kritika szerint a tagok számára az etnicitás a világ értelmezésének egy módja és szűrője, amit az ún. etnikai vállalkozók tudatosan használnak, használhatnak.²⁵ Ugyanakkor ezt a társadalmi cselekvések és egyéni interakciók összefüggésében kell vizsgálni. Vagyis az lesz érdekes, hogy miként hozzák létre azokat a tartalmakat, amelyben a csoport, mint homogén entitás megjelenik. Az identitás szituatív, rugalmas jellegéből kiindulva az etnicitás kapcsán is az egyéni cselekvést kell a középpontba helyezni, és mint eseményt érdemes megköze-

²¹ Ilyés 2014: 93–94. Ilyés Zoltán Cohen és Niedermüller gondolatai mentén (Cohen 1985.; Niedermüller 2005.) kiemeli azt is, hogy azok a sémák többsége, amelyek meghatározzák a téma tudományos gondolkodását, a nemzetállamok keretében születtek meg, amelyek territorális és egyértelmű határok mentén szerveződnek, és amelyek a mi-ők, saját-idegen ellentétpárok mentén érthetők meg. Emellett szükségesnek látszik reflektálni a diaszpórák, az interkulturális kommunikáció, a kulturális határok és érintkezések kérdéseire is. Ilyés 2014: 94.

²² A konstruktivista és primordialista elméletek összefoglalásáról ld. bővebben Kántor 2004., Convisi 2004.; Hale 2004.

²³ Barth 1969.; 1984.

²⁴ Jenkins 2002.

²⁵ Brubaker 2001.; 2006.

líteni. Ez elvezet a mindennapi etnicitás problémaköréhez, amely Brubaker szerint mintegy „megtörténik” az emberrel. A folyamatokban sokszor kulcsszerepet játszó etnikai vállalkozók célja pedig a társadalmi-politikai céljaikkal összhangban az etnikai különbségtételek megerősítése lehet. Brubaker szerint a nemzeti, mint kategória soha nem eleve adott, hanem szintúgy társadalmi cselekvések eredménye. E kettő kapcsolatát Egry Gábor a következőképp fogalmazza meg: „Az egyéni interakciók során, a mindennapi helyzetekben kifejezésre jutó vagy éppen elrejtett etnicitás alapvetően különbséget, tehát választóvonalat jelöl vagy tüntet el. Ahol megjelenik, ott húzódik a csoport határa. Sok esetben pedig arra is következtetni enged, hogy mit is jelent pontosan az etnicitás, mi a tartalma, és ez már betekintést enged a nemzeti önazonosságához kapcsolódó tulajdonságok körébe is.”²⁶

Henry E. Hale²⁷ teszi fel a kérdést (a primordialista versus konstruktivista vitán túl, ugyanakkor a kapcsolódó pszichológiai és társadalomtudományi elméleteket számba véve), hogy miért is fontos az etnicitás. A szerző az identitást mint személyes referenciapontot és mint szociális radart értelmezi.²⁸ Bár azt helyzetfüggőnek tekinti, de figyelembe veszi a mélyen gyökerező, a minket körülvevő világ értelmezésére, megértésére törekvő pszichológiai mechanizmusokat (ami nem jelenti azt, hogy a csoportok szükségszerűen változatlanok és állandóak lennének). „De a primordiális elem ez esetben nem az, hogy maguk a csoportok szükségszerűen ’állandóak’, ’ősiek’ vagy ’lelkesek’, hanem az, hogy (a) az emberek a társadalmi kategorizációt megkönnyítő, a pszichikumban mélyen gyökerező mechanizmussal rendelkeznek; (b) az ’etnikainak’ nevezett markerek rendszerint inherens jelentőséggel bírnak a csoportokat megkülönböztető határok felállításában; és (c) egyes etnikai identifikációk tulajdonképpen meglehetősen ’régiek’, sűrűk és/vagy stabilak. Más értelemben viszont a megállapításaim határozottan konstruktivistának tűnnek: (a) a csoportidentifikáció nem függ össze lényegileg az érzésekkel; (b) az identitás folyamatosan és inherensen változik a környezet változásával; és (c) az identifikációk és az azokhoz rendelt jelentések rendkívüli mértékben manipulálhatók mind az elit, mind maguk az ’identifikálódó’ egyének által.”²⁹

Munkám során az etnicitás komplex, konstruktivista értelmezése alapján a bukovinai székelyek identitásának különböző szinteken, formákban és mélységben történő konstrukciós kísérleteit érzékelttem (még ha az identitás megélése az émikus értelmezésekben primord mó-

²⁶ Egry 2015: 35.

²⁷ Hale 2004.

²⁸ Hale 2004: 463.

²⁹ Hale 2004: 481. (Magyar fordítás: Hale 2009: 88.)

don is történik). Ugyanakkor is azt is látom, hogy a mindennapok szintjén a csoport etnikus-kulturális határai nem merevek, hanem szituatív módon átjárhatók.

2. Örökség, örökségesítés

Az 1970-es évek óta a tudományos és a politikai diskurzusban robbanásszerűen terjedő örökség fogalom fokozatosan alakult ki,³⁰ és számos olyan elemet, jelenséget is magában foglal, amelyet a néprajztudomány *hagyományként* azonosított.³¹ A két fogalom közti különbségre Keszeg Vilmos mutat rá: „a kulturális örökség fogalma Európában az 1970-es években jelent meg, akkor tudatosodott az, hogy a kultúrának arra a részére, amit a használók valamilyen meggondolásból nem preferálnak, vigyázni kell, biztonságba kell helyezni, muzealizálni kell. Ez fordulatot jelent az európai mentalitás történetében, mert különbség van a hagyomány és az örökség fogalma között. Míg a hagyomány terminus a generációkon keresztül használt és önkéntesen közvetített értékeket jelenti, addig az örökség terminus már jogi fogalom, és azt hangsúlyozza, hogy az utókornak jogában áll hozzájutni mindahhoz, amit az elődök felhalmoztak, kidolgoztak, s ami a mindennapi használatból kikerült. Az örökségnek a megőrzését, és a hozzáférést törvénynek kell garantálnia.”³²

François Hartog örökségesítésről (*patrimonialisation*) beszél a napjainknak megfigyelhető értékonzerválás kapcsán. Az örökség köre egyre szélesedett a kezdeti épített örökségtől kezdve a tágabb kulturális örökségig, napjainkban egymást érik annak legkülönbözőbb megjelenési formái. Egyes szerzők szerint az egyre inkább a kultúra fogalmának helyére lép,³³ mások metakultúraként beszélnek róla,³⁴ illetve örökségrezsimeket említenek.³⁵ Tulajdonképpen egyre inkább úgy tűnik, hogy bármilyen formában, környezetben, bárki létrehozhat örökséget. A fogalom népszerűségének okai között Sonkoly Gábor és Erdősi Péter szerint a következők szerepelnek: 1.) Az örökség elterjedését az emlékezet szerepének felértékelődése előzte meg. 2.) Az örökség a nemzetépítési folyamatoknak ad új irányt azzal, hogy vállaltan belső különbséget hirdet. 3.) Ezáltal lehetővé válik a közösségek számára az aktuális identitás intézményesítése. Vagyis az örökség fogalma rendkívül rugalmas. Körébe a közösség számára fontos szellemi vagy tárgyi javak kerülnek, melyek a birtokba vevő értelmezéseivel gazda-

³⁰ A fogalom történeléről ld. Sonkoly – Erdősi 2004: 9–10.

³¹ Jakab – Vajda 2018: 13.

³² Keszeg 2015.

³³ Tschofen 2012: 29.

³⁴ Kirshenblatt-Gimblett 2004., Tauschek 2011.

³⁵ Bendix–Eggert–Peselmann 2012.

godnak, illetve meghatározzák az ő önazonosságát is. 4.) Piacképes fogalomról van szó: így például a turizmus fejlődő iparága épül erre, melynek köszönhetően az örökség köre folyamatosan tágul. 5.) Az időhöz való viszony megváltozása, melyet Hartog a prezentizmus állapotával írt le, és amely mentalitástörténeti fordulópontot jelez.³⁶

Az örökség a múltat használja a jelen vagy jövőbeli identitások alakításához. Sonkoly Gábor szerint: „Az örökség valójában nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a bírt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, meghatározza az örökhagyó/örökös önazonosságát, sokszor anélkül, hogy az ennek tudatában lenne. Végül már anélkül is lehetséges az örökség konstrukciója, hogy háttérben, aranyfedezetként valóban ott állna a közösségi emlékezet: sőt, esetenként megfigyelhető, hogy az emlékezet és a hagyomány pótlására alkotják meg az örökséget. Az örökség így a hivatalos történelemmel nem vagy csak részben rendelkező (rurális, kisebbségi, nem a nyugati kultúrkörhöz tartozó stb.) közösségek számára is a múltban gyökerező identitás létrehozását, illetve legitimációját teszi lehetővé.”³⁷ Világos, hogy az örökség fogalma szorosan kapcsolódik a történelemhez, az emlékezethez és az identitáshoz, azt meg kell őrizni, fel kell tární, tovább kell adni. Viszont az előbbi kiterjedt, különböző szinteken működő intézményrendszerrel, törvényi szabályozásokkal és elismerések számos formájával rendelkezik; s az identitásképzés minden szintjét érintheti. Így, a bukovinai székelyek esetében például a csoporthoz kapcsolódó örökség-elemeket találunk települési értéktárakban (például szálonvarrott hímzések, bátaszéki bukovinai székely népcsoport stb.), a csobánolás a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékének, ugyanakkor a Tolna megyei értéktár, a Tolnaiukum része, a Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének honlapja külön *Örökség* menüponttal rendelkezik, és egyéni szinteken is számos örökségesítő gyakorlat figyelhető meg a családfarástól kezdve a múzeumi ajándékozásokon át az internetes felületekre feltöltött tartalmakig. Az örökség tehát a múlt, a hagyomány közvetítésének korszak- és helyzetspecifikus, sajátos formája, a fogalom tudományos és köznapis használatban is széles körben elterjedt.³⁸

Anélkül, hogy az örökség különböző jelentésrétegeit vagy az örökségesítés széles körű szakirodalmi megközelítéseit számba venném;³⁹ mindössze néhány, a témám szempontjából fontos aspektusát emelem ki, melyekre az elemzések során visszatérek. Fentebb is utaltam arra, hogy a kulturális örökség fogalmának egyik sikere éppen abban rejlik, hogy bármely

³⁶ Sonkoly – Erdősi 2004: 10–13.

³⁷ Sonkoly 2005: 21.

³⁸ Sonkoly 2016: 18.

³⁹ Ld. bővebben Vajda 2016: 33–34.

közösség számára lehetővé teszi az egyéni emlékezetből fakadó identitás intézményesítését.⁴⁰ Így az örökségesítés különböző szinteken működik, abban különféle szereplő vesz részt, akiknél más-más értelmezések, célok és eszközök, gyakorlatok azonosíthatók.⁴¹ E tekintetben érdemes figyelni a különböző szintek közti párbeszédre és feszültségekre. Sonkoly Gábor a szintek, rétegek működését és egymásra rakódását Franciaország példáján keresztül mutatja be; és megkülönbözteti a historikus, intézményesített, a nemzet egységét alátámasztani kívánó nemzeti kulturális örökséget; egy nemzetek feletti elvet érvényesítő európai kulturális örökséget és a világörökséget.⁴² „A nemzeti örökség elvben magában foglalja a nemzet-testhez tartozó helyi örökségeket, ám el kell dönteni, hogy egy objektum mi alapján válik arra érdemesé, hogy ez a nagyobb közösség is magáénak vallja. Sőt akár európai, vagy világörökséggé tegye.” – írja Sonkoly.⁴³ Míg a helyi örökség elismerését, (anyagi) támogatását jórészt az állam biztosítja; addig az európai szinten megfigyelhető logika éppen a nemzetektől függetlenül működő értékekre fókuszál (például zarándokutak stb.), főként a regionális-helyi szereplőkkel partnerségben.⁴⁴ Ez a bukovinai székelyekre vonatkozóan például a negyedik, *Bukovina* fejezetben bemutatott nemzetközi folklórfesztivál esetében érhető tetten, ahol – legalább is a rendezvény alapidokumentuma szerint – olyan értékek kerülnek a középpontba, mint a tolerancia, a békés egymás mellett élés, és általában a bukovinaiság. A helyi örökségről való gondolkodás is sok esetben nemzeti keretben történik, és annak hangsúlyos szerepe van a nemzeti és/vagy etnikus identitás konstruálásában.⁴⁵ Ugyanakkor az intézményesült állami, regionális és/vagy megyei szintek alatt számolni kell egy, a hivatalos szint alatti helyi réteggel is, amely a „a lelkes amatőrök és helyi értelmiségiek területeként értelmezhető, akik egyszerre kerülnek konfliktusba a regionális és az állami szintekkel és állnak be ezek szolgálatába. Ugyanakkor ezeknek a helyi specialistáknak van a legnagyobb helyismeretük és legitimitásuk a helyi közösségekben. Ezért mind a középszint, mind pedig az állami szint gyakran különböző technikákkal igyekszik becsatornázni, saját törekvései mögé felsorakoztatni a lokális közösségből érkező kezdeményezéseket és a helyi 'szakértőket'.”⁴⁶

Fontos azt látni, hogy az örökségesítés nem csupán a kulturális sokszínűség felmutatására lehet alkalmas, hanem sok esetben az elkülönülés eszköze is lehet. „Másképpen fogal-

⁴⁰ Sonkoly 2000: 48.

⁴¹ Ld. bővebben Jakab – Vajda 2018.

⁴² Sonkoly 2000.

⁴³ Sonkoly 2000: 62.

⁴⁴ Sonkoly 2000: 62.

⁴⁵ Jakab – Vajda 2018: 16.

⁴⁶ Jakab – Vajda 2018: 17–18.

mazva: (1) miközben az örökségesítés és a kulturális örökség megőrzése mint (kulturális és társadalmi) gyakorlat – a diskurzusok szintjén – egy nemzet, egy régió identitásának megőrzésében játszik fontos szerepet, valóján mindig egy igen szűk és jól behatárolható csoport érdekeit is szolgálja. Csoportérdekeket termel, működtet és tart fenn, illetve különböző csoportosulások tevékenységeit legitimálja. Az örökség és az örökségesítő gyakorlat tehát identitást termel és tesz hozzáférhetővé, de ezt az identitástermelő munkát ebben az esetben már nem egy lokális közösség végzi, hanem különböző állami intézmények és civil csoportosulások. (2) Míg az örökség megképzése és fogyaszthatóvá tétele egyik oldalon homogenizálja a társadalmat, a másik oldalon az egyes társadalmi csoportok és területek (régiók) elkülönülését is elősegíti, szolgálja, legitimálja. Szimbólumokat tár fel és termel a különállóság és ennek történeti gyökerének megmutatásához.”⁴⁷

Ebből következik, hogy az örökségesítés gyakorlata nemcsak különböző szinteket, színtereket érint, hanem abban számos szereplő vesz részt, és különféle örökséghasználati habitusok figyelhetők meg. Az aktorok között megtalálhatók az állami/hivatalos intézményekhez köthető hivatalnokok, kutatók (az örökségesítés technokratái); a civil szervezetek tagjai, akik a helyi, közösségi szerveződésekben az örökség társadalmasításában vállalnak szerepet (örökségmunkások); a gazdasági/turisztikai hasznosításon dolgozó örökségvállalkozók; a helyi lakosok (örökség fenntartó, termelői); a turisták, látogatók és az örökségmenedzserek.⁴⁸ Végül, ehhez kapcsolódóan érdemes szót ejteni az örökség nyilvántartása, bemutatása során használt eszközök némelyikéről. Az archívumban történő tárolás vagy a fesztiválok mellett a téma szempontjából releváns a leltár és a lista, melyekhez akkor nyúlunk, „amikor az ábrázolni kívánt dolognak sem határait, sem számát nem ismerjük, s ha nem is végtelen nagyok, de legalábbis csillagászati műnek képzeljük”.⁴⁹

Hangsúlyozom, hogy a különféle szinteken, színtereken és eszközökkel történő örökségesítő gyakorlatok értelemszerűen nem határolódnak el élesen egymástól, sok esetben a szintek átjárhatóak vagy éppen összefolynak; és csak analitikusan választhatók szét. Azok között egyaránt konfrontáció és kooperáció egyaránt megfigyelhető.

⁴⁷ Jakab – Vajda 2018: 15.

⁴⁸ Jakab – Vajda 2018: 18–19.

⁴⁹ Vö. Eco 2011: 132–155; idézi Jakab – Vajda 2018: 19. Eco ezt nevezi az elmondhatatlanság toposzának.

3. Diaszpórák, kapcsolatok

A kutatás során lehetséges értelmezési szempontként merült fel, hogy diaszpóráként értelmezhető-e a bukovinai székelység. Ha igen, a széttagoltságuk, a többszöri önként vállalt vagy kényszerű migrációjuk ismeretében mely időszakban, mely csoportjaik tekinthetők annak? A kezdetekkor, amikor Bukovinába települtek? Esetleg a szülőföld mítoszának ápolása és a családon belüli kapcsolattartás ismeretében például a marosludasi, az al-dunai, dévai csoportok a telepítések idején? Vagy fordítva: a jelen perspektívájából kik tekinthetők (tekinthetők-e egyáltalán) diaszpórának? A bukovinai székelyek nagyobb csoportjai, 1941, majd 1945 után, mint a határon (a Kárpátokon) túlról érkezett magyarság? A Kanadába, Dél-Amerikába telepített csoportok kapcsán lehet talán a legbiztosabb módon megállapítani ezt. Mindezek kifejtése a különféle diaszpóra-elméletek tükrében további kutatásokat igényel és bizonyára messzire vezetne.⁵⁰ A téma szempontjából sokkal inkább az releváns, hogy a bukovinai székelyeknél a diaszpórák mely sajátosságai érhetőek tetten.

A *diaszpórák* terminus tág mezőben mozog, a kutatói egyetértenek abban, hogy azok migráció útján jönnek létre. Safran a modern diaszpórák vizsgálata során a következő ismérveket határozza meg: „külföldi kisebbségi közösség, (1) amely egy eredeti „központból” legalább két 'periférikus' helyre került át, (2) megőrizve az eredeti otthon emlékeit, vízióit, mítoszait, (3) akik úgy sejtik, hogy a befogadó ország nem – s talán sohasem – fogja teljesen elfogadni őket, (4) akik úgy tekintenek az elhagyott otthonra, mint ahová vissza fognak térni, ha eljön az idő, (5) akik készen állnak ezt az otthont megőrizni és újrateremteni, és (6) akik identitása és közösségük szolidaritása ehhez az otthonhoz fűződő kapcsolatokon keresztül érhető meg.”⁵¹ Ezzel Safran éppen azt a tényezőt emeli be, amely a bukovinai székelyek kapcsán is hangsúlyosnak tűnik: az otthonhoz fűződő kapcsolatot, amely a csoporttudat alapját teremti meg. Hangsúlyosnak tűnik annak gyakran esszencialistaként ható, imaginisztikus képe, a szülőföld mítoszána ápolása – habár a bukovinai visszatérés reménye hipotetikus és ritkán fogalmazódik meg (például: *Ha nyugdíjas leszek, veszek itt egy házat, ide költözök!* vagy egy internetes bukovinai székely csoportban közzétett istensegítsi lakóház fényképe alatt a következő komment olvasható: *–Megveszed? –Hát messze van. De lehetne egy ötlet, közösen, többen megvenni és megőrizni, rábízni egy megbízható falusira. Még szállásunk is lenne, 2-3 autónak.*).

⁵⁰ Vö. Sik 2012. A határon túli magyarság egyik megközelítése szerint az nem diaszpóra, szemben a nyugati vagy tengeren túli csoportokkal (akik migráció útján kerültek oda), míg az előbbi kapcsán gyakran a tömb- és szóránymagyarság közti különbségtétel lesz fontos.

⁵¹ Safran 1991., idézi Clifford 2001.

Sik Endre a fogalom szociológiai szakirodalmából és definícióiból a következő, gyakran előforduló pontokat emeli ki: „migráns népesség, amely etnikailag eltér a befogadó ország lakosságától, amelynek olyan kisebbségét alkotja, amelyet, a kibocsátó ország iránti erős érzelmi vonzalom vagy/és aktív kapcsolat jellemez, ahová elvileg állandóan visszamenni készül, de ahová gyakorlatilag sohasem jut vissza.”⁵² A szerző a szaktudomány képviselőinek különféle érveit és ellenérveit áttekintve megkülönbözteti azt a nézetet, mely szerint a nyugati magyarság diaszpóra, míg a Kárpát-medence magyarsága nem az, hiszen esetükben éppen a migrációs háttér hiányzik. Más állásponton lévő kutatók tömb- és szórványmagyarságról beszélnek. Sik amellet érvel, hogy nem érdemes a határon túli és Kárpát-medencén belüli magyarságról diaszpóráként gondolkodni, mert azzal a szakirodalom egyetlen konszenzuálisnak tekinthető eleme (migrációs háttér) is sérülne. Emellett hangsúlyozza, hogy fontos feltérképezni és továbbgondolni a soha el nem hagyott anyaországához fűződő diaszpóra jellegű kapcsolódásaikat.⁵³

Mindezeket számba véve számomra úgy tűnik, hogy a bukovinai székelyek *bizonyos csoportjai bizonyos időszakokban* a diaszpórák *bizonyos jellegzetességeit* mutatják (elsősorban az otthonkeresés kapcsán), s így (hipotetikusán) átmeneti jelleggel, mint *kvázi-diaszpóra* tételezhető(nek). Mindennek mértéke többek között attól is függ, hogy melyik diaszpórafogalmat tartjuk érvényesnek, és melyik térbeli vagy időbeli perspektívából vizsgáljuk éppen melyik a bukovinai székely közösséget. Hangsúlyozom, hogy a kvázi-diaszpóra terminust nem egy kiforrott koncepció eredményeképp, hanem a megértést segítő fogalomként vezetem be. Egyrészt, mert számos olyan gondolat kísérlet vagy kutatói kérdés vethető fel így, melyeket a korábbi bukovinai székely kutatások során nem, vagy csak érintőlegesen fogalmaztak meg. Másrészt mindez összhangban van a választott módszertannal, hiszen a *multi-sited ethnography* nagy hatással volt többek között a migrációkutatásra is, ahol a kiindulási és a befogadó terek párhuzamos vizsgálata vált lehetővé. Így olyan értelmezési keretként gondolkodok erről, amit érdemes lehet *háttérként* figyelembe venni; hiszen a bukovinai székelyek sokszor hangsúlyozott különállóság-tudata, hányattatott sorsa összefüggésbe hozható a sajátos történelmükkel és a kvázi-diaszpóra léttel is.

Ebből adódóan, a kutatás során az egyes terepmunka-helyzetekben vagy forráscsoportok kapcsán egyfajta *kapcsolati megközelítésre* törekedtem.⁵⁴ Vagyis ez nem egy határozott

⁵² Sik 2012.

⁵³ Sik 2012.

⁵⁴ Nem készítettem például komplex hálózatelemzéseket (ami az anyag – például a családi levelezések – ilyen szempontból töredékes volta miatt sok esetben kevésbé lett volna releváns).

elméleti keretet jelent, hanem azt a kutatói szemléletet, ahogyan a kapcsolatokrendszerekre mint interakciós hálókra figyeltem.⁵⁵ Bourdieu szerint a kapcsolatok potenciális erőforrások, azok állapota (például a kölcsönös ismerettségek ápolása) pedig az erőforrásokhoz való hozzáférés mértékét jelzi, és amelyek a gazdasági, kulturális és társadalmi tőke fogalmához kapcsolódnak. A kapcsolatokkal csatlakozik az egyén egy-egy csoporthoz, melyeket különféle privát vagy intézményesített rítusszerű elemek segítségével erősíthetnek meg. A bukovinai székelyekhez kapcsolódó rokonságkutatás alapján tudjuk, hogy az egykori nemzeti szerkezet és annak működése bizonyos tekintetben a gazdasági érdekeket figyelembe véve, a partónus-kliens viszonyokra épült.⁵⁶ Megfigyeléseim szerint a jelenlegi hálózatra a kölcsönösségen alapuló, *szimmetrikus kapcsolatok* is jellemzők, amelyek inkább érzelmi, mintsem gazdasági jellegűek, és fő funkciójuk egymás (bukovinai székelységének) elismerése, mellyel sok esetben kijelölik a csoport határait is.

A kapcsolatok értelmezésében és az információk áramlásában értelmezési szempontot jelentett Mark Granovetter *gyenge és erős kötésekről* szóló elmélete.⁵⁷ Szerinte a kapcsolatokból nyerhető erőforrás minősége és mennyisége nagyban függ azok szerkezetétől. A kapcsolat intenzitása, a benne levő érzelmi töltet, a ráfordított energia és idő függvényében gyenge és erős kötéseket különböztet meg. A zártabb társadalmi struktúrákban, ahol az erős kötések jellemzőbbek a bizalom szintje valószínűsíthetően magasabb. Viszont a kapcsolatok véges száma és egybeesésük miatt ugyanazokat az információkat hordozzák. Ezzel szemben a gyenge kötések (amelyek gyakran nyúlnak messzebbre, a csoporton kívülre, intenzitásuk gyengébb) híd szerepet tölthetnek be, és általuk újabb, változatosabb információk nyerhetők, ilyen módon hozzásegítik az egyént ahhoz, hogy a saját környezetén túlmutató erőforrásokhoz is hozzáférjen – vagyis a gyenge kötések sok szempontból erősebbek. Gyakran a családi kapcsolatokat erősnek, míg az ismerősi-baráti szálakat gyengének tekintik a kutatók. Ugyanakkor a kapcsolatok kategorizálásánál az intimitás mértéke, a gyakoriság, a kölcsönös elismertség, a multiplicitás foka legalább ennyire meghatározó.⁵⁸

Ezt támasztja alá a bukovinai székelyek esetében az, hogy a jelenleg (újra)konstruálódó gyenge kapcsolatokat éppen a korábbi erős kapcsolatokat feltételező, rokonsági terminológia alapján nevezik el. A családi kötelékek ebben a helyzetben egyértelműen többet tükröznek: a vérrokonság, a közös eredet hangsúlyozása, az erre utaló szimbólumok és

⁵⁵ Bourdieu 1978.

⁵⁶ Ld. bővebben Hofer 1991: 148.

⁵⁷ Granovetter 1991.

⁵⁸ Nagy 2009: 23–24.

szimbolikus cselekedetek arra is irányulnak, hogy új helyekre és helyzetekre is kiterjeszhető legyen a család jelentése. A szimbólumok pedig annál hatékonyabbak, minél inkább képesek hivatkozni a közös történelemre és a múltbeli sorsközösségre.⁵⁹ Továbbá az 1945-ös időszakot követően a gyenge kötések sokkal valószínűbben képeztek hidat a befogadó társadalommal, így közvetve a közösségen belüli státuszok megszerzése vagy megerősítése irányába is mutatnak. A kapcsolatok és a hozzájuk tartozó jelentéstulajdonítások mellett érdemes figyelmet szentelni a kapcsolati hiányokra és azok okaira is. Ez két elméleti irányba vezetett: egyrészt az előbb említett diaszpórák kérdése, másrészt a traumák és hatásaik működési mechanizmusai felé.

4. Trauma és emlékezet

Úgy vélem, hogy a bukovinai székelyek esetében hangsúlyos értelmezési háttérrel jelentenek a traumatikus tapasztalatok különböző megközelítései.⁶⁰ Itt röviden ezeket tekintem át, vagy legalábbis azon – elsősorban néhány pszichológiai és konstruktivista – aspektusait, amelyek relevánsnak bizonyulnak a bemutatott folyamatok kapcsán.

A traumák, azon belül is a kollektív traumák problematikája régóta foglalkoztatja a társadalomkutatókat, történészeket, pszichológusokat. A durkheimi kollektív reprezentációktól kezdve a freudi tömegpszichózis, a 20. századi pszichológiai, társadalomtudományi, politikai, filozófiai elméletekig (például José Ortega y Gasset, Giuglelo Ferrero, Elias Canetti, Dominick LaCapra, Jeffrey Alexander stb.) számos teória született annak megértésére, hogy milyen szerepet játszanak és miféle (utó)hatásai vannak a tömegeket, etnikai-vallási csoportokat érő kollektív traumáknak.

Ezek éppen a kollektív természetükből adódóan változatos módon érintik az egyéneket, családokat és leszármazottaikat. Bár az egyéni és a közösségi vonatkozások kölcsönhatásban vannak egymással; az érintettség különböző mértékéből adódóan a közösségi traumák okozta sérülések helye sokkal nehezebben azonosítható, s azok sok esetben valamilyen módon a nemzet(i) entitást is érintik.⁶¹ A kollektív traumák gyakran egymást követő események láncolatából állnak össze. Mivel eltérő mértékben és mélységben traumatizálják az egyént és a

⁵⁹ Smith 1999.

⁶⁰ A trauma kifejezés túlhasználata és többféle diszciplináris kontextusba (például pszichológia, pszichiátria, társadalomtudományok, köznyelvi használata) történő ágyazódása miatt a fogalom körülhatárolása különösen nehéz, továbbá a szóhasználatban gyakran keveredik a traumatikus esemény és annak utóhatásai is. Ld. bővebben Virágh 2011.

⁶¹ Bényei 2009: 11.

környezetét, ezért széttartó, sokszor áttekinthetetlen, időben elhúzódó folyamatokat eredményeznek. A történelmi traumát történetek elbeszélésével értelmezik.⁶² A traumatikus élmények kimondásával, újramesélésével, akár a performansz-szerűen újraélve pedig egyfajta kánonalkotás is történik: formába öntik, történeteket alkotnak belőle, amelyek tágabb kontextusban beleillenek a nemzet történelmi tudatát reprezentáló „nagy elbeszélésekbe”.⁶³

Fontos különbséget tenni a traumák, azok hatásmechanizmusai és a traumákat kiváltó események között. Nem megfelelően az események súlyáról, hatásairól és azok pszichológiai, szociálpszichológiai aspektusairól, a kérdés kapcsán Jeffrey C. Alexander trauma megközelítését tartom irányadónak.⁶⁴ Alexander a traumáról, mint szociokulturális konstrukcióról beszél. Ez alapján a traumatikus tapasztalatok hordozója a közösség, a trauma pedig olyan társadalmi csoportok által fenntartott konstrukció, amely során „kognitív eszközökkel azonosítják az emberi szenvedés létét és tényleges forrásait; egyszersmind fokozott felelősséget tanúsítanak a traumatizált egyének és közösségek iránt. A mások szenvedései iránti megértő, empátikus viszony eredményeként kitágul a 'mi' jelentésének határa. A mások szenvedéseivel történő azonosulás olyanokat is cselekvésre ösztönöz, akik addig nem éltek át traumatikus eseményeket.”⁶⁵ Alexander elmélete szerint a trauma egy identitást biztosító tudásként *mesterelbeszélést* hoz létre a megrázkódtatások feldolgozására. Gyáni Gábor interpretációjában: „A trauma, mint reprezentációs folyamat eredményeként születik tehát a társadalmi szenvedést megjelenítő mesterelbeszélés, amely a kulturális (újra)osztályozás segítségével teremt meg a kollektív trauma mentális valóságát. A traumafolyamat ilyenformán a beszédaktus-elmélet egyik pregnáns megnyilvánulása, ahol a hordozó csoport mint beszélő olyan közösséghez szól, amely a maga belső szociológiai tagoltsága ellenére szimbolikusan (a szuggerált jelentéshez való viszonyában) egyöntetű; és mindez egy olyan szituáció (beszédhelyzet) közegeiben zajlik, ahol adott a történelmi, a kulturális és az intézményi környezet.”⁶⁶

Azt gondolom, hogy a trauma konstruktivista megközelítése és a kapcsolódó elméleti-módszertani megközelítések távlatokat jelentenek a bukovinai székelyek kortárs önreprezen-

⁶² Heller 2006: 10.

⁶³ Rüsen 2004.

⁶⁴ Alexander 2012.

⁶⁵ Gyáni 2011. Alexander konstruktivista traumafelfogásában nem feltétlenül az esemény az, amely önmagában kiváltja a traumát. Az ugyan valós időben megy végbe, de sok esetben a későbbiekben fejt ki romboló hatását. A traumatikus hatással járó eseményeknek a nemzeti traumák konstrukciójában, újraalkotásában lehet jelentős szerepük, abban az értelemben, hogy a közösség által társított jelentés hozhatja létre a traumát egy adott esemény kapcsán; az ezzel kapcsolatban tanúsítandó magatartás, attitűd is tisztázásra kerül. A bukovinai székelyek esetében például az 1941-es telepítést is számos alkalommal hallottam menekülésként említeni, például: *1941-ben is menekültünk. Mert nekünk már akkor is menekülni kellett.* (M. Á., 2015. 03. 20.)

⁶⁶ Gyáni 2011.

tációs törekvései és a saját történelmük instrumentalizálásának kérdései kapcsán. Az identitással összefüggésben ide kívánczok Erős Ferenc megállapítása a nemzeti sérelem és trauma közti különbségtételre vonatkozóan; mivel úgy vélem, hogy a bukovinai székelyek esetében mindkettővel találkozhatunk.⁶⁷ Erős szerint közös bennük, hogy mindkettő hatással lehet az identitásra, ugyanakkor ez utóbbi egyedi esemény, alapvető létfenyegetettséget jelent és több generációra is befolyással bírhat. Az események elbeszélhetetlensége miatt a feldolgozási folyamat elakad(hat), emiatt a traumatikus élmény spirálszerűen, kényszerítő módon ismétlődni fog.⁶⁸ Amennyiben viszont ezek valamilyen módon megjelennek a társadalmi diskurzókban, úgy beépülhetnek a kollektív emlékezetbe. Ehhez képest a nemzeti sérelem összehasonításra alapot adó, relatív fogalom, amelyek „kitüntetett szerepet játszanak a különféle nemzeti mitológiák és nacionalista ideológiák kialakulásában. Az elszenvedett sérelmek, igazságtalanságok emlékei nemzedéken keresztül tovább élhetnek a generációs, családi emlékezetben, történeti narratívumokban és a különféle szimbolikus, kulturális reprezentációkban. Feldolgozatlanuk esetén a közösségi életnek olyan egyensúly-zavaraihoz vezethetnek, amelyek, hisztérikus elégtétel-keresésekben nyilvánulhatnak meg.”⁶⁹ Ugyanakkor a sérelmek okozta veszteségek is traumatizálódhatnak, amennyiben nem kerül sor annak jóvátételére, akár valós, akár szimbolikus módon.

Szilárdi Réka a téma pszichológiai, szociálpszichológiai és részben társadalomtudományi vonatkozásai áttekintve, Lust Ivánnak a traumaélmény és a kulturális kínálat kapcsán (a serdülőkori identitáskrizis vonatkozásában) megfogalmazott pszichoanalitikus megközelítéséből⁷⁰ az *identitásprotézis* kifejezést adaptálja a történelmi veszteségeknek a csoport önmeghatározásában betöltött szerepére: „(...) feltételezhetjük, hogy e nemzeti traumák az áthagyományozó közegben és az élményszerveződésében olyan központi szerepet foglalnak el, amelyek (legalábbis bizonyos csoportoknál) akadályozhatják az események feldolgozását, az elakadás nyomán pedig különböző identitásprotézisek alakulhatnak ki. (...) A protézis építménye olyan értelmezési keretet képez, amelynek elemei igen közel állnak a Bibó által említ-

⁶⁷ Ebből a szempontból például az 1944-es menekülés eseményei traumaként jelennek meg, míg a sikertelen telepítések sok esetben inkább sérelemként, amelyek közül több az ezek kapcsán létre (nem) hozott mesterelbeszélések, illetve a jóvátétel hiánya miatt traumatizálódhat.

⁶⁸ Erős 2007.

⁶⁹ Erős 2007. Erős Ferenc a zsidóság példáján keresztül szemlélteti a kettő közti különbséget, e szerint például a *numerus clausus* sérelemnek, míg a holokausztot traumának tekinti. A magam részéről a különbségtételt fontosnak tartom, de kevésbé értek egyet azzal az állításával, hogy a trauma fogalmát csak népirtások kapcsán tartja fenn.

⁷⁰ Lust 2009.

tett történelmi pályában megfogalmazott ismérvekhez.”⁷¹ Ahogy azt a későbbi fejezetekben látni fogjuk, a bukovinai székelyek esetében a veszteségek feldolgozásának megakadástól adódóan az identitást erősítő protézisként (is) megjelennek például az újra felfedezett rokonok vagy éppen Bukovinához, mint az egykori hazához kapcsolódó ambivalens érzések is.

Kollektív traumák és a kapcsolatok összefüggései

Az egyéni szinteken történő gyászmunkához képest a kollektív traumák esetében a detraumatizációs folyamatok sokszor arra is irányulhatnak, hogy az elveszett (és éppen a megküzdés során kulcsfontosságú) támogató közösséget, amely „enyhítette a személyes fájdalmat, mely lehetőséget adott a társas intimitás megélésére, mely az összekötő hagyományok megőrzését szolgálta”,⁷² valamilyen módon helyreállítsák. A kollektív traumák esetében ugyanis éppen az egyik legfontosabb védőháló veszik el: ezek ugyanis lerombolják a közösségnek azt a képességét, hogy a történeteket egy, a tagjai számára befogadható, értelmes narratívába integrálja, és így a történelem részévé tegye.⁷³

A hiány és a veszteség itt olyan metaforák, amelyek körbelengik a feldolgozás és a helyreállítás eseményeit.⁷⁴ A korábbi közösségi kötelek hiánya éppen a közösségi cselekvést bénítja meg.⁷⁵ A hiány a gyászmunka során veszteséggént tudatos szintre léphet, például azzal, hogy konkrét tárgyat is ad a szorongásnak (megnevezi a helyet, eseményt időt stb.), és ilyen módon képes enyhíteni azt.⁷⁶ LaCapra szerint a történelmi traumára kétféle válasz adható: 1.) az *acting out*, vagyis a tapasztalatok újrarájátszása, újraélése, amikor a verbális kifejeződés helyett az egyén a cselekedeteivel fejezi ki magát vagy 2.) az *átdolgozás*, ami már sikeres gyászmunkát jelez; nem a múltbeli események elfelejtése, elhallgatása vagy meg nem történt-

⁷¹ Szilárdi 2017: 98.

⁷² Erikson 1995: 188. A szerző a kollektív traumák természetét egy kisvárosi, Buffalo Creek-i természeti katasztrófa kapcsán vizsgálta.

⁷³ Menyhért 2008: 8.

⁷⁴ LaCapra 2006: 90.

⁷⁵ „A ’hiány-tudat’ nem más, mint a közösségi szorongás és a melankolikus bénultság állapota, mely az áldozat-lét kizárólagosságába menekülve a tehetetlenség állandósult ürességében tartja a közösséget, a kollektív identitás legfontosabb motorját, a közös cselekvést bénítva meg.” Bényei 2009: 12.

⁷⁶ LaCapra 2009: 91., 93.

té tétele, hanem éppen távolságot teremt, és magában hordozza a kibeszélés lehetőségét.⁷⁷ A sikeres közösség gyászunka nyomai megjelenhetnek az emlékezeti munkában és a traumáról szóló kollektív diskurzus kezdeményezésében, beleértve a kapcsolódó nagy eseményeket és azok egyéni érintettségeit és aspektusait is.⁷⁸ Az így létrejövő kommunikációs mód és közege pedig már nem csak az azt átélőket, hanem az attól távolmaradókat is megérintheti érzelmileg. Különböző kulcsesemények, metaforák, szimbólumok segítségével, egy olyan közös fogalmi hálót jön létre, amely aktivizálja a szélesebb társadalmi-közösségi nyilvánosságot.⁷⁹ Mindez visszafelé is hatással bír: a tágabb közösség bevonása árnyalja a korábban megélt eseményeket, befogadhatóbbá teszi azokat, a megosztott élmények pedig a korábban hiányként megtapasztalt kötődéseket erősítik.⁸⁰

Heller Ágnes szerint a közösségi trauma elbeszélései éppen a minden trauma esetében megtapasztalt, társadalmi kontextusban értelmezett szégyent képesek transzformálni: „A kollektív trauma elbeszélés minden esetben könnyíti a szégyenen, gyakorta el is temeti, s előfordul, hogy büszkeséggé változtatja. Minél jobban elterjed egy kollektív trauma-elbeszélés, annál kevésbé szégyellik magukat a traumatizált közösség tagjai.”⁸¹ A szégyenérzet alapja nem kizárólag (és nem elsősorban) a megaláztatás, hanem éppen a magányosság, a traumát átélő magára maradása. A kollektív traumák utóéletének több generáción keresztül nyomon követhetése során az látható, hogy a valamikor megoszthatatlan tapasztalatokból mindenkivel meg-

⁷⁷ A kibeszélés, a traumáról való beszélés több szempontból is nehéz: egyfelől alapvető, ún. primitív elhárítási mechanizmus az ilyen esetekben gyakran jelentkező elnyomás és disszociáció, vagy magasabb szintű (neurotikus) elhárítások közül az elfojtás; másfelől a közösségi-társadalmi nyomás is gyakran épp a hallgatást támogatja. „Ami ugyanis az egyéni traumát átéltek esetében elfojtásként, ösztönös törlésként jelentkezik, az a közösségi trauma esetében, paradox módon, éppen az 'egyszerű' fel-nem-ismertségben eredményezhet hallgatást, ez válhat a kibeszélés gátjává. Annak fel nem ismerése, hogy a háborús események nem csak személyes veszteségeket okoztak, nemcsak a nemzetállami önállóság létét kérdőjelezték meg, de ellehetetlenítették a közösséget összetartó kötelek alapjait is, ami már egyéni identitásában is fenyeget minden átélőt. (...) A hallgatás megtörésének, a közösség egészét megmozgató emlékezeti munkának komoly tétje van: a kollektív traumának ugyanis a legfontosabb vonása, hogy nem hirtelen csap le, hanem egy hosszabb folyamat eredményeként, különösebben látványos 'tünetek' nélkül fejt ki az identitást ellehetetlenítő hatását. Alapszerkezetét érinti, az embereket összekötő köteleket károsítja, gyengíti az összetartozás élményét. A kollektív *trauma lassan és alattomosan fejt ki a hatását* az átélők tudatában, egyáltalán nem jellemző rá váratlan bekövetkezés, ami általában a trauma fogalmához társul a köztudatban.” Bényei 2009: 14.

⁷⁸ „A dezintegrálódott közösségi identitás újrendezéséhez szükséges energiákmozgósításának, a sikeres közösségi gyászunka keresztülvitelének elengedhetetlen feltétele tehát a kibeszélés, mely az emlékezeti-munkában, a retraumatizációban és a kollektív diskurzus kezdeményezésében ölthet formát.” Bényei 2009: 15.

⁷⁹ Mary Fulbrook szerint a kollektív emlékezet kapcsán ún. kollektív konverzáció jön létre a nyelv, a sztereotip elemek és válaszok révén. Azok, akik nem élték át a szóban forgó történeteket az újra elmesélt, elképzelt, újrajátszott események révén és a kollektív diskurzusba való bekapcsolódással lehetnek annak részesei. Sok esetben képek formájában tematizálja az eseményeket, így „helyénvalóbb 'kollektív emlékezet' terminus helyett a 'történelmi képek' és a 'kollektív diskurzus' kifejezéseket használni.” Fulbrook 2001: 208.

⁸⁰ „Nem a szerencsétlenség megtörténte erősíti meg az embereket közösséggé forrasztó kapcsolatokat, hanem az, hogy a megosztott élmények válnak közös kultúrává, a rokonság forrásává.” (Erikson 1995: 190.)

⁸¹ Heller 2006: 33.

osztható történetek alakulnak (alakulhatnak) ki, és kollektív mitológiák születnek (szülehetnek). A töredezett múlt koherens egészzé történő összeillesztése, a reflektált jelentéstulajdonítás, mint alapvető mentális igény pedig eltérő progresszív vagy regresszív narratív stratégiákat eredményezett a bukovinai székelyek esetében is. Ezek nem csak az elmondhatóvá tételt engedik meg, hanem egyben korlátoznak is: szabályozzák azt, hogy miről és hogyan beszélhetünk, miről kell hallgatni. Ebbe a folyamatba a kutató is felelős szereplőként lép be, amikor ezekre a történetekre kérdez rá.⁸²

Pszichológiai szempontból számos kutató foglalkozott a transzgenerációs trauma (TGT) jelenségével.⁸³ Ennek lényege, hogy a korábbi generációktól kapott beállítódások, féltelmek, megküzdési stratégiák és motivációk miképp határozzák meg az utódok életét. A traumák elszenvedőinek utódgenerációi gyakran hasonló traumatizáltságra utaló tüneteket mutathatnak, mint a közvetlen áldozatok (pl. szorongás, depresszió, a kulturális identitás és kommunikációs készségek sérülése, szkizoid személyiségjegyek stb.).⁸⁴ A jelenséget először a holokauszt túlélők leszármazottainál, majd háborús veteránok és természeti katasztrófákat átélték körében és szexuális abúzus áldozatainál figyelték meg.⁸⁵ A transzgenerációs hatások jellemzően a következő utakon hatnak: indirekt módon, családban őrzött titkok formájában, amelyről az érintettek nem beszélnek, mégis benne van a levegőben, a korábbi elszenvedett trauma miatt a gondozó nem képes ellátni megfelelően a feladatát, maldaptív formában, traumák hatására kialakult rendkívül erős családi normák, acting out révén (a gyermek sajátjaként veszi át a szülők, nagyszülők élményeit, beépítve a saját élettörténetébe, akár hallucinációk formájában is) stb.⁸⁶ Család- és rendszerszemléleti szempontból pedig a delegáltóság fogalmát érdemes megemlíteni itt. A transzgenerációs traumáknak, vagy ahogy a pszichológiai szakirodalomban ma elterjedtebb, transzgenerációs hatásoknak nem csak negatív, (újra)traumatizáló hatásuk lehet, hanem előrevívó, adaptív is; illetve ezek mentén fontos üzenetek fogalmazódhatnak meg a leszármazottak számára.⁸⁷ A traumák összetett természetét jól

⁸² Például több alkalommal tapasztaltam, hogy a *42 hadiki ember* történetére rákérdezve idősebb beszélgetőtársaim olykor meglepve, olykor megdöbbenve kérdeztek vissza, hogy *Te erről honnan tudsz?*

⁸³ Vas – Zseni 2007.

⁸⁴ Varga 2011: 508.

⁸⁵ Ismert a másodlagos vagy ún. vikariáló traumatizáció fogalma, amelyet a traumát közvetlenül elszenvedő áldozatokkal foglalkozók, hozzájuk közel állók körében írtak le (pl. segítő foglalkozásuk körében, Holokauszt-múzeum teremőrei stb.). A témával kapcsolatos fontos fogalmak: szociális örökség, kulturális hagyományok, távoli/hiányzó emlékek, öröklött emlékezet, álemlékek, hézagos emlékezet, helyettes tanúság, elfogadott történet, generációk közti tükröződés stb. Varga 2011: 508.

⁸⁶ Ld. bővebben Varga 2011: 509–510.

⁸⁷ Ha például a család tartósan fizikai és/vagy anyagi bizonytalanságba került, az utódok által hordozott üzenet egyfajta életfeladat lehet, hogy *teljesíteni kell, így lehet túlélni.*

tükrözi a krízis kifejezés kínai írásjele, amely két fogalomból, a veszélyből és az esélyből, lehetőségből tevődik össze. Az átélt vagy átörökített traumák – megfelelő feldolgozást és megdolgozást követően – hosszú távon magukban hordozhatják a poszttraumás növekedés potenciálját is.⁸⁸

Pintér Judit Nóra szerint a traumatikus tapasztalatok rendezése, a koherenciára való vágy felfogható otthonkeresésként, az összefüggések, *az élet medrének kitapogtatására való törekvésként* is.⁸⁹ Az otthon mindenki számára egyedi, ugyanakkor alapvető, ismerős hely, amelynek szabályai között biztonsággal kiigazodunk. Ez értelmezési keret marad a későbbiekben: „Az értelem keresésének tehát metaforája az otthonkeresés, s ez a metafora még azokban az egyébként igen gyakori esetekben is megállja a helyét, amikor valamilyen felforgató, 'traumatikus' értelemről van szó, amely inkább földrengéshez hasonlatos, és aminek következtében összedől az otthonunk, mert utána szintén új otthon keresésébe kell fognunk a régi romjain. Hiszen nem minden, a tapasztalatainkban megszülető értelem otthonos számunkra, ezt látjuk a trauma esetében. Vannak felbolygató, megdöbbentő értelmek, amelyek először szétvetik a világunkat, s később sem válnak otthonossá, esetleg majd ha elmúlik a sokk, amit kiváltottak, s majd negatívan járulnak hozzá az otthonossághoz: határként, falként, keserűségként – de hozzájárulnak! Tehát otthonunkká válnak ugyan, de mérgező otthonná avagy bőrtönné. Amikor viszont hosszú töprengés vagy küzdelem után rálelünk valamilyen tapasztalatunk értelmére, amikor végre kiismerjük barátunk vagy tavaszi depresszióink természetét, úgy nyugszunk meg a tapasztalat tárgyával kapcsolatban, mintha hazatalálnánk.”⁹⁰ Az otthon, az otthonkeresés és az otthontudat ápolása (mind valós, mind szimbolikus értelemben) pedig lényegi fontosságúnak tűnnek a kortárs identitáskonstrukciók során.

⁸⁸ Telkes 1997: 67.

⁸⁹ Pintér 2014: 86.

⁹⁰ Pintér 2014: 87–88.

III. A KUTATÁS ARCULATA ÉS MÓDSZERTANA

„...tudás ebben a sémában nem transzcendentális, hanem szituatív, kialakult és része egy folyamatnak. Ez a folyamat átível személyes, szakmai és kulturális területeket.”⁹¹

Kirin Narayan

1. Áttekintés: a kutatás alakulása

Jelen írás a 2007 óta hol intenzívben folyó, hol háttérbe szoruló, számos hosszabb-rövidebb kiszállással járó néprajzi–kulturális antropológiai terepmunkám és archívumi kutatásom eredménye.⁹² Másodéves néprajz szakos hallgatóként, 2005-ben készült el a bukovinai székelységet általánosan bemutató dolgozatom a *Néprajzi csoportok* c. egyetemi szemináriumra. A témaválasztásom alapját a családi gyökerek jelentették, ugyanis édesanyám családja bukovinai, istensegísi származású. Akkor nem gondoltam arra, hogy ez később kutatási témám is lehet. 2007-ben, a szakdolgozati témaválasztás során sem merült fel ez, mint lehetőség; sőt, épp ellenkezőleg gondolkodtam erről. Konzulensem, Mód László biztatására kezdtem el – kezdetben némi kételkedéssel és ellenállással – mélyebben, részletesebben érdeklődni a téma iránt. Ennek fókuszában az identitás és annak alakulása, változása állt a Csátalján élő bukovinai székelyek körében. A kutatás első eredményeit a 2008. június 19–20-án tartott VII. Bajai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencián, majd részletesebben a 2009-ben megvédett diplomadolgozatomban fejtettem ki. Utóbbiban a ma Csátalján élő bukovinai székelyeknél vizsgáltam a kulturális emlékezetet és az identitás változását egyéni élettörténetek alapján és kulturális önszerveződés, elsősorban a hagyományőrző csoportok, hagyományápoló tevékenységek és a más csoportokkal való együttélés kapcsán.

2010 szeptembere óta a *Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán*, az *Interdiszciplináris Doktori Iskola Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program*; valamint elsőéves doktoranduszként, részképzési ösztöndíjjal a kolozsvári *Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán*, a *Hungarológiai Doktori Iskola* hallgatójaként

⁹¹ Narayan 1993: 683.; idézi Tésfay 2017: 180.

⁹² Meglátásaimat a társadalomtudományi szemlélet mellett részben mentálhigiénés háttértudásom is meghatározta.

kutattam tovább a bukovinai székelyek emlékezetének témakörében. Ebben újabb tematikaként jelent meg a populáris írásbeliségük és kapcsolathálójuk, a családi gyűjtemények, irattárak mint lehetséges forrástípusok, továbbá a különféle kultúra- és múltrekonstrukciókkal, kulturális örökséggel, örökségesítéssel kapcsolatos gyakorlatok.

Kutatási terepem és a választott módszertanom a korábbiakhoz képest kiszélesedett. Korábban elsősorban Csátalján, kisebb részben más, Baján és a környékbeli településeken (Gara, Dávod, Vaskút) folytattam klasszikus etnográfiai terepmunkát, végeztem megfigyeléseket és készítettem félig strukturált- és életútinterjúkat. 2010-től kezdve tudatosan törekedtem minél több, különböző helyen élő bukovinai székely csoport és közösség megismerésére. Így az előbb említett települések mellett Bonyhád és környékén (elsősorban Bonyhád, Majos, Hidas, Szekszárd, Tolnamözs, Érd), Marosludason (Luduș), Déván (Deva) és környékén (Szigyszentgyörgy/Streisângeorgiu, Csernakeresztúr/Cristur, Vajdahunyadra/Hunedoara), valamint Bukovinában, azon belül is főként az egykori bukovinai székely falvakban végeztem terepmunkát. A bukovinai székelyek körében megfigyelhető örökségesítő folyamatokat archívumokban tárolt vagy privát tulajdonban levő családi gyűjteményeken és részben azok használatán keresztül vizsgáltam. A források tartalmi elemzése mellett az ezekben kirajzolódó, befelé (elsősorban rokonsági) és kifelé irányuló (részben interetnikus) kapcsolatokra fókuszáltam. Ugyanakkor érdekelt a gyűjtemények utóélete, az, hogy kik, miként használják (vagy éppen nem használják) azokat, milyen öndefiníciós kísérletek kapcsolódnak hozzájuk, már amennyire ez tetten érhető, nyomon követhető. Ezen a szálon elindulva, akarva-akaratlanul is számos hagyományörző, az emlékezést szolgáló eseményen, rendezvényen vettem részt (például a bukovinai székelyek történetéhez kapcsolódó megemlékezéseken, ünnepeken, bukovinai székely búcsúkon, Bukovina-ba szervezett társas utazáson). Ezek során fontos módszereket jelentettek a megfigyelések, spontán beszélgetések és félig strukturált interjúk. Az így szerzett tapasztalatoknak és következtetéseknek jelen írásban csak egy része kapott helyet, de háttérismertként meghatározóak voltak. Az eddigiekhez szervesen kapcsolódva figyeltem, az ott-hon-otthonalanság, Bukovina-anyaország-haza kulcsfogalmai körül szerveződő, a csoport önreprezentációs törekvései szempontjából fontos valós és virtuális színtereket, az ott folytatott nyilvános diskurzusokat. Így számos médiareprezentáció (különböző internetes cikkek, blogok, Youtube, Facebook csoportok és oldalak) vizsgálatára is sor került.

Mіндеz egy elsőre túl széles spektrumú kutatási fókusznak tűnhet, és tűnt számomra is. A módszereiben, terepeiben és a felhasznált forrásanyagok tekintetében is sokszínű, szerteágazó érdeklődés és munka több előnnyel és hátránnyal bírt. Előnyként éltem meg, hogy szé-

leőbb perspektívában láttam rá a választott témára. Másrészt pedig nehézségként tapasztaltam ezt a fajta terepszerűtlenséget: a komplex, terepek/színterek jellegéből vagy éppen a terep (fizikai) határainak hiányából adódóan a klasszikus állomásozó terepmunkához képest az egy-egy területen élők életébe felületesebben vagy rövidebb ideig láttam bele. A saját kutató szerepem előnyeit és korlátait mérlegelve választottam a disszertációm egyik fontos forrásanyagául a populáris írásbeliség termékeit, a valós vagy virtuális színtereken, helyszíneken vagy archívumokban tárolt dokumentumokat, iratanyagokat, gyűjteményeket, melyek gyakran a terepmunka során is csak egy-egy véletlennek köszönhetően kerültek elő. Ezek képezik a dolgozatom fősodrát, amelyre mintegy hordalékként, kitekintésként épülnek rá a nyolcadik fejezetben tárgyalt, napjainkban megfigyelt események értelmezései. Úgy vélem, hogy ezek a múltrekonstrukciós kísérletek szerves folytatásai, jelenbeli lenyomatai a családi gyűjtemények, irattárak kapcsán tárgyalt kérdéseknek (például emlékezetkultúra, kapcsolatok dinamikája, örökségesítés), és nagy mértékben meghatározzák a bukovinai székelyek önképét. Összefoglalva: nem önmagukban az egyes források, a megfigyelt emlékezési alkalmak, családtalálkozók vagy éppen a különféle internetes csoportok aktivitása érdekelt. Sokkal inkább az, ami közös mindezekben: vannak-e hasonlóságok ezek és/vagy a különféle regiszterekben működő kulcsfogalmak dinamikájában; miként történik a *bukovinaiság*, *bukovinai székelység* megélése valós és virtuális színtereken.

2. Kutatói szerep: határok és lehetőségek

*Fodor Ákos: UJJLENYOMAT tartani.
mindenáron: tartani
a távolságot és a kapcsolatot.
E kereszt metszéspontján (feszület?
célkereszt?)
kitartani*

Gondolatok a saját kutatói történetről

A néprajzi – antropológiai kutatások során bevett terepmunka módszertana napjainkban is számos ismeretelméleti, metodológiai kérdést vet fel. Bronislaw Malinowski munkái óta a terepmunka paradigmája általánossá, mintegy kötelező érvényűvé vált, amelynek háttérében az az empirikus fordulat áll, miszerint a terepen való jelenlét során első kézből juthatunk in-

formációkhoz. Azon túl, hogy ez egy közösség vagy jelenség mélyebb megértéséhez járul hozzá, a kutatói beavatás része is: a terepmunka a kutató hitelességének megalapozója, ez legitimálja személyét, és azt, hogy hozzájárulhasson a tudományos diskurzushoz.

Anélkül, hogy a terepmunka, mint tudományos koncepció történetét áttekintenénk elmondható, hogy annak határai, keretei gyakorta változtak, és alkalmazásával kapcsolatban számos ismeretelméleti probléma merült fel.⁹³ A módszer történetének kezdetekor fennálló ellentétpár, miszerint az otthon a kulturális azonosság, míg a terep a másik, az idegenség helyszínei, többször újragondolásra szorult. A „ki ábrázol kit” kérdés, az émikus–étikus fogalom-pár mögött mind gyakrabban merült fel a fordítás problémája és a szignatúra kérdése: az, hogy miként épül be a kutató nézőpontja, hogyan képes megteremteni a szerzői jelenlétet a szövegben.⁹⁴ A társadalomtudományokban az 1970-es évektől jelentkező interpretatív fordulat a tudományos szöveg, a társadalmi szöveg és a reprezentáció között új viszonyt jelölt ki. A kultúra írás által történő konstruálása James Clifford és George E. Marcus által jegyzett *Writing Culture* c. műben fogalmazódott meg.⁹⁵ A hermeneutikai nézőpont beemelése pedig a kultúra szöveggé történő értelmezése került előtérbe.⁹⁶ Ebben a megközelítésben a terepmunka pusztán a kutatás egy állomása, mellette az értelmezés folyamata is hangsúlyossá vált. A korábban a módszer autoritását és objektivitását alátámasztani kívánó terepnaplók mentén is egyre több kérdés merült fel, hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy a gyakran mitizált terepmunka, a jelenlét és a megértés folyamata korántsem zökkenőmentes. Egyúttal a hangsúly az írás folyamatára, a terep íróasztalig történő meghosszabbítására, a többszólamúságra, valamint a kutató öntematizálása mellett a befogadó, az olvasó szerepére, személyére és történeteire helyeződött. A terepek térbeli kijelölésében is hangsúlyeltolódás figyelhető meg: a távoli, egzotikus tájak és terepek mellett a bennszülött antropológus szerepe, és a közeli, a saját környezetében zajló jelenségek is érdekessé váltak.

Annak ellenére, hogy az objektivitás–szubjektivitás ellentétpárja mentén számos kérdés merül(t) fel, mára elfogadott és elvárt, hogy a társadalomtudományi kutatásokat végzők személyes tapasztalataikat reflektív módon építsék be írásaikba.⁹⁷ Az, hogy milyen kapcsolatokat tud kialakítani a kutató a terepen, értelemszerűen meghatározza életkora, neme, nyelvi kompetenciái, személyisége, meggyőződései, magáról forgalmazott történetei, kialakított kap-

⁹³ Ld. bővebben Mészáros 2011: 173–194., Vörös – Frida 2004: 395–416.

⁹⁴ Geertz 1994: 352–368.

⁹⁵ Clifford – Marcus 1986.

⁹⁶ Geertz 1994.

⁹⁷ Massmünster 2014: 522–538.

csolatai, amelyek mind befolyásolják a kutatás kimenetelét is. Ezek körül számos módszertani kérdés fogalmazható meg: Milyen kapcsolatok húzódnak a kutató személye és a terepmunka folyamata, kimenetele között? Járhat-e a kulcsfontosságúként számon tartott bizalom elnyerése a vizsgált közösség más tagjai részéről a bizalom elvesztésével? A terepen végzett munka során milyen szerep jut a találkozásoknak, a személyes benyomásoknak, a hasonlóságból vagy éppen a különbségekből fakadó szimpátiának? Összefoglalva, milyen mértékben használható a kutató személye erőforrásként a terepmunka során?⁹⁸ A Peter Collins és Alselma Gallinat szociálanropológus által szerkesztett *The Ethnographic Self as Resource*⁹⁹ című tanulmánykötet etnográfusok, antropológusok különböző narratíváit tartalmazza; egy dologban mégis hasonlítanak egymásra: rávilágítanak a mögöttük húzódó személyes történetekre. Arra emlékeztetik az olvasót, hogy az otthon és a terep távolsága, az elmozdulás mértéke változó; de a kultúrák közötti fordításhoz, a kérdezők és kérdezettek, megfigyelők és megfigyelték párbeszédéhez, vagyis a megértés folyamatához elengedhetetlen a kutató öntematizálása, emlékeinek, tapasztalatainak reflexív módon történő beépítése, szem előtt tartva, hogy a terep, az ott élő emberek, (rejtett) kapcsolataik ugyancsak nehezen kezelhető értelmezési hálót szőhetnek a kutató alakja köré.¹⁰⁰

Ennek összetettségét, a kutató másik életében való részvételét (amely elkerülhetetlenül betolakodás) tovább bonyolítják az elhallgatás és az elmondás közti finom különbségek, a titkok társadalmi struktúrája, ezek különféle kezelése (mindkét oldalról).¹⁰¹ Egyetértek James W. Fernandez-zel, a Chicago-i Egyetem professor emeritusával, aki a fent említett kötet epi-

⁹⁸ Ezeket a kérdéseket járta körül Peter Collins, a Durhani Egyetem és Alselma Gallinat, a Newcastle-i Egyetem szociálanropológus munkatársai. Első lépésként tapasztalt kutatókat kértek fel egy-egy kapcsolódó tanulmány elkészítésére, majd a további párbeszéd érdekében 2006 szeptemberében Bristolban az EASA konferencián *The self as ethnographic resource* címmel külön panelt szerveztek. Az előadások tanulmányokká szerkesztett változata: Collins – Gallinat 2010.

⁹⁹ Collins – Gallinat 2010.

¹⁰⁰ A. Gergely é.n.

¹⁰¹ Vö. Zempléni 2000. „Az etnográfus ugyanis akármilyen egyéni kapcsolatteremtő, azonosulni vagy elsajátítani tudó képességgel rendelkezik is, akármennyire 'empatikus' beállítottságú és ura saját etnocentrizmusának- vagyis betartja a 'résztvevő megfigyelés' jobbára naiv szabályait (a résztvevő megfigyelés az etnográfia szociopolitikai keretét figyelmen kívül hagyja, és a kutató tevékenységét a kulturális különbségek megfigyelésére zsugorítja) –, ez az etnográfus a terepen tökéletesen észrevehető és észre is vett betolakodó marad a mesterségének gyakorlása közben, mely soha nem folyhat észrevétlenül. Hacsak nem mond le mesterségéről – jegyzetfüzetéről, melybe éjjelenként irogat, árulkodó kérdéseiről, a két világ közti gyakori ingázásáról –, képtelen eltitkolni jövelele célját: küldetését arra, hogy tanulmányozza, 'a lehető leghűségesebben' leírja, vagyis nyomatásban vagy képben megjelentesse vendéglátóinak életét, más szóval hogy beleártsa magát – és az őt küldő világot – abba, amihez semmi köze sincs. Ezért nincs olyan etnográfus, aki ki tudná vonni magát az őt célzó sorozatos titkok hatása alól.” Zempléni 2000: 203. „Hasonló történetek azt sugallják, hogy az etnológus csak úgy folytathatja ezt a fajta etnográfiát – a titok kulturális és társadalmi köreinek felfedését azokban a pillanatokban, amikor a házigazdák élete utat nyit felénk –, hogy elhallgatja azt, amit tud, és amit állandóan tudnia is kell a közösség belső megosztottságáról és saját betolakodó helyzetének pillanatnyi állásáról. Az etnológus betolakodásának, vagyis terepéletrajzának története ebben az esetben az etnográfiai leírás hűségének záloga.” Zempléni 2000: 206.

lógusában arra biztatja a kutatókat, hogy ne féljenek kitenni magukat a véletleneknek (ellentétben azzal, ahogy korábban éppen tudományos érvek segítségével védték magukat ezektől), a terepre érkezve merjék erőforrásként használni önmagukat, személyiségüket, történeteiket, hiszen ez vezethet el az őszinte, kölcsönös kommunikációhoz és emberi helyzetekhez.

A terepmunka és az írás során magam is hasonló felfogás érvényesítésére törekedtem, még ha az nem is volt mindig egyértelmű és problémamentes. A saját személyes és kutatói történetem, mintegy láthatatlan, sokszor nem tudatos szálként a terepen történő jelenléteimet és a döntéseimet (például a választott forrásanyagok kapcsán) is meghatározták; s számos választás, irány csak később, a terepnaplókat visszaolvasva, az írás során vált tudatosabbá. Emiatt is tartom elengedhetetlennek az erre történő reflexiót, és a személyes kapcsolódásaim ismertetését. Szüleim anyai ágról bukovinai székely, míg apai ágról sváb származásúak, mindketten a terepmunkám egyik gyakori helyszínén, Csátalján nőttek fel, majd a házasságkötésüket követően Bajára költöztek. Nekem ugyan jórészt (csak) gyermekkori emlékeim vannak a nagyszülőknél töltött nyarokról; mégis azt gondolom, hogy a családi gyökerek több szempontból meghatározták a kutatást; olykor intenzívebben, mint arra számítottam. A következőkben ennek fontosabb aspektusait, csomópontjait gyűjtöm össze, értelmezem. Azt gondolom, hogy mindez integrálható a kutatói szerepben végzett munkához, s ezek által mind a terepmunka, mind pedig az írás folyamata transzparenssebbé, őszintébbé és kontextualizáltabbá válhat.

A kutatói (ön)tematizálás nehézségei

A klasszikus társadalomtudományi diskurzus hosszú ideig a bennszülött és nem bennszülött kutató közti különbségeket, a különböző szerepek előnyeit és hátrányait ragadta meg. Ezt a dichotómiát azóta számos kutató bírálta és árnyalta,¹⁰² illetve magát a bennszülött fogalmát is

¹⁰² Ld. például Jones 1995.; Narayan 1993.; Kuwayama 2009. Maga az antropológiai terep és a terepmunka konstruálásának a tudománytörténeti összefoglalóját készítette el Gupta és Ferguson, akik szerint hosszú időn keresztül annak mesterséges különválasztása volt megfigyelhető. Szerintük fontos volna elmozdulni ettől a klasszikus terep/terepmunka-konceptiótól, és figyelembe venni, hogy a kölcsönösen összekapcsolt világban tudajdonképpen sosem vagyunk terepen kívül. Gupta – Ferguson 1997.

relatívabb módon közelítették meg.¹⁰³ Saját magam nem tartom ugyan bennszülött néprajzosnak, ugyanakkor a pozícióból és a saját (kutatói) történetemből adódóan minden bizonnyal számos előnyre tehettem szert, és több vakfolt is ebből ered. A téma azért is kitüntetett figyelmet érdemel, ugyanis az ismerőség/idegenség és a velem szemben támasztott szerepelvárások több alkalommal (akár a Baja környéki, akár más terepeken), olykor váratlanul befolyásolták terepen szerzett élményeimet, találkozásaimat, kapcsolataimat.¹⁰⁴

Számos alkalommal megfigyeltem, hogy a bukovinai székelyeknél az öntematizálás a származás és a rokonság számon tartásával történik. A rokonság különböző fokai, a kapcsolatok és ezek felderítésére irányuló vállalkozások hálóként tartják össze a közösségeket. Ha a háló egy-egy szálát meghúzzuk, az összerezdül. Többször tapasztaltam, hogy az 1764-ig vagy esetenként még korábbi visszavezetett családfák alapján, mellyel a beszélgetőtársaim többsége rendelkezik, rokon kapcsolat szinte bármely két ember közt felfedezhető, így durva egyszerűsítéssel szinte bárkit lehet rokonnak tartani, ha az valamilyen okból fontos.¹⁰⁵ Ezen belül természetesen különböző típusú, intenzitású, intimitású, szorosabb és távolibb kapcsolatok különböztethetők meg, s a kitalált, fogadott vagy újra felfedezett rokonok is szóba kerülhetnek. Erről a későbbi fejezetekben részletesebben is szó lesz. A rokon címke segítette az orientációt a terepen, gyakran minőségjelzőként is szerepelt arra vonatkozóan, hogy *te is közülünk való vagy*, illetve mint látens kapcsolat, előhívhatóvá vált, ha arra szükség volt. A kutatói öntematizálás kérdése kapcsán különbséget teszek az ismerős(ebb) – Baja környéki – és a kevésbé ismerős terepek között.

A Baja környéki terepmunka bizonyos helyszínein engem (vagy a szüleimet, nagyszüleimet) sokan ismertek, így a családi beágyazottságom és kapcsolatrendszerem is világos volt a helyi közösség számára. Én viszont csak homályos emlékekkel és az ebből adódó bizonytalansággal, *viszonylag idegenként* vágtam bele a terepmunkába. Számos alkalommal úgy éreztem, *jól kellene* tájékozódnom a terepen, *tudnom kellene*, ki hol lakik, mi merre van a településen, ki kivel rokon és a családom milyen kapcsolatban áll velük; ám mindezt vonatkozóan

¹⁰³ Vö. Fél 1991. Fél Edit saját etnológusi gyakorlatát, átányi terepmunkáját három, sajátos fénytörést jelentő aspektusból vizsgálja: egyrészt abból a szempontból, hogy magyarként magyar közösséget vizsgált („az általa vizsgált lokális társadalmakkal közös átfogó etnikai egységhez tartozik, közös az anyanyelvünk, közös ösztársadalmi keretben élük át a történelmet”), másrészt magyar etnológusként magyar etnológusoktól tanulta a szakmáját, harmadrészt pedig „kutatóként ugyanannak az ösztársadalomnak az intellektuális rétegéhez tartozik, amelyen belül a vizsgált parasztok is elhelyezkednek. Így saját társadalmi pozíciója és a vizsgált parasztok társadalmi pozíciója közé az ösztársadalom mechanizmusai már eleve kitéznek bizonyos távolságot, a kapcsolatok bizonyos elismert lehetőségeit – függetlenül attól, hogy a kutató személyében mennyire igyekszik vagy tud ezeken az előre formált kapcsolattípusokon túllépni.” Fél 1991: 1–2.

¹⁰⁴ Vö. Tésfay 2007.

¹⁰⁵ Vö. Ruttkay-Miklián 2012: 299–300.

nem rendelkezem élő vagy elegendő információkkal. A legkézenfekvőbb tájékozódási pontot a helyiek számára gyakran az jelentette, ha a kapcsolati hálójukban a rokonságom mentén helyeztek el. Így annak ellenére, hogy én magam sosem éltem a településen, Csátalján, és a szűk családi körből sem él már ott senki (évtizedek óta a családi látogatások leginkább Halottak Napjára korlátozódnak), mégis többnyire pontosan tudták, hogy kinek a *lánya/unokája* vagyok, és gyakran egy-egy közös (családok között) húzódó rokoni kapcsolatokra reflektáló múltbéli történetet is megosztottak az apai vagy anyai felmenőimről. Többször elhangzott, hogy *Te csátaljai vagy, gyere ide bátran, bármikor!* vagy *Te nekünk rokon vagy!* vagy *Hozzánk akármikor jöhetsz!* Számos alkalommal fejtegették, magyarázták nekem a családi kapcsolódási szálakat, terítették ki a lepedőnyi nagyságú családfákat, nagyobb részben bukovinai székely, kisebb részben a sváb oldalról (itt fontos kiemelni, hogy a csátaljai svábsággal sokkal kisebb intenzitással, csak érintőlegesen foglalkoztam). Ebben a helyzetben a terepen kialakult kapcsolataim jelentős része adott volt (már azelőtt, hogy odaérkeztem volna), és viszonylag rövid idő alatt részese lehettem számos – addig akár ismeretlen – család életének.¹⁰⁶ Emellett az információk átadását nagy mértékben befolyásolták a rokonsági faktorok. Számos történetet meséltek a múltból, olykor a családon belül titokként lappangó történetekre is így derült fény; ugyanakkor az érintettségemtől fogva (is) elkerülhetetlen, hogy bizonyos múlttöredékeket éppen elhallgattak. Mindez alátámasztja azt, hogy a társadalomtudományi terepmunka során a megismerés folyamata a részleges igazságok mentén szerveződik,¹⁰⁷ amely igazságokat a rokoni kapcsolatok, mint fókusz és mint egyfajta szűrő tovább árnyalnak. Több esetben az ebben való megosztottság körül bontakoztak ki olyan terepmunka-helyzetek, amelyek a titok társadalomszervezési vonatkozásai és a titok felfedése, kiszivárogtatása vagy közlése fele mutattak.¹⁰⁸ Ugyanakkor etikai és önismeretei kérdések is kapcsolódnak ehhez: mit kezd a kutató a terepen (az akár őt magát is érintő) akarva-akaratlanul is megismert vagy éppen elhallgatni kívánt, de valamilyen úton mégis megsejtetett történetekkel.

Kirin Narayan szerint a terepen történő azonosulásnak különböző szituatív szintjei vannak, és „az outsider/insider vagy megfigyelő/megfigyelt közti dichotómiákat hangsúlyozó paradigma helyett felteszem, hogy ebben a történelmi időben közelebb járunk az igazsághoz, ha minden antropológust úgy tekintünk, mint aki az egymásba nyúló közösségek és hatalmi viszonyok terepén adódó identitások közt mozog.”¹⁰⁹ Ez azt is jelenti, hogy az insider kutató

¹⁰⁶ Tesfay 2017: 188.

¹⁰⁷ Clifford 1986: 7.

¹⁰⁸ Zemléni 2000: 204.

¹⁰⁹ Narayan 1993: 671., idézi Tesfay 2017: 179.

is lehet outsider bizonyos helyzetekben, ahogyan fordítva is. Erre a szituatív mozgásra (vagy mozgatási kísérletre) számos alkalommal éppen a rokonság ürügyén került sor. Így például 2015 nyári, csátaljai terepmunkám során egy román rendszámú kamion állt be a büfé elé. A sofőr román nyelven kérdezte meg, merre van a településen a Kossuth utca; mire valaki (aki-vel korábban nem ismertük egymást, sosem beszélgettem vele) odaszólt nekem: – *Menjél oda te, te székely leányka vagy, te tudsz románul!*¹¹⁰ Ugyanekkor a bukovinai székely származású beszélgetőtársaim, ismerőseim jelentős része hangot adott a nemtetszésének, amikor 2015 nyarán a néprajzos hallgatókkal többek között a bukovinai székelyekkel és svábokkal készített életútinterjúk mellett a helyi sváb közösség által összeállított gyűjtemény tárgyait is leltároztuk: *Menjél a svábokkal! Sváb vagy, mint x!* Többen láthatóan nehezményezték, hogy nem lépek be a helyi bukovinai székelyeket összefogó csoportokba, nem veszek részt minden alkalommal rendezvényeiken vagy hogy nem tudok svábul beszélni. Ez utóbbira példa a következő, 2015-ben elhangzott beszélgetés egy idős, akkor 87 éves sváb asszonnyal: – *Nem tudsz beszélni [svábul]? – Nem igazán. Hát engem nem tanított meg senki. – Apád nem tanított? Na, ez szép!* [Hangosabban, számonkérően mondja.] *Nagyapáddal jártak Garán együtt iskolába, az is '28-as volt a nagyapád, meg a férjem is '28-as volt. Úgyhogy ők Garán jártak mind a ketten, és ők nagyon jól ismerték egymást. Nichst kannst? [Nem tudsz?] – Ein bisschen. [Egy kicsit.] Sokat megértek a svábból, de inkább az iskolából.*¹¹¹ Sokkal ritkábban, de volt példa a családi származás és a kapcsolódó identitás árnyaltabb megközelítésére is, elsősorban vegyes házasságokban érintett beszélgetőtársak részéről. Erre példa az alábbi, részemről válasz nélkül maradt beszélgetésrészlet: – *Te például mindek tartod magad? Svábnak vagy székelynek? Csak mert nálunk is ez van. Egyszer a fiamtól megkérdeztem, hogy te mi vagy. S azt mondta, hogy ő magyar. De ha szidják a svábokat, akkor sváb vagyok, és ha szidják a székelyeket, akkor székely vagyok. De ez egy nagyon jó keveredés. Mert a svábok nagyon dolgoz, szorgos emberek, a székelyek meg agyafúrtak, furfangosak.*¹¹²

Akarva-akaratlan belekerültem olyan helyzetekbe is, ahol a rokoni szerepből adódóan „bennszülöttként” tekintettek rám. S bár gyakran voltak segítőim (rokonok, a terepen szerzett ismerősök, szállásadók stb.), a terepmunka kezdeti szakaszában ezeket a viszonyulásokat nem annyira, nem minden esetben erőforrásként, hanem sokszor (belső) teherként éltem meg. Törekedtem arra, hogy ne cáfoljam, de ne is erősítsem meg a fentiekhez hasonló kérdéseket, kijelentéseket, igyekeztem a beszédhelyzetekhez és a lehetőségekhez képest semleges pozíci-

¹¹⁰ Vélhetőleg a kialakult szituációra ráerősített, hogy végül útba igazítottam a sofőrt.

¹¹¹ Részlet a terepmunka-naplóból. 2015. 03. 20.

¹¹² Részlet a terepmunka-naplóból. 2008. 03. 09.

ót felvenni, habár kétségtelen, hogy a személyes és a kutatói érdeklődéssel már önmagában is valamelyest pozicionáltam magam. Mindehhez időnként kisebb-nagyobb kérések, kölcsönös szívességek is kapcsolódtak, amelyek természetesen minden más terepmunkahelyzetben is időről-időre felmerülnek. Érdeklődésem a fentiek miatt (is) irányult a kutatás bizonyos időszakában a családi irattárak, a populáris írásbeliség forrásai, illetve más terepek felé; részben kerülve azokat a sok szempontból terhelt, nagyobb személyes érintettséggel rendelkező témákat és szituációkat, amelyekben úgy éreztem, hogy nem tudok kellő rugalmassággal mozogni. A terepmunka későbbi, és főleg az utolsó időszakában tudtam inkább erőforrásként tekinteni a saját személyemre, kongruens módon jelen lenni, látva lenni ezekben a helyzetekben. Ehhez azonban elengedhetetlen volt, hogy egy lépéssel a terep mögé lépjek, reflektív módon ránézzek a saját motivációmra, élményeimre, és ezt a kutatás során integrált módon tudjam kezelni, nem szétválasztva – meglátásom szerint ezt nem is lehet teljesen –, hanem tudatosan megkülönböztetve ebben a személyes és kutatói síkokat, motivációkat.

A rokonság alapján történő tematizálás egész más formában, de a korábban kevésbé ismert terepeken is, akarva-akaratlan előtérbe került, anélkül, hogy magamtól hangsúlyoztam volna a saját származásomat. Ennek első tapasztalatait a Déván és környékén végzett terepmunkámhoz kapcsolódnak, amely egyben szemléletes példája annak is, hogyan használhatja a kutató erőforrásként saját magát mások (és ezáltal a közöttük levő kapcsolatok) megismeréséhez, és fordítva, vagyis, hogy a terepen szerzett ismerősök hogyan integrálják a kutatót a saját kapcsolathálójukba.

*Egy korábban a terepen más témában dolgozó kolléga, Vass Erika kötött össze a szállásadómmal. Rövid levelezés után utaztam le Dévára, bevallom, nem túl nagy kedvvel. Már az autóbusból megismertem, a megállóban várt rám. Ahogy leszálltam megölelt, bár korábban nem ismertük egymást, a fogadtatása mégis egyből nyitott és közeli kapcsolatot feltételezett, ahogy mondta is 'jó, hogy itt vagy, mert te is a műfajtánkból való vagy'. Hozzájuk érkezve ő is és a felesége is úgy fogadott, mintha otthon lennék, mintha a lányuk lennék. A régi telepen található panellakásuk tele van könyvekkel, iratokkal, fényképekkel és fénymásolt anyagokkal a bukovinai székekkel kapcsolatban. Ami itt van, az több, mint örökség, számos múzeum archívuma irigyelhetné a rendezettségét.*¹¹³

Ő később az egyik kulcsadatközlővé vált a kutatás során, aki szívesen kalauzolt a terepen és részben tanítói, részben kollegiális szándékkal osztotta meg velem a saját gyűjteményét, forrásanyagait, tapasztalatait. Az első látogatásom során, egy véletlen szituációból adódóan *fogadott rokonság* is kialakult közöttünk. A vasárnapi mise előtt a templomban a liturgia körüli

¹¹³ Részlet a terepmunka-naplóból. 2011. 02. 09.

teendőket (pl. ki fog olvasni, perselyezni stb.) intéző férfi odajött hozzánk azzal a kérdéssel, hogy a *Kedves lányod nem szeretne olvasni ma a misén?*, kérdően nézve közben rám is. Hátérinformációként hozzátartozik, hogy a férfi hozzám korban közel álló lányai Magyarországon élnek, ritkán járnak haza, ritkán látja őket a közösség. Ebből a perspektívából érthető, hogy összekevertek az egyik lánnyal. Az eseten mindketten jót mosolyogtunk, ugyanakkor ezt követően ő következetesen *kedves lányom*nak szólított, mind szóban, mind írásban; illetve az általa összegyűjtött, rendszerezett családtörténeti adatok alapján távoli rokoni szálakat keresett, fedezett fel közöttünk. Mindez nem csak a közöttünk levő kapcsolatot erősítette, hanem az irányomba támasztott implicit és explicit elvárásokat is (például: *Olyan vagy, mintha a harmadik lányom lennél, hasonlóan gondolkozunk a székelységről is, nem úgy, mint a bonyhádiak meg a tudósok! Azért, ha megfigyeled, aki tisztességesen írt Bukovináról, azok nem a nagy budapesti tudósok, azoknak nagyjából egy a stílusuk. Egy a nyelv, nem cifrázzák a dolgokat, egyszerűen írtak, hogy értsék stb.*).¹¹⁴ Kapcsolatunk későbbi szakaszaiban a közöttünk felmerülő, a nézeteltérés lehetőségét tartalmazó helyzeteket a származásból adódó tulajdonságokkal magyarázta. Így például egy alkalommal közösen utaztunk Bukovinába. Őt akkor elsősorban az ott fellelhető írott dokumentumok érdekelték, és a kocsiban várt arra, hogy a tanítóval előre megbeszélt időpontban bemehessen az iskolába. Azt gondoltam, hogy eközben sétálok, fényképezek a faluban. Ő próbált erről – eredménytelenül – lebeszélni. Egy bő fél óra múlva, a következő mondattal gurult oda mellém a kocsival: *Te is olyan makacs vagy, mint a székelyek, ha valamit a fejedbe veszel, akkor annak úgy kell lennie.* Kapcsolatunk fontos ismérve a kölcsönösség volt: kérdéseimre, kéréseimre gyorsan és készségesen válaszolt, számos forrásanyagot, dokumentumot megosztott velem – így kaptam meg tőle például az anyai ági családfát –, és a *fogadott rokon* szerepkörömbé különböző kisebb-nagyobb segítségnyújtások, információszerzés tartozott (pl. orvosi ügyekben történő telefonálás, információszerzés, hímzésminták fénymásolása stb.). Az ismeretségünk, kalauzolása és az általa megosztott anyagok nagy mértékben segítették a kutatásomat, ugyanakkor a rám osztott szerep egyfajta elvárásrendszer is magában hordozott, mind a szívességek tekintetében, implicit módon pedig a kutatás során publikált anyagok jellegére vonatkozóan.¹¹⁵

¹¹⁴ Részlet a terepmunka-naplóból. 2011. 05. 06.

¹¹⁵ Vagyis arra vonatkozóan, hogyan kell a bukovinai székelyek *igazi történetét* megírni. Ebben a kontextusban, a két szempont közötti távolság látszólag nehezen áthidalhatónak tűnhet, ugyanakkor bizonyos metszéspontok, mindkét fél számára egyaránt jól értelmezhető tematikák is megfigyelhetők.

Egy 2014-es rövidebb kiszállás során Csátalja adott otthont a bukovinai székelyek történetéről és a madéfalvi veszedelemről megemlékező ünnepségsorozat aktuális eseményének. Ezt követően került sor a következő találkozásra és beszédhelyzetre:

Egy fiatal pár, akiket még nem láttam eddig, felajánlották, hogy hazavisznek Bajáig, ők úgyis arra mennek. – Vigyázz, kikérdezzük mindenről! – hangzott el, miközben beszálltunk a kocsiba. Végül többnyire ők meséltek a készülő házukról. Megkérdeztem, hogy hova valósiak. – Hadikaiak! – mondják nevetve, összenézve. Eddigre ők már (az autóig vezető pár méteres úton) sikeresen kiderítették az én származásomat. Elkérlik a nevem és a felmenőim nevét, azt mondják, hogy egy adatbázisba gyűjtik a bukovinai családokat, akiket ismernek.¹¹⁶

Több alkalommal megfigyeltem, hogy függetlenül attól, hogy említettem-e a családi gyökereket vagy sem, a bukovinai székelyek körében megfigyelhető gyakorlat alapján ezt ők maguk, jellemzően elég hamar kiderítik. Többször olyan helyzetekben is sor került erre, ahol nem volt magától értetődő az érdeklődésem (például nem személyes beszélgetések, hanem nyilvános ünnepségek, megemlékezések alkalmával, ahol nagyobb tömeg gyűjt össze stb.). Az esetek többségében, mint megfigyelt (sőt, gyakran „leellenőrzött”) megfigyelő akarva-akaratlan belekerültem a közelebbi-távolabbi bukovinai székely rokoni vagy ismerősi kapcsolatok áramába. Ennek számos megnyilvánulását tapasztaltam, például egy 2017-es Bukovinába és Erdélyre tartó buszos társas utazás során is. Telefonos jelentkezésemkor a szervező, Fábíán Gergely kérdésére, hogy miért szeretnék részt venni a kiránduláson, azt válaszoltam, hogy egyrészt, mert a nagyszüleim Istensegítsen születtek, másrészt mert kutatási célok kapcsolódnak az utazáshoz. A következő telefonbeszélgetésünkre nagyjából két hónap múlva került sor, amikor néhány praktikus információt szerettem volna pontosítani. A beszélgetés során világosan kiderült számomra, hogy bár személyesen nem ismerjük egymást, és ezt megelőzően mindössze egyszer beszélünk telefonon, pontosan, név szerint tudja a felmenőimet (kik voltak a nagyszüleim és az ő testvéreik – akikkel bár nagyjából kortársaknak mondhatók, más faluból származtak), a majosi és csátaljai családi szálakat. Később, az utazás során és más terepmunka-helyzetekben is többször tapasztaltam, hogy fogadott rokonként gondoskodtak rólam, és számon tartottak, szükség esetén használták a kapcsolatban rejlő potenciált. Erre példa a következő részlet az előbbi társas utazási helyzetből:

A terepmunka nem mindig magányos műfaj. Három napja, mióta elindultunk, ez az első alkalom, hogy egyedül töltök legalább tíz percet. (...) Tegnap, Kolozsváron a csoport egy része kiderítette, hogy ott tanultam, mert hallották, hogy tudok valamennyire romá-

¹¹⁶ Részlet a terepmunka-naplóból. 2014. 03. 14.

nul. – Akkor Te tudnál szervezni ilyen utakat, mint a Gyuri bácsi, nem? Hiszen beszélsz nyelveket is! Tudsz románul is! Próbálnak erre mindenáron rábeszélni, azt mondják, ők jönnek velem. Sokat kérdegetnek, próbálják azt is megérteni, mit tanultam, mi az a néprajz. (...) A buszon és útközben a kezdetektől fogva valamelyik néni, kiscsoport mindig felkarol. Egy férfi kivételével én vagyok az egyetlen, aki egyedül vesz részt az utazáson, ezért lehet rám figyelni, értem aggódni. Mindenki más a rokonával, a falubeliekkel, házastársával, testvérével. A vezetők folyamatosan beszél a mikrofonba, úgy tűnik, fontos neki, hogy töviről hegyire bemutassa azt a vidéket, ahol született. A buszon előttem egy idősebb, kismányoki testvérpár ül, a gyerekeik fizették be őket az útra, anyák napja alkalmából. Nagy meglepetés volt nekik ez. Látom, hogy próbálják a gondomat viselni: sokat beszélgetünk, rendszeresen megkínálnak valamivel. Sokat beszélünk B-ről is (édesanyám nemrégiben elhunyt, kismányoki unokatestvéréről). – Te a mi lányunk vagy – mondogatják gyakran. Ha elkések vagy a sor végén érkezem vissza a buszra, rögtön jönnek, kérdezik: Na, merre voltál? Figyelünk ám rád!¹¹⁷

Az így kialakult kapcsolatok a későbbiekben számos kölcsönös szívességet, segítségnyújtást is indukáltak – működésükre a valódi rokonsághoz hasonló dinamika, de jóval kisebb intenzitás volt jellemző.

A terepmunka során számos alkalommal nem csak a megfigyelt megfigyelői vagy a fogadott rokoni szerepben találtam magam, hanem akarva-akaratlan szembetalálkoztam a saját rokonságommal, családi kapcsolataimmal – ami a bukovinai székelyek szövevényes rokoni kapcsolati hálóját ismerve talán nem is olyan meglepő. Így tettem szert például a saját anyai családom családfájára vagy kaptam 2017 nyarán egy Mátételkén élő, idős bukovinai származású román asszonytól fényképeket édesanyám unokatestvéreiről.

Izgalmas és állandó (újra)értelmezési kísérleteket hozott a terepmunka utáni terepmunka. Az erről való gondolkodás és az írás folyamata rávilágította a figyelmemet az etnográfiai tudástermelés befejezetlen jellegére.¹¹⁸ Másrészt az etnográfiai *exit* és a kutatási eredmények nyilvánosságra hozatala kapcsán számos szakmai dilemma fogalmazódott meg. Ezek központi kérdése, hogy mit és hogyan lehet megírni a sajátos kutatói pozícióból az elmúlt évek során összegyűjtött anyagból, tudásból úgy, hogy közben szem előtt tartom a vizsgált közösségek helyzetét és a kutatói etikai kódexet is; hol és hogyan találkozik a kutató és a kutatott, milyen párbeszéd alakulhat ki közöttük.¹¹⁹ Ennek egyik első eseménye egy bajai múzeumi ismeretterjesztő előadáshoz kapcsolódott, amelyet a bukovinai székelyek populáris írásbeliségéről tartottam 2014 áprilisában. A előadás előtt valamennyivel a múzeumhoz érkezve

¹¹⁷ Részlet a terepmunka-naplóból. 2017. 07. 26.

¹¹⁸ Ld. bővebben Cohen 1992: 339–354.

¹¹⁹ Durst 2017: 61–78.

egy idős asszony jött oda hozzám, azzal a kérdéssel, hogy én vagyok-e az előadó. Igenlő válasza a kezembe nyomott egy *Beteg tájékoztató lapok szívbeteg* számára feliratú mappát, amely borítóján még az asszony neve és címe szerepelt, benne pedig nyolc, általa összegyűjtött, kivágott újságcikk az 1990-es évek elejéről városi és megyei lapokból a bukovinai székelek hagyományőrző tevékenységéről. Ezt követően az előadóterembe lépve meglepve tapasztaltam, hogy a rendezvénysorozaton rendszeresen részt vevő múzeumbarát bajai hallgatóság mellett több sort foglaltak el a Csátaljáról beutazott ismerőseim. Az izgatottságomat és zavaromat csak fokozta, mikor az egyikőjük megkérdezte, hogy felveheti-e az eseményt kamerával, illetve, hogy dedikálnám-e neki az előadás plakátját, mert szeretné archiválni azt saját maga számára. Közben még megilletődöttebben kerestem egy tollat az előadás-vázlatom szétszórt papírjai között, gyorsan előkapott az ingzsebéből egyet, *a híres embereknél soha nincs toll, de majd én adok neked* mondattal. Később a felvételt (a dedikált, saját maga által készített DVD-borítóval) eljuttatta számomra. A terepen pedig számos alkalommal motivált és lelkes segítségem volt (például videós interjúk, események, megemlékezések felvétele kapcsán). Beigazolódni láttam François Hartog gondolatát is, miszerint *minden örökség – vagy alkalmas arra, hogy azzá váljon.*¹²⁰ Ennek fényében fontos reflektálni arra, hogy ki alkotja meg az örökséget és hol van ebben a kutató felelőssége.

A kiemelt kutatói szerep, a felém irányuló érdeklődés (és gyakran elvárás) világossá tette azt, hogy nem lehet elszigetelten gondolkodni a kutatás eredményeiről, sokkal inkább a párbeszéd, a kölcsönösség és a kölcsönös kíváncsiság meghatározóak. Erre példa, és a rokoni kapcsolatok hangsúlyozásának szimbolikus esete volt például jelen írás házi műhelyvitájának a Facebookon közzétett meghívója kapcsán érkezett kommentek, üzenetek. Többen a támogatásukat, kíváncsiságukat, részvételi szándékukat fejezték ki, volt, aki humorosan felajánlotta, hogy hívjam fel, ha elakadok vizsga közben, és úgy is vehetem, hogy *a rokonságunk személyesen is támogatja. A túlvilági L.A. és L.J. ügyejenek reja, met megérdemeli.*

Az itt felmerült kérdések jelentős része jelen van bármilyen terepmunka esetében. A kutató saját történetének, kapcsolódási pontjainak vállalását, a kutatás ilyen módon is történő kontextualizálását elengedhetetlennek tartom. Ezt hivatottak bemutatni a terepmunka-naplókból idézett szituációk, amelyek reményeim szerint tovább árnyalják a terepen való jelenlét, az émikus és étikus nézőpontok kérdéseit. Nem minden esetben dönthető el egyértelműen, hogy a helyzetem a kutatás előnyére vált vagy éppen korlátként szolgált; de bizonyos, hogy a kölcsönös, nyílt és termékeny kapcsolat sokszor éppen a rokonság mentén (is) alakult

¹²⁰ Hartog 2000: 16.

ki. Ugyanakkor törekedtem egy-egy pillanatra eltávolodni a saját a lencséimtől, nézőpontomról, ezért kerestem azokat az alternatív forrásokat, szépirodalmi műveket, filmes feldolgozásokat, amelyek eltérő látószöveget kínáltak vagy más fényt vetettek a vizsgált folyamatokra. Az itt leírt viszonyulások pedig állandó fókuszban tartották részint a személyes bevonódás mértékét, részint pedig a szerzőség kérdését; hogy milyen mértékben lesz a kutató is a kutatás tárgya és elválaszthatatlan része.

3. A kutatás módszertana

Résztevő megfigyelések, spontán beszélgetések, félig strukturált- és életút-interjúk

Az évek során különböző módszerekkel dolgoztam, illetve bizonyos időszakokban, a kutatás alakulásának és a személyes érdeklődésem, a kutatói öntematizálásból fakadó dilemmáim függvényében ezek eltérő hangsúllyal valósultak meg. A kezdeti időszakban, elsősorban a korábbról ismerősebb terepeken, a kutató és a terep viszonyából is adódóan, résztvevő megfigyeléseket végeztem. Többnyire a Baja környéki településeken megrendezett eseményeken, megemlékezéseken, ünnepeken (például Istensegítsi búcsú Csátalján, székelykapu-avatás, bálak, néprajzi tábor stb.) vettem részt. Később térben távolabbi események is fókuszba kerültek (például Bonyhád, Szekszárd és környéke, Bukovinai Találkozások fesztivál, csíksomlyói búcsú, bukovinai társas utazás, kiállításmegnyitók, könyvbemutatók stb.). Hozzávetőleg harminc-negyven nyilvános eseményen vettem így részt, amelyekről fotó-, videódokumentáció és/vagy hangfelvételek készültek.¹²¹ A 2010-es évek első fele különösen termékeny időszaknak bizonyult e tekintetben, mert ezekben az években a bukovinai székelyek mind nagyobb társadalmi nyilvánosságot kaptak. Számos regionális és országos eseményen találkozhattunk hagyományőrző csoportjaikkal, képviselőikkel, többek között például 2013-ban a Művészetek Völgyében Kapolcson az Örökség sátonnál tematikus programokkal várták a látogatókat a Bukovinai Székelyek Napján. A bukovinai székelyek lakta települések lokális megemlékezései, emlékműállítási gyakorlatai mellett nagyobb ívű, országos programokon idézték fel a történetüket egy-egy jeles esemény, emléknap, évforduló kapcsán. A nyilvános események alkalmával a bukovinai, és kisebb mértékben a későbbi telepítések, a kitelepítések, az otthonlét vágya, az útra kelés nehézségei és az újrakezdéshez szükséges hit, kitartás meghatározó elemei a kapcsolódó mintázatoknak. Ezek kapcsán egyfelől az érdekelt, hogyan reprezentálják a

¹²¹ Ezen felül számos további nyilvános esemény videófelvételét megkaptam.

helyi közösségben a bukovinai székelyek kultúráját, milyen nagyobb diskurzushoz kapcsolódik ez, milyen ennek a fogadtatása a helyi közösségen belül. Másfelől lehetőséget biztosítottak számos spontán beszélgetésre, melyek a közösségeken belüli kapcsolataimat erősítették, és ráirányította a figyelmemet a csoporton belül a kapcsolathálók természetére, és a rokonságra, mint hangsúlyos szervező elemre.

A későbbiekben, főleg az utóbbi években a spontán beszélgetések és megfigyelések váltak hangsúlyossá. A vizsgált terület már nem csupán a Baja környéki településeket foglalta magában, hanem igyekeztem minél több, bukovinai székelyek lakta településre, közösségre valamilyen mértékben rálátni, nem csak az ünnepek, hanem a mindennapok során is.

A résztvevő megfigyelések mellett félig strukturált interjúkat készítettem. Kezdetben, a Baja környéki településeken a helyi közösség szervezőit, a hagyományőrző szervezetek kulcsembereit; illetve kifejezetten a vegyes házasságokban élőket kerestem meg többnyire irányított kérdéseimmel; később ez a kör a kutatási fókusszal és terepekkel párhuzamosan kiszélesedett. Törekedtem a nemek közti arányosságra, beszélgetőtársaim között mégis felülreprezentáltak a nők. Az életkori megoszlás tekintetében főleg középkorúakkal és idősebbekkel beszélgettem. Ugyanakkor kisebb arányban megszólítottam a fiatalokat, és a bukovinai székely származásúak mellett más, a településeken élő csoportokhoz tartozókat is. Volt, akit több alkalommal is felkerestem, visszatértünk életének egy-egy időszakára. Az évek során többször meglátogatott beszélgetőtársaim közül néhányan kedves ismerősökké váltak, s volt, akivel rendszeresen meg is osztottam a tereptapasztalataimat. Hamar kiderül az is, hogy nekik (különösen a „rutinosabb” adatközlőknek) szintén megvannak a saját etnográfiai elképzeléseik, történeteik, amelyek természetesen nem minden esetben egyeznek az én meglátásaimmal. Kulcsadatközlőim gyakran invitáltak a helyi szinten számukra fontos eseményekre, tájékoztattak ezekről, s olykor kérték számon a hiányzásomat.

Törekedtem olyan idős emberek megszólítására is, akik még közvetlen tapasztalattal rendelkeznek Bukovináról és a telepítésekről, és akik gyakran számos nehéz emléket, élményt hordoznak magukkal. Hálás vagyok a találkozásokért, beszélgetésekért, mert fontos szakmai és emberi tapasztalatokat jelentettek a megosztott történetek és a hallgatás pillanatai egyaránt. Ezek indítottak el az élettörténeti módszer és az életútinterjú irányába is, amelyek már a néprajz szakos szakdolgozatomban fontos módszert jelentettek. Egyre gyakrabban kértem arra a beszélgetőtársaimat, hogy a saját életük kontextusában meséljenek arról, mit jelent számukra bukovinai székelynek lenni. Több tucat diktafonra rögzített életútinterjú és néhány kamerával is felvett interjú készült el így, melyek között nem csak bukovinai székely, hanem kisebb

számban sváb élettörténetek is szerepelnek. Egy-egy élettörténet kapcsán kezdtem el intenzíven figyelni a családban őrzött vagy éppen a megőrzés szándékával múzeumi archívumba elhelyezett gyűjteményekre, fényképekre, iratanyagokra. Ezekről először mint érdekes háttéranyagokról gondolkodtam, majd a tartalmuk és használatuk számos, egyre izgalmasabb kérdést vetett fel, és kerültek a kutatás középpontjába. Öt terjedelmesebb, forrástípusaiban is változatos, részben családi, részben archívumban őrzött és számos kisebb, elsősorban fényképet, hazatérőkre vonatkozó adatokat tartalmazó gyűjteményt ismertem meg a kutatás időszaka alatt, ezek részletes bemutatása és elemzése szintén további kutatási irány lehet. Ugyanakkor lehetőségeimhez mérten figyeltem a gyűjtemények utóéletére, hogy kik, miként használják, használták azokat, milyen öndefiníciós kísérletek kapcsolódnak hozzájuk. Célom az átfogóbb, nem pusztán történeti, hanem napjainkra is kiterjedő, kontextualizált, mélyfúrászerű vizsgálat volt.

Újabb perspektívák: studying up and down, többszintű etnográfia, digitális etnográfia

Terepmunkám az emlékezés-felejtés, majd az örökség, örökségesítés kulcsfogalmai körül szerveződött. Így fontosnak tartottam a Bukovinával és a bukovinai székelyekkel kapcsolatos nyilvános diskurzusok megismerését, amelyhez Laura Nader *studying up* koncepciója nyújtott iránymutatást.¹²² Nader szerint legalább olyan fontos a hatalom kultúrájára is figyelmet fordítani. A Fredrik Barth-i etnicitás-konstrukció makro-, mezo- és mikroszintjeihez valamelyest hasonlóan, így *felt* a nemzeti ideológiák, *oldalt* a bukovinai székelyekhez kapcsolódó közösségkonstrukciókban résztvevő tudáselit, *lent* pedig az egyéni kezdeményezések, cselekvések vizsgálhatók. Ezen szempontok érvényesítésére inkább a terepmunka második felében, 2014-től kezdve törekedtem. Ilyen tekintetben figyeltem a különböző területeken élők viszonyrendszerére, struktúráira; az informális és nem-formális oktatási tevékenységekre, kisebb mértékben a helyi hagyományőrző és önszerveződő csoportokat összefogó ernyőszerkezet (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége) működésére. Továbbá, hogy milyen nagyobb kontextusokba ágyazódik be a bukovinai székelyek hagyományőrző tevékenysége, hogyan *jön divatba a székelység*,¹²³ vagyis lesz belőlük szélesebb körben ismert, kultúrpolitikai értelemben is preferált néprajzi csoport. A különböző szintek (mikro-, makro-, mezo-) elválasztása tudatos kutatói konstrukció eredménye, ezekről a megértést segítő kategóriákként gondolkodom. Ennek alapja, hogy a különböző szintek különböző emlékezettypusokat, emlékezetpolitikákat jelöl-

¹²² Nader 1972.; Closet-Crane et al. 2009.; a választott módszertan kapcsán vö. Balatonyi 2017c: 15–22.

¹²³ Részlet a terepmunka-naplóból. Dátum nélkül.

nek ki, melyek mentén különböző erőterek, olykor érdekellentétek artikulálódnak. Az egyes szintek természetesen összefonódhatnak, szétválhatnak; azokon belül is versengések, árnyalatbeli eltérések figyelhetők meg. Vagyis ezekről korántsem homogén kategóriákként beszélek, hanem olyan komplex rendszerként, ahol a szereplők folyamatosan mozgásban vannak. A kapcsolódó megfigyeléseimre, következtetéseimre csak részben térek ki, de a *studying up* koncepciója ezzel együtt fontos kitekintést jelentett. Különösen hasznos szempontnak bizonyult a bukovinai székelyek kortárs örökségésítő gyakorlatainak, azon belül is Bukovina és a családi múlt mint örökség témája kapcsán, amelyet az utolsó előtti fejezetben mutatok be. Ugyancsak e szempontból érdekelt a bukovinai székelyek kutatástörténete is, vagyis az, hogy kik írják vagy írták meg a történetüket. Kik a népszerű szerzők, és hogyan vagy hogyan nem legitimálják ezeket a közösségen belül? Ki és hogyan termeli a róluk szóló tudást, mennyiben erősítik ezek az írások a traumáról való beszédet? Izgalmas kérdéseket feszeget, hogy miként viszonyulnak egymáshoz a nyomtatásban megjelent vagy akár a napjainkban gyakran már internetes közösségi oldalakon terjedő amatőr történeti, helytörténeti kutatások és az ezeket ismerők, használók, az ő privát történeteik. Milyen eszközökkel, forrásokkal, történetekkel alkotják meg és strukturálják a bukovinai székelyek gyakran mitizált, közös múltját a különböző szinteken, mennyiben szól ez a hiányok és veszteségek kiemeléséről?

Ahogy arra fent utaltam, inkább a kutatás második felében tudtam intenzívebben figyelni ezen szempontokra. A kutatás íve nem minden esetben volt pontosan, előre megtervezett, az folyamatosan alakult, formálódott. Ebben feszültséget jelentett a terephelyszínek számának növekedése, annak ellenére is, hogy az egyes kiszállások, terepmunkák a kutatást és a látókörömet gazdagították. A kulturálisan sokszor közel álló terepek és szinterek közti mozgás terepszerűtlenséget is hozott, és nagyfokú rugalmasságot igényelt. Azt tapasztaltam, hogy a vizsgált jelenségek különböző helyszínek, szinterek és forráscsoportok mentén ragadhatók meg. A mélyfúrászerű kutatások összefüggenek, bizonyos pontokon összekapcsolódnak, ám egyik sem érthető meg igazán a másik aspektus figyelembe vétele nélkül. A bukovinai székelyek diaszporikus jellege mellett fontos számba venni, hogy a kulturális folyamatok terjedése világszinten is hálózatokban, különböző médiumok reprezentációban, értelmező közösségekben zajlik (és nincs ez másképp ebben az esetben sem). Így nem egy kimerevített etnográfiai jelen megragadása lehet feladat, hanem mozgásba lendülni, és a vizsgált jelenségeket párhuzamosan több, egymásba fonódó valós és virtuális (relativizált) terepen kutatni.¹²⁴

¹²⁴ Vörös 2010: 25.

Mindebben hasznos kiindulási pontot jelentett a *multi-sited ethnography* vagy *multilocal ethnography* (többszinterű vagy többterepű etnográfia) koncepciója.¹²⁵ A Malinowski-féle klasszikus terepmunka módszerét átgondoló és a fogalmat az 1990-as évek közepén bevezető George Marcus szerint a többszinterű etnográfia „a kulturális alakzatokat (cultural formation) követi nyomon a különböző tevékenységek szinterei között és azokon belül. Olyan hálózatok és határvonalak mentén kialakított kutatási stratégia, ami a találkozási pontokon és az útke-reszteszódésekben merészen irányt vált a szinterek között. Ezek a szinterek ugyan egymástól kulturálisan különböznek, mégis kapcsolatban állnak egymással, hiszen az adott probléma, kulturális jelenség mindegyikükben jelen van. A szinterek közötti logikai összefüggés a kutatás tárgyát jelentő kulturális alakzatok közötti konkrét kapcsolatok, asszociációk és a kulturális tudás lefordítása alapján szerveződik. (...) A kutatási stratégia eredménye, a több szinterű etnográfia mint szöveg tehát nem más, mint elkerülhetetlenül különböző mélységű és minőségű tudáshalmaz, szüntelen utazás a terep szinterek jelentésvilága között.”¹²⁶ Marcus szerint ún. nyomkövető módszerrel emberek, tárgyak, cselekmények, történetek, konfliktusok, emberek élete és életrajzok vagy metaforák is vizsgálhatók. Megközelítésében egy, a kulturális változások követésére érzékenyebb; nem annyira holisztikus, mint inkább térképezési gyakorlatként felfogható módszer körvonalazódik, amely a különböző lokalitások közti kapcsolatokat keresi.¹²⁷

Ahogy arra fentebb is utaltam, mindez nem volt ennyire egyértelmű a kutatás kezdeti szakaszától fogva. A *multi-sited ethnography* tudatosabb alkalmazásával azt tapasztaltam, hogy a látszólag széttartó irányokat ennek segítségével rendezni tudom, kapcsolódási pontokat fedeztem fel; még akkor is, ha a módszertani kérdéseim ezzel nem szűntek meg. A megértést segítheti annak az ok-okozati összefüggésnek a bemutatása, ahogy a különböző terepmunka-helyzetek, szinterek kiválasztásra kerültek és egymásra épültek. Kirakószerűen állt össze a vizsgálat tárgya, vagyis azok a szituatív helyzetek és a közöttük levő kapcsolatok, melyek fókusza a bukovinai székelyek örökségésítési gyakorlatai. Ennek előnye a széles spektrumú rálátás a témámra, ugyanakkor hátránya a több esetben spontánabb vagy kevésbé szervezett, előre átgondolt terepmunka volt. A levont következtések mélységükben nem ha-

¹²⁵ A multi-sited mellett angolul a multilocal vagy multilocal kifejezés is használatos, ld. például Clifford 2003. vagy Hannerz 2003. A magyar nyelvű összefoglalókban időnként használt, többterepű etnográfia kifejezés félreérthető lehet, hiszen annak lényege nem csak a terepek megsokszorozódása (ami inkább a multilocal-nak feleltethető meg). A többszinterű kifejezést Biczó Gábor és Nagy Károly Zsolt használták (Biczó 2012., Nagy 2012.). Ld. bővebben Turai 2016.

¹²⁶ Lajos 2015: 165., ld még Vörös 2010., Turai 2016.

¹²⁷ Marcus 1995: 99.

sonlíthatók össze egy hosszabb, állomásozó terepmunka kimeneteivel, de a több szintéren történő gyűjtés és megfigyelés jól illeszkedik a bukovinai székelyek azon sajátosságához, miszerint földrajzilag és kulturálisan nehezen körülhatárolható a tér, ahol a hozzájuk kapcsolódó jelenségek megfigyelhetők.

Kezdeti témaválasztásom, illetve a bukovinai székelyek kvázi-diaszporikus helyzete kizárta annak a lehetőségét, hogy egy, földrajzilag jól körülhatárolható csoporttal foglalkozzak.¹²⁸ A döntéseimet az is befolyásolta, hogy igyekeztem az örökségesítési folyamatok hangsúlyosnak látszó csomópontjait megragadni; melyekben a korábban említett különböző szintek is megjelennek. Ennek legkézenfekvőbb és rendszeres alkalmai a nagyobb szabású rendezvények voltak, így például a madéfalvi eseményekre, telepítésekre történő megemlékezéseken, bukovinai székely búcsúkon, székely bálakon és találkozókön való részvétel. Már ezek in önmagukban több színteret jelentettek. A tematikát tekintve sem csak az elit által szervezett nyilvános emlékezési, ünneplési gyakorlatok megfigyelésére nyílt mód. Feltűnt, hogy a spontán beszélgetésekben, az események formális és informális részében sok esetben éppen a rokonság tematikája volt hangsúlyos; olyan pont, amely sok embert megmozgatott; a rendezvények szerves részét képezik a családfakutatókkal történő beszélgetések, a Bukovina Kiadó kapcsolódó kiadványainak árusítása vagy éppen az egyéni rokonkeresések, rokoni szálak kibogozása.

A helyszínek kiválasztása részben praktikus szempontok mentén történt, így többször vettem részt Baja környéki, bonyhádi, szekszárdi eseményeken; míg jóval kevesebbszer Déva környékieken. Számos alkalommal a csátaljai ismerőseim tájékoztattak egy-egy közlő eseményről, melyet ők szerveztek lokális szinten vagy vendégekként, résztvevőkként, fellépőként voltak jelen. Ezekben az esetekben többször velük tartottam (például a Bukovinai Találkozások fesztiválokra vagy az országos székely találkozókra, helyi rendezvényekre, melyekre hívtak). Így annak érdekében, hogy a vizsgált színtereket ne a saját önkényes vagy pusztán kényelmes szempontjaim mentén válasszam ki, törekedtem a vizsgált csoportok saját nézőpontját is beemelni.¹²⁹ Sok szempontból a garai, vaskúti, majosi, csernakeresztúri, ludasi vagy bonyhádi, majosi stb. terepmunkáim hasonlóak voltak. Hosszabb-rövidebb időszakokat (néhány naptól kezdve egy-két hétig) töltöttem a településeken, Marosludas kivételével rendszeresen visszajártam (vagy épp egy-egy nagyobb rendezvényre utaztam oda, sokszor az említett

¹²⁸ Egészen pontosan erre akkor lehetett volna részben-egészében lehetőségem, ha egy adott településen élő néprajzi csoportok együttélését, egymásra gyakorolt kölcsönhatásait, identitáskonstrukciós törekvéseiket egymás narratíváinak fényében vizsgálom.

¹²⁹ Vö. Falzon 2009: 10.

csátaljai csoporttal), interjúztam és megfigyeléseket végeztem hasonló szempontok és tematikák mentén, nevezetesen, hogy miként történik a *bukovinai székelységük* megélése és hogyan szerveződnek az egyéni, közösségi (kortárs) öndefiníciós kísérletek. Ennek ellenére azt is fontos kiemelni, hogy a különböző szintereken végzett kutatások összehasonlítása nem volt célom; már csak azért sem, mert az eltérő keretek, helyzetek miatt eltérő hangsúllyal alkalmaztam a technikákat és módszereket; így sokkal inkább azok kapcsolódása lehet érdekes.¹³⁰

Mindehhez kapcsolódnak a vizsgált családi irattárak gyűjtemények is. Az itt bemutatott Miklós-Lőrincz irattárról még az egyetemi szakdolgozatom készítésekor szereztem tudomást, ám akkor azzal csak érintőlegesen foglalkoztam. Ugyanakkor mind a spontán beszélgetések, mind kétszemélyes interjúhelyzetekben gyakran kerültek elő Bukovinából származó fényképek, iratok, rendelésre készített családfák, visszaemlékezések, hosszabb-rövidebb naplók. Dolgozatomban ezek közül egy nagyobb gyűjteményt mutatok be. Egyrészt a forrásgazdagsága miatt esett erre a választásom; másrészt azért, mert ezen keresztül számos, a bukovinai székelyekhez kapcsolódó nagyobb folyamatra is fény vetül. Ezen túl dolgozatomban utalok több megismert dokumentumra is.

Sok esetben a legváratlanabb helyzetekben került elő a kutatási téma, felhívva a figyelmemet, hogy arra, hogy folyamatosan terepen vagyok. Így volt, hogy Baja és Szeged közötti telekocsis vagy buszos utazás vagy éppen a Dunántúlon élő kollégákkal, barátokkal való spontán beszélgetés során került elő az, és osztották meg velem a kapcsolódó tapasztalataikat, személyes érintettségéből fakadó élményeiket (például vegyes házasságokkal, rokonsággal és a rokonok felkutatásával kapcsolatban, bukovinai utazások élményeit stb.).

Az újabb helyszínek és forráscsoportok bevonását azért éreztem indokoltnak, mert a vizsgált jelenség, a bukovinaiság megjelenésének aspektusai, szintjei és rétegei érhetőek el különféle kontextusokban, melyek sok esetben egymás fényében váltak értelmezhetővé.¹³¹ Fontos említést tenni arról is, hogy mi maradt ki a kutatás során. Bár törekedtem a különböző területeken élő bukovinai székely közösségek megismerésére, ez mégsem sikerült teljes mértékben. A brazíliai és kanadai közösségek anyagi lehetőségek miatt maradtak ki a vizsgálódásból. Szintén nem végeztem terepmunkát az al-dunai településeken, amire jóval könnyebben lett volna lehetőségem. Részben azért nem, mert a terepen szerzett kapcsolataim néző-

¹³⁰ Vö. Turai 2016: 92.

¹³¹ Ld. bővebben Turai 2016. „Appadurái szomszédságra vonatkozó értelmezésére emlékeztet ez a helyzet, aki arra a sajátos dialektikára világított rá, hogy miközben a szomszédságok a történelem, a környezet és a képzelet véletlenszerűsége által termelt kontextusok között léteznek, maguk is folyamatosan létrehoznak ilyen kontextusokat, így a szomszédságok mint kontextusok megtermelik a szomszédságok kontextusát.” Turai 2016: 94.

pontjának érvényesítésére törekedtem, azonban ebből szinte teljesen kimaradtak az al-dunai székelyek. Másrészt a téma komplexitása is olyan mértékű volt, hogy úgy éreztem, hogy az idő és az erőforrások függvényében kénytelen vagyok időlegesen lemondani annak több, bizonyára fontos aspektusáról. Tisztában vagyok azzal, hogy ez jelenleg hiányosságot, a jövőre nézve lehetőséget jelent. A digitális etnográfiai forrásanyag vizsgálata során mind ők, mind pedig az előbb említett tengeren túli csoportok néhány tagjának nézőpontja is helyet kapott. Mindez tehát a klasszikus terepmunkához képest egy más típusú behatároltság és módszertani reflexivitás felé mutat, ahol együttesen próbálom értelmezni a mikroszintű empirikus tapasztalatokat az általánosabb, makroszintű és a virtuális térben megjelenő ismeretekkel.¹³²

A fenti módszertani irányok érvényesítésével került fókuszba a digitális etnográfia, mint kiegészítő kutatási irány és az internetes platformok, mint terep(ek). Ez részben összefügg az előbb tárgyalt *studying up* és a többszinterű etnográfia fogalmaival. Utóbbi kapcsán maga Marcus is a medialitás változó környezetéről beszél; és arról, hogy a módszer különösen alkalmas lehet a témám szempontjából is érintett diaszpórák és a migrációval összefüggő jelenségek kutatása során.¹³³ Fontos látni, hogy a bukovinai székelyek körében megfigyelhető rokonkeresések és a szülőföld mítoszának ápolásához kapcsolódó tevékenységek jelentős része nem vagy nem csak a klasszikus etnográfiai, hanem az online térben, közösségi hálózatokon belül is zajlik. Másrészt pedig a közösségi felületeken jól megragadhatók a bukovinai székelyekkel kapcsolatos nyilvános, hivatalos és nem hivatalos, az elit vagy a különböző szereplők által létrehozott reprezentációk – vagyis, hogy az etnikus identitás mikro-, makro- és mezoszintű aktorai hogyan szólnak bele annak alakításába. Az online kommunikációs csatornák használata a bukovinai székelyek szétagoltsága és a kapcsolatfelvétel/kapcsolattartás miatt is praktikusnak bizonyul. Mindezt segíti az okostelefonok erősödő népszerűsége és jelenléte az idősebb generáció tagjai között is. Ezek egyszerre kínálnak kommunikációs csatornát a rokonok, ismerősök között, ugyanakkor dinamikusan változó, gyors és hatékony megosztási felületet is például az addig gyakran fiókban őrzött fényképeknek, iratoknak, melyek aztán újabb és újabb beszélgetések elindítói lehetnek.

Ilyen módon elmosódnak a határok, új kommunikációs utak jelennek meg.¹³⁴ A digitális etnográfia kapcsán például Daniel Miller és Don Slater mellett érvelnek, hogy a virtuális

¹³² Lajos 2015: 169–170. „Mivel a terep olyan helyé változott a társadalomtudományokban, melynek körvonalai elmosódtak, Eva Nadai és Christoph Maeder a bolyhos terep (fuzzy fields) megnevezést találta legszemléletesebbnek a korábban konkrét és körülhatárolt terepekként kezelt helyek újracímkezésére ismételt hangsúlyozva, hogy a területi alapon való definiálás feltétlenül kritikai megközelítést igényel.” Turai 2016: 84.

¹³³ Marcus 1995.

¹³⁴ Jansson 2007.

és a valós világ nem választható ketté: az internet inkább egy új közvetítési forma, amely az információk közvetítése mellett társadalmi struktúrákba beágyazottan teremt.¹³⁵ Miller később a Facebookkal, mint kutatási színtérrel, annak a mindennapokba történő beágyazottságával is foglalkozott a fülöp-szigeteki migráns nők példáján keresztül, amely számukra bizonyos értelemben otthonná is vált az elszigetelt helyzetükben.¹³⁶ Mindez azért fontos itt kiemelni, mert jelen kutatásban is számos Facebook oldal és csoport vált színtérré; melyek nem csupán a bukovinai székelyek egy újabb reprezentációs felülete, hanem a különféle csoportok, egymáshoz való viszonyuk, a megosztott tartalmak és az arra adott válaszok, kommentek tükrében annak újfajta szervezési módja is. Mindez egy jóval gyorsabb, interaktívabb, terepet jelent, ahol a tartalmak újra és újra előhívhatók vagy éppen törölhetők, a kommentekkel, kedvelésekkel újabb jelentéstartalommal egészülnek ki. Emellett a kapcsolattartás módjában is más dinamikák figyelhetők meg.

A különféle oldalak és csoportok aktivitását nem szisztematikusan követtem nyomon, de rendszeresen figyeltem. Azt tapasztaltam, hogy a szinte korlátlan internet elérésnek köszönhetően az aktivitás nagy, a csoportok tagjainak számottevő része rendszeresen jelen van az online térben, kommentelnek, fényképeket, családfákat osztanak meg és egészítenek ki, korrigálnak, úti beszámolókat, videókat posztolnak stb. Nem csak a fiatalok, hanem a középkorúak, és olykor az idősebbek is aktív tagjai a különböző közösségi csoportoknak. Kilenc ilyen csoport tagja voltam/vagyok, ezek 78–4025 taggal rendelkeznek (a létszám nyilván folyamatosan változik), melyek között egyaránt vannak nyilvános, zárt és titkos csoportok. Emellett a Facebookon belül számos önálló oldal aktivitását figyeltem.¹³⁷ A csoportokba meghívtak vagy magamtól csatlakoztam, azok többnyire megfigyelő, passzív tagja voltam; illetve néhány taggal történő beszélgetésre használtam egy-egy feltöltött kép, dokumentum kapcsán.¹³⁸

¹³⁵ Miller – Staler 2001.

¹³⁶ Miller 2012.

¹³⁷ Többek között: Bukovinai Székelyek – Szeklers from Bukovina (nyilvános csoport), Homo bucovinensis (titkos csoport), Bukovinai zarándoklatok Fábián Gergellyel (zárt csoport), Bukovinai székelyek leszármazottai Nyugat-Európában (zárt, a kutatás közben a csoport megszűnt), Istensegíts – őseim földje (zárt csoport), Istensegíts - Tibeni, szülőföld – pámánt natal (titkos csoport), St. Anna Church Group, arbury, saskatchewan (nyilvános csoport), Amíg az élet fénye ég (zárt csoport), Radautiul de altadata (zárt csoport), oldalak: Bukovina Kiadó, BSzOSz, Öt Volt Bukovinai Székely Falu Temetőinek Megóvása Alapítvány, Kismányokért Egyesület, Bukovinai Székelyek Szekszárdi Egyesülete stb.

¹³⁸ Turai Tünde ezt a státuszt, meglátásom szerint jogosan, a kukkoló szerepkörének felelteti meg. A szerző foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy miként járjon el a kukkoló, ha korrekt szeretne maradni a kutatás során; s ő maga az így nyert adatok nem direkt módon történő bevonása és az anonimitás teljes körű biztosítása mellett döntött. Magam is erre törekedtem, és kapcsolódó etikai kérdésekre a későbbiekben kitérek. Turai 2016: 96.

Az online közösségben történő aktivitásokra, megosztásokra a tagok interaktív válaszokkal (kedvelések, követések, kommentek, hozzászólások, matricákkal) reagálnak, jutalmazták a felhasználót a nyilvánosságra hozott információkért. Ennek egyik, az emlékezet működését is jól szemléltető, talán kissé kirívó példája, amikor a Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének Facebook oldala elérte az 1764 kedvelést, melyet egy tag összekötött a csoport kezdetét jelző madéfalvi veszedelemmel.¹³⁹ Az online aktivitás a kapcsolatépítés eszköze is, ami gyakran a kölcsönösség jegyében működik: ha pozitív módon reagálunk egy-egy bejegyzésre, azt várhatóan viszonozzák majd a többiek. Emellett többször megfigyeltem, hogy az online térben történő megosztásokról való párbeszéd gyakran a valós terepeken is folytatódott, például: *Láttad, hogy P. mit osztott meg?* Más esetekben pedig az addig egymást személyesen nem ismerő tagok számára az élő találkozás alkalmával a virtuális térben felmerült témák jó alapot nyújtottak a beszélgetéshez, amennyiben az adott helyzetben fontos volt a kapcsolat fenntartása. Több olyan esetet is láttam, amikor egy kisebb Facebook csoport különböző helyeken élő tagjai egy-egy eseményen találkoztak, külön jelezték, hogy például az annak részét képező étkezéskor egy asztalnál szeretnének ülni, együtt fényképezkedtek stb.

A közösségi oldalon történő aktivitások mellett a bukovinai székelyekről megjelent újságcikkeket, videómegosztó portálokat, érintőlegesen egy-egy család vagy autodidakta író önálló blogját figyeltem.¹⁴⁰ Igyekeztem tehát megismerni, legalábbis rátekinteni arra a digitális környezetre, ahol a bukovinai székelyek ön- és közösségrepresentációi megjelennek. Az internetes források, különösen a webkettes közösségi oldalak számos etikai dilemmát is felvetnek a kutatás és a kutató láthatóságával, az anonimitással és az internetes felületen történő tárolással, a visszakereshetőséggel kapcsolatban, továbbá sokkal könnyebben szem elől lehet

¹³⁹ A történelmi pillanatról készült képernyőképét egy felhasználó megosztotta a Bukovinai Székelyek – Szeklers from Bukovina csoportban, amelyre számos kedvelés és például a következő kommentek érkeztek: X.: *Megvan az 1764 lájk, amit néhányan nagyon szerettek volna elérni! Valószínűleg ez a szám folyamatosan fog növekedni ma is, ezért gyorsan lementettem a képernyőről a történelmi pillanatot. Azt is tudom, hogy ki volt az 1764. lájkoló. Z.: Szabad a gazda! X.: Már 1765-nél tartunk, tehát elárulhatom: kedves feleségem, nevében én voltam a 'tettes' Amikor már csak egy lájk hiányzott és csak nem akart megjeleni az 1764, akkor - hogy meg tudjam örökíteni a pillanatot - beléptem a laptopjára és lájkoltam az ő nevében... Azért tudtam megtenni ezt, mert ő eddig nem volt az oldal kedvelői között. Elnézést kérek mindenkitől, ha ez most olyan illúziórombolóknak tűnik: mindjárt vissza is vonhatom, mert már nélküle is elértük az 1764-et! Nekem az volt a fontos, hogy meg legyen örökítve a történelmi pillanat... Ez sikerült. Z.: Okos vagy, X! Köszönet. 1764. év, január 7. virradóra, de sok ártatlan székely vér, Madéfalván hullva hull. Szegény székely árva népem, maga veszedelmét látva, Léte míg jut javulásra, bujdosik a nagyvilágba. Zs: 1772 na..., bravo. Y: Gratulálok X! Jó ötlet volt, így legalább láthatjuk, hogy volt 1764 is nem csak átugortuk. Majd két hónap kellett még mire meg lett, de meg van, ez a lényeg! (2014.)*

¹⁴⁰ Például: Lovász család honlapja (<http://lovasz.hidasiarvos.hu/>); László Gergely Pál – Hazátlanok (<https://hazatlanok.iwk.hu/>); Youtube csatornák és feltöltött, egyéni videók.

téveszteni a kutatás akár nem szándékos következményeit.¹⁴¹ A résztvevők védelme érdekében éppen ezért törekedtem a szó szerinti idézetek kerülésére vagy minimalizálására, abban az érintettek nevét, monogramját megváltoztattam, illetve a pontos forrásaikat, elérhetőségüket sem jelölöm a dolgozatban. Az értelmezés során a vizsgált csoport(ok) belső logikáját igyekeztem követni; ilyen módon név szerinti említésre csak akkor kerül sor, ha az adott személy saját maga által nyilvánosan vállalt reprezentációs tevékenységeket lát el, amik a csoportokon kívül, egyébként is elérhetőek. Több adatközlőt magánúton kerestem meg a tájékoztatás és a közölhetőség engedélyezése érdekében. A családfákkal kapcsolatos családi adatok közlése minden esetben az érintettek (a családfát rendelkezésemre bocsájtók) beleegyezésével történt.

A virtuális térben történő vizsgálódásaim három főbb elemzési szempontban érvényesülnek:

- 1.) Megfigyeltem, hogy az elmúlt néhány évben a bukovinai székelyek múltjára, örökségére vonatkozóan is fontos reprezentációs színtérré vált az internet, azon belül is a közösségi háló, főleg a Facebook. Számptalan családi dokumentum, fénykép, levelezés és kortárs események videó- és fotódokumentációja került megosztásra. Az így megosztott tartalmak több ponton összekapcsolódtak a vizsgált családi gyűjteményekkel, további tartalmakkal, adatokkal egészítik ki azokat; illetve önmagukban is az emlékezet architektúráiként funkcionálnak.
- 2.) A különböző csoportok a rokonkeresés hatékony színteréül bizonyultak: egyrészt családtaglálkozók szervezéséhez, másrészt pedig a családfák összevetésével a korábban egymást addig akár nem is ismerő tagok „egymásra találásához”. Jellemző a megosztott források és dokumentumok kreatív felhasználása is: egy-egy családfát gyakran kiegészítenek például fényképekkel (például az érintett család egykori, bukovinai lakóházával, vagy akár a szomszédos épületekről készült fotókkal stb.). Izgalmas kérdéseket vetnek fel a csoportok egymáshoz való viszonya; ezek megérzésem szerint párhuzamot mutatnak a valós terepeken megfigyelhető, csoporton belüli belső hierarchiával és konfliktusok dinamikájával. Érdekes kérdés az is, hogy mi az elvárt viselkedés az online terekben, mit számít közösségrombolónak vagy éppen építőnek, mi szükséges ahhoz, hogy valaki sikeres virtuális életet éljen vagy éppen ahhoz, hogy kizárják egy-egy csoportból, netán ők maguk kezdeményezzenek újabb (ellen)csoportokat. Úgy tapasztaltam, hogy ezek mentén versengés figyelhető meg. A különböző diskurzusok kulcsfogalmai gyakran az *igazi, eredeti (bukovinai székely) történelem, az elhallgatott törté-*

¹⁴¹ Lajos 2016: 844–845. Az emlékezetkultúra tematikájánál maradvra figyelembe kell venni a digitális, internetes tér azon sajátosságát is, hogy az ott megjelent tartalmak igen változóak, eltűnhetnek, majd visszakerülhetnek, módosulhatnak stb.

nelem, összességében pedig implicit módon a patrimonizálás, hagyomány-management aspektusaira mutatnak rá. Erre utalásszerűen térek ki az értekezésem utolsó előtti fejezetében.

3.) A kutatás során számos olyan kulturális gyakorlat került a látószögembe, amelyek kulcsfogalmi az otthon/otthonalanság, továbbá a Bukovina/anyaország (kettős haza) körül szerveződnek, és amelyek fontos szerepet játszanak a bukovinai székelyek lokalitás-teremtéssel kapcsolatos diskurzusaiban. A honvagyuturizmus mentén évek óta rendszeresen szerveződnek egyéni és társasutazások Bukovinába és Székelyföldre; az émikus értelmezésekben a talán még sosem látott szülőföld mentális képe fogalmazódik meg. Amellett érvelek, hogy ezek a gyakorlatok egy elképzelt közösség napjainkban megfigyelhető identitáskonstrukciós és reprezentációs, örökségesítési folyamataiba illeszkednek. Ennek megragadásához a saját empirikus úton levont következtetéseimet egészítettem ki a különböző közösségi és videómegosztó portálokon fellelhető vizuális anyaggal, videókkal, képanyaggal az említett társas vagy egyéni utazásokkal kapcsolatban. Ezek markáns, közös pontjait, az utolsó előtti fejezetben fejtem ki. A vizuális anyagokhoz kapcsolódó kommentek, bejegyzések vizsgálatára is lehetőség nyílt. Ezek kapcsán külön kérdés lehet a különböző múzeumi archívumokban talált, a csoporthoz kapcsolódó anyag „kalóz-felhasználása” is: például, hogy az így elkészült videókat, fotósorozatokot, prezentációkat hogyan egészítik ki egy-egy digitalizált gyűjteményből lementett dokumentumokkal. Ezeken túl a digitális etnográfiai vizsgálatok számos újabb kutatási irányt és kérdést jelölnek ki, amelyek szétfeszítik a kutatás tematikai határait, de a jövőben termékeny forrásanyagul szolgálhatnak különböző kapcsolatháló- és tartalomelemzésekhez, továbbá az újra és újra megfogalmazott identitáskonstrukciókat árnyalhatják.

A kutatás során fontosnak tartottam a történeti perspektíva láttatását: részben a vizsgált gyűjtemények történetével, történetiségükkel kapcsolatban; részben a bukovinai székelyek története, makroszinten pedig a Bukovinához kapcsolódó magyar, német és román nyelvű etnográfiai és történeti forrásanyag áttekintésével, a lokalitás-teremtés technikáinak szempontjából történő értelmezésével. Érdekelt, hogy ki és hogyan írja meg Bukovina és a bukovinai székelyek történetét, kik a kanonizált szerzők a közösségen belül és kik nem azok, hiszen sok esetben éppen ezek kerülnek be a családi gyűjteményekbe (akár kéziratok vagy kiadott kötetek formájában, akár úgy, hogy az egyes szerzők beépítik a nyomtatásban megjelent munkákat az írásaikba.). Meglátásom szerint ezek is hozzátartoznak azokhoz a társadalmi, politikai folyamatokhoz, amelyek napjainkban is meghatározóak a bukovinai székelyek reprezentációs törekvéseiben.

IV. BUKOVINA

1. A térség bemutatása és története

„Bukovina van. Bukovina csupán emlékezet. A Kárpátok alacsonyra nyúló dombjai, a szucsávai mezők, Csernovic jéghideg, téli napjai, a mák, a mandulafa, az összeomlás, s végül a rossz kísérletek nyomai e helyek eltörlésére. (...) A régi tudósítók szerint Bukovina ma már csupán szöveg. Regény vagy emlékmű. Akkor mi hol járunk?”¹⁴²

Bukovina (románul Bucovina, németül Bukowina, ukránul Буковина) történelmi régió Kelet-Európában; a Prut, a Szeret, a Szucsáva, a Moldova folyók mentén fekvő és a Keleti-Kárpátok, valamint a Dnyeszter középső szakasza által határolt tájegység. A Bukovina elnevezés szláv eredetű, jelentése 'bükk', 'bükkerdő', amely a középkorban a tájegységet borító erdőségre vonatkozhat.¹⁴³ Területe hozzávetőleg 10.444 km², nagyobb részben a Keleti-Kárpátok mentén fekvő lépcsőzetes felföld; itt húzódnak a Máramarosi- és a Borgói-havasok nyúlványai, az északi részén főként síkság. A térséget ölelő folyók vízszintje nyáron meglehetősen alacsony, de a tavaszi hóolvadás következtében gyakran kiöntenek. Mindössze néhány tó található itt. Az éghajlatra jellemző, hogy a telek hidegek, zordak és hosszúak. Termékenyebb részei a Szucsáva-völgye, a Prut és a Dnyeszter közötti részek és a Szeret-síkság. A terület gazdag az ásványi anyagokban, jelentősebb vas-, magán-, szén-, olaj- és uránkészlettel rendelkezik, néhány részén (például Kácsika, románul Cacica) sókitermelés folyt, Dornavátra

¹⁴² Kiss 2009: 20-21.

¹⁴³ Az elnevezés kapcsolatban lehet a 'bukovinai erdő' kifejezéssel, ennek első említésével egy 14. századi moldvai oklevélen találkozunk. A Bukovina elnevezést 1774 után viszonylag hamar a Habsburg Birodalom által újonnan megszerzett területekre (korábban: *kaiserliche obere Moldau*) alkalmazták, ilyen módon ezzel is leválasztották korábbi összefüggéséről (annak fényében, hogy a terület tulajdonképp a történelmi Moldova északi részét jelentette). A német nyelvben használt Buchenland kifejezés későbbi németesítés hatására terjedt el kisebb mértékben, főként a kitelepített németesség körében (Schar 2010: 95.). H. F. van Drunen hívja fel a figyelmet arra, hogy a román irodalom és történetírás is viszonylag későn kezdte el használni a Bukovina elnevezést. A Habsburg Birodalom által létrehozott mesterséges elnevezésként tekintettek rá; számos, többé-kevésbé sikertelen kísérlet történt a moldvai kapcsolatra utaló nevek használatára (pl. Țara Fagilor, Țara de Sus, vagyis 'Felső Terület'), mind a Habsburg időkben, mint pedig azt követően. (Drunen 2013: 4.) Más, kevésbé elfogadott etimológia Bukovina elvezését Buccow tábornokkal hozza összefüggésbe.

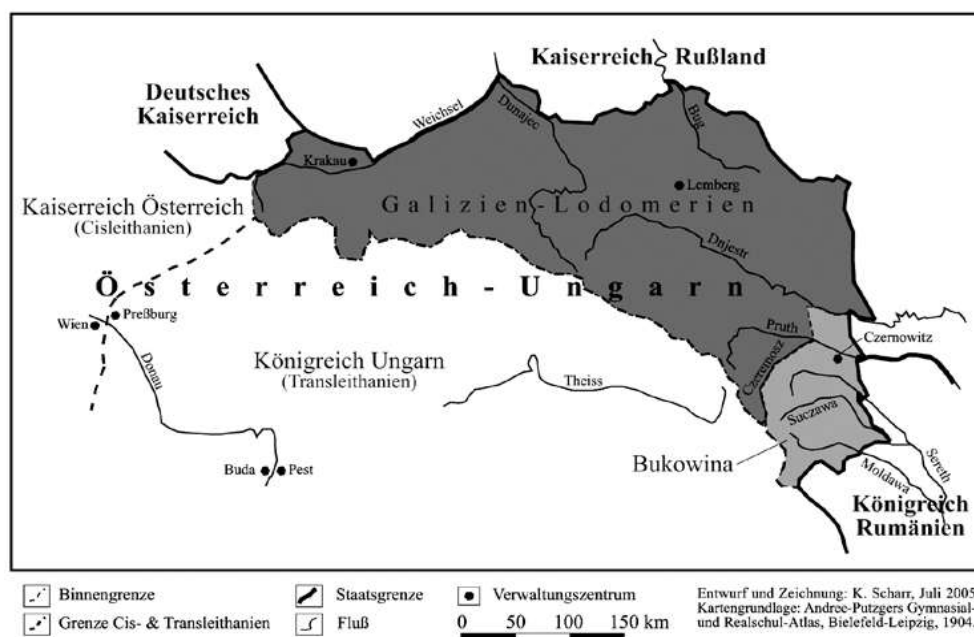
(románul Vatra Dornei) pedig gyógy- és ásványvízforrással rendelkezik. A legfontosabb nyersanyag a fa, amely meghatározta a terület arculatát és jelentős gazdasági tényező. Bukovina jelenleg Románia és Ukrajna részét alkotja.

A terület az 5. században avar fennhatóság alatt állt, majd a 7. századtól szlávok telepedtek le a területen. A 9. századtól a Kijevi Ruszhoz, majd a Kijevi Nagyfejedelemséghez, ezt követően a 12–13. században a Halicsi Fejedelemséghez tartozott. A 14. század közepétől a Moldvai Fejedelemség része, amelynek északi része hol Moldvához, hol pedig Lengyelországhoz tartozott. 1512-ben a Moldvai Fejedelemség egésze, ezzel együtt a későbbi Bukovina nagyobbik, déli része is török fennhatóság alá került. Az északi területek ekkor lengyel kézen maradtak, majd Lengyelország felosztását követően a Habsburg Birodalomhoz kerültek (Kelet-Galícia, azaz a Galíciai és Lodomériai Királyság részeként). A korabeli népesség számáról és etnikai megoszlásáról nehéz pontos arányokat meghatározni, hozzávetőleg 12–15000 család (nagyjából 60–70000 fő) élhetett itt, javarészt románok, kisebb mértékben rutének, továbbá örmények, németek, zsidók és cigányok.¹⁴⁴

1774-ben a Habsburg Birodalom megszerezte Bukovinát I. Abdul Hamid török szultántól. Az ezt követő néhány évben adminisztratív, közigazgatási szempontból a bizonytalanság, változékonyság és a káosz volt jellemző. Az addig Moldva északi részét alkotó terület egy ideig katonai közigazgatás alatt működött. A merkantilista osztrák kormányzat viszonylag hamar elkezdte az akkor még gyéren lakott terület tervszerű betelepítését német, rutén, hucul, szlovák, zsidó, lengyel, lipován és székely családokkal. A tartományt átvevő csapatok nagyobb részben magyar katonákból álltak, az új tartomány első kormányzója Splényi Gábor tábornok (1734–1818) lett. 1786-ban Bukovinában megszűnt a katonai közigazgatás, áttértek a polgári közigazgatásra. 1786-ban, II. József döntése alapján a területet, mint bukovinai (cernovici) körzetet önálló területként Galíciához (Galícia-Lodoméria) csatolták, központként Csernovicot jelölték ki. 1778. április 6-tól Splényi Gábor helyét Enzenberg Károly vette át. A közigazgatás 1849-es újjászervezését követően koronatartományként (*Kronland*) igazgatták. Az osztrák uralom németesítő törekvése létrehozta a hivatalos német nyelvű közigazgatást, a városokban pezsgő kulturális életet teremtett.

¹⁴⁴ Polek 1899: 120.

Lage der Bukowina in der Habsburgermonarchie 1914

*Bukovina elhelyezkedése a Habsburg Birodalomban 1914-ben*¹⁴⁵

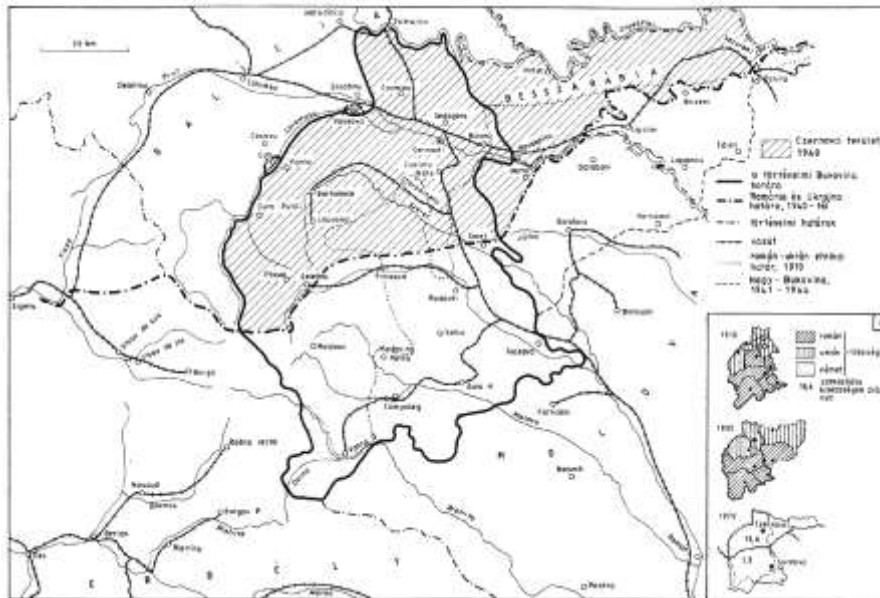
Bukovina földrajzi elhelyezkedéséből adódóan az első világháború eseményei intenzíven érintették az itt élőket, 1914 és 1917 között orosz csapatok szállták meg a területet. IV. Károly király a Monarchia föderális átszervezésével kapcsolatos sikertelen próbálkozásaiban az erősödő román nacionalisták Bukovina Bánáttal és Erdéllyel történő egyesítésének lehetőségét látták. 1918 novemberében a helyi román és ukrán nacionalista csoportok (román részről Aurel Onciul, míg ukrán oldalról Omelyan Popovych) közös megállapodásra jutottak abban, hogy területet fel kell osztani. Még ugyanebben a hónapban az előbbi fél a román hadsereg beavatkozását kérte. Végül 1918. november 11-én román csapatok elfoglalták Csernovicot. Az első világháborút követően, 1919-ben a saint-germani béke a területet – négy, Lengyelországnak ítélt község kivételével – Romániának ítélte.

Újabb jelentős változásokat a második világháború eseményei hoztak. 1940. június 26-án a Szovjetunió ultimátumban követelte Romániától Bukovinát, majd német tiltakozásra megelégedtek az északi területekkel. Az új határ így éppen az egykori Andrásfalva és Hadikfalva közelében húzódott.¹⁴⁶ 1940 őszén megindultak a kitelepítések, amelyek először az itt élő németiséget, hozzávetőleg 43000 embert érintették, főleg Észak-Bukovinából, míg a déli részokről közel 50000 embert. Helyükre besszarábiai és az elcsatolt terület kiürítése következ-

¹⁴⁵ Scharr 2010: 26.

¹⁴⁶ Vincze Gábor hívja fel a figyelmet arra, hogy Észak-Bukovina és Besszarábia elcsatolása következtében számos magyar család került szovjet fennhatóság alá, pusztán azért, mert nem tudták időben elhagyni a területet. A moszkvai magyar követség értesülése alapján 1940-ban kétezer, a román hadseregbe behívott magyar katona maradt Csernovicban. Vincze 2011:13.

tében menekültté vált észak-bukovinai családok érkeztek.¹⁴⁷ A bukovinai zsidóság és cigányság nagy részét deportálták, internáló táborokba szállították.¹⁴⁸ Valamivel később, 1941 júniusában került sor a bukovinai székelység, hozzávetőleg 15000 fő kitelepítésére, részben a már korábban elindult, és Észak-Erdély Magyarországhoz csatolásával erősödő magyarellenes, továbbá a magyarországi gyökerű, és a helyi klérus (elsősorban Németh Kálmán) által is támogatott hazatelepítési propaganda hatására. A német mintára megszervezett áttelepítés szinte a teljes, még Bukovinában maradt magyar anyanyelvű népességet érintette. Kisebb mértékű egyéni vagy csoportos áttelepülések már 1940-ben is történtek. 1941-ben a tengelyhatalmak katonai bevetéseinek hatására az északi részek visszakerültek Romániához. A második világháborút lezáró párizsi békeszerződés (1947. február 10.) értelmében a területet ismét a Szovjetunióhoz/Ukrajnához kapcsolták (Csernyivici terület, ukránul: Чернівецька область). Bukovinának a déli része, a mai Suceava megye maradt Romániánál.

*Bukovina felosztása, 1940.*¹⁴⁹

¹⁴⁷ 1940-ben Észak-Bukovina elfoglalásakor román menekültek érkeztek, 1940-41 során az északi részekről elsősorban zsidókat és nem ruszofil ukránokat, az ott maradt román hivatalnokokat deportálták, majd 1941-ben a román csapatok besszarábiai és észak-bukovinai területfoglalása következtében a zsidóságot és a ruszofil ukránokat a Szovjetunióba, 1940-41-ben a németység jelentős részét az elfoglalt lengyel területekre, 1941-1944 között a zsidókat a transznisztriai táborokba deportálták, 1942-1944 között a cigányságot úgyszintén, 1941-ben a bukovinai székelységet a Bácskába telepítették. 1944-45-ben a keleti front közelebb tolódott, az egykori bukovinai németséget a lengyel területekről a mai Németország területére telepítették. 1944-ben, miután a Vörös Hadsereg ismét elfoglalta Észak-Bukovinát, újabb román menekülthullám érkezett, míg 1949 és 1952 között a lengyelek kitelepítésre került sor. Kotzian 2005: 180–181.

¹⁴⁸ A bukovinai és besszarábiai zsidók deportálásáról, a kapcsolódó rendkívül kegyetlen történetekről Curzio Malaparte írt a *Kaputt* című könyvében. Malaparte 2015.

¹⁴⁹ Bukovina felosztása, 1940. Forrás: <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/belso.php?nev=223>, letöltés ideje: 2017. 03. 12.

Ezt követően az egykori koronataromány mindkét részén a szocialista–kommunista rezsimek képviselték a hatalmat, és hagytak nyomot a vidéken. Jelentősen megváltozott az egykori Monarchia-beli bukovinai városok arculata. Az északi részen a nehézipar volt jelentős; a Szovjetunió más részeiről nagy számban telepítettek be orosz nyelvű hivatalnokokat. A déli részekre román családokat költöztettek be. Bukovina romániai települései javarészt kimaradtak Nicolae Ceaușescu település-szisztematizálási tervéből. A korszak nacionalista diskurzusában fontos szerepet kaptak a bukovinai ortodox kolostorok, melyekben az 1970-es évektől jelentős felújítási munkák is zajlottak.¹⁵⁰ A rezsimek bukását követően az 1990-es évektől az ukrajnai Csernyivci területen (Чернівецька область) az elszegényedés és a gazdasági visszaesés figyelhető meg. Ehhez képest a Szucsáva megyei (Județul Suceava) részekre a lassú konszolidáció jellemző, részben az ország 2007-es Európai Unió csatlakozásának köszönhetően. Az előregedés mindkét részen komoly gondot jelent.

Terepmunkám során az egykori bukovinai székely falvak fekvéséből adódóan a romániai részeket jártam be. Jellemző, hogy az itteni fiatalok közül sokan (hasonlóan az ország más területeihez) Olaszországban, Spanyolországban vállalnak munkát. Nagy mértékben építenek a turizmusra, elsősorban a festett kolostoroknak köszönhetően. Ezek közül több *Északi-Moldávia templomai* néven 1993-ban felkerült az UNESCO Világörökségi Listájára, majd ez 2010-ben kibővült és így jelenleg nyolc szerepel közülük a listán.¹⁵¹ A nemzetközi védeltséget élvező kolostorok mellett is számos, 15. és 16. században épült, az előbb említettekhez hasonlóan, a külső homlokzatokat és belső falakat és színes festményekkel, freskókkal díszített egyházi épületegyüttes (kolostorok, monostorok, templomok) található a térségben. Számos utazási iroda ajánlja tematikus, kolostorlátogató túráit, kirándulásait; helyi vállalkozók sokasága kínál szállás- és étkezési lehetőséget. Úgy tűnik, hogy főleg a kolostorok köré épülő, valamint az itt élők vendégszeretetét, a mesészerű környezetet, a természet-közelséget, az egyszerű, tiszta helyi, népi kultúrát fókuszba helyező Bukovina-brand erősödik, így pedig fejlődik az infrastruktúra és a turizmushoz kapcsolódó szolgáltató szektor.¹⁵² A kapcsolódó médiareprezentációk kiemelik az itt élők vendégszeretetét, a toleranciát és a soknemzetiségű

¹⁵⁰ Scharr 2007: 64–66.

¹⁵¹ Ld. bővebben <http://whc.unesco.org/en/list/598/>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.

¹⁵² Ld. bővebben Micu – Susanu – Cristache 2011.

jelleget, és a Habsburg időszakot a térség aranykoraként mutatják be.¹⁵³ A helyi vállalkozói réteg pedig jól épít a koloniális örökségre annak ellenére is, hogy a mai Suceava megye déli része sosem tartozott a Habsburg Birodalomhoz.¹⁵⁴ Külön figyelmet érdemel és kutatási irányt jelenthet a térségbe irányuló örökség- és élményturizmus, továbbá, hogy ezek hogyan építettek a különböző időszakokban, társadalmi és politikai kontextusokban konstruált Bukovina-képekre; valamint, hogy a turizmus miként hívja fel a figyelmet a bukovinaiság újraforgalmazására.

2. Etnikai és felekezeti összetétel

Bukovina népességét tekintve az 1774 előtti időszokról, vagyis a Habsburg Birodalom területfoglalását megelőzően viszonylag kevés információval rendelkezünk. Az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képpen* vonatkozó részében Johann Polek a következőképp írt a terület 1774 előtti állapotáról: „Az Ausztriához kapcsolás idejéből származó összes jelentések szerint Bukovinát akkor nagyobb részt erdő borította. Ehhez képest lakossága is fölöttébb gyér volt. 10.456 négyszögkilométeren (ennyi a tartomány kiterjedése) a városokat (Czernowitz, Szereth és Suczawa) sem véve ki, nem lakott több valami 12–15.000 családnál, vagy 60–70.000 embernél, a mi a mai lakosságnak alig egy kilenced része. A községek szertelenül nyomorúságosak voltak; a házak kevés kivétellel fából épültek, rendszeren csak egy szobából álltak s messze estek egymástól. Nemzetiségre nézve a népesség többsége az oláh néptörzshöz tartozott. Csupán az orosz-kimpolungi járásban (a wíznitzi és putillai bírósági járások), valamint a Dnieszternél laktak majdnem kizárólag rutének. E mellett Suczawában meglehetősen népes keleti-örmény hitközség volt s az egész tartományban szanaszét laktak zsidók meg cigányok. Volt már egy német telep is, Sadagóra, melyet az orosz pénzverő bérlője, báró Gartenberg (oroszúl Sadagurski) 1770-ben alapított. Az oláhok kivétel nélkül a görög-nemegyesült egyházhoz tartoztak és saját papjaik hiányában ahhoz csatlakoztak az az előtt görök-katholikus rutének is. A németek evangélikusok voltak.”¹⁵⁵

A román és rutén többségű, kisebb részben örmények, zsidók, németek és cigányok által gyéren lakott, újonnan elfoglalt területért felelős Splényi Gábor, majd Enzenberg Károly

¹⁵³ Ezt tükrözik a térséget bemutató turisztikai videók, például: Travel in Bucovina with Hutulca Steam Train (<https://www.youtube.com/watch?v=FGUWmE11HrQ&t=85s>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.); The Magic Land (<https://www.youtube.com/watch?v=x5SpfbcojIQ>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.); Remember Discover Bucovina 2015 (<https://www.youtube.com/watch?v=QqACpn7Ikcs>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.); Discover Bucovina - The Land of Magic! (<https://www.youtube.com/watch?v=Xfef1Bv1me4>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.).

¹⁵⁴ Colăcel 2015: 8.

¹⁵⁵ Polek 1899: 120.

kimutatásai eltérő adatokkal szolgálnak: az előbbi 75000, míg Enzenberg valamivel később 57000 lakosról beszél. Az eltérés oka lehetett a népszámlálás különböző módja, a tavasztól őszi tartó moldvai nagybirtokokon végzett munka, amikor számos háztartásban nem tartózkodott mindenki otthon. Raimund Friedrich Kaindl a számok közti eltérést okát az ekkor még nem megszilárdult határokon és az ott élők népszámlálással kapcsolatos bizalmatlanságában látta.¹⁵⁶ A Habsburg Birodalomhoz való csatolás előtt is etnikailag sokszínű vidékről beszélhetünk, habár kétségtelen, hogy a terület elfoglalása és a kapcsolódó telepítések nagy mértékben változtattak a térség arculatán.

A bukovinai települések 1774 és 1910 közötti lakosságának számbeli és etnikai eloszlását, változásait az osztrák társadalomtörténész és földrajzkutató, az innsbruck-i Történettudományi és Európai Etnológia Intézet¹⁵⁷ munkatársa, Kurt Scharr foglalta össze.¹⁵⁸ Scharr három nagy telepítési periódust különböztet meg, ezek a következők: 1. 1774–1786 közti időszak; 2. 1786–1790 közti időszak; 3. 1790–1826 közötti időszak. Ezen felül funkcionális szempontok alapján megkülönbözteti a származás (Habsburg Birodalmon belüli területekről, a Habsburg Birodalmon kívüli területekről, lengyel területekről, különleges csoportok, nacionalisták), a szervezés (állami, privát, saját felelősségre történő telepítések/letelepedési kísérletek) és az alkalmazás szerinti (földművelés, erdőgazdálkodás, bányászat, mesterek infrastruktúra) telepítéseket, amelyek együttesen járultak hozzá Bukovina soknemzetiségű jellegéhez és ahhoz, hogy a gyéren lakott területből a Habsburg időszak alatt prosperáló tartomány váljon. A telepítések jelentős része gazdaságilag és politikailag tervezett és tudatos folyamat volt, ugyanakkor a kedvező feltételek miatt számos egyéni kezdeményezés is történt.

Az, hogy Bukovina lakosságát gyarapítani kell, egyértelmű volt a Habsburg Birodalom számára. Számos vita bontakozott ki a telepítési eljárások körül, végül Enzenberg javaslatára nem csupán a Habsburg Birodalomból, hanem a környező országokból is érkeztek telepések. A népességnövekedés lehetséges módjai a következők voltak – és kisebb-nagyobb mértékben, de mindegyikre volt példa: a) a Birodalom más területeiről hozott telepésekkel, b) szomszédos országok, területek népeinek becsalogatásával, c) természetes szaporulattal. Nem hagyhatók figyelmen kívül a határon való átszökések sem. A telepítési akciók során az eredeti, főleg román, rutén, örmény (kisebb részben német, zsidó, cigány) lakosság mellé német, zsidó, lengyel, magyar, szlovák és orosz telepes családok kerültek ide, ezzel Bukovina a 19.

¹⁵⁶ Kaindl 1902: 4–6.

¹⁵⁷ Universität Innsbruck, Institut für Geschichtswissenschaften und Europäische Ethnologie.

¹⁵⁸ Scharr 2010: 275–300.

század második felére a Birodalom etnikailag leginkább heterogén tartományává vált. Florin Pintescu a következő számadatokkal szemlélteti a térség népességének változását:¹⁵⁹

	Rumjancev-féle népszámlálás (1772/73)	1869-as kimutatás
Összlakosság	84514 fő	511964 fő
Román	64,23%	34,24 % (273354 fő)
Rutén	20,26%	38,22 % (305101 fő)
Hucul	7,06%	-
Zsidó	2,86%	12,00% (95778 fő)
Cigány	3,14%	-
Orosz	1,26%	-
Német	20 fő	9,15% (73073 fő)
Lengyel	0,54%	4,54% (36211 fő)
Örmény	néhány száz	-
Más etnikumok	-	1,85% (14838 fő)

A rutén és román lakosság mellett Bukovina későbbi története során fontos szerepet játszott az oda telepített németység. Elenyésző számban, de már 1774 előtt is éltek Erdélyből vándorolt német családok a területen; szervezett telepítésükre azonban az osztrák hatalomátvételt követően került sor. Splényi Gábor, majd Enzenberg Károly hívására, 1782 és 1786 között nagy számban jöttek német telepések Bukovinába. Az elsők a Bánságból érkeztek 1782-ben, Csernovic és Szucsáva környékére, majd a Szepességből cipszerek, protestáns vallásúak Galíciából; de Hassen, Pfaltz, Baden-Württemberg vidékeiről is 1787-ben, illetve az 1800-as évek elején Böhmerald környékéről. Az családokat kedvező letelepítési feltételekkel is próbálták ösztönözni.¹⁶⁰ A német telepések a földművelés és gazdálkodás mellett a bukovinai adminisztrációban vállaltak feladatokat, és ügyes mesterembereknek bizonyultak, valamint a bá-

¹⁵⁹ Pintescu é.n. 11–12.

¹⁶⁰ A német mesteremberek harminc évre adómentességben részesültek, a német parasztok, akik saját házaikat emeltek az államköltségre és ugaroltak, három év adómentességet kaptak.

nyászatban és az üvegyártásban játszottak szerepet. Az 1850-es évektől, a térség más etnikumaihoz hasonlóan többen vándoroltak ki, főleg Észak-Amerikába, Kanadába.¹⁶¹

Bukovina elfoglalásakor kis számban éltek a területen örmények, majd Enzenberg javaslatára alapján Hadik András kezdeményezte az újabb családok betelepítését. II. József császár (az örmények kérelmére) Szucsávát szabad városnak nyilvánította 1786-ban. A kereskedelmen kívül földekkkel is foglalkoztak, többen nagybirtokokra tettek szert, így például a Capri család a fogadjisteni birtokokkal is rendelkezett.¹⁶² Az örmény közösségnek számottevő szerep jutott a kereskedelem többirányú kibontakozásában. A bukovinai örmények száma a 19. század második felétől folyamatosan csökkent.

Az 1700-as évek közepén csupán mintegy kétszáz zsidó család élt a területen, majd a háború következtében számuk, elsősorban a Galíciából történő bevándorlásnak köszönhetően megduplázódott. Ez a 19-20. század során fokozatosan növekedett, 1890-ben mintegy 82000 zsidó élt Bukovinában.¹⁶³ Leginkább mesteremberek, kereskedők voltak.

A lengyelek és a lipovánok számaránya és jelenléte Lengyelország első felosztását és Galícia Bukovinához összekapcsolását követően, 1786 után vált jelentősebbé. A galíciai lengyel nemesség már ott kedvező pozíciókban volt, nagyobb részben vállaltak szerepet a közigazgatásban. 1849-ben mintegy négyezer lengyel élt Bukovinában, főként állami alkalmazott, ám 1880-ra már számos nagybirtok a tulajdonukba került, míg a szegényebb réteg a sóbányákban dolgozott.

Szintén a Habsburg időszak kezdetén, 1775-ben érkeztek kisebb számban szlovák és cseh családok.

A 18. század második felének nagy erdélyi kivándorlási hullámát a történetírás a székely határőrség megszervezéséhez¹⁶⁴ és az 1764-es év vízkeresztjéhez, a madéfalvi veszedelemhez (*Siculicidium*) köti. A bukovinai székely falvak 1789-ig jöttek létre, lakosságuk nagyobb részben a madéfalvi veszedelem után Moldvába menekült székelységből került ki. A

¹⁶¹ Kotzian 2005: 143 –147.

¹⁶² Ungureanu 2003:139.

¹⁶³ Lang 1961: 15.

¹⁶⁴ A székelyföldi lakosság nagyobb arányú kivándorlása számos, részben ezzel összefüggő, részben más ok következtében már korábban, a 18. század elejétől kezdetét vette.

homogén, csíki származás képet árnyalja László Gergely Pál anyakönyvi és levéltári vizsgálódásai alapján, miszerint más területekről is érkeztek telepések.¹⁶⁵

Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a fővárossal együtt 12 kerületből álló Bukovina lakosságának száma 800198 volt, amelynek 38,4% rutén, 34,4% román, 12,0% német anyanyelvű zsidó, 9,2 % német, 4,5% lengyel, 1,3% magyar, továbbá éltek itt örmények, szlovákok, cigányok, lipovánok. A német nyelv dominanciája még a fordulat után is sokáig tartotta magát, többek között az összetartó, németül beszélő zsidó közösség miatt. Emellett erőteljes románosítás is megfigyelhető volt, 1923–1926 között az összes nem román nyelvű iskolát bezárták. Az 1930-as években az egyre inkább elharapódzó nacionalizmus kedvezőtlenül befolyásolta a Bukovinában élő nemzetiségek helyzetét. Az 1930-as román népszámlálás szerint Bukovina 853900 lakosából 44,5% román, 27,7% rutén/ukrán, 10,8% zsidó, 8,9 % német, 3,6% lengyel, 1,6% hucul (rutén), 1,4% magyar. Az öt megyéből a három déli (Suceava, Campulung, Rădăuți) román, a két északi (Storojineț, Cernăuți) rutén többségű volt.¹⁶⁶

A felekezeti megoszlás is vegyes volt, bár a Habsburg időszak alatt az ortodox egyház dominancia figyelhető meg.¹⁶⁷ 1930-ban Bukovina lakosságának 71,9%-a ortodox, 11,5%-a római katolikus, 10,9% zsidó és 2,4%-a evangélikus és 2,3%-a görög katolikus vallású volt.¹⁶⁸ A térség etnikai-vallási színezetében a 2. világháború és az azt követő események hoztak nagyobb változásokat, amikor az itt élő csoportok jelentős részét kitelepítették, deportálták, illetve több család önként hagyta el a vidéket, míg mások itt találtak új otthonra.

¹⁶⁵ „Az Enzenberg népszámlálásból csak a mostani Szucsáva megye területét figyelembe véve, több mint 620 magyar jegyeztetett fel, akik már 1752-től kezdődően Bukovinában éltek, megközelítőleg 40 helységben, java Ilisesti környékén. De vannak magyarok Aradról, a Nyárád mentéről és ezeket Bíró Mózes tiszteletes kísérte végső útjukra. László János író pontosan rámutat arra, hogy a telepítés előtt a földeket megtekintő személyek fele a gyergyói medencéből származott el. Írások jegyzik fel, hogy az Ömböliek Szatmár megyéből vagy Felsőbányáról, a Szötsök egy ága Maroshévízről, a László egyik ága Gyergyóalfaluból a másik Kománfalváról (Moldva) származik, egyik Sebestyén ág a Nyárád mentéről, Kurkó Mária 'bákói' bejegyzéssel szerepel, bár a Kurkók átlátában Csíkszentdomokos környékiek, stb. Az andrásfalvi reformátusok is az összesen csíkiak egye-
sek szerint. Nagy utat tettek meg a Csernovictól keletre levő Raráncsáig. Miért nem mentek ők is Csángóföldre? Vagy hol vannak róluk az ottani adatok? Miért van kizárva még annak a lehetősége is, hogy Észak-Erdélyből származnának? És hol maradnak a csángók, hisz közülük is kerültek Bukovinába a telepekre?” (László é.n.) A kapcsolódó eredményeit a szerző a *Bukovina másképp* című, jelenleg nyomdai előkészítés alatt álló kötetében foglalja össze.

¹⁶⁶ Bukovina felosztása, 1940. Forrás: <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/belso.php?nev=223>, letöltés ideje: 2017. 03. 12.

¹⁶⁷ Erről és a kapcsolódó előzményekről ld. bővebben Drunen 2013: 138–146.

¹⁶⁸ Weczerka 1961: 16.

3. Bukovina: közös múlt, párhuzamos örökség(ek)?

Bukovinához, a térség történetéhez kapcsolódó német, román, ukrán, magyar történeti munkákat áttekintve időben és tartalmukban különböző diskurzusok sokasága szövi át a vidékkel kapcsolatos tudást. Hasonlóan más térségekhez,¹⁶⁹ számos, szimbolikus jelentéseket is hordozó történet és ábrázolás született Bukovina kapcsán, melynek jelentőségére és olykor versengő voltára részben a nemzetközi Bukovina-kutatás is rámutatott.¹⁷⁰ Bukovinában a szomszéd-ságok és kontextusaik különféle horizontális és vertikális, időben és térben változó jelentéseket és értelmezéseket termelnek.¹⁷¹

A következőkben ennek néhány aspektusát villantom fel. Részben a Habsburg birodalmi diskurzusban gyökerező és a 19. századi csernovici egyetemen tanult értelmiségi rétegtől származó történeti munkákat veszek számba; nagyobb részben jelenkori történészek Bukovina-értelmezéseit mutatom be. A témával kapcsolatos fontos összefoglaló tanulmányt közölt angol nyelven Varga Bálint történész.¹⁷² Első ránézésre úgy tűnik, hogy a bukovinai tolerancia, a vidék interetnikus jellege par excellence jelenik meg a kapcsolódó történeti munkákban, közelebbről viszont különféle német, román, ukrán stb. jelentésrétegek figyelhetők meg.¹⁷³ Nem céлом ezek részletes bemutatása; sokkal inkább az egymásra rakódó vagy egymás mellett működő rétegekre való rátekintés, a jelentésrétegek sokféleségének megragadása. Így, egyetértve a térséget vizsgáló más kutatókkal,¹⁷⁴ a kultúra és az identitás statikus, passzív megközelítése helyett a folyamatszerű és dinamikus értelmezéseket, reflektívebb, különféle kontextusokat is számba vevő, konstruktivista *kitalált hagyomány* és az *elképzelt közösségek* koncepcióját, elméleti-módszertani alapjait használom.¹⁷⁵ Mindez összefügg az emlékezetpolitika, a kulturális és kommunikatív emlékezet működési mechanizmusaival (például a tudatos, szervezett elemek túlsúlya, a jelenből történő pozicionálás stb.). Az itt felvillantott rész-téma a szűkebb értelemben vett kutatási témából való kitekintés is. Relevanciáját egyrészt a nemzetközi Bukovina-kutatásokban betöltött szerepe adja. Másrészt az, hogy ezen elemek közül néhány, szituatív jelleggel ugyan, de bekerült a bukovinai székelyek kulturális gyakor-

¹⁶⁹ Ld. például Keszeg A. 2015.; Balatonyi 2017. 33–59. A téma kapcsán a később idézett Valetyna Vasylova Kürti László Erdély ún. *remote borderland* kapcsán tett megállapításait idézi (Kürti 2001.), illetve hasonló következtésekre jut Bukovina vonatkozásában is.

¹⁷⁰ Például Vasylova 2008.; Drunen 2013.; Varga 2015.

¹⁷¹ Vö. Appadurai 2001:12.

¹⁷² Varga 2015.

¹⁷³ Lucea 2007: 263.

¹⁷⁴ Drunen 2013., Vasylova 2008.

¹⁷⁵ Vö. Drunen 2013: 27.

latai közé (például a multikulturális jelleg hangsúlyozása); bár kétségtelen, hogy ezzel párhuzamosan a saját maguk különálló, ehhez kevésbé kapcsolódó, hasonlóan nosztalgikus elemekből építkező diskurzusát is kitermelték. Fontos látni, hogy a multietnikus koncepció mellett milyen más, Bukovinához kapcsolódó jelentések (és szándékok) tűntek/tűnnek fel a palettán.

Kurt Scharr szerint Bukovina Habsburg Birodalomhoz való csatolását megelőzően a nyugati világ számára Moldva *terra incognita* volt.¹⁷⁶ A területtel kapcsolatos korábbi, valamelyest átfogó forrásnak mindössze Dimitrie Cantemir (1673–1723) *Descriptio Moldaviae*¹⁷⁷ című leírása tekinthető 1714–1716-ból, habár Cantemir fő fókuszában nem a terület története állt. Bukovina elfoglalása és a Habsburg Birodalomhoz való kapcsolása új perspektívákat és a tudatos, a Birodalomhoz való kötelék erősítő lépések sokaságát hozta magával. Kurt Scharr hívja fel a figyelmet Bukovina kultúrtájként történő értelmezésére, illetve foglalja össze a Habsburg Birodalom azon tudatos törekvéseit, amelyek a Birodalomhoz történő szimbolikus, mentális kötődést erősítették, egyúttan a periférián fekvő tartomány megkonstruálására, ezzel együtt az új, egységes *monarchia austriaca* lérehozására irányultak. A szerző Bukovinának a Monarchiához fűződő kapcsolatára fókuszál, számba veszi az ez idő alatt végbement gazdasági, adminisztratív, demográfia változásokat. Szerinte a politikai viszonyok, a helyi, regionális intézményrendszer kialakulása, a Csernovic és Bécs közti aktív, élő kapcsolat összessége tette lehetővé Bukovinának a *mini Habsburg Birodalomként* történő értelmezését; amely később (elsősorban a 20. század második felében, a szocialista-kommunista rezsimek bukása után) a multikulturális, toleráns Európa lenyomatává válhatott.¹⁷⁸

Varga Bálint szerint a Habsburg Birodalom identitáskonceptiójának kulcselemei a Birodalom egységében, a provinciális patriotizmusban (vagyis az egyes koronartományokhoz való kapcsolat erősítésében, s kevésbé a különféle csoportokhoz való kötődésben) és az elsősorban a keleti tartományokat érintő civilizációs tevékenységeiben érhetők tetten.¹⁷⁹ Mindezek szempontjából kulcsfontosságú Bukovina 1849-es koronartományi rangra történő emelése, ugyanakkor a vázolt elemek ezt megelőzően is megragadhatóak egy-egy szimbolikus esemény kapcsán.¹⁸⁰ Ilyen például Bukovina megszerzésekor, 1774-ben Spényi Gábor által felvetett kezdeményezés, miszerint az itt élőknek hódolati esküt kell tenniük. Az eseményre végül három évvel később került csak sor, amelyről az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és*

¹⁷⁶ Scharr 2010: 73–101.

¹⁷⁷ Cantemir 1973.

¹⁷⁸ Scharr 2010.

¹⁷⁹ Varga 2015: 183.

¹⁸⁰ Scharr 2010: 27–28.

képben a következőképp számol be: „Splényi azt akarta, hogy az újonnan szerzett tartomány minden egyes lakosát ünnepélyes hűségesküvel minél szorosabban fűzzék a monarchiához. Meg is állapította, milyen módon történjék az eskületétel, mely azonban csaknem három esztendeig késett. Csak mikor a portával folyó tárgyalások végképen befejeztettek, rendelte el 1777 június 28-án a korona megbízásából az udvari hadi tanács az eskü letételét. Az ünnepély 1777 október 12-ére, az eskü színhelyévé Czernowitz városa tűzetett ki és báró Splényi administrator rendeltetett császári biztossá. (...) október 12-én ment végbe a lélekemelő ünnepély; a köznépet összes testületeinek küldöttei képviselték, míg az országban lakó nemesek személyesen jelentek meg. Minden zárda két-két szerzetest, minden járás papsága az archimandritát és két pópát, minden község két követet küldött. Délelőtt 9 órakor ment végbe az eskületétel. Chereskul kancellár olvasta föl az esküt, melyet a megjelentek mindegyike szóról-szóra utána mondott. Végtelen örömjaj, zene és ágyúszó hirdette mindenfelé, hogy Bukovina letette a hűségesküt. Ezután istentisztelet tartatott a Szent-Háromság-templomban. Három órakor következett a díszebéd; 27 asztalt állítottak föl s mindegyiknél 26 vendég ült. Este tánczvigalom és kivilágítás volt. A császári biztos háza előtti tér 5.000 lámpa világától fénylett. A tűzijáték első sorozata ezen szavakat mutatta: 'Vivat Maria Theresia, vivat Josephus II'. Másnap gazdagon megvendégelték a császári csapatokat, melyek – 1.697 ember – a városon kívül sátrakban tanyáztak.”¹⁸¹

Varga Bálint hívja fel a figyelmet arra, hogy Bukovina osztrák kézre kerülését követően viszonylag hamar az érdeklődés fókuszába került a terület: az 1800-as évek elejétől kezdve a Lembergi Egyetem munkatársai gyűjtötték és publikálták a térséggel kapcsolatos földrajzi, történeti és néprajzi anyagokat.¹⁸² A Bukovina kapcsán körvonalazódó osztrák történeti narratíva szempontjából Ferdinand Zieglauer (1829–1896) és Johann Polek (1843–1920) személye meghatározóak. Mindketten a Birodalom más részeiből érkeztek Bukovinába, közös továbbá, hogy német anyanyelvű környezetben, részben Bécsben folytatták tanulmányaikat, majd a birodalmi központból különböző módokon kerültek a peremvidékre, a csak később, 1875-ben alapított Czernowitz-i egyetemre.¹⁸³ Háttérük meghatározza a Bukovina történetéről és néprajzáról írt munkáikat is;¹⁸⁴ viszont kétségtelen, hogy kezdeményezésük és szellemiségük nyomán kezdett kibontakozni a *bukovinizmus* gondolata is. Az összetett és a későbbiekben

¹⁸¹ Blumenthali Zieglauer Ferdinánd 1899: 123–124.

¹⁸² Varga 2015: 185.

¹⁸³ Varga 2015: 187–188.

¹⁸⁴ Mindkét szerző fontos részeket írt például az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben vonatkozó, *Bukovina* kötetébe is.

többféle formában továbbemelt gondolatkör fontos eleme (különösen 1849 után) Bukovinának a Birodalom más részeitől való elkülönülése, sajátos regionális identitástudata, az osztrák kolonizációs tendenciák pozitív hatásainak hangsúlyozása, szemben a korábbi (moldvai) elmaradottsággal és a szomszédos (a Birodalom határain kívül eső) területeken tapasztalható keleti barbarizmussal szemben.¹⁸⁵

Zieglauer és Polek írásaiban Splényi és Enzenberg is a bukovinai osztrák panteon első hősei,¹⁸⁶ ugyanakkor mind az ő, mind későbbi szerzők munkáiban legalább ennyire hangsúlyosak a Habsburg Birodalomhoz, azon belül is az aktuális hatalomhoz (uralkodóhoz) való kötődést erősítő törekvések. Ezen közül jelentősek a II. Józsefhez és Ferenc József személyéhez kapcsolódó narratívák. Raimund Friedrich Kaindl¹⁸⁷ II. József halálának évfordulójára írt versében egyenes az édesapához hasonlította őt, akinek az árva Bukovina köszönettel és hálával tartozik.¹⁸⁸ II. József (1780–1790) 1783-ban és 1786-ban járt Bukovinában, a látogatások pedig kulcsfontosságúnak bizonyultak a terület fejlesztése szempontjából. A bukovinai székelek kapcsán Sántha Alajos és Sebestyén Ádám is Józseffelva elnevezését II. Józsefhez, az uralkodó tiszteletéhez kötötte. A kapcsolódó történet szerint a falut 1785. szeptember 25-én alapították. Az egy évvel később odalátogató magyar uralkodót annyira elkésérítette a székelek nyomorúsága, hogy intézkedésére igásállatokkal és gazdasági felszerelésekkel látták el őket, ezért a székelyek hálából róla keresztelték el településüket; illetve többen őriztek lánccdrabokat az egykori adományokból.¹⁸⁹

Ferenc József személye önmagában azért is hangsúlyos, hiszen hosszú, 1848-tól 1916-ig tartó uralkodása során kapott Bukovina autonómiát, vagyis koronatarományi rangot, illetve ekkorra tehető a terület egyik virágkora is. Így nem meglepő az itt élők lojalitása az uralkodó

¹⁸⁵ Drunen 2013: 350.; Purici 2000:180.

¹⁸⁶ Varga 2015: 189.

¹⁸⁷ Raimund Friedrich Kaindl (1866, Czernowitz – 1930, Graz) történész, etnológus. Munkájának fókuszában a kelet-európai, elsősorban a „Kárpátok országaiban” élő németiség története állt.

¹⁸⁸ „Zum Gedächtnis / Hundert Jahre sind erschwunden/ Seit sein hoher Vater starb/ Dem es all' sein Heil verdanket/ Der es Oesterreich erwarb/ Im Kindesherzen/ Trauert in Schmerzen/ Das Buchenland/ Wie arm war das Waisenkind/ Als er es an die Brust gedrückt/ Wie kaiserlich hat er 's bedacht/ Wie väterlich hat er 's beglückt!/ Voll Dankbarkeit/ Trauert in Leid/ Das Buchenland/ Und mit ihm trauert Feld und Wald/ Und mit ihm trauert Berg und Thal/ Und mit ihm trauert jedes Herz/ Im weiten Oest'rreich überall/ Und betet leise/ In seiner Weise/ Für Kaiser Joseph” [Emléklül. Száz év eltűnt/azóta, hogy a nagy Apa meghal /Akinek mindenki a boldulást köszöni / Amit Ausztriának szerzett / A gyermekszívekben / Fájdalom szomorkodik / A Bukovina/ Milyen szegény volt az árva gyermek / Amikor ő (József császár) a keblére ölelte / Milyen császárian megfontolta azt / Milyen apai módon boldogította azt (Bukovinát) / Teljes hála / bánatban gyászol / A Bukovina / Vele gyászol a föld és az erdő / Vele gyászol a hegy és a völgy / Vele gyászol minden szív / Mindenhol a széles Ausztriában / És csöndben imádkozik / A maga bölcs módján / József császárért. Fordítás: Gatti Beáta] Kaindl 1890: 1

¹⁸⁹ Sebestyén 1989: 49.; Sántha 2009: 120.

felé, amelyben Ferenc József, mint Bukovina birodalmi apafigurája jelent meg.¹⁹⁰ Ehhez nagymértékben hozzájárult a bukovinai német nyelvű sajtó,¹⁹¹ valamint az uralkodó 1851-es és látogatása, ami beépült az itt élők kulturális emlékezetébe: „Amikor az osztrák császárok Bukovinába jöttek, az idevaló magyaroknak akkor is méltó szerep jutott. Ime egy régi eset. 1851-ben Ferenc József császár Lembergől jövet Bukovinába, Csernovicba jött. Ünnepélyes fogadás október 21-én volt Csernovicban. Ezen a fogadáson Kolozsvár és Szamosujvár városi tanácsa is részt vett. E két város magyarul üdvözölte a császárt. Ebéd után táncbemutató volt és a császár Bukovina különböző nemzetekből álló népei táncát gyönyörrel szemlélte, ezek közt a Bukovinában lakó székelyekét is.”¹⁹²

Ferenc József uralkodása alatt 1875-ben jött létre az önálló, elsősorban német, kisebb részben román és ukrán nyelven is működő egyetem (*Franz-Josefs-Universität in Czernowitz*), amely idővel már a saját múltja és vidéke, Bukovina után is kutató értelmiségi réteget termelte ki. Az 1863-ban alakult, 1877 és 1893 között az egyetemmel közösen működő *Bukowiner Landesmuseum* már célzottan a bukovinai örökségre fókuszált, s 1893-tól saját évkönyvvel is jelentkezett.¹⁹³ Karl Emil Franzos¹⁹⁴ szerint ekkor vált Bukovina valójában a korábbi, félig ázsiai (Semi-Asia) környezetből a nyugati világ legkeletibb pontjává, és Csernovic a Kelet kulturális központjává.¹⁹⁵ Ennek példája Ferenc József 75. születésnapja alkalmából a *Czernowitzer Allgemeiner Zeitung*-ban megjelent köszöntés is: „Bukovina lakói különös belső érzésekkel ünneplik majd augusztus 18-át. Számukra, akik keleti birodalmak közé szóródtak, ez a nap egy nyugati, vezető kultúrállamhoz való tartozásra emlékeztet, amelynek az európai hagyományok kapcsán szerzett tekintélye a császár személyiségének köszönhetően a legújabb időkben is töretlenül áll. Számunkra, Keleten Ferenc József sokkal több, mint hadvezér, a jog és az igazság védője, a művészetek és a tudomány őrzője, a kereskedelem és a szállítás patrónusa, a nyugati kulturális élet megszemélyesítője; amelyet a távoli vidékünk az ő trónra lépésével kezdett birtokba venni. Ebből fakadóan a Császár születésnapja számunkra kulturális ünnep is, visszatekintve büszkék vagyunk az eredményekre és büszkén tekintünk arra, hogy a

¹⁹⁰ Ld. bővebben Drunen 2013: 302–310.

¹⁹¹ A témával kapcsolatban külön figyelmet érdemel a bukovinai sajtóanyag, elsősorban a *Bukowinaer Rundschau* és a *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* áttekintése, ld. bővebben Winkler 2011.

¹⁹² Sántha 2009: 84.

¹⁹³ Varga 2015: 186–187.

¹⁹⁴ Karl Emil Franzos (1848, Czortkow – 1904, Berlin): zsidó származású, Csernovicban felnövő publicista, író.

¹⁹⁵ Franzos 1901; Drunen 2013: 49–51.

különbség, amely bennünket a nyugati világtól elválaszt, kisebb lett. Bukovina a népcsoportbeli és nyelvi sokféleségével Ausztria kicsiben.”¹⁹⁶

A 19. század második felétől a mindennapi élet, az oktatás, az adminisztráció és a kultúra román és ukrán nyelven is elérhető volt; a német nyelv a *lingua franca* szerepét töltötte be a régióban. Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy a Habsburg Birodalom identifikációs törekvései kevésbé vallási vagy etnikai alapon szerveződtek, sokkal inkább általában a Birodalomhoz való lojalitás, a regionális identitás erősítése volt hangsúlyos, amelyhez szervesen illeszkedett a terület (mai kifejezéssel élve) multikulturális jellegének kiemelése. Ennek példája az *Oszták-Magyar Monarchia Írásban és Képben* vonatkozó, 17. kötete, amelyben külön fejezeteket szántak a Bukovinának élő különféle csoportok bemutatásának.¹⁹⁷

Mindemellett az osztrák sajtó előszeretettel használta az Ausztria–Bukovina párhuzamot, és úgy tűnik, hogy ennek során a kavargó Béccsel szemben számos esetben inkább a kulturálisan sokszínű Bukovinát részesítette előnyben.¹⁹⁸ Ez támogatta egy, a Birodalom számára mintául szolgáló Bukovina-kép kialakulását, amely sokszínűségével, a virágzó, német irányultságú, ugyanakkor a kulturális különbségeket elfogadó kultúrájával az egész Habsburg Birodalom lenyomataként is értelmeződött.¹⁹⁹ Míg Bécs a tejjel-mézzel folyó, jólétben élő fővárost testesítette meg, addig – a fenti analógiából adódóan – Csernovic lett „Bécs kicsiben”,²⁰⁰ lakói kapcsán a Buko-Viennese elnevezéssel is találkozunk.²⁰¹ Mindezek körül a ho-

¹⁹⁶ „Mit besonders innigen Gefühlen werden die Bewohner der Bukowina den 18. August feiern. Sie, die zwischen Reiche des Ostens versprengt sind, erinnert er an ihre Zugehörigkeit zu einem westlichen, zu einem führenden Kulturstaate, der sein zu einer europäischen Tradition erworbenes Ansehen dank der Persöhnlichkeit des Kaisers bis in die neueste Zeit ungeschwächt behauptet. Für uns im Osten ist Kaiser Franz Josef weit mehr als der Kriegsherr, der Wahrer von Recht und Geseß, der Schützer von Kunst und Wissenschaft, der Schirmer von Handel und Verkehr, für uns ist er die Personifikation des westlichen Kulturlebens, das mit seinem Regierungsantritte auch von unserem entlegenen Lande Besitz zu ergreifen begann. So ist des Kaisers Geburtstag für uns auch Kulturfest, da wir stolz auf das Errungene zurückblicken und stolz die Distanz sich verringern sehen, die uns vom Westen scheidet. Die Bukowina mit seinem Völker- und Sprachengemisch ist ein Oesterreich en miniature.” Der 75. Geburtstag. Czernowitzer Allgemeine Zeitung, 1905. 08. 18: 1. Fordítás: Gatti Beáta.

¹⁹⁷ Az *Oszták-Magyar Monarchia Írásban és Képben* 1899: 163–371. A részfejezetek szerzői (a magyar kiadásban szereplő nevek szerint): Kluczenko Vazul, Sbiera János, Marian S., Manastyrski Sándor, Kaindl Rajmund Frigyes, Dan Dömötör, Polek János, Romstorfer Károly, Kolbenheyer Erch, Worobkiewicz Izidor.

¹⁹⁸ Drunen 2013: 352.

¹⁹⁹ Például: „Sehr oft und sehr gerne wurde die Bukowina als Kkeinoesterreich bezeichnet. Insoferne sich dieser Vergleich auf die verschiedenen im schönen Buchenlande lebenden Nationen bezog, war er auch zutreffend; aber in einem Punkte wich er erfreulicher Weise von dem Gesamtbilde ab, und dies war in der einträglichen Harmonie, in welcher alle Nationalitäten und auch Confessionend des Landes mit und nebeneinander lebten und wirkten im Interesse des Ganzen.” [Bukovinát nagyon gyakran és nagyon szívesen nevezik Kis-Ausztriának. Amennyiben ez az összehasonlítás a szép Bukovinában élő különböző nemzetiségekre vonatkozott, úgy az találó. De ez egy ponton örvendetes módon kitért az összképre is, és ez egy jövedelmező harmóniát jelentett, amelyben a vidék minden nemzetisége és felekezete egymással és egymás mellett éltek és a teljesség érdekében munkálkodtak. Fordítás: Gatti Beáta.] Hetzapostel, Bukowinaer Rundschau, 1892.07.31. (11168): 1.

²⁰⁰ Drunen 2013: 352.

mo bucovinensis idealizált képe is körvonalozik.²⁰² Ebben toleráns, többnyelvű, az osztrák/német kulturális hatásokat befogadó emberként jelenik meg, akit lojalitás jellemez, lokálpatriotizmusa Bukovinához köti; az etnikai vagy felekezeti identitás is fontos ugyan, de másodlagos, és az ebből adódó különbségeket kölcsönösen tiszteletben tartják. Fontos erőforrásként jelenik meg a multikulturális jelleg, ebből következik, hogy az ott élők együtt dolgoznak a terület gazdasági és kulturális fejlődése érdekében.

A német befolyás erősödése valójában a 19. század végétől érezhető, és elsősorban Raimund Friedrich Kaindl munkássága nyomán ragadható meg. Személye abban a tekintetben is eltér elődeitől, hogy ő már a Csernovicban végezte felsőfokú tanulmányait. Bukovináról szóló összefoglaló munkájában, a *Geschichte der Bukowina*-ban [Bukovina története]²⁰³ részben a korábbi szemléletet követte: a koronátartomány leírása során nem a különbségek megragadására törekedett, nem tulajdonított különösebb jelentőséget a moldvai időszaknak, mindössze a Habsburgok civilizációs lépéseit emelte ki a korábban tapasztalható barbársággal szemben.²⁰⁴ Ugyanakkor elődeihez képest (és saját tudományos érdeklődésével összhangban) sokkal inkább a német befolyás hangsúlyozásával próbálta megérteni és leírni a tartomány múltját; majd helyezte el ezt később a délkelet-európai németiség kontextusában.²⁰⁵ Mindehhez hozzátartozik az is, hogy Kaindl az ún. 'grossdeutsh' politikai koncepció elkötelezett képviselője volt. Emellett több alkalommal hangsúlyozta Csernovic kozmopolita, prosperáló jellegét.

²⁰¹ A Bukowina, Bukowiner 'Bukovina, bukovinai' és a Vienna, Viennese 'Bécs, bécsi' szavakból összeálló, nehezen lefordítható szójáték. A román történész, Corbea-Hoisie alkalmazza a *Der Humorist* c. napilap egy cikke alapján (Corbea-Hoisie 2003: 22.): „... denach lassen wir den „Humoristen“ in Gesellschaft der lebenswürdigen und gemütlichen Wienrinnen, und lesen ihn bei unsern holden und naiven *Buko-Wienerinnen*. Sie werden sich wundern über diese neue Orthographie, und doch ist sie tief begründet in dem Wesen der Stadt Czernowitz, das nun eine neue Aera gegonnen hat, und in der Fülle seiner Phantasie sich *Klein-Wien* nennt. Einige wollten es Buko-Wien taufen, und es brachte uns schon der derbe Sprachstreit zwischen Gratz und Grätz, der seiner Zeit genug belächelt, und vom humoristen trefflich gewürdigt wurde, als plötzlich Friedensunterhandlungen eingeleitet wurden, und die Interessen beider Partheien in der Benennung "*Klein-Wien in der Bukowina*" vereinigt wurden. Dank dem Genie dieses glücklichen *Klein- oder Buko-Wieners*, der bei Zeiten mit dem Oelzweige zwischen die kampflustigen Partheien trat.” [Azután hagyjuk a „Humoristát” a szeretetre méltó és kedélyes bécsiek (Wienrinnen) társadalmában, és olvasson a kegyes és naiv bukovinaiaknál (Buko-Wienerinnen). Csodálkozni fog ezen új helyesíráson, melyet mégis Csernovitz városának természete mélyen indokol, melyet – miután ott egy új időszak kezdődött – a gazdag fantáziájukkal Kis-Bécsnek neveztek. Egyesek Buko-Wien-nek akarták keresztelni, és ez a Gratz és Grätz közti durva nyelvviata irányába vitt bennünket, melyen a maga idejében eleget nevettek, és a humoristák kitünően méltányoltak; egészen addig, amikor egyszer csak béketárgyalások kezdődtek és minden párt érdeke a *Kics-Bécs Bukovinában (Klein-Wien in der Bukowina)* elnevezésben egyesült. Ez a kis bécsiek vagy bukovinaiak (*Klein- oder Buko-Wieners*) zsenialitásának köszönhetően, akik az olajággal a harcias pártok közé léptek. A Humorista. Fordítás: Gatti Beáta] *Der Humorist* 1844. 10. 29. (260): 1044.

²⁰² Ld. bővebben Pintescu é.n.: 15.

²⁰³ Kaindl 1896–1903.

²⁰⁴ Varga 2015: 191.

²⁰⁵ Ld. bővebben Prendergast 2015.

A Habsburg narratíva, majd Kaindl személyében ennek német hangsúlya mellett számos ellentétes álláspontot megfogalmazó munkával is találkozunk a bukovinai történetírásban román oldalról. Teofil Bendella *Die Bukowina im königreiche Galizien* [Bukovina a királyi Galíciában] című munkájában amellett érvelt, hogy a Bukovina lakossága moldvai származású, vagyis román; habár ő is kiemelte a soknemzetiségű (multikulturális) jelleget és a békés együttélését.²⁰⁶ Ilyen módon párhuzamos konstrukciók egymásmellettiége figyelhető meg. Varga Bálint hívja fel a figyelmet arra, hogy Bukovina Habsburg Birodalomhoz való csatolásának századik évfordulója alkalmából szervezett ünneppsorozat az egyre erősödő román nacionalista csoportok számára provokációnak számított. Erre válaszul született meg Mihail Kogălniceanu *Răpirea Bucovinei după documente autentice* [Bukovina elrablása hiteles dokumentumok alapján] című munkája, amelyben Bukovínát Moldva legszebb, történetileg legértékesebb részeként mutatja be, amelyet a romlatlan román lélek jellemez, valamint megkérdőjelezte a Habsburg Birodalom jelenlétének jogosultságát a területen.²⁰⁷ A következő évtizedekben a román történetírásban egyre nagyobb teret hódított a nézet, miszerint Bukovínát jogtalanul csatolták a Habsburg Birodalomhoz, mintegy elrabolva azt, a narratíva markánsan Alexandri Dimitrie Xenopol,²⁰⁸ Nicolae Iorga²⁰⁹, munkáiban érhető tetten. További hangsúlyos elemei a terület (román) őslakossága, Moldva középkori gazdagsága és ortodox egyház nagyívű története; a soknemzetiségű jelleg kevésbé kiemelt szerepet kapott. Egyes szerzők, így például Dimitrie Onciul az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* a Habsburg idők előtti korszakot bemutató fejezetében az osztrák területfoglalás szükségességét a török barbarizmus ellensúlyaként mutatta be.²¹⁰

Az első világháborút követően a román nacionalista vélemények erősödése figyelhető meg, amely elsősorban a csernovici egyetem professzorának, Ion Nistornak (1876–1962) nevéhez köthető. Kaindlal szemben ő elutasította az idegen befolyás jelentlétét Bukovinában, a fejlődést elsősorban az Ortodox Egyháznak tulajdonította, és nyíltan elítélte a Habsburg Birodalmat amiatt, hogy tulajdonképpen aláasta a román kultúrát.²¹¹ Varga Bálint összegzése szerint²¹² a románokon kívül minden más, a területen élő népcsoportot kései bevándorlónak tekintett, és álláspontja szerint a történelem fényében Bukovina, mint román vidék jelenik meg,

²⁰⁶ Bendella 1845.

²⁰⁷ Varga 2015: 12.

²⁰⁸ Xenopol 1896.

²⁰⁹ Iorga 1905.

²¹⁰ Onciul 1899: 57–112.

²¹¹ Nistor 1912.

²¹² Varga 2015: 196–197.

román őslakosokkal. Szerinte a *homo bucovinensis* a németesítő politikai törekvések eredménye. Mivel nem tudta a rutének korábbi jelenlétét tagadni, inkább leértékelte a jelentőségüket, mondván, hogy már 1774 előtt asszimilálódtak a románsághoz. A kortárs bukovinai rutének szerint valójában Galíciából érkeztek, a Habsburg politika és adminisztráció ösztönző voltának (ti. kedvező letelepedési feltételeknek) köszönhetően a 18. század során. Nistor egyébként egyetemi tevékenysége során sem rejtette véka alá a politikai meggyőződését.

Néhány kivételtől eltekintve²¹³ a román történetírás olykor politikai színezettel is bír, Bukovinával kapcsolatos álláspontja kapcsán az látható, hogy kiemelten fontos a román őslakosság jelenlétének hangsúlyozása, ezt a „tiszta állapotot” pedig az osztrák hatalom és a betelepítési akciók rontották el. Fontos kiemelni, hogy emellett a legújabb kori román történészek, úgy, mint Andrei Corbea-Hoişie (1951–), Ştefan Purici (1965–) vagy Mihai-Ştefan Ceauşu (1952–) a korábbiakhoz képest sokkal kritikusabb tudományos álláspontokat fogalmazznak meg. Ştefan Purici például a bukovinai Habsburg mitológiáról beszél, amelynek három összefonódó része a román versus ukrán többség vagy kizárólagosság a területen, az őslakosok keleties barbársága és az osztrák kolonizációs törekvések, melyek aztán szorosan kapcsolódtak az interetnikus kapcsolatok és a tolerancia fogalmi mezőjéhez. Purici volt az, aki felhívta a figyelmet a német irányultságú, lojalis állampolgár modelljének, a *homo bucovinensis* mítoszának konstrukciójára és kontextusaira is.²¹⁴

Itt érdemes kitérni Daniel Hrenciuc román történész munkájára is, szintézist írt a bukovinai székelyekről.²¹⁵ Daniel Hrenciuc a kötete első részében, nyolc fejezetben, mintegy száz oldalon ábrákkal és archív fényképekkel illusztrálva ismerteti a történetüket 1941-ig, elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben vonatkozó részei, illetve magyar szerzők munkái és levéltári források alapján.²¹⁶ A szerző mindehhez számos archív fényképet, a falvak térképeit és a demográfiai adatok sokaságát is felhasználja. Kitér a bukovinai székelyek első világháborúban való részvételére; illetve számadatok, statisztikák és az iskolák korabeli dokumentumai segítségével vázolja fel az anyanyelvű oktatás kérdéseit és lehetőségeit a 20. század első felében. Ír a két világháború közti román-magyar politikai viszonyról, Bukovina helyzetéről Nagy-Románia létrejötte után, valamint az 1921-es agrárreform alatt. Hrenciuc szerint 1918 után a népcsoport történetében új szakasz kezdődött el; viszont a többi

²¹³ Erre példa Dimitrie Dan (1856–1927), aki az osztrák narratívához hasonlóan már a késő középkori Moldva kapcsán is a toleranciát és a kulturális diverzitást emelte ki. Ld. bővebben Varga 2015: 176.

²¹⁴ Purici 2000.

²¹⁵ Hrenciuc 2006.

²¹⁶ Antal 2000., Sebestyén 1989.

bukovinai nemzetiséghez hasonlóan a magyarok megőrizték identitásukat, ami az anyanyelvű vallásgyakorlásnak és oktatásnak, valamint a terület etnikailag és vallásilag sokszínű jellegének, az ott élők toleranciájának köszönhető. A kötet második része a bukaresti Nemzeti Központi Történeti Levéltárban, a román Külügyminisztérium Levéltárában és a Szucsávai Állami Levéltárban végzett alapos kutatómunkája eredményeképp elkészült, mintegy 370 oldalra kitévő forrásközlés az 1941-es telepítéssel kapcsolatban. A közölt dokumentumok (levelek, hatósági utasítások, jelentések) közül is kiemelkednek a legterjedelmesebb második melléklet pontos név- és családstatistikái. Daniel Hrenciuc munkájának jelentősége, a hiányosságok ellenére két ponton ragadható meg. Egyfelől az első száz oldal román nyelven olvasható összefoglaló a bukovinai székelységről, amire korábban nem volt példa. Másfelől a feldolgozott levéltári források hatalmas mennyiségű, a magyar kutatók számára nehezen hozzáférhető iratanyagot jelentenek – hozzátevé, hogy a további tudományos hasznosításukra eddig elvéve találtam példát.

Az eddigiekben bemutatott Habsburg, majd hangsúlyosabban német és román koncepciók mellett, részben az oktatási és érdekvédelmi szervezetek időleges hiányából adódóan, hatásaiban kevésbé jelentős ukrán identifikációs törekvések is tetten érhetők. A bukovinai ruténok nagyobb részben ortodox vallásúak voltak. Ebből adódóan számukra a ruszofil megközelítés jelentett alternatívát, amely mellett Omeljan Kaluzhniackyi (1845–1914.), majd az ukrán nacionalizmust erőteljesebben képviselő Smal'-Stockyi (1859–1938) álltak ki. Sidir Martynovich (1837–1898) pedig a román állásponttal gyökeresen ellenkező véleményt képviselt, miszerint nem a románok, hanem a szlávok voltak a terület őslakosai, akik a románokat is kolonizálták. Érvelésének alapja a 17. századi moldvai szláv írott kultúra volt. Néhány ukrán szerző, például Daniel Verenka (1877–?) az osztrák időszak pozitív hatásait írta le, kiemelve az itt tapasztalható etnikai és felekezeti tiszteletet, a gazdasági és kulturális fejlődést.²¹⁷ Összességében az látható, hogy bár próbálkozások voltak erre, de a német és román narratívához képest az első világháború előtt nem tudott kialakulni egy komplex ukrán álláspont. A legújabb tudományos kezdeményezések során pedig ukrán kutatók a toleranciát és a multikulturális jelleget hangsúlyozzák az, ezzel a szemlélettel indították el például 2011-ben a jelenleg egyébként bizonytalanul működő Bukovina-kutatások új fórumát, a *Bucovinan Academic Journal of History and Cultural Antropology*²¹⁸ című folyóiratot az ukrainai cser-

²¹⁷ Varga 2015: 199.

²¹⁸ *Bucovinan Academic Journal of History and Cultural Antropology*. Forrás: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/WEB/contact.html, letöltés ideje: 2016. 10. 12.

nyivci Yuriy Fedkovych Nemzeti Egyetem Történelem, Politológia és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének munkatársai.

A Bukovinához kapcsolódó román és ukrán identifikációs kísérletek kapcsán izgalmas esettanulmányt dolgozott ki Valentyna Vasylova. A szerző az 1990-es évektől megjelent román és ukrán, az oktatás területén (5–12. osztályban) használt történeti szöveggyűjteményekre fókuszált,²¹⁹ ezen források alapján vizsgálta, hogyan rekonstruálják Bukovina történetét. Kutatásának témái a terület etnogenezise, Bukovina, mint osztrák örökség, a világháborúk és az azt követő időszak, a posztkommunista periódus, az interetnikus kapcsolatok és a *Másik* konstruálásának különböző megközelítéseit. A szerző az itt tapasztalható toleranciát, az elfogadó magatartást a régió sajátos történetével magyarázta, melynek gyökerei már az osztrák kolonizáció előtti időre visszanyúlnak. Szerinte kulcsfontosságú ebben a Habsburg Birodalom előtti időszak relatív gazdasági visszamaradottsága, az erős kommunitarizmus és a modernizáció hiánya; valamint, hogy a nagyobb etnikumok, azaz a románok és az ukránok közül senki sem volt abszolút többségben, ami meggátolta a határozott, direkt konfrontációt.²²⁰ A vizsgált tankönyvek alapját is jelentő Bukovina-koncepció, amelynek kulcsfogalmai a béke, a tolerancia, az interetnikus jelleg, a 19. század második felében–végén artikulálódott, és a 20. század második felében, főként 1919, majd 1940 után a Bukovinát elhagyó, elsősorban német értelmiségi rétegnek köszönhetően újabb lendületet kapott. Szimbólumává Csernovic vált, ahol virágzik a kultúra, a tudomány; és amelynek kapcsán a 2. világháborút követően az elvesztett paradicsom retrospektív, nosztalgikus narratívája érhető tetten. A szerző által vizsgált oktatási segédanyagok közös pontja, hogy mind az ukrán, mind a román szerzők hangsúlyozzák a terület etnogenezisét és nagy múltra visszatekintő történetét; bár az ukrán történetírásra a defenzív, míg a románra inkább az offenzív karakter jellemző. Megfigyelhető, hogy mind a román, mind pedig az ukrán források a területre történetük és identitásuk elidegeníthetetlen részére tekintenek; ugyanakkor az emlékek egymásra tolódása, territorizálása figyelhető meg. Az így létrehozott virtuális világok sokkal távolabb esnek egymástól, mint ahogyan arra a földrajzi határok következtetni engednek. Ugyan sem a román, sem az ukrán forrásokban nem rajzolódik ki egy direkt módon elutasító, agresszív kép a *Másikról*, de egyik esetben sem el illetve befogadóak. Az ukrán narratíva hangsúlyosabb eleme a Csernovic, mint Bécs mintája és a Habsburg időkben gyökerező tolerancia, és a korszak aranykorként történő számon tartá-

²¹⁹ A szerző által vizsgált tankönyvek többségét országosan alkalmazzák az oktatásban Romániában és Ukrajnában, utóbbi esetében egy regionális használatban levő segédanyagot is görcső alá vett. A vizsgált tankönyvekről és a módszertanról ld. bővebben Vasylova 2008: 43–62.

²²⁰ Vasylova 2008: 26–27.

sa. A román narratívában a valamikori Moldvához való tartozás fontosabb. Bár a vizsgált román források is elismerik a Habsburg korszak eredményeit és a térség akkor tapasztalt fejlődését, a Moldvától való „ellopás” is megjelenik; és az aranykorként sokkal inkább a Nagy-Románia időszakát hangsúlyozzák. Míg az ukrán oldalon a regionális identitás kiemelése fontosabbnak tűnik, és a régió képe sokkal világosabb; addig a román oldalon a moldvai, ezzel a romániai kapcsolódás, illetve általánosabban a tolerancia és béke tűnik hangsúlyosnak. Mindezt bizonyára befolyásolja az is, hogy az ukrainai Yuriy Fedkovych Nemzeti Egyetemen a Bukovina-kutatások és általában a felsőoktatási gyökerek régebbre nyúlnak vissza, erősebben, mint a Ștefan cel Mare Egyetemen Suceava-ban.²²¹

A Bukovinához kapcsoló olvasatok között a helyi zsidóság narratívája kevésbé a történettudomány, mint inkább az irodalom vonalán érhető tetten, például Rose Ausländer, Alfred Margul-Sperber, Josef Kalmer vagy Victor Wittner vagy Paul Celan (eredeti nevén Paul Antschel)²²² költészete kapcsán. Celan munkáiban Bukovina, azon belül is Csernovic metafora-vidék, a régi virágzó szellemi és kulturális élet elképzelt toposza, a melankólia és az emlékezet, ugyanakkor a deportálások helye is.²²³ Figyelemre méltó a 2012-ben megjelent német nyelvű forrásközlés: két, német nyelven is alkotó bukovinai és erdélyi születésű költő, a zsidó Manfred Winkler és a szász Hans Bergel levelezése. Mindketten az 1920-as években születtek, és az egyre feszítettebb társadalmi-politikai helyzet miatt Winkler az 1950-es évek végén Izraelbe, míg Bergel 1968 után Németországba emigrált. Levelezésük nemcsak az egyéni életutakról, (újra) otthonra találásukról szól, hanem visszaemlékezés is, illetve kordokumentum, amelyben a két, hazáját elhagyni kényszerülő értelmiségi költő-barát eszmét cserél irodalomról, filozófiáról, a kor társadalmi-politikai történéseiről.²²⁴

Összességében tehát Bukovina – más tájakhoz, terekhez hasonlóan – többszintű olvasatot kínál; melyek közül itt a főbb vonalak kerültek bemutatásra. Mindez egy adott terület története mellett a nagy történeti eseményeknek, a változó területi viszonyoknak,²²⁵ a multi-

²²¹ Ld. bővebben Vasylova 2008: 63–67.

²²² Paul Celan (1920. 11. 23, Csernovic, Románia – 1970. 04. 20, Párizs, Franciaország): bukovinai születésű zsidó német költő, műfordító, irodalomkritikus, a második világháború utáni európai líra kiemelkedő alakja.

²²³ Kiss 2003.

²²⁴ Winkler – Bergel 2012.

²²⁵ Erre példa többek között Volker Koepp 1999-es dokumentumfilmje, a *Herr Zwilling és Frau Zuckermann* (Koepp 1999.), amely egy bukovinai zsidó férfi és nő barátságát mutatja be. A főszereplők éppen ukrán állampolgárok – korábban éltek már a Szovjetunióban, Romániában, de a Habsburg Birodalomban is; beszélgetéseik és a film képei mentén megelevenedik az egykori Csernovic, a város otthonossága és otthontalansága. A változó területi viszonyokra utal a következő vicc is: Két ember először találkozik. Néhány perc elteltével az egyik megkérdezi: –Honnan jöttél, honan származol? –Csernovicból. –Csernovic, az hol van? –Elnézést, nem tudom, ma még nem olvastam újságot – hangzik a válasz. Weiner 2008: 5.

kulturális elképzeléseknek,²²⁶ majd az etnikai mozaik fakulásának Kelet-Európa vonatkozásában komplex, sűrített lenyomatát is adja. Emellett fontos szem előtt tartani azt is, ahogy a különféle érdekcsoportok különböző módokon és utakon használták/ják azt.

4. Bukovina mint imaginárius táj

Bukovinához számos reprezentáció kapcsolódik, az sokrétű emlékezést jelöl ki. Ezek közül itt a szűkebb témám szempontjából is releváns multietnikus koncepciót emelem ki, hiszen ez változó hangsúllyal a bukovinai székelyek önreprezentációs kísérleteiben is megjelenik.

A Bukovínát elhagyni kényszerülők és leszármazottaik folyóiratában a *Die Stimme*-ben 1963-ban jelent meg egy anekdota egy elképzelt második özönvízről. E szerint, ha egy újabb katasztrófa következne be, az angol, német, francia állampolgárok helyett Isten minden bizonnyal egy Csernovicban élt embert választana „túlélőnek”. Míg a többiek csak a saját, nemzeti történelmüket ismerik, addig a *homo bucovinensis* a város kozmopolita, kulturálisan sokszínű és dinamikusan fejlődő jellegéből adódóan méltóan tudná képviselni és továbbörökíteni az európai hagyományokat.²²⁷ Többek között a történetírás, a korabeli sajtó fentebb hivatkozott írásai (is) gazdag forrásanyagául szolgálnak a különböző indíttatásokból konstruált *homo bucovinensis* képének árnyalásához. Szorosan kapcsolódik ehhez a „Kelet Svájca” vagy az „Európa kicsiben” toposza, melyre a kortárs, sok esetben nosztalgikus felhangú hagyományőrző események és a romániai Bukovina-turizmus is épít. Más szerzők mint új emberről beszélnek a *homo bucovinensis*-ről, aki a *homo europeus* modellje lehet.²²⁸

²²⁶ Így például *Az emlékezés helyei Kelet-Közép-Európában – a múlt tapasztalatai és a perspektívák* című, 2008. január 11. és 13. között Varsóban megrendezett nemzetközi konferencia témája Csernovic emlékezete volt, amely Matthias Weber (történész, germanista, a Közép- és Kelet-Európai Német Kulturális és Történeti Intézet igazgatója, az Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózatában az Irányító Bizottság tagja) szerint „olyan hely volt tehát, ahová visszavágyik az ember, sőt, amelyet új életre kíván kelteni.” Emellett a konferencia céljait összegezve hangsúlyozta az emlékezet folyamatos újraalkotó jellegét; továbbá, hogy az emlékezet közös, helyei nem feltétlen kibékíthetetlenek, annak nemzeteken átívelő helyeinek kölcsönös megismerését és a párbeszéd alapuló európai emlékezetkultúra erősítését szorgalmazta. Weber, forrás: <http://enrs.eu/en/articles/153-az-emlekezés-helyei-kelet-koezep-europaban-a-mult-tapasztalatai-es-a-perspektivak-cimu-konferencia-temajahoz>, letöltés ideje: 2017. 03. 12

²²⁷ „If God was planning a new deluge and was looking for a second Noah to preserve the old European traditions, whom would he choose? A Frenchman? A German? An Englishman? They could only tell part of the story. No, God would choose a native of Czernowitz!” Heymann é.n.

²²⁸ Ld. bővebben Drunen 2013: 357.

Gruss aus der Bukowina. Képeslap Eduard Kasparides magánygyűjteményéből.

A multietnikus koncepció megjelenésének a szűkebb témám szempontjából talán legfontosabb példája a lengyel kezdeményezésű, 1992 óta évente megrendezésre kerülő *Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklorfesztivál*.²²⁹ Közvetlen előzményének tekinthető az 1990-ben Jastrowieban (Lengyelország) megrendezésre kerülő *Csadeci Górások Folklor Fesztiválja*. A fesztivál 1992-ben mutatkozott be az új elnevezéssel, a résztvevők száma pedig évről évre bővült. Már az első, 1990-es fesztiválon is részt vett a hét lengyel csoporton kívül két romániai lengyel, egy román, egy ukrain lengyel és két ukrain csoport. Ezt követően 1992-ben a zsidók, 1993-ban a németek, 1996-ban a szlovákok, 1997-ben a bukovinai székelyek és lengyelek Szlovéniából, valamint az USA-ból, továbbá 1998-ban az óhitű ruszinok léptek fel a rendezvényen.²³⁰ Visszatérő célként fogalmazódik meg a fesztivál alapdokumentumában: „1. A Bukovinában élő és élt nemzetiségek hagyományainak és népművészetének megismerése és értékelése, melyek láthatóvá válnak az együtteseik énekeiben, táncaiban, hagyományai-ban és szokásaiban. 2. A Bukovinában élő és élt etnikumok kölcsönös megismerése művészeti előadások keretében, valamint személyes kapcsolatok útján. 3. A bukovinai kultúra, mint multikulturális jelenség (Európa miniatűrben) bemutatása. 4. Bukovina, mint együttélési modell: a

²²⁹ „Bukovina soknemzetiségű és sokhitű kárpáti kistérség; történelmi tájvidék, ahol nemzedékeken át harmonikus életet élt a többnemzetiségű társadalom, többek között az ukránok és románok mellett zsidók, németek, lengyelek, magyarok, oroszok, örmények, szlovákok és románok. Bukovina politikai, adminisztratív egységként 1774 és 1918 között létezett az Osztrák-Magyar Monarchia határain belül. Az etnikai sokszínűség egy megismételhetetlen multietnikus közösséget alkotott, melyet 'Keleti Svájc'-nak, illetve 'Európa miniatűrben' néven neveztek. Az egymás mellett élés lehetőséget adott a saját nemzeti öntudat létrehozására, mely megkövetelte és tanította egymás megértését, a másik értékeinek tiszteletben tartását.” Fesztivál-katalógus, 2003. Idézi Szarvas 2010: 193.

²³⁰ „Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklorfesztivál.” Forrás: <https://bukovina.hu/bukovinai-talalkozasok-nemzetkozi-folklorfesztival/>, letöltés ideje: 2017. 03. 12

különböző nemzetiségek kapcsolatainak állandósítása és fejlesztése, minden etnikum sajátos kultúrájának és önálló arculatának megőrzése. 5. Megismerni és közeledni Európa népeihez. 6. Regionális és nemzetközi kulturális együttműködés. 7. Európai nemzetek közeledése és megismerése az őket képviselő csoportokon keresztül. 8. Egy nagy nemzetközi rendezvény megszervezése, rendezvény, amely rámutat arra, hogy milyen fontos: 9. A nemzetek feletti bukovinai értékek bemutatása azokon a megnyilvánulásokon keresztül, melyek élnek a megértésben és tisztelettartásban, a toleranciában az egymás iránti jó szomszédsági együttlétben a nemzeti csoportok körében. 10. Bukovina népszerűsítése, mint harmonikus megértés és együttműködés lehetőségének példája a saját nemzeti és kulturális önazonosulás megtartásának megőrzésében”²³¹

Összességében a fesztivál által képviselni kívánt multietnikus koncepció szervesen illeszkedik az európai uniós pályázati lehetőségek prioritásaihoz, így jól használható a forrásteremtés során. Ennek fontos eleme az egyenlőség, egymás kölcsönös elismerése, a sokszínűség, mint érték, s mindezeknek a közös (bukovinai) történelem során való nosztalgikus-idealizált megjelenése – annak ellenére, hogy például Bukovina története során az etnikai arányok, a gazdasági-politikai befolyás tekintetében jelentős súlyponteltolódása figyelhető meg azt ott élt csoportok között.

1997-ben a *VIII. Bukovina Fesztivál* egyik helyszíne Bonyhád lett, majd 1999-től fogva állandó állomása az ekkor már *Bukovinai Találkozások* néven futó nemzetközi folklórfesztiválnak a lengyelországi Jastrowie, a romániai Câmpulung Moldovenesc és az ukrainai Csernovic mellett.²³² Így tulajdonképpen egy több helyszínt magában foglaló rendezvénysorozatról van szó. Az idegenforgalomból származó anyagi haszon a szervező települések szempontjából fontos. A fesztivál utazási-fellépési lehetőséget is jelent a hagyományőrző csoportok számára. A magyarországi vagy határon túli bukovinai székely résztvevő csoportok kiválasztása rendszerint januárban, a tagszervezetek küldöttgyűlésén megkezdődik, majd az egyes jelentkezőket megtekintve, meghallgatva születik végső döntés erről.²³³ Azt sem szabad elfelejteni, hogy a fesztivál hazai állomása a bukovinai székely hagyományőrző csoportok számára fontos bemutatkozási és egyéni kapcsolatfelvételi, kapcsolattartási lehetőség. Vagyis, vannak ugyan nemzetközi vendégegyüttesek, de túlnyomó részben hazai vagy határon túli (jel-

²³¹ Szarvas 2010: 197.

²³² Bizonyos években a fesztivál helyszíne az itt felsoroltak mellett volt Németország és Szlovákia is.

²³³ BSzOSz. „Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál.” Forrás: <https://bukovina.hu/bukovinai-talalkozasok-nemzetkozi-folklorfesztival/>, letöltés ideje: 2017. 03. 12

lemzően madéfalvi marosludasi, dévai, csernakeresztúri) csoportokkal lehet találkozni;²³⁴ felvonulást, színpadi produkciókat, bizonyos években bukovinai székely lakodalmast szerveznek, az érdeklődők bukovinai székely tematikájú könyveket vásárolhatnak vagy a családfákkal kapcsolatos kérdéseiket tehetik fel a jelen levő specialistáknak, közösen esznek, isznak, táncolnak stb. A multietnikus koncepció inkább a hivatalos beszédekben vagy a külföldi fellépők jelenlétével érhető tetten. Így például a 2017-es, 28. Bukovinai Találkozások rendezvény bonyhádi állomásának hivatalos megnyitóján²³⁵ Potápi Árpád államtitkár kiemelte, hogy a fesztivál „lehetőség arra, hogy a valaha Bukovinában, illetve a most Bukovinában élő népek tudjanak találkozni. Egyrészt azokon a vidékeken, ahol most élnek, másrészt pedig az óhazában, azon a történelmi-földrajzi tájon, amely kibocsájtotta őket, illetve ma is számos nemzetnek, nemzetiségnek ad otthont.” A fesztivált kezdeményező lengyel Zbigniew Kowalski beszédében a fesztivál történetét foglalta össze, köszönetét fejezte ki tartozik minden *bukovinainak*. A Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének elnöke, Illés Tibor kiemelte, hogy azokat a pontokat és lehetőségeket kell keresni, amikor és akikkel a bukovinai székelyek találkoztak, hiszen 150 év alatt az ott élők egymásra is hatással voltak. A fő tematika abban az évben a bukovinai székely lakodalmas volt, a megnyitó színpadi műsor a lánykérést és a lakodalmom előestéjét, a siratóestet jelenítette meg, amelybe külföldi csoportok előadásainak szerves kapcsolódására törekedtek; illetve minden szereplő közös ösztáncát is tartalmazta. A fesztivál második napján került sor magára a lakodalmomra (már nem csak a színházterem színpadán, hanem nyilvános terekben – utcai felvonulás/esküvői menet, templomi szertartás, lakodalmi vacsora szabad téren stb.), ebbe építették be a különböző, túlnyomó részt hazai és határon túli bukovinai székely, a madéfalvi és a lengyel (Zbylutów, Drągowina), román (Calafindești) és ukrán (Csernovic) csoportok fellépéseit. Összességében, a multietnikus koncepció itt sem tisztán artikulálódik, hanem mintegy mellékszálként jelenik meg; amely tetten érhető a résztvevők, fellépők számában, a hivatalos beszédekben és színpadi műsorokban is.

Fontos látni, hogy ez a bukovinai székelyek civil szerveződéseihez kapcsolódó rendezvények során szinte csak a Bukovinai Találkozások artikulálódik; és néhány, ezen kívül eső egyéni szerző (például László Gergely Pál) munkájában jelenik meg. Az általam megismert, más központi vagy lokális szinten szervezett megemlékezésen, rendezvényen vagy akár az egyéni visszaemlékezésekben nem (vagy csak ritkán, utalásszerűen) érhető tetten. A következő fejezetben bemutatott, a bukovinai székelyek történetéhez és kutatástörténetéhez kapcsos-

²³⁴ Szemléltetésképpen például a 2018-as fesztivál bonyhádi eseményén hozzávetőleg 32 bukovinai székely és négy lengyel, ukrán, román csoport vesz részt.

²³⁵ A fesztivál megnyitója: <https://www.youtube.com/watch?v=J3hRgToJGeI>, letöltés ideje 2018. 06.10.

lódó tudósítások, szakirodalmi munkák egyik erőteljes vonulata éppen az elszigeteltségük, a sajátos öntudatuk, hogy „soknemzetiségű környezetben is hűen őrizik magyarságukat”.²³⁶ E kettő között látszólag feszültség húzódik. Azonban mindez az aktuális bukovinai székely tudáselit szituatív reagálásához, mozgásához kapcsolódva egy kisebb hatásfokkal működő színt jelent. Itt (is) a kapcsolódó reprezentációk egyikéről van szó, vagyis olyan konstruált tartalomról, mely a társadalmi imaginárius részeként, bizonyos helyzetekben aktivizálódik, és részben meghatározza Bukovináról, mint helyről való gondolkodást.²³⁷

²³⁶ Utalás Kiss 1824: 102.

²³⁷ Ld. bővebben Keszeg A. 13 –23. A szerző Torockó példáján keresztül mutat rá a különböző korokban és médiumokban született reprezentációk szerepére, azok korabeli és lokális kontextusaira, és arra, hogy azok miként járulnak hozzá a település sajátos imázsához.

V. A BUKOVINAI SZÉKELYEK TÖRTÉNETE ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETE

1. Értelmezési szempontok

A bukovinai székelyek történetére rátekintve látható, hogy főként a 19. század végén és a 20. század első felében végbement migrációja során a népcsoport folyamatosan komoly kihívásokkal nézett szembe, mint az életmód gyökeres megváltozása, a visszatérő létbizonytalanság vagy új környezetükbe kerülve a más csoportokkal való együttélés. Annak ellenére, hogy ma a bukovinai székelyek szétszórta élnek a Kárpát-medencében és szerte a világban, a közös múltból szóló történetek intenzíven élnek az emlékezetben, kulturális kódokként működnek az élénk hagyományőrző diskurzusokban és gyakran normatív erővel bírnak a mindennapokban is. Áttekintve az émikus és étikus szempontok alapján megírt történetüket, kutatástörténetüket, a populáris írásbeliség területéhez tartozó autobiografikus forrásokat, kitűnik sajátos történelmi tudatuk, a közös múltból szóló, gyakran egymással versengő történetek és bizonyos toposzok mentén történő (ön)definíciós törekvések. Andrásfalvy Bertalan 1973-as tanulmányában a következőképp fogalmaz: „A bukovinai székelységnek sajátos öntudata van. Bátran mondhatjuk, hogy egyetlen magyar népcsoportot sem találunk, amelyben csak megközelítően hasonló fokon élne a népcsoport különvalóságának és történetének tudata. Ezt az érzést Bukovinában még nevezhetjük volna népi-nemzeti tudatnak, melyet az 1930-as években a román és magyar sovinizmus egyaránt szított, de ez az érzés korábbi, és később Bácskában is megmaradt, és ma is elevenen él új hazájukban. Nem nevezhetjük lokálpatriotizmusnak, mert egy emberöltő alatt kétszer megváltozott lakóhelyük. Ők maguk nem alkottak erre az öntudatra külön meghatározást, terminust, csak azt halljuk, hogy a 'mű népünk'-et, a 'mi fajtánk'-at, a 'mi fajunk'-at emlegetik.”²³⁸

A bukovinai székelyek gyakran krisztusi szenvedéstörténetre rímelő narratíváit számos regiszterben tartják számon, ezek pedig valamiképp a székely származás számon tartásával, az otthon, a szülőföld fogalmaival és a hányattatott sorssal kapcsolódnak össze. „A székelység útja Jézus keresztútja, lelkünk soh'se csügged, habár testünk vérben ázik a Tejüttől a Golgotáig” – olvasható például a józseffalvi plébános, Németh Kálmán által megtervezett Székely Szenvedések 14 stációja első tábláján. A *Székely Szenvedések 14 stációját* (ahogy gyakrabban

²³⁸ Andrásfalvy 2011: 380.

emlegetik, a *Székely Kálváriát*) Székely Albert és a józseffalvi fafaragók készítették Szedlák Lajos vezetésével Bácsjózseffalván 1943-ban; ez eredetileg a község vasútállomása előtt állt, ma a Wosinsky Mór Megyei Múzeum tulajdona.²³⁹

A bukovinai székelyek története, néprajza sok szempontból jól dokumentált és alaposan kutatott téma, míg több részterülete kevésbé feldolgozott. Ez utóbbiak újabb kutatási irányokat jelölnek ki: így az 1941-es áttelepülésüknek és integrációjuknak komplex (például oral history-k, levéltári források alapján történő), történeti és társadalomtörténeti feldolgozása vagy az így kialakult, soknemzetiségű vidékeken megfigyelhető kulturális kölcsönhatások vizsgálata eddig nem, vagy csak részlegesen történt meg.

A bukovinai székelyek története és hagyományos kultúrája iránti történeti, néprajzi, politikai-közéleti és zornalisztikai érdeklődés a 19. század első felétől több fázisban figyelhető meg. Áttekintve történetüket látható, ahogy Keszeg Vilmos is fogalmaz, „sorsukat, hányódásukat a róluk szóló diskurzus egy nemzet és egy állam sorsának tragikus szimbólumává emelte. A nemzeti összetartás-összetartozás pátoszteli érzését a róluk való gondolkodás (gondoskodás) olykori megélése tette lehetővé”.²⁴⁰ Szembetűnő az is, hogy a róluk szóló beszámolók, híradások szinte a népcsoport történetének kezdetétől fogva két főbb csomópont köré szerveződtek. Egyrészt a bukovinai székelyek történetéről, életkörülményeiről, környezetéről tájékoztatták az olvasót, kiemelve azt, hogy a soknemzetiségű közegben is hűen őrzik magyarságukat; másrészt pedig feltették a kérdést, hogyan alakul a további sorsuk, már egész korán felvetve ezzel a telepítések gondolatát.²⁴¹ Emellett a hozzájuk kapcsolódó társadalmi, politikai és közéleti (pár)beszédre jellemző, hogy az érdeklődés többnyire egy-egy katasztrófa kapcsán (például 1863/66-os éhínséget, az 1831, 1848 és az 1866-os kolerajárványt, később az 1939-es józseffalvi tűzvészt követően) élénkült meg, valamint hogy ezeket különböző kisebb-nagyobb, jellemzően kevésbé sikeres telepítési akciók követték. Sorsuk gyakran „a nemzeti önbecsülés aspektusából kapott különleges hangsúlyt”, ugyanis a bukovinai székelyek

²³⁹ A *Székely Kálvária* állomásai a következők: 1. Csaba nyomán indul a had vérző csillagjegy alatt. 2. Istán kiráj székely népe keresztet épít Erdéjbe. 3. Aki a keresztet védte, Bukow halálra ítélte. 4. Mádéfalván vettük vára s menekedénk Modovába. 5. Kilenc évig ott huzgálák oláh s török bús igáját. 6. Hadik András keszkenője könnyüinket letörölte. 7. Bukovina hajlékot ad falut épít Mártonfi pap. 8. Negyvennyolcban hazajöttünk, Cirenei Simon lettünk. 9. Mikor meggyúlt Józseffalva, felvilant az anyánk arca. 10. Tóth Tihamér szép szavában madár dalolt a kriptában. 11. Budaörs repülőterén Bonczos Miklós karolt belénk. 12. Belvederben döntés hangzott. 13. Segített a nagy munkában. 14. Szabad földbe magot tettünk minden verést elfeledtünk. E keresztutat csinálták a józseffalvi székelyek, Szedlák Lajos vezetése, Márton Lajos rajzai, Németh Kálmán terve szerint az Úrnak 1943.ik esztendejébe.

²⁴⁰ Keszeg 2000: 5.

²⁴¹ Kiss 1824: 102.

„távlatilag elkerülhetetlen beolvadásának feltartóztatásától [...] a Szent István-i Birodalom ‘államalkotó’ nemzetének erkölcsi gyarapodását lehetett kalkulálni.”²⁴²

Az 1941-es bácskai telepítést követően a korszak társadalmi, politikai eseményei és közhangulata, a bukovinai székelység beilleszkedésének nehézségei hosszú ideig nem vagy csak kis mértékben tették lehetővé a bukovinai hagyományokhoz kötődő nyilvános, a közvetlen környezet által is legitimált önreprezentációs gyakorlatokat. Ugyanakkor időről időre kiemelt helyet foglaltak el a korszak szociográfiai, néprajzi irodalmában. A kutatások jellemzően a Dunántúli településekre fókuszáltak, és a „kék hegyeken túl”²⁴³ élő bukovinai székelyek elszigeteltségéből adódóan a kultúrájuk archaikus vonásait helyezték előtérbe, kiemelve erős történelmi tudatukat. Ugyanakkor, elsősorban az 1980-as években keletkezett munkákban – például Maráz László dokumentumjátéka (1980),²⁴⁴ Sára Sándor *Sír az út előttem* (1987)²⁴⁵ című többrészes filmeposza vagy Albert Gábor²⁴⁶ és Csupor Tibor szociográfiai írásai²⁴⁷ – a történelmi alulnézetek, évtizedekig elhallgatott történetek, személyes és kollektív traumák kaptak hangot, így a kibeszélés, az elmondhatóvá válás által azok narratív módon történő feldolgozásának lehetőségét is felvetették.

A bukovinai székelyek történetének, ezzel párhuzamosan kutatástörténetüknek vázlatos áttekintése a vizsgált családi irattárak, továbbá a jelenleg is megfigyelhető hagyományörző és örökségalkotó diskurzusok, kulturális gyakorlatok megértését segíti, azok tágabb (kutatás)történeti kontextusát képezi. Úgy vélem, hogy múltbéli és jelenlegi öndefiníciós törekvéseik, a velük kapcsolatos vagy általuk forgalmazott rendkívül élénk diskurzusok kapcsán fontos számba venni azt a történeti–néprajzi kánont és társadalmi–politikai gondolkodást, amely az émikus és étikus értelmezéseket meghatározza. Ennek kapcsán hangsúlyozom, hogy természetesen nem egy merev, kész jelentések formájában tetten érhető képről, hanem napjainkban is időről időre előtérbe kerülő folyamatokról van szó.

A bukovinai székelyekkel kapcsolatos, bizonyos toposzok mentén felépített reprezentációk számos formában jelennek meg, kapnak teret (például sajtótermékek, helytörténeti, etnográfiai munkák, szépirodalom, vizuális tartalomtermelés és a népművészet különböző formái stb.). Ezek rendező elve a gyakran mitizált, szenvedéstörténet-jellegű közös múlt;

²⁴² Makkai 2000.

²⁴³ Utalás Mészáros Sándor *A kék hegyeken túl...* című könyvére. Mészáros 1987.

²⁴⁴ Maráz 1980.

²⁴⁵ Sára 1987.

²⁴⁶ Albert 1983.

²⁴⁷ Csupor 1987.

melynek megragadása (pontosabban az „igaz” történet megírása) kapcsán olykor egymással versengő szerzők tevékenysége figyelhető meg. A *mythhistory*²⁴⁸ konstruálói, alakítói és fenn tartói gyakran a történetírás, az etnográfia, a zszurnalisztika képviselői. Mellettük, mind ezen reprezentációk létrehozásában, mind pedig a társadalmi kommunikációban kiemelt szerepet játszanak az émikus látószöggel (is) rendelkező, különféle státusú írók. Ők jellemzően a népcsoport szülöttei vagy a körükben évtizedeket töltő értelmiségiek, elsősorban papok, tanítók. Olyan szerzőkről van tehát itt szó (például Sántha Alajos, László János, Gáspár Simon Antal, Sebestyén Ádám, Ambrus Vilmos László Gergely Pál stb.), akik fontosnak tartották/ják, hogy a bukovinai székelyekről tudósítsanak vagy történetükről írjanak. Az írások készülhetnek tudományos vagy ismeretterjesztő szándékkal. Olykor a személyes élettörténetek keretein belül teszik láthatóvá a népcsoport történetét, azon belül is elsősorban a 20. század változásaira fókuszálva, s gyakran az értékrendszer és a közös múltrol szóló tudás rendszerezőivé, szervezőivé váltak.²⁴⁹ Munkáik gyakran emblematikus jelleget is kapnak, a kanonizált, közös múlt letéteményeseivé válnak, szimbólumokként működnek az értelmező közösség (*interpretative community*)²⁵⁰ keretein belül. A bukovinai székelyekről szóló, elsősorban az émikus szempontú források esetében megfigyelhető, hogy a csoport története, ezen belül is a migrációjuk és mobilitásuk története sok esetben családtörténetekbe ágyazódnak. A család, mint szocializációs közeg, meghatározott értékek és viselkedésmódok elsajátításának színtere, jelen esetben a bukovinai székelyek történeteit közvetíti, örökíti át, és jelentős részben jelöli ki a „bennünk készülő társadalom” kereteit, dimenzióit. Az újramondott, módosított történet(konstrukciók) olyan módon is segítenek az új környezet adta kihívásokhoz való alkalmazkodásban, hogy az általuk közvetített minták nyomán racionalizálódnak vagy adott esetben akár módosulhatnak a csoport vagy a család életében zajló folyamatok.²⁵¹

A bukovinai székelyek története kapcsán világosan látható, hogy a többszöri, önként vállalt vagy kényszerű migráció, hangsúlyosan a 20. század nagy eseményeinek lenyomatai és a mindezzel járó bizonytalanság, a széttagoaltság, az elvesztett, elhagyott haza meghatározó jelenségek és események. Ezek gyakran kódszövegekként működnek az emlékezetpolitikai

²⁴⁸ A *mythhistory* fogalmát William H. McNeill vezette be. Szerinte a mítosz és a történelem közti határvonal igen bizonytalan, könnyen átléphető, a kérdésfelvetéseknek nem a narratíva igaz vagy hamis voltára kell vonatkoznuk, „a mítosz és a történelem közeli rokonai egymásnak, miután mind a kettő azt magyarázza el egyfajta történet keretében, hogy miként váltak a dolgok olyanná, amilyenek” (Gyáni 2010: 17.). A mítoszok működésének a nyilvánosság biztosít életteret, a történeti tudatot a reálisnak tetsző múltbeli tapasztalatok és a mítoszok teremtik meg. McNeill 1986: 1-10.

²⁴⁹ Ld. bővebben Keszeg 2011a: 22-27.

²⁵⁰ Stanley Fish által bevezetett fogalom, azonos interpretív tőkével, értelmezési horizonttal rendelkező közösség, akik (ill)legitimálják a szövegeket, jelenségeket. Fish 1980.

²⁵¹ Somlai 1996., Boreczky 2002.

események, kulturális gyakorlatok során, melyre a következő fejezetekben mutatok be példákat. Ilyen módon úgy tűnik, hogy a bukovinai székelyek története (kisebb részben a kutatástörténete) az örökség, örökségesítés kontextusán belül is értelmezhető. Mindez gyakran a többszöri migráció (ezen belül is hangsúlyosan a kiűzetés történeti narratívája és a szülőföldhöz való kapcsolódás/annak elvesztése), az otthon-otthonalanság, Bukovina-anyaország kettős haza és a „jóvá nem tett veszteség” kulcsfogalmaival kapcsolódik össze; ezek közös alapot képeztek, képeznek a már a kezdetekkor sem teljesen homogén, valamint az 1800-as évek végétől fokozatosan széttagoló bukovinai székelyek számára, amelyek támogatták, támogatják a csoportidentitás megteremtését, erősítik annak fenntartását.

Összességében az látszik, hogy az émikus szempontú, ezzel párhuzamosan (vagy ezt erősítve) sok esetben az étikus leírások jelentős része is negatív események sorozataként írja le a bukovinai székelység történetét. Történetük nagy eseményei kétségkívül traumatizáló hatással bírnak. Az egyéni vagy csoportos megküzdési stratégiák éppen a történetmondás, a bukovinai székelyek történeteinek, családtörténetek megfogalmazásával és rögzítésével vetették fel az események narratív módon történő feldolgozásának lehetőségét (és számos esetben járulhatnak hozzá a trauma újrakonstuálásához). Így részben itt, részben az elméleti összefoglalóban bemutatott értelmezési szempontokat (mythhistory, örökségesítés, közvetetten a kulturális trauma konstruktivista megközelítése; továbbá a populáris írásbeliség fogalmi kerete) alkalmazva, a bukovinai székelyek történetének, kisebb részben kutatástörténetének áttekintése során kérdéseim a következő irányvonalak és csomópontok körül szerveződnek: Milyen fontosabb paradigmák és szimbolikus események mentén ragadható meg a történetük és kutatástörténetük, hogyan hatott erre a róluk szóló társadalmi, politikai, közművelődési gondolkodás és olykor gondoskodás? További – itt csak érintőlegesen tárgyalt – kutatási irány, hogy miképp alakult a bukovinai értelmiségi réteg helyzete, milyen szerepe volt mindebben a Szent István²⁵² és a Szent László Társulatnak?²⁵³ Milyen felsőbb, politikai és közéleti makrostrukturális diskurzusokba (vagy elképzelt politikai közösségbe?) emelik be a bukovinai székelyeket? Hogyan befolyásolták az 1945 utáni időszakot és az etnikus megújulást a folklór- és népművészeti mozgalmak? A felvetett kérdések részletes, mindenre kiterjedő tárgyalása nem

²⁵² A Szent István Társulat 1848 óta működő katolikus könyvkiadó, a szervezet vezetősége figyelt fel a moldvai és bukovinai magyarság hitbeli, oktatási és kulturális téren történő támogatására. E céllal alapították 1861-ben a Szent László Társulatot. A Szent István és Szent László társulat működéséről ld. bővebben Seres 2009.

²⁵³ A Szent László Társulat 1861-től 1948-ig működő katolikus társulat, alapítója gr. Károlyi István. Célja a történelmi Magyarország keleti és délkeleti határain fekvő peremterületeken élő, magyar anyanyelvű, elsősorban katolikus vallású lakosságának felekezeti, nemzeti és kulturális nevelése. A Társulat bukovinai működését az az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban való szerepvállalása miatt kufsteini és josefstadi rabságra ítélte, majd ezt követően, 1855-ben Istensegítsre került domonkosrendi szerzetes, Druzsbacky Bonaventura György kezdeményezte, ld. bővebben Hajdú 1993.

célja jelen dolgozatnak. Sokkal inkább egy átfogó kép kialakítására törekszem, amely mentén megérthetőek a bukovinai székelyek emlékezetpolitikai, örökségesítő gyakorlatai. Megközelítem alapját makroszinten a bukovinai székelyek története, ezzel párhuzamosan a kutatástörténete, a népcsoporthoz fűződő társadalmi, kutatói viszonyulások és attitűdök, azt mikroszinten illusztrálva pedig egy, émius szempontból egy meghatározó alakjukhoz, Sántha Alajoshoz kapcsolódó esettanulmány jelenti.

2. Gyökerek

A 18. század második felének nagy erdélyi kivándorlási hullámát a történetírás a székely határőrség megszervezéséhez és az 1764-es év vízkeresztjéhez, a madéfalvi veszedelemhez köti.²⁵⁴ Miután a gyengülő katonai ereje ellenére a Török Birodalom továbbra is fenyegetést jelentett a Habsburg Birodalomra nézve, 1761-62 során Mária Terézia elrendelte az erdélyi határőrség felállítását. Fontos megjegyezni azt is, hogy a székelyföldi lakosság nagyobb arányú kivándorlása számos, részben ezzel összefüggő, részben más okok (pl. élelmiszerhiány, adózási rendszer, öröklési rend kérdései, járványok) következtében már korábban, a 18. század elejétől kezdetét vette.²⁵⁵ A határőrség etnikailag nem volt egységes, a tervezett militarizált területeknek csak mintegy 55%-a tartozott volna székelységhez.²⁵⁶ Hamar kiderült, hogy a katonai szolgálat ezen új szervezeti formája hátrányos a székelységekre nézve, mivel a szokásjog megsértését és nagyobb anyagi terheket jelentett, valamint a Székelyföld határain kívül is kellett volna szolgálatot teljesíteniük. A sorozáshoz Adolf Buccow tábornok erőszakos eszközöket használt. Miután ő 1763 tavaszától Erdély főkormányzója lett, Siskovics József báró Lázár János gróf társelnökségével és egy bizottság segítségével folytatta azt, szintén erőszakos eszközökkel. 1763–64-re általánossá vált, hogy a császáriak megjelenésekor a falvak férfilakossága a közeli erdőkben bújt el, ezzel párhuzamosan küldöttségek útján próbáltak meg egyezésre jutni a tisztekkel a katonai összeírások során. A brutális intézkedések és a főkormányzószéknek behódolt székely főnemesség elleni tiltakozásul Madéfalván gyűjt össze a székelység egy része. Azonban Caralto alezredes a Siskovics bárótól érkező parancs alapján 1764. január 7-én hajnalban körbezárta a falut, és ágyúkkal lövette azt. A házak java részét kifosztották, a halottak számát a források 200 és 400 közé teszik, és legalább ennyi elfogott

²⁵⁴ Ld. bővebben Imreh – Volkori 1994.

²⁵⁵ Ld. bővebben Papp 2016: 17–18.

²⁵⁶ Imreh – Volkori 1994: 12.

személyről beszélnek.²⁵⁷ Az év áprilisában megkezdődött az események kivizsgálása, amikor számos helyi vezetőt, plébánost ismét börtönbe vetettek. A brutális események hatására több szék lakossága letette a katonai hűségesküt a császárság képviselői előtt, ugyanakkor – a határok lezárása ellenére – több ezren indultak el Székelyföldről elsősorban Moldva irányába. A madéfalvi események, 1764 vízkeresztjének története (*Siculicidium*) gyakorlatilag megfelel az így születő új népcsoport, a bukovinai székelyek eredetmondájának. A csoport kulturális emlékezetében, mint kollektív trauma, kiemelt helyet kap,²⁵⁸ valamint rendszeresen megjelenik mind biografikus, autobiografikus forrásokban,²⁵⁹ mind a napjainkban megfigyelhető hagyományörző, örökségesítő diskurzusokban.

A menekülő családok számára Moldva vonzó célpontnak tűnhetett: az ottani vajdák és bojárok szívesen látták az egyébként is gyéribb lakossággal rendelkező területeken a betelepülőket, akik itt kevesebb robottal tartoztak, ezt pénzért is megválthattak, illetve a földesúrral kötött szerződések alapján dolgozhattak. A biztosabb megélhetés reményében Moldvában mintegy húsz helyen telepedtek meg a Székelyföldről elmenekült családok, többségük később sem tért vissza Erdélybe.

A forrásokban, leírásokban sem igazán hangsúlyos moldvai időszaknak az 1774-es év vetett véget, amikor I. Abdul Hamid oszmán szultán átengedte Bukovinát Mária Teréziának. Az újonnan szerzett terület első, a benépesítéssel is megbízott kormányzója, Splényi Gábor a Moldvába menekült családokban a terület potenciális új lakosait látta. Hamarosan kezdetét vette az ekkor még gyéren lakott ruszin, rutén és román lakossággal rendelkező terület benépesítése. Vélhetően kis számban, de ezt megelőzően is éltek magyarok Bukovinában.²⁶⁰ Az első időszakban, 1776-tól kezdve spontán migrációról, majd egyre inkább szervezett telepítésekről beszélhetünk. 1776-ban Somoskáról mintegy száz család települt át Bukovinába, és ezzel együtt hívták át Mártonffy Mór minorita szerzetest, aki az új lakosság toborzásában is fontos feladatokat vállalt. A falvak népessége túlnyomórészt a madéfalvi veszedelem után Moldvába menekült székelyekből került ki, de csatlakoztak hozzájuk moldvai magyarok, és a

²⁵⁷ László 2009: 11., Tatján M. é.n.

²⁵⁸ Schell 2004: 581.

²⁵⁹ Példa erre a későbbi fejezetekben tárgyalt, családi irattár részét képező Lőrincz Antalné *Lakodalmi szertartás* (Visszaemlékezés, 1950) c. kéziratos füzet (NM EA28173). Andrásfalvy Bertalan is kiemeli, hogy több bukovinai székely család vissza tudja vezetni származását az 1764 előtti időre is (vagyis tudták, hogy az őseik melyik csíki vagy háromszéki településről származnak), és számos keservesben is a madéfalvi események jelennek meg. Andrásfalvy 2011: 381.

²⁶⁰ Oberding 1939: 193.

későbbiekben kisebb arányban magyarországi (főként dunántúli, alföldi) családok is.²⁶¹ A telepések viszonylag kedvező feltételek mellett alapíthattak új falvakat. A leteleplülő családok ingyenes házhelyeket, az építkezéshez fát és pénzbeli segílyt, hozzávetőleg 36 hold földet, öt évnyi adó- és három évi robotmentességet, később gazdasági eszközöket, továbbá a falvak a kincstár költségén épített templomot kaptak. Időközben Splényi Gábort Enzenberg Károly váltotta Bukovina élén, aki szerint „...Legjobbna vélné, ha a székelyeket a Szucsáva és a Szeret folyók közé telepítjük egymás mellé épített falvakban, a magyarokat pedig a szucsávai területben helyezük el.”²⁶² A későbbiekből is úgy tűnik, hogy elsősorban a Szucsáva folyó tere tudta biztosítani a családok megélhetését: így például a hegyek közt fekvő Tomnatic vagy a Szeretváros melletti Laudonfalva (Bălcăuți) lakói is lehúzódtak a folyó mellé a későbbiekben. Ugyanakkor például Fogadjisten is változtatta a helyét: eredetileg a Szucsáva folyó mentén épült, de az áradások miatt kénytelenek voltak tovább költözni. Az első falvak Istensegíts (Țibeni) és Fogadjisten (Iacobești) lettek, 1776 és 1778 között.²⁶³ 1776 és 1786 között az említettek mellett három nagyobb (Hadikfalva/Dornești, Andrásfalva/Măneuți, Józseffalva/Vornicenii) és néhány bizonytalanabb, kisebb telep (például Tomnatik, Laudonfalva, Tolova) jött létre, melyek közül a későbbiekben az első öt szilárdult meg. A telepek elnevezését a különböző telepítések, a spontán migráció, az érintett települések azonossága (névváltozása) és az időbeli közelség, illetve a pontos forrásfeltárás hiányában sok esetben következtelenül alkalmazzák. Enzenberg Károlyt követően Hadik András lett a terület kormányzója, egyes források szerint Andrásfalvát és Hadikfalvát is az ő tiszteletére nevezték el. A telepítések kapcsán fontos kiemelni II. József 1783-as látogatását, aki ezt követően kezdeményezte a további telepítéseket. A vonzóbb feltételek biztosítása érdekében a császár kegyelmet rendelt el azon, korábban katonaszökevényekként számon tartottaknak, akik áttelepülnek Bukovinába. Polek szerint 1783 és 1786 között mintegy 830 székely család települt Moldvából Bukovinába, 1786 elején 702 itteni családról beszél, de még az év májusában is érkeztek telepések. Velük együtt Polek szerint mintegy 775 család, hozzávetőleg 2355 fő volt ekkor a bukovinai székely falvak lélekszáma.²⁶⁴

²⁶¹ Sántha 1942: 38.

²⁶² Kis-Várdy 1933: 134.

²⁶³ Az eredettörténet szerint a falu elnevezése Kajtár Lőrinc nevű férfitől származik, aki két fiát elvesztette, de ő maga túlélte a madéfalvi eseményeket, majd Bukovinába telepedett le: „Én Uram, én Istenem! Aki elvetted az én két szép fiamat, és aki öregségemre nyakamba zúdítottad a sok unokát, s Te, aki a sok bujdosás keserű kenyerét nekünk osztályrészsül adtad, csak Te tudod egyedül, hogy mire volt az jó nekünk. Elcsuklott, könnyei záporként kezdtek ömleni, és zokogva így fohászzkodott: engedd meg, én Istenem, hogy e helyen végleges megnyugvást találjak, és én ezért hálával azt kívánom az itt egybegyűltektől, hogy a helység a Te áldott, szent Nevedről nyerje nevét, és legyen Istensegíts.” László 2009: 20–21.

²⁶⁴ Polek 1899: 40.

3. Tudósítások és akciók

A bukovinai székelyekkel kapcsolatos első tudósítások szinte a telepítésekkel egy időben vagy közvetlenül ezek lezajlása után születtek, így például a lemergi természettudós, Belsazar Hacquet²⁶⁵ nyomtatott híradása²⁶⁶ és az első jelentések, úti beszámolók²⁶⁷ az újonnan alapított falvakról. Ettől kezdve, hullámszerűen ugyan, de a tájékoztatás folyamatosnak mondható.²⁶⁸ A szerzők többnyire a moldvai csángók felderítésére vállalkoztak, onnan jutottak el Bukovinába. Írásaikban röviden beszámolnak a falvak lélekszámáról és gazdasági, kulturális állapotáról, gyakran emelik ki azok elmaradottságát, szegénységét. Kiss Károly első, részletesebb beszámolójában, a *Holmi apróságok Bukowinából* című írásában már akkor felmerült a hazatelepítésük gondolata, ami a későbbiekben is végigkísérte a népcsoport történetét: „Kár, hogy ezen szép, erős nemzetség itten egészen el fajtalanodik, nemzetiségét időről időre el

²⁶⁵ Hacquet, Belsazar (1739–1815) franciaországi születésű, Bécsben tanult természettudós, később a lemergi egyetem professzora. 1764-ben szemtanúja volt a madéfalvi eseményeknek, majd 1788-89-ben végigjárta a felépült bukovinai magyar falvakat is.

²⁶⁶ „Die Hungarn, welche mehr die Ebenen als das Gebirge lieben, haben sich auch hier in der Bukowina, auf der schönen Ebne zwischen dem Suczawa und Moldavafluß, gelagert. Der Dörfer sind dermalen folgende: Fogoischten, Istenschögösch und Andasfalva, welche gleich zu Anfang, als dieses Land an den kaiserlichen Hof kam, sich aus der untern Moldau hier niederließen. Dann zwischen dem Suczawa und Sirethfluß befanden sich noch zwei hungarische Dörfer, als Hadick und Joseph Falva von 171 Familien, welche diese zwey Dörfer mit dem eben erwähnten Andras Falva aus machten, wovon zu meiner Zeit schon wieder ein und fünfzig Familien aus bloßer Liederlichkeit entwichen waren. Diese letztere, welche lauter Szekler aus Siebenbürgen waren, die, als ich im Jahr 1764 dieses Land bewohnte, wegen der Militargränzeinrichtung, durch übles Benehmen des damaligen commandirende General Boucow, wo ich zu meinem Leidwesen Augenzeuge war, der die Sachsen vor allen übrigen begünstigte, entwichen sind, kamen erst im Jahr 1784 bis 86 herüber, nachdem bb der kaiserliche Hof mit der Pforte darübereinig geworden, da diese Leute ohne alle Hinderniss wieder unter ihre alte Bothmäßigkeit treten dürften. Als ich diese Gegenden bereißte, waren diese Dörfer in ziemlich guten Stand, aber doch lagen beinahe vor allen Häuser Leute auf der Erde müßig, die ihre Zeit meist mit Tobachrauchen vertrieben; man konnte an ihnen die alte Lebensart der Scythen nicht verkennen, sie waren wenig für die Zukunft bekümmert, wenn sie nur gegenwärtig zu Genüge haben. Auf Anpflanzung von fruchtragenden Bäumen ist bey ihnen nie zu gedenken. Höchstens setzen sie einen Felberbaum vor ihre Wohnung hin, in warmen Lagen ihre Zeit mit Faullenzen darunter zuzubringen” [A magyarok, akik inkább a síkságon, mintsem a hegyiségekben szeretnek, itt Bukovinában a Szucsáva és a Moldava folyók közti síkságon helyezkednek el. A falvak jelenleg a következők: Fogadjisten, Istensegíts és Andrásfalva, amely kezdetben, amikor ez a terület a császári udvarhoz került, Alsó-Moldvából ide ereszkedett (költözött). Azonfelül a Szucsáva és a Szeret folyó között még két magyar falu található, Hadik és Józseffalva, 171 családdal, amelyet e két falu és a fent említett Andrásfalvával alkotnak, és amelyből az én időmben 51 család csupán könnyelműségből megszökött. Ez utóbbiak, akik ismert erdélyi székelyek voltak, amikor 1764-ben itt laktak (Erdélyben) a katonai határőrvidék bevezetése miatt, az akkori parancsnok Boucow tábornok rágalmozó viselkedése következtében, 1784-től 86-ig érkeztek ide. Azt követően (került erre sor), hogy a császári udvar a portával megegyezett arról, hogy ott ezek az emberek számára, minden akadály nélkül ismét az ő korábbi uralmuk (erejük, hatalmuk, lehetőségük) lép életbe. Az (eseményeknek, amelyeket Boucow véghezvitt) szomorúságomra tanúja voltam, és ő egyénként elsősorban a szászoknak kedvezett. Amikor ezt a vidéket beutaztam, a falvak meglehetősen jó állapotban voltak, de majdem minden ház előtt az emberek a földön feküdtek céltalanul, az idejüket többnyire dohányzással töltötték, a szkiták régi életmódját nem lehetett körükben felismerni, a jövővel kevésbé foglalkoztak, amikor csak jelenleg elegendő (amijük van). Gyümölcsöket hozó fák ültetésére soha nem is lehet náluk gondolni. Legfeljebb egy fűzfát ültetnek a házuk elé, hogy a melegben az idejüket az alatt naplopással töltsék. Fordítás: Gatti Beáta]. Hacquet 1790: 119-120.

²⁶⁷ Batthyáni 1818., Kiss 1824.

²⁶⁸ Például Bíró 1836., Gegő 1838., Lassú 1828, Jerney 1851.

veszti... Én sokakkal beszéltem, és tőlök kérdezősködtem, hogy vajon nem volna-e kedvök a Magyar hazába által költözni? »Örömmel« volt a felelet, »ha nekünk a Magyar Urak lakásra jó földet adnának, pártfogásokat, és segítségöket, kivált által költözésünk első esztendejében tőlünk meg nem tagadnák (...)«²⁶⁹

Az ide vonatkozó forrásokat áttekintve megállapítható, hogy a beszámolók két fő kérdés köré csoportosultak: hogyan, milyen körülmények között él a bukovinai székelység, valamint, hogy miképp alakul a további sorsuk. Az első, a bukovinai székelyekhez kötődő, néprajzi szempontokat is tartalmazó leírás Gegő Elek nevéhez kötődik, ez általános képet ad a magyar lakosságú telepekről, a földek termőképességéről. Gegő hét telepet sorol fel, amelyek a következők: Andrásfalva, Boldogfalva, Hadikfalva, Istenfogadj – Jakobest, Istensegíts – Cziben, Józseffalva, Magyarfalva.²⁷⁰ Gegő szerint „...Bukovinának nem valamely elszigetelt részét bírják, hanem faluik és határjaik a’ már létezett oláh helységek közé estek; innét oláhu is beszélnek. Földjük nem olly termékeny, mint a’ moldva telepeké, ’s kivált Szucsáva környékén homokos. Népesedésök olly szapora, hogy ház házra épül.»²⁷¹ Emellett Gegő röviden beszámolt a falvak oktatási, nyelvi állapotairól is. A települések lakossága katolikus, ez alól kivételt képezett a kisebb andrásfalvi református közösség. Bíró Mózes andrásfalvi református lelkész adatai alapján 1842-ben a falvak lélekszáma a következőképp alakult: Fogadjisten 183 fő, Istensegíts 1580, Hadikfalva 1334, Józseffalva 300, Andrásfalva 1879 fő volt.²⁷² Tanító ekkor Hadikfalván volt, azonban iskolaépületek ezen kívül Andrásfalván és Istensegítsen is, itt a papok végezték az oktatást. 1835-től az andrásfalvi reformátusok külön iskolát tartottak fenn. A tankönyveket Erdélyből és Magyarországról szerezték be. Gegő Elek részletesebb beszámolóján kívül az 1800-as évek első felében több, hosszabb-rövidebb írás is született a bukovinai székelyekről.²⁷³

A 19. század második felétől, a romantika jegyében, a nemzeti múltra fókuszálva kerülnek időről-időre az érdeklődés homlokterébe „keleti testvéreink”.²⁷⁴ Kapcsolatuk az anyaországgal már nem csupán a híradásokban merül ki, egyre jellemzőbb a bukovinai székely falvakban élő, főként a helyi értelmiségi réteghez tartozók segélykérő leveleinek közzétevése, melyek mentén folyamatosnak mondható a róluk való politikai, társadalmi gondolkodás és gon-

²⁶⁹ Kiss 1824: 102.

²⁷⁰ Gegő 1938: 115.

²⁷¹ Gegő 1838: 117–119.

²⁷² Oberding 1939: 193–194.

²⁷³ Például Pukolai 1848., J. 1845: 1.

²⁷⁴ László 1882.

doskodás. Kiváltó okai a falvak lélekszámának növekedése, ezzel párhuzamosan az öröklési rend következtében a birtokok felaprózódása, a közösség egy kisebb rétegének meggazdagodása és jelentősebb részük elszegényedése húzódott meg. A kényszerű helyzetben a lakosság nagy része az előnytelen, rossz feltételekkel is vállalta a moldvai idénymunkákat (*móduvázas*).²⁷⁵ Mindeközben, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt Bukovina egy része hadszíntér volt, a bukovinai székelyek közül többen Bem seregében harcoltak, illetve a részvételükre utal a fent idézett *Székely Kálvária* VIII. stációja.²⁷⁶

Az említett segélykérésekhez, híradásokhoz tartoznak a „fehér pap”, Druzsabáczky Bonaventúra György (1813–1897), szepességi születésű, 1854-től istensegítsi, majd józseffalvi katolikus pap, Göndöcs Lajos (1819–1887) budapesti születésű tanító vagy Bíró Mózes andrásfalvi református lelkipásztor írásai.²⁷⁷ A kialakuló „csángó láz”²⁷⁸ részei ekkor az anyaországiak folyamatos látogatása, a gyakran emocionális túlzásokkal tűzdelt tudósítások a bukovinai székely falvakból, immár a sajtó hasábjain is (*Vasárnapi Újság, Pesti Napló, Katholikus Néplap, Idők Tanuja, Eger, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* stb.),²⁷⁹ például: „...A bukovinai magyarok országgyűlésünkhöz folyamodtak, hazánkhoz, mellynek édesanyai kebeléből elszakadtak, visszavágyódtak...”²⁸⁰, vagy: „E napokban vettük Bukovinából, Andrásfalváról a következő levelet, melynek elolvasását olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk: 'Tisztelt uraságodnak Pesten, múlt február hó 23-kán kelt, és hozzánk folyó hó 2-kán, 198 ft. 10 kr. o. é. és 2 darab cs.kir. aranynyal, 5-5 forintba számlálva, együtt 208 ft. (kétszáz-nyolez) és 10 krral terhelt levele*); az éhséggel küzdő bukovinai magyar reformátusok ínségének enyhítésére, mondhatlan ínségünk súlyát enyhítette, szivünk aggodalmát a remény kedves sugaraival csendesítette, (...) A küldött könyör-adomány oly nagyszerű, hogy mi árva és jelentéktelen bukovinai magyar reformátusok azt még csak megköszönni is illendően nem tudjuk! (...) Ezen éhezők száma naponként szaporodik, az egész gyülekezetben alig lesz 5–6 család, mely rövid időn a könyör-adományra ne szoruljon.”²⁸¹ Bálint Gyula újságíró 1858-ban a *Magyar Néplap*-ban több részes cikksorozatot közölt a bukovinai falvak helyzetéről: „...több gazdaházat meglátogattam; panaszkodtak, hogy szegények a két egymásra következett szűk év miatt; de bármily áldásos legyen is az év, ritkaság náluk kenyeret látni, hanem mind az oláhok kedvencz

²⁷⁵ Belényesy 1958: 18–20.

²⁷⁶ Foki – Solymár – Szóts 2000: 41–43.

²⁷⁷ Foki – Solymár – Szóts 2000: 53-54.

²⁷⁸ Szvoboda Béla terminusa. Szvoboda 1940.

²⁷⁹ Az ide vonatkozó forrásokról ld. bővebben Foki – Solymár – Szóts 2000: 117–162.

²⁸⁰ Pukolai 1848: 138.

²⁸¹ Bíró – Kántor – Lócsei – Varga 1866: 129.

mamaligájával élnek...”²⁸² A hitélet, az oktatás, a kultúra kérdéseivel foglalkozott a Szent István, majd 1861-től a Szent László Társulat, akik a gyűjtések, adományszervezés mellett nagy szerepet vállaltak az iskoláztatás terén és a saját, bukovinai értelmiségi réteg kinevelésében is.

A korszakra jellemző erősödő szegénység, az 1860-as években az ún. „nagy éhezés” és a kolerajárványok együttes hatására a bukovinai székelyekre már nem csupán egzotikus és archaikusnak tartott tulajdonságokkal felruházott, távoli „keleti testvéreink”-ként²⁸³ tekintettek; hanem sokkal konkrétabban és sürgetőbben merült fel a cselekvés lehetősége és hazatelepítésük gondolata. Továbbá, a korszak irodalmát áttekintve megfigyelhető az is, hogy a népcsoport felé irányuló érdeklődés gyakran éppen a nehéz élethelyzetek, katasztrófák nyomán mozdult el vagy éppen kapott lánggra. A telepítések előmozdító okai voltak a gazdasági helyzet, a nagy arányú népszaporulat és a népesség ebből adódó elszegényedése is.

A korszak sajtóorgánumait áttekintve látható, hogy egyre többször, gyakran éppen a bukovinai papok közbenjárásával szólaltak fel vagy számoltak be a bukovinai székelyek sorsáról. Ennek példája Druzbáczky Bonaventura józseffalvi lelkész levele, amely az *Eger* című lapban jelent meg: „Nekünk, nemzetünktől, rokonvéreinktől ily távollevőknek, fölötte jól esik, ha tudjuk, hogy nem vagyunk feledve, és a tudat, hogy sorsunk érdekekkel bír, s rokonaink minket szeretnek, éltető-elem ránk nézve, nemzeti érzelmeink tápláló tűzhelye. (...) Ezért oly kedves vendég nálam mindannyiszor, valahányszor becses lapja megérkezik; onnét jó az, hol a nmélt. érsekben a bukovinai magyar nép egyik kegyes és nagylelkű jótevőjét vagyunk szerencsések bírhatni, hol ügyünknek oly sok hő pártolója van, s honnét mi oly sok becses és jó magyar könyvet kaptunk és bírunk. A folyó év ránk nézve fölötte szomorú volt; a nyáron sok hideg eső járt, mely veteményeinket úgy elpusztítá, hogy majdnem semmit nem arattunk, s e miatt most nagy drágaság, éhség, és betegség uralkodik közöttünk; ehhez járul, hogy most még a marhavész is kiütött határunkban, és így marháink már nemcsak az éhség, hanem a vész miatt is hullnak. E szomorú évben egy öröme mégis volt a szegény, elhagyott bukovinai magyar népnek, midőn az istensegítsi ifjak, László Mihály és Szabó József, kik Esztergomban primás ő eminentiája költségén neveltetnek, kegyes jótevőjüktől útiköltséget kapva, hazajöttek szülőik és rokonaik látogatására. Az egész magyarság örvendett nekik, könnyek között nézték és örömmel teltek el, mert már is az elhagyott bukovinai magyarság leendő pártfogóit,

²⁸² Bálint 1858: 3.

²⁸³ Utalás László Mihály írására, amelyben a magyarság számára a bukovinai székelyek jelenőségét a németek kapcsán a Balti-tenger melletti német telepek fontosságához hasonlítja. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a halogatás és a közöny miatt a bukovinai székelység a besszarábiai magyarsághoz hasonlóan elveszhet. László 1882.

világító fáklyáit képzelik bennök.”²⁸⁴ Ugyancsak itt tudósít egy Józseffalvától mintegy három órányi távolságra levő, Valisaka nevű, 75 főnyi lakossággal rendelkező településről, akik szerinte bevándorolt katolikus cigányokból állnak, nagy szegénységben földkunyhókban laknak, és akik közül az idősebben beszélnek még magyarul, a fiatalabbak szinte csak románul, „magyarul csupán a keresztvetést, a miatyánkot és üdvözlését (sic) tudja”. Druzbáczy leírja azt a félelmét is, hogy ha az anyaország magára hagyja a bukovinai székelységet, az rövid úton Valisaka lakóinak sorsára juthat. Schell Csilla – figyelembe véve az itt összefoglalt viszonyu-

A Vasárnapi Újság címlapja, 1875. január 3.

lásokat – egy tanulmányában a német *Sprachinseldeutsche* példájából kiindulva „nyelvszigeti magyarságnak”²⁸⁵ nevezi a bukovinai székelységet.²⁸⁶

A hazatelepítési mozgalom az 1870-es évektől erősödött meg igazán, konkrét gyakorlati vonatkozásokkal: országos kezdeményezések, gyűjtések indultak el.²⁸⁷ 1874-ben a telepítés gondolata már szélesebb körben ismert volt: bukovinai székelyek küldöttsége érkezett Budapestre a telepítéshez szükséges adománygyűjtés szándékával, ott lefényképeztették magukat, a fotókat pedig szétküldték az országban. 1875. január 3-án a Vasárnapi Újság a címlapon közölte a fényképet a

²⁸⁴ Druzbáczy 1865: 11.

²⁸⁵ „A »nyelvszigeti magyarság« kifejezése tükörfordítás és egyben szójáték, amely a „nyelvszigeti németség” fogalmát, a német néprajz egy időben gyakran használt terminus technicusára igyekszik reflektálni. A nyelvszigeti németség (ném. »*Sprachinseldeutsche*«) azokat a keleti területeken élő német népcsoportokat jelöli meg, amelyek nyelvüket (dialektusukat) és népkultúrájukat a több évszázados bevándorlás után is meg tudták tartani – mint kisebb-nagyobb nyelvi és kulturális „szigetek” (ném. »*Insel*«). A két világháború között azonban az ezt a területet megcélzó néprajzi kutatás ideológiai töltete a 30-as években egyre erősödött, s mindinkább hajlott rá, hogy ezekben a keleti bástyákban egy archaikus, tiszta, rurális népkultúra letéteményesét lássa, míg végül egy agresszív ideológia szellemében és szolgálatában már magasabbrendű kulturális szigetekről beszélt s élesen szembe állította őket a környező idegennyelvű, primitívebbnek titulált kultúrával (»*fremdvölkische Umwelt*«), valamint kiszorította látóköréből azokat az elemeket, amelyek kulturális kölcsönhatás vagy keveredés eredményei voltak. Mindazonáltal éppen elsősorban ennek a néprajzi ágának a konzekvens kritikája hozta meg a német néprajz számára a gyökeresen új irányt megjelölő impulzusokat (ném. »*Interethnik*«).“ Schell 2004: 578. A nyelvsziget fogalom használatának problematikájáról ld. bővebben Keményfi 2000.

²⁸⁶ Schell 2004: 578.

²⁸⁷ Jókai Mór az 1870-es években a *Hon* hasábjain szólította fel adakozásra az olvasókat.

Szent István Társulat támogatásával Magyarországon tanult, istensegítsi születésű, később Budapesten élő földrajzi író, országgyűlési képviselő László Mihály (1848–1932) vezércikkével, amelyben bemutatta a települések keletkezését és akkori állapotát.²⁸⁸ A népcsoportról szóló gondolkodás szemléletes példája László tevékenysége, drámai hangú írásai, vagy az 1877-es, ún. „millenniumi ötlete”: „...a bukovinaiakat... kevesebben levén, mielőbb telepítsük be... Nem sokára ezer éve lesz, hogy a magyar nemzet itt lakik; nagyszerű emlékek akarja a nemzet megörökíteni ezeréves állami életét; ez emlékek egyik maradandó momentumuma az lehetne, hogy egy-előre Bukovina csángóinak Pusztaszer tágas földén egy nagy falvat építenénk s ide telepítenők. Ez méltó emléke lenne az ezeréves honalapításnak!”²⁸⁹ Mellette a bukovinai székelyek sorával kapcsolatban a korszak jelentős szószólója Göndöcs Lajos, majd 1880-tól Szádeczky Lajos történész voltak.²⁹⁰

A Szent László Társulat tevékenysége, a folyamatos beszámolók, a különböző adománygyűjtések együtt 1882-re határozott, széles körű társadalmi alapot és megfelelő szellemi-politikai háttérrel biztosítottak a hazatelepítési mozgalomhoz.²⁹¹ 1882-ben alakult meg a telepítési ügyek rendezésére a Csángó Bizottság.²⁹² Az új telepeket végül az al-dunai területeken jelölték ki 1883-ban; habár a terület korábbi ármentesítésével, majd telepítési kormánybiztosként megbízott Nagy György több alkalommal felhívta a figyelmet a kérdés politikai fontosságára, és a telepítés óvatos és körültekintő lebonyolítására is. A telepek kijelölésében gazdasági okok is húzódtak: az Al-Duna mentén az ezt megelőző évek árvizeinek hatására jelentős árvízvédelmi munka kezdődött meg, a töltések építéséhez azonban nem volt elegendő munkaerő, így a bukovinaiak telepítésében a hiányzó munkaerőt is látták, ami igaz fordítva is. Emellett többen is kiemelik, hogy az andrásfalvi reformátusság köréből, az egyházközség eladósodása miatt indult el vagy vált erősebbé az áttelepedési szándék.²⁹³ A fenntartások háttérében a terület méretéhez képest a jelentkező telepések sokkal nagyobb száma, a kijelölt földek minősége, a tisztázatlan birtokviszonyok és korábbi évek al-dunai árvizei álltak. A telepítéseket sürgető erős politikai-társadalmi közhangulat, ezzel párhuzamosan a bukovinaiak motivációja, előkészületei háttérbe szorították a telepítések átgondolt előkészítésének lépéseit. Az ügy több alkalommal került a kormány elé is, amely végül úgy döntött, hogy nem vállal közvetlen sze-

²⁸⁸ László Mihály 1875: 2–3.

²⁸⁹ László 1877: 199.

²⁹⁰ Szádeczky 1880.

²⁹¹ A korszak közhangulatát jól tükröző írásokról, a telepítési mozgalomról és annak dokumentumairól ld. bővebben Foki Ibolya bevezető tanulmányát és a kapcsolódó forrásközlést. Foki 2000: 177–262.

²⁹² 1882-ben, az al-dunai telepítés megszervezése céljából alakított bizottság, amely 1883. április 11-ig működött. Ezt követően a Csángó-Magyar Egyesület vette át a feladatait. Elnöke Somssicht Pál.

²⁹³ Nagy 1883: 43–43.

repet az áttelepítésben: „A kormány eddig is tett, ezentúl is megteend mindet azáltal, hogy neki méltányos alapokon földet adjon, természetesen a törvényhozás hozzájárulásával kész ezen mozgalmat erősíteni. De kormányilag kézbe venni a dolgot, kormányilag mintegy korteskedni, csábítani menni más állam alattvalóit a hazatérésre, ez nem possibilis, nem lehető, nem szabad.”²⁹⁴ A telepítések végül a Csángó Bizottság tevékenységének és Nagy György határozott fellépésének köszönhetően valósultak meg; ugyanakkor fontos kiemelni a korszak nemzetföltő- és mentő közhangulatába ágyazódó narratívát, amelyben a bukovinai székelyek példaként szolgáltak, s a tetemes összegben növekvő adományok, gyűjtések gyakran implicit módon a magyarság megmentésével kapcsolódtak össze. A „leírhatatlan öröm, hogy a megváltás nagy műve tényévé vált s az első csoport csángó ma délután 2 órakor útnak, indulhatott”²⁹⁵ vagyis az első családok elindulására az új telepek felé (Sándoregyháza/Ivanovo, Székelykeve/Skorenovac, Hertelendyfalva/Voljovica) 1883. március 30-án került sor. Majd áprilisban és májusban is indultak el kisebb-nagyobb csoportok; az akkori, hozzávetőleg 9540 főnyi bukovinai székelységből 3460-an, ami az eredetileg tervezettnél háromszor több volt.²⁹⁶ A hivatalosan jegyzett telepések mellett több család indult el 1883-ban és az következő években is magánúton, a jobb megélhetés reményében.

Az al-dunai telepítést fogadó lelkesedés nem tarthatott sokáig, mert a korábbi figyelemzavarok ellenére az új telepek helyét a Duna mocsaras árterületén jelölték ki, a folyó pedig 1888-ban ismét kiöntött, szinte teljesen elmosva öt év munkáját. Emellett számos telepés család elszegényedéséhez járult hozzá az, hogy nehezen tudtak megbirkózni a Bukovinához képest más mezőgazdasági kultúrával, más ismereteket igénylő feladatokkal; továbbá a magas születési arány és gyermekszám. Ezt követően többen visszatértek Bukovinába, illetve a következő évtizedekben újabb egyéni és szervezett telepítési hullámok kezdődtek. Így 1883-ban Gyorokra (Ghioroc),²⁹⁷ 1888-1892 között és 1910-ben Dévára (Deva), 1892-ben Vajdahunyadra (Hunedoara), 1900-ban Vicére (Vița) és Magyar Nemegyére (Nimigea de Jos), 1905-ben Marosludasra (Luduș), 1910-ben Sztrigyszentgyörgyre (Streisângeorgiu) és Csernakeresztúrra (Cristur), 1928–1928 között szatmári falvakba költöztek bukovinai székely családok.

²⁹⁴ Tisza Kálmán miniszterelnök felszólalásából. 1883. február 24-i országgyűlés. MOL K.27, közli Foki 2000: 228.

²⁹⁵ Hadikfalva, márc. 30., Pesti Napló 1883., idézi Mikecs 1989: 302.

²⁹⁶ Foki 2000: 192. A települni kívánó családok nagy számára a Bukovinába érkező Benedek Elek is felhívta a figyelmet: „Mi nem izgattuk a népet, sőt mindenütt kijelentettük, hogy csak ezer lelket vihetünk ez alkalommal, de mindennek dacára nem ezer, de ötezer is kész jönni. (...) Ha ezeknek nem tudnak helyet adni, akkor irtózatossan felszülünk a telepítéssel. A nép szörnyű csalódáson fog keresztülmenni, hiába volt akkor minden lelkes mozgalom, ha ide az a hír jön vissza, hogy nincs hely.” Benedek 1883: 4.

²⁹⁷ László János szerint azok a családok kerültek Gyorokra, akiknek a korábbi években Székelykevéen nem jutott földterület. László 2005: 104.

1905 után nagy számban vándoroltak ki Észak-Amerikába és Brazíliába is. A folyamatos, spontán migrációnak és egyéni kezdeményezéseknek, illetve a telepek közötti mozgásnak köszönhetően nehéz pontos számadatokat meghatározni; a körükben jellemző magas gyermekszámból ('tizenegyke') adódóan, vélhetően nem teljesen alaptalan Sántha Alajos állítása, miszerint, ha ekkor nem bontják meg a bukovinai székelységet, akkor „annyira elszaporodtak volna, hogy később a 40.000 lengyellel és a még nagyobb számú bukovinai némettel, számarányban is versenyezhettek volna.”²⁹⁸

4. A bácskai telepítés és előzményei

Az 1. világháború idején Bukovina hadszíntér volt, majd a terület román kézre került. Ezt követően több írás is született ugyan a népcsoportról,²⁹⁹ viszont az anyaországgal való kapcsolatuk jelentős mértékben meggyengült. Gazdasági szempontból 1919 után némileg jobb helyzetbe kerültek az addig távolabbi piacok elérése miatt; ugyanakkor számos család az elszegényedés szélére került. Így kisebb arányú kivándorlási hullámok indultak el Sepsiszentkirályra (Sâncraiu), a Szatmár megyei Halmiba (Halmeu) és Bihardiószegbe (Diosig), a bánági Csákovárra (Ciacova); majd Brazíliába is, ahol megalapították a Boldogasszonyfalva nevű székely telepet. A megélhetési kérdések mellett a Bukovinában maradt családok számára komoly sérelem volt, amikor a román oktatáspolitikai felszámolta a magyar nyelvű oktatást.³⁰⁰ Magyar nyelven csak az andrásfalvi református felekezeti iskolában oktattak. A korszak ki-

²⁹⁸ Sántha 1942: 90.

²⁹⁹ Jancsó E. 1934., 1938., Oberding 1939. 1924-ben Jancsó Benedek javaslatot küldött Kolozsvárra, amelyben a magyar kisebbség tanulmányozásának elveit fektette le, szerinte ugyanis a kisebbségek ismerete nélkül lehetetlen a társadalomszervezésük. A rendszeres tudományos felmérést szorgalmazta. A későbbiekben is elengedhetetlennek tartotta, hogy az erdélyi magyar értelmiség a nép közé menjen, mivel ezzel a bizalmatlanságuk csökkenthető, a nép pedig a politikai, gazdasági, kulturális védekezés alapját adja. Jancsó a kisebbségi egység részének látta többek között a bukovinai magyarokat is, és szerinte Gyallay Pap Domokos (1880–1970) romániai magyar író, újságíró, később a kolozsvári unitárius gimnázium tanára és az általa szerkesztett *Magyar Nép* című alkalmas lehet a megszervezésükre. Egrý 2015: 135.

³⁰⁰ Seres Attila emeli ki, hogy a bukovinai székelység számára jelentős változásokat Nagy-Románia időszaka jelentett: „A román állam ugyanis már rögtön Bukovina Romániához csatolása után a bukovinai székely falvakban román tannyelvűvé tette a dualizmus korában döntően a magyarországi katolikus egyházi szervezetek, például a Szent László Társulat által fenntartott, de a magyar állam által is dotált magyar tannyelvű elemi iskolákat. Az 1920-as és 1930-as években pedig különböző ürüggyekkel elbocsátotta a még ott oktató magyar tanítókat, vagy teljesen ellehetetlenítette a helyzetüket. A bukovinai katolikusok, – így az öt székely falu (Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegíts, Fogadjisten, Józseffalva) lakossága is, – a román állam és a Szentszék között megkötött konkordátum értelmében, 1929-től egyházigazgatási szempontból átkerült a Lemberg (Lviv) székhelyű galíciai érsekségtől a Jászvásár (Iași) székhelyű, 1884-ben létrehozott moldvai püspökséghez. A moldvai egyházmegye szervezetének kiépítése a XIX–XX. század fordulóján román nemzeti szempontokat követett, és a püspökség az államhatalom támogatásával maga is fontos szerepet játszott a román nyelvű katolikus liturgia elterjesztésében, és általában véve a román nyelvű katolicizmus pozícióinak megerősítésében az általa felügyelt egyházmegyében. Ráadásul a román állam megvonta a bukovinai székelyek magyar származású vagy magyar érzelmű papjaitól a nekik járó állami kongruát vagy az ortodox lelkészekéhez képest jelentős mértékben csökkentette.” Seres 2009: 453.

sebbségellenes közhangulatának, ideológiájával párhuzamosan az 1930-as évek végére fokozatos magyarellenesség és etnikai szembenállás alakult ki a románsággal, ami a 2. bécsi döntést követően érte el a tetőpontját. Az 1941-es telepítés történeti, politikai vonatkozásait Sajti Enikő foglalta össze részletesen,³⁰¹ jelen fejezetben csak annak főbb pontjait, továbbá a bukovinai székelyekhez történő viszonyulás sajátosságait emelem ki. Fontos a két világháború között a bukovinai székelyek állampolgárságának kérdése. Mind az erdélyi területeken élők, mint a Bukovinában maradtak román állampolgárok, az al-dunai telepések pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állampolgárai lettek a saint-germain-i, illetve a trianoni békeszerződést követően. Frey felhívja a figyelmet arra is, hogy aki nem kívánt a Monarchia lakhelye szerinti utódállamának állampolgárává válni, az a trianoni békeszerződés 64. cikkének 19. az ún. faji opcióról szóló rendelkezés alapján élhetett volna az optálással, így elvben a bukovinai székelyek is. Ennek következtében elvesztették volna román állampolgárságukat és helyette megkapták volna a magyart, azzal a feltétellel, hogy lakhelyüket egy éven belül Magyarországra kell helyezniük – ami a többnyire földműveléssel foglalkozó bukovinai székelység számára nem jelentett valós opciót anélkül, hogy az új lakóhelyén a letelepítését és földhöz juttatását megszervezték volna.³⁰²

Az 1938. májusi Eucharisztikus Világkongresszuson 34 fő bukovinai székely és 20 fő moldvai csángó vett részt. Számuk a kongresszus méretéhez képest nem volt nagy, jelenlétük mégis szimbolikusnak mondható. Ez az alábbi „bizalmas” beszámolóból is világos, melyet Hetényi Varga Károly közölt. Mester Miklósnak³⁰³ az eseményről készült jelentéséből³⁰⁴ kiderül, hogy a Világkongresszuson Elekes Dénes, dr. Németh Kálmán és Sebestyén Antal bukovinai magyar papok is részt vettek. A bukovinaiak kapcsán kiemelte, hogy jól beszéltek magyarul, „elpanaszolták azonban, hogy ma már Bukovinában nincs magyar tannyelvű iskola és így gyermekeik legfőnebb csak a családban tanulhatják meg a magyar írást és olvasást. (...) A bukovinai és moldvai magyarokat május 26-án délelőtt kihallgatáson fogadta dr. Korniss Gyula a magyar Képviselőház elnöke. Ugyanazon a napon a Parlament előtti téren hosz-

³⁰¹ Sajti 1984.

³⁰² Frey 2010: 37–38.

³⁰³ Mester Miklós (Rugonfalva, 1906 – Budapest, 1989) magyar történész, politikus. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett, 1925-ben Kelet-Európa történelméből doktorált. Az Eötvös Collegium tagja, tanulmányai jelentek meg a Magyar Útban, a Magyarságtudományban, 1939-ig a Népies Irodalmi Társaság munkatársa. 1939-től országgyűlési képviselő, csatlakozott Imrédy pártjához, 1944-ben vallás- és közoktatásügyi államtitkár lett. 1945-ben az orosz hatóságok őrizetbe vették, majd elengedték. 1949 utána Horizont Könyvterjesztő Vállaltnál dolgozott, majd osztályidegenként Borsod megyébe telepítették. 1956 után tért vissza Budapestre. A Mesterfilm Kft egyik alapítója. Munkásságában a székelyek ügye kiemelt szerepet játszik.

³⁰⁴ Az iratanyag a székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban található (3247/1938,7162. sz. fasciculus), minden bizonnyal azért, mert Shvoy Lajos püspök volt a Szent László Társaság akkori egyházi elnöke. Hetényi Varga 1988: 710.

szasan elbeszélgetett velük dr. Zsindely Ferenc államtitkár. (...) Május 28-án d.e. 8 órakor dr. Németh Gellért józseffalvi (:Bukovina:) plébános zenés misét celebrált a királyi várkapolnában. A misén 710 megjelenttel és a csángókkal együtt megáldozott Magyarország kormányzójának, vitéz Nagybányai Horthy Miklós Őfőméltóságának a felesége is. (...) Egyik bukovinai magyar asszony díszes bőrmellényét, egyik moldvai magyarul alig tudó magyar díszes gyapjú övét ajándékozta a Főméltóságú asszonynak a fogadás alkalmával. A Főméltóságú Asszony fogadása után felkérésre Pacelli bíboros pápai államtitkár az udvarra lejött és ott a csángókat és a székelyeket megáldotta. Egyik bukovinai magyar, névszerint Székely Albert Budapestre hozott egy hatalmas zenélő, álló-faórárt és azt az eucharisztikus kongresszus alkalmából a kormányzó Úr Őfőméltóságának ajándékozta. Az óra jelenleg a kormányzói lakosztály egyik termében van elhelyezve. (...) Végül fel kellene hívni a magyar katolicizmus vezetőségének figyelmét ezekre az elszakadott magyar testvérekre és helyzetükre, kik között, különösen Moldvában eredeti honfoglaló telepések is vannak. Fel kellene különösen lelki életüket karolni, lelkipásztorok odameneteiét és letelepedését lehetővé tenni.”³⁰⁵

Ebben az időszakban a másik, ennél nyíltabb és talán a legnagyobb társadalmi visszhangot kiváltó, szimbolikus eseményként is megjelenő, már említett 1939-es józseffalvi tűz³⁰⁶ volt. Az időközben oda helyezett Németh Kálmán³⁰⁷ plébános és mások segítségkérésére, szervezőmunkája hatására újra megmozdultak az erdélyi és a magyarországi települések. Az események és a telepítés gondolata körül élénk publicisztika bontakozott ki: minden újságnak megvolt a maga „meghitt sarka”,³⁰⁸ amelyben a józseffalviak támogatására, közvetve-közvetlenül pedig a bukovinai székelység helyzetére hívták fel a figyelmet, számtalan helyről érkeztek adományok a falu felépítésére. Németh Kálmán a telepítés gondolata kapcsán nagy lendülettel, szervezőkészséggel tervezte, hogy a leégett falu talán majd Magyarországon fog

³⁰⁵ Mester Miklós, 1983. június 13., idézi Hetényi Varga 1988: 711–712. A beszámolóban említett Székely Albert életéről és munkásságáról ld. bővebben Döményné Székely – Rudolf (szerk.) 2005.

³⁰⁶ 1939-ben Józseffalva szinte teljesen leégett, a kapcsolódó visszaemlékezések, források gyakran kiemelik, hogy a szomorú eseményre áldozócsütörtökön került sor, párhuzamba állítva ezt a bukovinai székelyek sorsával.

³⁰⁷ Németh Kálmán (1897–1966) sokoldalú műveltségű ferencrendi pap, 1932-től Józseffalva plébánosa, az 1941-es telepítés egyik fő előmozdítója és szervezője. Fontos baráti kapcsolatokat ápolt az erdélyi magyarság vezetőivel, a magyar katolikus papsággal és a magyar kormánnyal, Teleki Pált például több alkalommal barátjának nevezte.

³⁰⁸ „...mostanában minden magyar lapnak megvan a rendkívüli rovata, meghitt sarka: Józseffalva”, mikor „egyszerre dobban meg az egész magyar társadalom jószíve.” Sántha 1939a: 1.

felépülni.³⁰⁹ Az ügy iránti elszántságát jól mutatja, hogy például átszökve a határon 1940-ben részt vett Horthy Miklós kolozsvári bevonulásán, itt, majd ezt követően több alkalommal Teleki Pállal tárgyalt a bukovinai székelység hazatelepítésének ügyéről.³¹⁰ A Teleki-kormány telepítési előkészületei az ún. lassú beszüremkedés taktikájára épültek volna, a moldvai és bukovinai telepítési programmal azoknak a többi magyarlakta területtől való etnikai elszakítottóságát kívánta megszüntetni.³¹¹ Mindeközben a telepítési lázban egyre inkább felbolydultak a bukovinai falvakban is (1940-ben az andrásfalviak például 16 pontból álló beadványt írtak Telekihez a telepítésekkel kapcsolatos kéréseikről), s vélhetően Németh Kálmán közbenjárásával több társadalmi egyesület (például a Prohászka Ottokár Társaság, az Országos Széchenyi Szövetség vagy a Collegium Theresianum) is sürgette a folyamatot.

A telepítés gondolatának erősödésével párhuzamosan több terv is megfogalmazódott arra vonatkozóan, hogy hogyan és hova kellene telepíteni a bukovinai székelyeket.³¹² Az első álláspont szerint a magyar kormány román-magyar lakosságcserével Szolnok-Doboka vármegye területén, majd Szatmár és Bihar vármegyékben képzelte ezt el. Később hortobágyi telepítési tervek is megfogalmazódtak, amely mellett Németh Kálmán erőteljesen agitált. A totális kitelepítés mellett érvelő hangok – Werth Henrik vezérkari főnök hatására – Jugoszlávia lerohanását és Teleki halálát követően erősödtek fel, míg a korábbi tervek a Szent István- állam-eszme jegyében születtek meg.³¹³ Teleki Pál halálát követően részben a telepítési tervekről

³⁰⁹ Visszaemlékezése szerint elmesélte tervét a bukovinai székely falvakban szolgáló paptestvéreknek is. A telepítést megelőző közhangulatot jól szemlélteti, hogy az istensegítsi Elekes Dénes rémülten így válaszolt a tervre „Az Istenre kérlek, még csak ne is beszélj ilyesméről, mert azonnal piros lesz az ég Istensegíts, Hadikfalva és Andrásfalva, valamint Fogadjisten felett!... Ezek megvárják az első szelet és húsz helyen adnak gyufát az egész falunak, ha ilyen áron Magyarországra tudnak jutni. Mondj le erről a tervről kedves Kálmán.” (Németh 1943: 251.) Tereptapasztalataim szerint Németh Kálmán megítélése ambivalens: a szóbeli visszaemlékezésekben, a róla szóló diskurzusban jellemző, hogy hol a bukovinai székelyek lánglelkű apostolaként, hol pedig propagandemberként tüntetik fel. A Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége 2016-ben Németh Kálmán halálának ötvenedik évfordulójára alkalmából emlékévet hirdetett az egykori józseffalvi plébános tiszteletére, amiért sokat tett a bukovinai székelyek hazatelepítéséért. Életművének részletes feldolgozása nem történt meg.

³¹⁰ Az ünnepi bevonuláson vélhetőleg az ott lévő menekült katonaköteles legények közül néhányan egy táblával vonultak fel „Bukovinai magyarok! Mind egy szálig hazahozni őket!” felirattal. Vincze 2011: 4.

³¹¹ Sajti 1984: 9.

³¹² Ennek kapcsán Teleki Domokos Pál Péter véleményét is kikérte, aki ellenezte a bácskai telepítést. „Egyik alkalommal érkezik egy küldönc az irodámba: Teleki Pál miniszterelnök hívat a polgármesteri hivatalba. Azonnal mentem. Ott volt Bonczos Miklós, a belügyi államtitkár, az egyik Bethlen főispán, a kolozsvári polgármester és Németh Kálmán, a bukovinai Józseffalva plébánosa. Teleki Pál kérdezett: – A keletről hazahozandó magyarokat hová telepítené? – Azoknak a helye a mai székelységnek a nyugati peremén van. Székelyföldről mentek el, s ezek lennének azok a magasságviszonyok, amelyek megfelelnek az ottaniaknak. – Ha valami miatt oda nem lehetne, akkor hová vinné? (Ez volt a második kérdése.) – Akkor az ország szívébe, ott építenék nekik házakat, községeket, mert eleget voltak ezek az emberek országszélien. – Mit szólna hozzá, ha a Bácskába vinnénk őket? – Ez a terv rossz – válaszoltam –, mert ismét határszélre kerülnének, s kezdődne az életük előlről.” Oral History Archivum, Visszaemlékezések. Domokos Pál Péter. <http://www.visszaemlekezések.hu/domokos-pal-peter>, letöltés ideje: 2018. 04. 04.

³¹³ Sajti 1984: 12.

szóló elképzelések is módosultak: míg 1941 áprilisában Bonczos Miklós mellett érvelt, hogy a székelyek nem akarnak a románok közé menni, Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter Teleki korábbi Szatmár és Bihar megyei ötleteit képviselte, Bárdossy pedig óvatosabban, de a bácskai telepítés mellett foglalt állást.³¹⁴ Jugoszlávia megtámadása, azt ezt követő délvidéki események gyökeresen megváltoztatták a telepítések célját – amely ilyen módon benépesítési kérdéssé vált –, továbbá a földrajzi irányát is. Nem vették figyelembe a bukovinai székelyek arra vonatkozó kéréseit sem, miszerint kompakt magyar vidékre és egy tömbben, a régi települési kereteiket meghagyva költözzenek.³¹⁵

Mindeközben a bukovinai székelyek áttelepítésével kapcsolatban hosszas, kétoldalú tárgyalások kezdődtek a román kormánnyal, ahol leszögezték, hogy az etnikai arányok eltolódásnak megelőzése érdekében nem költözhetnek Észak-Erdélybe. A hosszas tervezés során folyamatosan nőtt az egyéni utakon Bukovinát elhagyók száma: számos, főképp a román sorozás elől menekülő katonaköteles fiatal szökött át a zöldhatáron, illetve jelent meg a bukaresti magyar követségen hazatérő igazolványért folyamodva. A Menekültügyi Kormánybizottság jóváhagyta, hogy a korábban átszökött, menekült bukovinai székelyek egy része, mintegy kétszáz család a nagykárolyi és szatmárnémeti járásokban levő, elhagyott házakba költözhesen. Az észak-erdélyi telepítések célja az ottani magyarság etnikai arányainak erősítése is lett volna.³¹⁶

A telepítéssel kapcsolatosan a belső agitáció a bukovinai székely falvak papságán keresztül folyt. A józseffalvi tűzvészt követően az adománygyűjtő cézzal készült írások mellett megszorodtak a bukovinai székelyek történetéről, helyzetéről szóló ismeretterjesztő írások is. Erre példa *A műveltség ábécéje* sorozatban megjelent *Külföldi magyarok. Bukovinai székelyek* című füzet, amely kérdések és rövid válaszok formájában (például: milyen szokások vannak, hogyan köszönnek egymásnak, mit esznek, mit isznak, milyenek a táncaik és népdalaik, hogy néz ki a viseletük, milyen nyelveken beszélnek, van-e köztük a csángókhoz, hogyan kerültek Bukovinába, milyen a falvak állapota, miből élnek, hogy néznek ki a házak, iskolák, milyen vallásúak, hogyan alakultak ki a falvak stb.) ismerteti meg az olvasót a bukovinai székelységgel, erősítve a távolba szakadt magyar testvérekről kialakult, több ponton egzotikumtermelő képet. Egyértelműen véleményt is formál a helyzetükkel kapcsolatban: „Hogyan segíthetnénk székely testvéreink helyzetén? Legyünk rajta, hogy magyar iskolákat kapjanak ismét, magyar tanítókkal. Mi volna a legcélszerűbb és legkívánatosabb tennivaló érdekükben?

³¹⁴ Sajti 1984: 12.

³¹⁵ Sajti Enikő részletesen kifejti azt is, hogyan vált mindez benépesítési kérdéssé. Sajti 1984.

³¹⁶ Ld. bővebben Sajti 1984., Vincze 2011.

Az áttelepítés: honi földre.”³¹⁷ Végül 1941-ben a külső és belső propagandának, a 30-as évek magyarországi közhangulatának és legfőképp a politikai–történelmi eseményeknek hatására, az 1941. május 11-én a Magyarország és Románia közt aláírt megállapodás értelmében, az ott élő németiséghez hasonlóan a teljes bukovinai székelységet Dél-Bácskába, az elűzött szerb dobrovoljácok helyére telepítették, a korábbi figyelmeztetések és kérések ellenére nem egy tömbben, hanem szétszórva a Szabadkától Újvidékig terjedő községekben, szállásokon és tanyákon. Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy a magyar minisztertanácsi döntés már április 28-án megszületett arról, hogy a bukovinai székelyeket a dobrovoljácok helyére kell költöztetni. A román-magyar megállapodás lehetővé tette, hogy a magyar kormány megbízottai a helyszínen irányítsák a telepítés munkálatait, az eladott ingóságokból az áttelepülők 2000 lejt (az ezt meghaladó összeget a bukaresti magyar nagykövetségek kellett letétbe helyezni), kétnapi élelmet, némi háztartási felszerelést, személyes tárgyakat hozhattak magukkal.³¹⁸ Kezdetben az egykori öt bukovinai székely község lakói hozzávetőleg négyszer nagyobb területű földet kaptak volna több évi törlesztésre, és haszonállatokat használatra. A harangok és templomi kegytárgyak Bukovinában maradtak, viszont az anyakönyveket magukkal hozták, amelyek a családtörténeti kutatások fontos forrásai napjainkban.

1941. május 10. és június 21. között néhány fő kivételével szinte a teljes, még Bukovinában élő székelységet áttelepítették. A helyszíneken, mind Bukovinában, mind a Bácskában a magyar kormány megbízottai irányították a munkálatokat. Az eseményeket Bonczos Miklós vezetésével, újvidéki székhellyel működő ún. Külföldi Magyarokat Hazatelepítő m. kir. Kormánybizottság, a későbbi Telepítési Kormánybizottság irányította. Az itt dolgozó alkalmazottak, majd később a telepfelügyelők jelentéseiből rekonstruálhatók a folyamatok, a kapcsolódó nehézségek és kihívások. Nehéz pontos számadatokat meghatározni, Vincze Gábor szerint, a korabeli források és a kortársak beszámolóit figyelembe véve az áttelepítettek száma 13000-tól 16200-ig terjedhetett.³¹⁹ Az áttelepülők az akkor hatályban lévő 1886:4. tc. alapján, kedvezményes honosítással szereztek magyar állampolgárságot, miután a magyar-román kormányközi megállapodás alapján lemondtak román állampolgárságukról. Erről a román hatóságok optálási igazolást állítottak ki, viszont a bukaresti magyar nagykövetség helyszínre küldött munkatársa általában az egyházi anyakönyv alapján állította ki a hazatérési igazolványokat, és csak 1942-ben, már a Bácskában kapták meg családonként a honosítási okiratokat.³²⁰

³¹⁷ Sz.n. 1940: 16.

³¹⁸ A. Sajti 1984: 27.

³¹⁹ Vincze 2011: 9.

³²⁰ Frey 2010: 40.

Az egykori öt falu lakosságát huszonnyolc kisebb-nagyobb településre, szétszórva telepítették le; ilyen módon azok vezetése, a korábban működő kapcsolattartás és munkaszervezés, az egyházi élet és az oktatás, a gazdálkodás megszervezése mind a megoldandó feladatok közé tartozott. Frey – Sebestyén Ádám alapján³²¹ – egy mondatban megjegyzi, hogy a telepítést követően, 1942 októberében kezdődött meg a hadkötelesek behívása. A vizsgált családi gyűjteményekben nem, egyéb forrásokban és a terepmunka során mindössze elvétve találtam utalást arra, hogy a bukovinai székely férfiakat a 2. világháború alatt behívták volna katonának.³²²

A telepítésekkel kapcsolatos fejlemények, annak részletei az 1941 májusában elrendelt sajtótilalom feloldását követően a korabeli hazai és magyar vonatkozású nemzetközi sajtó fontos témája volt.³²³ „Az egész magyar társadalom boldog érdeklődéssel kíséri azt a nagy nemzetmentő érkező mozgalmat, amely a bukovinai sok ezer magyar visszatelepítésével történik. A nagy politikai, a nemzetmentő fordulatok esztendejében valamennyien örömmel tekintünk elszakadt véreink felé, akik végre több száz éves hasztalan vágyakozás után elérhették lelkük álmát: visszafogadja őket a magyar haza. Sok, elmondhatatlan nehéz szenvedésben edződtek meg bukovinai testvéreink, s váltak a magyarság egyik legszívósabb, legharcedzettebb, értékes népcsoportjává. Több mint 13. 000 magyar várta, hogy visszatérhessen a hazájába, s ez az álmuk most van teljesülőben. Hangos az ország a bukovinai magyarok áttelepülésének sok örvendetes híretől, s éltető villanyáramként járja be a társadalmat a hír: ismét ezer bukovinai magyar utazott át Szegeden, s foglalta el a Bácska istenáldotta új otthonát... Igen Szegeden, mert Szegednek ebben a nagy országos mozgalomban sorsdöntő szerep jutott. Itt utaztak át a bukovinai testvérek, s már hónapok óta állandó táboruk van a városban, ahol a hatóságok testvéri vendégszeretettel karolják fel a két-három napot itt töltő magyar családokat. Szinte naponta érkeznek a vonatok, s a város utcáit nagyra nyitott szemű, nemzeti színt viselő kis magyarok töltik meg, akik talán először látnak magyar várost. Innen mennek tovább bácskai végleges otthonuk felé, s néhány napig valamennyien Szeged vendégei. Szeged társadalmának nagy élményei ezek az átutazó bukovinai családok. Amikor az első vonat befutott,

³²¹ Frey Dóra szíves írásbeli közlése. Sebestyén 1989: 131.

³²² Frey 2010: 40. László Gergely Pál egyik kötetében közölt egy interjút György Mártonnal, aki orosz fogságba esett (László G. P. 2009: 138.). A korszak forrásanyagát alaposan ismerő Sajti Enikő nem tudott ezzel kapcsolatos részletesebb információkról (Sajti Enikő szíves írásbeli közlése).

³²³ 1941 májusában Bonczos Miklós táviratban tiltotta meg, hogy a sajtó a telepítésekkel foglalkozzon, amelyet a telepítés befejeztével feloldottak (Sajti 1984: 28.) A korabeli újságcikkekből és a Magyar Távirati Iroda kapcsolódó híreiből Rudolf László közölt válogatást. A két kötetes forrásközlés első részében a Magyar Filmiroda híradós operatőreként dolgozó Horváth József fényképeit adta közre, aki kamerával és fényképezőgéppel dokumentálta az 1941-es Bukovinából Bácskába történő telepítés számos magyarországi mozzanatát. Rudolf 2011.

még a tavaszi hónapok egyik délelőttjén, könnyes szemek vártak a pályaudvaron. Könnyes szemekkel, s csordultig telt szívvel fogadták az első átutazókat, akik a reménykedés, a szorongás érzései között álltak a hosszú kocsisor előtt a szegedi állomáson...”.³²⁴ „Leginkább mégis a Bukovinából hazatelepített székely véreink fognak visszaemlékezni Horthy Miklós 73. születésnapjára: e napon iktatták őket új otthonaikba, kis birtokaikba a legutóbb visszatért Bácska gazdag földjén. Szinte csodába illő ennek a 13. 000 székelynek a sorsa fordulása. Hiszen május elején még megbotozták őket, ha magyarságukra hivatkoztak, a Bárdossy kormány közbelépésére egy hónappal ezelőtt megkezdődött a részükre pokollá vált Bukovinából az áttelepítés és ma már 25 székely telepen kezdhettek új életet a zsíros televényű Délvidéken. Több száz évi idegenben lét után, magyarságuk, szorgalmuk, tisztaságuk, leleményességük és nemes egyszerűségük birtokában, 770 mérföldnyi utat tettek meg a maguk választotta bírák vezetésével ezek a derék székelyek, míg Bukovinából eljutottak a rendelkezésükre bocsátott különvonatokon Bácskába. Ott a hazájukba visszatért ó-szerbiaiak részére kisajátított földbirtokok egy részét, 71. 000 hold területet osztottak fel közöttük, épületekkel, felszereléssel. Szomszédságukban 149. 000 holdon nincstelen délvidéki magyar földművesek jutnak birtokhoz, akikről a jugoszláv uralom szociálisan nem gondoskodott. Csernovictól délre, a Szucsáva völgyében tehát elcsendesült a magyar szó: Fogadjisten, Istensegíts, Andrásfalva, Hadikfalva és Józseffalva egész lakossága végre megkapta évszázados küszködéseivel rég kiérdemelt jutalmát, jobb körülmények közé került, mint álmaiban kívánhatta volna.”³²⁵ A sajtóhírek a telepítés példás gyorsaságát, a dobrovoljcoktól megtisztított Bácskát, a székelyek izzó hazafiságát emelték ki, amely a bukovinai székelyek oldaláról nézve sokkal inkább a társadalmi, szociális és gazdasági problémáik megoldásának reményét jelentette, nem pedig a hivatalos körök és a sajtó által forgalmazott hazafiságot.³²⁶ Az eseményekről beszámolt a tengelyhatalmakhoz tartozó olaszországi és németországi sajtó is.³²⁷

A Magyar Távirati Iroda és a Magyar Országos Tudósító állami hírügynökségek további jelentései is a kormány sikeres akciójaként számolt be a bácskai telepítéséről. A tudósítások kiemelik a bukovinai székelyek segítségre szoruló, „jó erkölcsű”, „becsületes családokból állnak, továbbá az áttelepülést követően szinte havi rendszerességgel számolnak be a kormánytagok, tisztviselők látogatásáról.”³²⁸ A korabeli sajtó hasonlóan írt a telepések életéről,

³²⁴ H.S. 1941.

³²⁵ Sz. n. Kanadai Magyar Újság, 1941. június 18.

³²⁶ Sajtó 1984: 28.

³²⁷ Csibi 2017: 158–159.

³²⁸ Csibi 2017: 156–157.

akiket „a pusztulástól mentett meg a hazatelepítés”, s akik a hozzájuk látogató regöcscerkészekkel együtt éneklük, hogy „Vándor fecske hazatalál. Édesanyja fészkére száll. Hazatértünk, megengedte A magyarok jó Istene.”³²⁹ Tudósítanak a telepek életéről, alapításának évfordulóiról, például Sántha Alajos munkája kapcsán.³³⁰ A telepfelügyelők utasítására a bácskai házakat nemzeti színűre festették.³³¹ Csibi Krisztina a Magyar Országos Levéltárának ún. „MTI könyvomas híreinek” vizsgálata során a következő tematikus csomópontokat határolta le a bukovinai székelyekről szóló tudósításokat áttekintve: a telepítés előzményei; államilag szervezett fogadások a telepítés során; gesztusok, amelyekben a bukovinai székelyek a hálájukat, az új haza iránti elköteleződésüket kinyilvánítják; az anyaország részéről történő gesztusok; hivatalos állami látogatások az új telepes községekben; állami kitüntetések a bukovinai székelyek bácskai telepítésében való részvételért.³³² A vonatkozó hírek anyagából a napi eseményeken túl megismerhetjük azt is, hogy milyen képet kívánt közvetíteni a telepítésekről, a bukovinai székelyekről és nem utolsósorban az aktuális hatalomról az állami propaganda. Az 1941-es telepítés kapcsán kérdőíves vizsgálatot terveztek, amelynek célja a „hazatelepített székelyekkel kapcsolatos lélektani adottságok feltérképezése” volt, a kutatás gyakorlati céljaként pedig a jellemző népi tulajdonságaik feltérképezését várták, amelyekre a későbbiekben építeni lehet.³³³

Németh Kálmán mindeközben keserűen írt az első napok csalódásairól,³³⁴ miközben a magyar kormány a német érdekek által diktált lépéseket sürgette (például a termelés folytonosságát illetően) a hazafiságot erősítő azonnali földosztással.³³⁵ Az új telepeken pedig nem csak a másféle gazdálkodási technológiával kellett megküzdeniük, hanem az egyre növekvő termelési elvárásoknak is meg kellett felelniük, s földosztások sem jelentettek garanciát a birtokok elaprózódása ellen. Miközben a média által is hangsúlyozott kiváltságos helyzetüket többen szóvá tették. Sajti Enikő ismerteti például a szegedi törvényszék különtanácsának a

³²⁹ Kristó Nagy 1941: 6.

³³⁰ Sz. n. 1942: 6.; Sz.n. 1943: 4., Csányi 1942: 5.

³³¹ Sajti 1984: 29.

³³² Csibi 2017.

³³³ A kérdőívben többek között a következő kérdések szerepeltek: *Név, kor, vallás, mekkora földje volt Bukovinában, mi egyebe volt, mekkora családja volt Bukovinában? Milyen volt az élet ott? megszokták-e itt? Hogyan kell dolgozni, hogy eredményes legyen? Visszamenne-e Bukovinába, ha az magyar lenne? Miért beszél magyarul, amikor Romániában él? Mit tud Magyarországról? Milyen a jó magyar ember? Miről lehet megismerni, hogy valaki magyar? Miben különbözik a magyar ember a románától? Kire hallgat? Mit gondol arról, akinek sok gyermeke van? Milyen a vallásos ember? Mire jó a vallásosság, érdemes-e igazat mondani, mit gondol az adózásról? Milyen betegségeket ismer? Mikor kell orvost hívni? Honnét tudja, hogy ha valamit meg akar tenni, az jó vagy rossz?* (NM EA 28274)

³³⁴ Németh 1943: 490–492.

³³⁵ Sajti 1984: 29.

magyar nemzeti becsület és kormányzósértés címén hozott ítéleteit. E szerint a lakosság „magyar dobrovoljávoknak” nevezi a bukovinai székelyeket, mivel hozzájuk képest kiváltságos helyzetbe kerültek, hiszen a területi átrendeződéstől ők is kiváltságosabb helyzetet vártak.³³⁶

A bácskai időszak, bár mindössze néhány évet tett ki, mégis sok szempontból jelentős állomása a bukovinai székelyek történetének. Az időszak szakszerű feldolgozása kisebb részben megtörtént;³³⁷ azonban számos részterülete feldolgozatlan; például, hogy az milyen életmódbeli, gazdasági, családszerkezeti, mentalitásbeli változásokat eredményezett.

5. A bukovinai székelyek kutatása 1942 után

A bukovinai székelyek bácskai letelepítését követően számos néprajzkutatónak világossá vált, hogy egy különleges jelentőségű témával állnak szemben. Kutatástörténeti vonatkozásban kiemelendők Ortutay Gyula programadó felhívásai.³³⁸ Még a bácskai telepítés előtt, 1940-ben beadvánnyal fordult a Magyarságtudományi Intézet felé, amelyben kezdeményezi a néprajzi kutatásokat a bukovinai székelyek körben: „a magyar néprajztudománynak részint alkalma lenne a csángókkal szembeni mulasztásait pótolni, részint eddig elképzelhetetlen kutatási lehetőségek nyílnak számunkra a néprajz legérdekesebb területén.” Ortutay Gyula egy hatnyolc évig működő, a bukovinai székelyekkel foglalkozó kutatócsoport felállítását javasolta, amelynek tagjai néprajzosok, nyelvészek, zenefolkloristák és egy antropológus, illetve szociológus. „E kutató csoportnak kettős feladata lenne: elsősorban a hazatelepített bukovinai csángók népi műveltségállományát jelen helyzetben felgyűjteni, hogy ezzel még a változás, kiegyenlítődés etnikai folyamata előtt rögzítsük ezt az értékes művelődési formát. A másik feladat az lenne, hogy éppen a bekövetkezendő etnikai kiegyenlítődés, változás folyamatát figyelje és annak jelenségeit, esetleg törvényszerű formáit állandóan figyelemmel kísérje és örökítse meg.”³³⁹ A szervezett gyűjtés ugyan az Ortutay Gyula által javasolt formában nem valósult meg, de a földrajzi közelség, a téma jelentősége és aktualitása miatt egyre jobban a kutatások fókuszába került a bukovinai székelyeket, és 1942-től évről-évre folyamatosan növekvő néprajzi anyag gyűjt össze. Ortutay a Néprajzi Társaság 1946. áprilisi közgyűlésén,

³³⁶ Sajti 1984: 29.

³³⁷ Például Papp 2016.; Csibi 2017.

³³⁸ Gulyás Judit Ortutay Gyula kéziratos hagyatéka kapcsán jegyzi meg, hogy a Fedics Mihály meséi címet viselő füzet például Józseffalva 943. 7. 16–25. belső cím alatt nagyjából hiedelemtörténetek és mesék szerepelnek, melyeket Ortutay 1943 nyarán gyűjtött a Bácskába telepített bukovinai székelyek körében. A szövegek adatközlői közül Tamás Gergelyné és Várda Titusz azonosítható bizonyosan. Ortutay a bácsjózseffalvi gyűjtésből 1943-ban két szöveget közölt. Gulyás 2016: 28–29.

³³⁹ Ortutay 1947: 50–51.

majd hangsúlyosabban 1947. áprilisi akadémiai székfoglaló előadásában újra felhívta a figyelmet a téma jelentőségére.

A bácskai időszakban készült néprajzi, társadalomtörténeti írások jelentős része a Kallangyában jelent meg. Emellett az 1942-es és 1943-as, Újvári Béla és Újváriné Kerékgyártó Adrienn vezette Bácskai Táj- és Népkutató Tábor fókuszában a bukovinai székelyek álltak,³⁴⁰ másrészt a kutatások jelentős része mesekutatáshoz kapcsolódott.³⁴¹ Az ebben az időszakban íródott publikációk javarészt leíró jellegűek, a kultúrájuk archaikus vonásait igyekeztek megragadni; kevésbé érintenek olyan kérdéseket, mint a különféle nemzetiségek, csoportok találkozása, egymásra gyakorolt hatása. Mindezekről szemléletében eltér Belényesy Márta némi- leg későbbi, *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél* című munkája.³⁴² A szerző célja a változásvizsgálat: a tánckészlet formai, funkcionális leírása helyett a táncéletet az ahhoz kapcsolódó kulturális, társadalmi és gazdasági jelenségek tükrében mutatja be 1948-ban végzett völgyesi és Baja környéki terepmunkája alapján. Belényesy több szempontot is figyelembe véve a bukovinai székelyek történetében (és táncéletük alakulásában) elkülöníti a bukovinai-bácskai és a magyarországi időszakot, álláspontja szerint társadalmi magatartásukban az 1944-es telepítés hozta magával a nagyobb és gyorsabb ütemű változást, ezzel együtt a közösen megélt sors, a régi kiváltságos helyzet hangsúlyozását.

6. Sántha Alajos jelentősége (esettanulmány)

A 20. század első felében, a telepítési mozgalmakkal párhuzamosan egyre több, a történet- és néprajztudomány tárgykörébe tartozó szakszerű leírás, beszámoló született a bukovinai székelyekről. Néprajzi vonatkozásban elsősorban a reprezentatív folklórműfajok kutatása volt hangsúlyos.³⁴³

Az 1941-es „nagy telepítésként” aposztrofált esemény, amikor is néhány család kivételével a teljes Bukovinában élő székelységet kitelepítették, történetük egyik fordulópontja, sorseseeménye. Az eseményekkel párhuzamosan, azok hatására számos olyan írás született, amely valamilyen módon a bukovinai székelyek történelmének megragadására és összegzésére törekedett, így többek között Mikecs László³⁴⁴, Németh Kálmán³⁴⁵ és Sántha Alajos³⁴⁶

³⁴⁰ Ld. bővebben Papp 2016: 140–175.

³⁴¹ Papp 2016: 139.

³⁴² Belényesy 1958.

³⁴³ Például Kolombán 1906., Balla 1935., Szabó 1905., Kodály Zoltán gyűjtőútjai. A néprajz- és zenetudomány Kodály 1914-es gyűjtőútját tartja számon, azonban a bukovinai székelyek több, korábbi útra is emlékeznek.

³⁴⁴ Mikecs 1989. Első kiadás 1941.

munkái. Sántha Alajos munkássága több szempontból is határon helyezkedik el. Írása, a *Bukovinai magyarok* megjelenése előtt nem született önálló, összefoglaló munka a népcsoport történetéről, az írás motivációját is éppen az 1941-es telepítés adta. Másfelől személyes élethelyzetéből fakadóan is peremhelyzetben van. Többféle, eltérő hangsúlyú szerepköréből adódóan (teológus, pedagógus, gyűjtő) munkája nem pusztán a nemrég diplomát szerzett bukovinai származású értelmiségi erőfeszítése, hanem egyszerre belső tudósítás is olyasvalakitől, aki jól ismerte a „terepet” és az ott élők mindennapjait. Bukovinában az oktatás, az értelmiségképzés és az értelmiségi mobilizáció legfőbb nehézségét a fokozatos elszegényedés jelentette. 1919 után a román kisebbségpolitika is próbálta ellehetetleníteni a magyar nyelvű oktatást, és hozzátartozik ehhez a nagy földrajzi távolság is. Mindezek ellenére a bukovinai székelyek köréből – többnyire külső segítséggel – számos értelmiségi nevelődött ki. A falvak iskolaügyében és az ottani gyerekek magyarországi taníttatásában a Szent László Társulat kulcsfontosságú szerepet játszott.³⁴⁷ Harmadrészt pedig a *Bukovinai magyarok* egyszerre szólítja meg az egykori öt falu lakosságát (vagy a későbbiekben a leszármazottakat), érdeklődőket és a tudományos olvasóközönséget. Ilyen módon az írás felveti a határműfaj kérdését; ahogy arra Mikecs László a kötet tudományos szempontból elmarasztaló kritikájában is utalt.

Esettanulmányomban Sántha Alajos életpályáját, a *Bukovinai magyarok* néprajzi vonatkozásait és a kötet későbbi recepcióját foglalom össze. Mindez azért hangsúlyos, mert az egyik első összefoglalásról van szó, amely közérthető formában összegezte a bukovinai székelyek addigi történetét, széles körben elterjedt, s a későbbiek során is gyakran hivatkoznak a néprajz vagy a történettudomány, éppúgy, mint maga a csoport képviselői. Izgalmas kérdésnek tartom ennek kapcsán azt is, hogy noha maga az írás bekerült a bukovinai székelyekről szóló, kanonizált munkák közé és gyakran mesterelbeszélésük alapjaként is tételeződik, a szerző életpályájának és életművének örökségesítése csak részben és később történt meg.

Sántha Alajos életpályája és munkássága

Sántha Alajos életéről viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre: részben saját, rövid biográfiaja, részben pedig a vele, illetve hozzátartozóival készült interjúk alapján rekonstruálható az életpályája.³⁴⁸ Sántha Alajos a bukovinai Istensegítsben (Țibeni) született 1914. február 2-

³⁴⁵ Németh 1943.

³⁴⁶ Sántha 1942.

³⁴⁷ Ld. bővebben Seres 2009: 274.

³⁴⁸ Sántha Alajossal 2011 őszén készítettem félig strukturált interjúkat, ezen kívül tudomásom szerint László Gergely Pál készített vele rövidebb videófelvételeket, melyeket rendelkezésemre bocsájtott.

án. Szülei Sántha Jordán és Antalfi Mária, számon tartották származásukat, mely szerint az édesapa csíkszentimrei, az édesanya csíkszépvízi felmenőkkel rendelkezik. Sántha Alajos a családban a legkisebb, sorban a tizenharmadik gyermek. Szülőföldjéhez fűződő kapcsolatáról a következőképp vélekedett: „Az egész Bukovinát szülőföldemnek tartom, népeivel és történelmével együtt. Azt sajnálom, hogy nem lehettem a csernovici egyetem hallgatója is, ahol virágzott a bukovinai tudomány és a Bukovina-kutatás. Így nem lehettem igazi bukovinológus. De sokat gyalogoltam, kissé megismertem és jobban megszerettem ezt a tájat. (...) Testvéreim közül én voltam a 13., és a legkisebb. 1924 januárjában apám elköltözött erről a világról, és így nehezebb lett az életünk. Volt időm megismerni falum környékét, a mezőket, libapásztorként és marhapásztorként. Mind szülőföldemmel, mind a családi környezetemmel elégedett vagyok. Úgy érzem, hogy a szülőföld és a családi környezet ajándékaért állandó hálával tartozom. Bárcsak hálásabb lettem volna, már régebb, mind a kettőért.”³⁴⁹

Sántha Alajos Istensegítsben négy osztályt végzett el, amelyből kettőt egy év alatt teljesített Kisvárdai Gyula és Brengyán István tanítóskodásának időszaka alatt. 1923 őszén, kilenc évesen a kézdivásárhelyi (kantai) Római Katolikus Gimnáziumba került. Itt románul, franciául, majd németül, latinul és görögül tanult. Ebből az időszakból fontos olvasmányaként Balló István *A madéfalvi veszedelem* című munkáját említi.³⁵⁰ Szintén nagy hatással volt rá osztályfőnöke, a magyar nyelvet és filozófiát tanító Szilveszter Ferenc. Sántha Alajos 1930-ban tett érettségi vizsgát Brassóban. Ez év őszétől 1935-ig a gyulafehérvári Hittudományi Akadémia hallgatója. Taníttatásának költségeit bátyja, Sántha Pál³⁵¹ fedezte. Tanítói közül Halasi Nagy Józsefet, Bognár Cecilt és Grósz Emilt emelte ki, visszaemlékezései szerint ezek az évek voltak számára a legmeghatározóbbak. Sántha Alajost ekkor már figyelemmel kísérik abban a reményben, hogy a felszentelése után visszatér Bukovinába lelkipásztorként. Erre utal az alábbi két levélrészlet is, amelyeket Sebestyén Antal hadikfalvi plébános és rädăuți kerületi főesperes írt Krywald Ottó pápai prelátusnak, a Szent László Társulat ügyvezető alelnökének: „Papnövendékünk a bukovinai magyarokból 2 volna, de ezek közül is csak egyikre számíthatunk egész bizonyosan: László Antal istensegítsi születésű hadiárva fiú, kit a jassy-i püspök tudtával és beleegyezésével Gyulafehérváron a magunk (Bukovina) számára neveltetünk mi bukovinai magyar papok. Az erdélyi egyházmegye csak azt veszi érte, mit saját növendékeiért is vesz (koszt, lakás, ruha és némi tandíj). A másik, Sántha Alajos, szintén istensegítsi fiú,

³⁴⁹ Szóts 2000: 88.

³⁵⁰ Balló 1906.

³⁵¹ Sántha Pál (1890–1962) istensegítsi születésű pap, később kanadai plébános. 1909–1913 között a teológiát a Központi Papnevelő Intézetben végezte. 1917–1923 között a budai Szent Imre Kollégium prefektusa. 1924-től haláláig a stockholmi (Kanada) Szent Erzsébet-templom plébánosa.

nem nálunk concurreált, hanem Erdélyben, neveltetése költségeit Dr. Sántha Pál kanadai pap (a háború utániig Budapesten volt) fedezi, és így nem a mienk, hanem egyelőre az erdélyi egyházmegyéé.”³⁵² „Mint első levelemben annak idején írtam, magyar papunk csak annyi van, ahány plébániánk: nekünk tehát nemcsak meghalunk, de még csak betegeskednünk sem szabad, pedig plébániáink mind nagyok. A jövőről való gondoskodásunk mostanig csak annyira tudott terjedni, hogy mi magyar papok Gyulafehérváron egy I. éves teológust neveltetünk közösen. De erre is még 4 évig kell várunk, míg tanulmányait elvégzi. Van azonban egy bukovinai (istensegítsi) fiú a gyulafehérvári papnevelőben, ki most az V. évet végzi, tehát a nyár folyamán felszentelésre kerül, de sajnos ezt nem mi, hanem az erdélyi egyházmegye a saját költségén magának nevelteti. Úgy gondolom, hogy Méltóságos Prelátus Úr ismerte Budapesten Dr. Sántha Pált, ki a háború alatt a Szent Imre Intézet prefektusa volt s a háború után a kanadai reginai érsek kérésére Kanadába ment. Ennek a testvéröccséről, *Sántha Alajos teológusról volna szó.*³⁵³ Én már öreg (62 éves) vagyok, egyik kartársam pedig – fiatal ugyan, de – szívbeteg. A Nagyerdemű Szent László Társulat tehát a legnagyobb jótéteményt gyakorolná, ha ezen fiúért a neveltetési költségeket az erdélyi egyházmegyének visszafordítva nekünk a fiút visszaváltaná. Igaz, hogy – mivel mi bukovinai magyar papok olyan összeggel nem rendelkezünk – mostanig nem is érdeklődtünk, hogy vajon a fiúnak minden könnyen változható körülmények között is volna-e kedve Bukovinában lelkipásztorkodni. De ha sikerülne a Nagyerdemű Szent László Társulat kegyességéből a fiút visszakapnunk, igen nagy könnyítés volna lelkipásztori munkánkban.”³⁵⁴

Sántha Alajos 1935-től kötelező katonai szolgálatát teljesítette, majd 1936 őszén beiratkozott a kolozsvári I. Ferdinand Egyetemre, melyre egy alkalommal így emlékezett vissza: *Kolozsvárhoz nekem elég sok közöm van, Kolozsváron végeztem a fakultást. (...) Kristóf György*³⁵⁵ *professzor, Lang Friedrich*³⁵⁶ *professzor és a Liviu Rusu*³⁵⁷. *Tehát egy magyar, egy német és egy román professzornál végeztem. 939-ben. (...) Abban az időben a Kolozsvári*

³⁵² Sebestyén Antal hadikfalvi plébános és rädăuți kerületi főesperes levele Krywald Ottó pápai prelátusnak, a Szent László Társulat ügyvezető alelnökének, Hadikfalva, 1934. november 26. Kézírási eredeti: MOL, 1431, 18. d., 1. t., sz. n., idézi Seres 2009: 282.

³⁵³ Az eredeti szövegben piros ceruzával aláhúzva.

³⁵⁴ Sebestyén Antal hadikfalvi plébános és rädăuți kerületi főesperes levele Krywald Ottó pápai prelátusnak, a Szent László Társulat ügyvezető alelnökének, Andrásfalva, 1935. április 2. Kézírási eredeti: MOL, P 1431, 18. d. 1. t., 12/1935. sz., idézi Seres 2009: 286.

³⁵⁵ Kristóf György (1878–1965) irodalomtörténész, az I. Ferdinand Egyetem magyar nyelv és irodalom tanára, később a Ferenc József Tudományegyetemen a Magyar Irodalomtörténeti Intézet igazgató professzora, 1943-44-ben a bölcsészkar dékánja. Az 1. világháború után a romániai magyar irodalmi élet egyik szervező alakja.

³⁵⁶ Lang, Friedrich német származású professzor.

³⁵⁷ Rusu, Liviu (1901–1985) pszichológus, esztéta, irodalomtörténész.

egyetem az országban a legjobb vót.³⁵⁸ 1939-ben tette le diplomavizsgáját (licențiat în filosofie și litere), diplomamunkáját *Kolozsvár irodalmi élete a Bach-korszakban (1849-1867)* címmel írta.

Ezt követően a kolozsvári piarista főgimnáziumban, a magyar királyi állami kereskedelmi középiskolában és a magyar királyi állami polgári fiúiskolában töltötte pedagógiai gyakorlatát egy éven keresztül. 1940 őszén kinevezték a csíksomlyói Tanítóképző Intézet (később Római Katolikus Majláth Líceum és Tanítóképző) tanárának. *Nekem a működési helyem kettő vót, az egyik Csíksomlyó és a másik Arad. E két helyen működtem. (...) Úgyhogy Csíksomlyón működött a tanítóképző (...) na a kegytemplommal szemben az vót a tanítóképző. És amennyit lehetett, akkor én működtem. Aztán jöttek a legdurvább változások, és akkor én is elkerültem.*³⁵⁹ Sántha Alajos így 1948 után Aradra került, ahol általános iskolában, esti líceumban és nappali tagozaton tanított magyar nyelvet, történelmet, valamint német, román és orosz nyelveket. Egészen 1974-ben történt nyugdíjazásáig itt élt és dolgozott. Ezt követően Magyarországra költözött, a Bács-Kiskun megyei Csátalján élt rokonaival, ahogy ő maga fogalmazta: *Most már elég régóta én vagyok egyedül a bujdosók közül.*³⁶⁰ Munkásságának elismeréséül 2000. augusztus 17-én Zombán a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége Sebestyén Ádám-díjat³⁶¹ adományozott számára.³⁶² Csátalján hunyt el 2013. áprilisában.

Sántha Alajosnak az 1930-as évektől kezdve jelentek meg rövid cikkei a bukovinai székelység múltjáról, a *Katholikus Világban*,³⁶³ a nagyvárad *Magyar Lapokban*³⁶⁴ és a székelyudvarhelyi *Székelységben*³⁶⁵. Ezekben a bukovinai székelyeket mint életerős, szorgalmas és mélyen vallásos nép jelenik meg, melyet a népcsoport egy-egy kiemelkedő alakjával szemléltet, például mikor Mártonffy Mór istensegítsi plébánost a „székely élniakarás példaképe-

³⁵⁸ Sántha Alajos, 2011. 09. 17.

³⁵⁹ Sántha Alajos, 2011.09. 20.

³⁶⁰ Sántha Alajos, 2011. 09. 20.

³⁶¹ „A díj alapításáról 1996-ban döntött a Székely Szövetség, s azoknak kívánta odaítélni, akik az ősi bukovinai kultúra őrzésében és ápolásában kiemelkedő tevékenységet folytattak. Első ízben 1996. június 28-án ítelték oda az elismerést Bátaszéken, a hatodik Székely találkozón. A díj emléklapját Kontár Juraj grafikus tervezte, a bronz emléklakettet Adorjáni Endre szobrászművész készítette. Az elismerést Sebestyén Ádámról (1921–1996) a neves bukovinai székely származású önképző, amatőr néprajzi gyűjtőről nevezték el, aki földműves, kántor, bankár, hagyományörző, szervező, csoportalapító és vezető volt.” Forrás: BSzOSz. Elismerések. <http://www.bukovina.hu/elismeresek.html>, letöltés ideje: 2012. 01. 20.

³⁶² Megjegyzendő, s némiképp ellentmondásos, hogy Sántha Alajos a legtöbbet idézett szerző Sebestyén Ádám írásaiban.

³⁶³ Sántha 1936.

³⁶⁴ Sántha 1938a; 1939a; 1939b.

³⁶⁵ Sántha 1938b; 1939c.

ként” mutatja be.³⁶⁶ Máskor aktuális társadalmi problémákra reflektálva igyekszik pozitív példákat hozni a történelemből, hangsúlyosan az 1939-es józseffalvi tüzesetet követően: „Megmaradt-e egy láncszem is az új Józseffalva számára, ami összekötő kapocs lehet³⁶⁷ (...) megint földbe vájt kunyhókba töltsenek egy telet magyarjaink, mint őseink 150 évvel ezelőtt? (...) Józseffalva felépítésében legyünk nagylelkűek, mint Enzenberg kormányzó, érdeklődők, mint Hadik András gróf, fáradhatatlanok, mint Mártonffi Mór és törhetetlenek, mint József császár kemény 150 éves láncszemei.”³⁶⁸ Sántha Alajos a megjelent újságcikkeinek zömét később beépítette a *Bukovinai magyarok* című könyvébe is.

1939-ben részt vett a Kristóf György professzor hatvanadik születésnapjára készült emlékkönyv szerkesztésében, az ünnepelt többi tanítványával (Jancsó Elemér, Nagy Géza, Pellion Ervin, Reischel Artúr, Szabó T. Attila) együtt. A *Magyar irodalomtörténet 1939*³⁶⁹ címet viselő kötetben 23 magyar szakot végzett fiatal³⁷⁰ írása jelent meg az irodalom, a nyelvészet, a művészettörténet és az esztétika tárgyköréből. A szerkesztők és szerzők „szaktudományuk rendszeres és állandó művelése végett” igyekeztek munkacsoportot alkotni, éppen Kristóf György javaslatára évkönyv-sorozatnak szánták azt. A második kötet megjelenésére már nem került sor.

1942-ben jelent meg Sántha Alajos már említett, nagyívű összefoglaló munkája, *Bukovinai magyarok* címmel, amelyet 2009-ben Rudolf László a család támogatásával hasonló kiadásban adott közzé. Ezt követően pedagógusi pályája során önállóan nem publikált, mondván, *könyvet írni akkor érdemes és lehet, amikor abba nem szól bele senki.*³⁷¹ Nyugdíjazása után, 1998-ban jelentette meg bátyjának, Sántha Pálnak korábban a *Kanadai Magyar Újságban* közölt úti beszámolóját,³⁷² *Húszezer mérföld a Csendes-Óceánon*³⁷³ címmel.

³⁶⁶ Sántha 1939c: 77.

³⁶⁷ Ti. az anyaország és a bukovinai magyar falvak között.

³⁶⁸ Sántha 1939b: 4. A szerző azt a történetet ismerteti, miszerint 1786-ban II. József Józseffalvára látogatott, s az ekkor még földkunyhókban élő lakóknak jószágot, szerszámokat ajándékozott. Ez utóbbiakból emlékül több család is megőrzött darabokat, láncszemeket, amelyből Sántha Alajos is kapott a gyűjtőútjai során.

³⁶⁹ Jancsó – Nagy – Pellion – Reischel – Sántha. – Szabó T. (szerk.) 1939.

³⁷⁰ A kötet a következő szerzők tanulmányait tartalmazza: Antal Péter, Balogh László, Blédy Géza, Debreczy Sándor, Györfő Jenő, Hegyi Endre, Jancsó Elemér, Kristóf Sarolta, Makkai Ernő, Makkai László, Márton Gyula, Mikó Gábor, Miszti László, Nagy Géza, Orbán László, Pellion Ervin, Pogány Albert, Reischel Artúr, Sántha Alajos, Szabó T. Attila, Veégh Sándor, Vita Zsigmond, Vörös István.

³⁷¹ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

³⁷² Sántha Pál 1937-ben képviselte Magyarországot a fülöp-szigeteki, manilai Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson, ekkor járt a Kanári-szigeteken, Kínában és Japánban is.

³⁷³ Sántha 1998.

A Bukovinai magyarok

Sántha Alajos *Bukovinai magyarok* című könyve 1942-ben jelent meg Kolozsváron, ennek előzménye a *Csikországtól Bácskáig. A bukovinai magyarság életrajza* című, kéziratban maradt munkája volt.³⁷⁴ Az írás motivációját és aktualitását egyértelműen az 1941-es bácskai telepítése adta, elsősorban az egykori falvak népének szánta azt, másodsorban az akadémikus olvasóközönségnek. „Azokról a magyarokról szól ez a könyv, akik az elmúlt esztendőben hazatértek és ebben az évben van hazaérkezésüknek és bácskai letelepítésüknek első évfordulója. (...) Elsősorban a bukovinai magyar falvak népére gondoltam: olyan könyvet adni e nép kezébe, amelyből saját multját megismeri. Azután azokra gondoltam, akik a mai napig nem tudják, hogy Bukovina az nem Moldva, és hogy a bukovinai magyarságnak teljesen különálló, minden más magyar népcsalád történetétől elütő saját története van”. Létrejött (vagyis a közös múlt felvállalása és rögzítése, amely által az bármikor előhívhatóvá válik) ily módon az idő tudatosításához és a *korszak, korszakhatár* fogalmihoz is köthető.³⁷⁵ Történelmet írni kulturális viselkedés, a horizont szétesése³⁷⁶ pedig éppen a történelmi érzékenység erősödésével jár együtt. Az írás ezeket a korábbi viszonyokat és életvilágot rögzíti.

A könyv első kiadását Szöts Lajos kolozsvári nyomdász segítette: *Kolozsvárt megismerkedtem egy könyvnyomdással, Szöts Lajossal, és ez, ő sokat segített nekem, az ő segítségével is meg tudtam jelentetni a könyvet. Tulajdonképpen ez nem sok példányban jelent meg, mert elég drága vót a nyomdaköltség, ezer példányban jelent meg és akkor jött a háború a maga következményeivel, és annak a kevés könyvnek is egy része eltűnt. De az egyetemi könyvtárak ugye, tudományos intézetek ugye, ezek megőrizték a könyvet. (...) Kevesen jutottak a könyvhöz és azok, igazi kritikát nem tudtak mondani. Azok, akik hozzájutottak, elrejtették, féltve őrizték, de különben ők nem, nehezen gyakoroltak [kritikát].³⁷⁷ A megjelenést követően a terjesztés feladatait a Minerva vette át.*

Sántha Alajos írásában 1764-től a bácskai telepítésig követi nyomon a bukovinai székelyek történetét, 19 fejezeten keresztül. A témához való viszonyulásával kapcsolatosan beszédesek lehetnek ezek címei, így például *Csikország siralma; Bujdosás a halál völgyéből; Etelközi pihenő; Jobbágysorsban, keserű kenyéren; A pusztító kolera; Szükségben; A Szent*

³⁷⁴ Mikecs 198: 133.

³⁷⁵ A *korszak, korszaktudat* fogalmát Fernand Braudel nyomán használom, aki elkülöníti a társadalomtörténeti folyamatokban a *longue durée*-t, a *konjunktúrák idejét* és a *rövid időtartamot* (az események ideje), ismert tenger-metaforájával világítja meg a léptékek egymáshoz való viszonyát (Braudel 1972: 988–1012).

³⁷⁶ Herman Bausinger szerint ez „az egyszerű nép számára azt a horizontot jelentette, amelyen belül (...) lehetséges volt a valódi megismerés és a közösségi élet.” Bausinger 1995: 95.

³⁷⁷ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

*László Társulat örökődése; A világháború sodrában;*³⁷⁸ *Józseffelva az égő áldozat.* Ezekből, és a mögöttük álló tartalomtól az a gyakran hangsúlyozott Bukovina-kép olvasható ki, amelynek jellemző történetei a tragikus sors, az áldozati szerep, olykor Jézus szenvedéstörténetéhez hasonlított történelem. Írásának elsődleges forrásait a kolozsvári és a csernovitzi egyetemek könyvtáraiban találta meg. Nagy mértékben hatottak rá Teleki Domokos,³⁷⁹ Balló István,³⁸⁰ Szádeczky Lajos³⁸¹ és Oberding József György³⁸² írásai, valamint jól ismerte és használta az ide vonatkozó német nyelvű szakirodalmat, így például Johann Polek³⁸³ vagy Ferdinand Zieglauer³⁸⁴ munkáit. A szakirodalmi tájékozódás mellett igyekezett idősebb embereket is megkérdezni mind az öt bukovinai székely faluból: *Persze, én sok öreg emberrel beszéltem, amiből lehetett, hát a szájhagyományt összeszedtem.*³⁸⁵ Ugyancsak felhasználta a plébániák anyakönyveinek adatait, és közölt néhány, általa elérhető kéziratot, például László István³⁸⁶ minden füzetébe vezetett, gyermekkorára vonatkozó feljegyzéseit, Barabás Lázár levelét az 1941-es telepítésről egykori szomszédjának, Sántha Menyhártnak, valamint Gáspár Simon Antal³⁸⁷ feljegyzéseit. Gáspár Simon Antalt Sántha Alajos is biztatta a naplóírásra, ehhez a papírt is biztosította számára: *Gáspár Simon Antal, azzal én baráti kapcsolatban voltam, és én, én biztattam fel, hogy vezessen naplót. Még Bukovinába, persze. Bukovinába megkezdte ő azt, és aztán rendszeresen vezette is és sok minden olyan dolgot tudott, amit én nem tudtam. (...) Antal bá egy nagyra becsült ember volt és szívesen írt, csinált, amit csinált. (...) Na most az én módszerem az volt ugye, hogy a legöregebb emberekkel találkozhassem és a legöregebbek közül szerezzek információt. Ez mondjuk részben sikerült is, az én információim azok hiteles,*

³⁷⁸ *A világháború sodrában* bátyja, Sántha Pál írása, amelyet budapesti működése során a Julián Egyesület Naptárának írt, a cikk azonban nem jelent meg. Sántha P. 1942: 100.

³⁷⁹ Teleki 1877.

³⁸⁰ Balló 1906.

³⁸¹ Szádeczky 1880., 1908.

³⁸² Oberding 1939.

³⁸³ Polek 1891., 1895., 1904.

³⁸⁴ Zieglauer 1893.

³⁸⁵ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

³⁸⁶ László István (Istensegíts/Űibeni, 1847 – Istensegíts/Űibeni, 1914) pap, az istensegísi templom felépítője. Benedek Elek *litteratus embernek* nevezte.

³⁸⁷ Gáspár Simon Antalt (Istensegíts/Űibeni, 1895 – Halásztelek, 1987) búcsús énekvezető, néprajzi gyűjtő, 1963-tól a Népművészet Mestere. Az 1950-es évektől rendszeresen küldte pályamunkáit a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázataira. Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts címmel Forrai Ibolya gondozásában faksimile kiadásban jelent meg feljegyzéseinek egy része (Gáspár 1986.), népzenei tudásával Domokos Pál Péter részletesen foglalkozott. Gáspár Simon Antal és Domokos Pál Péter az 1940-es évek végén kerültek egymással kapcsolatba, amikor ő 1949-1950-ben Baranya megyében, Szárászpusztán élt. Gáspár Simon Antal még Istensegítségben lemásolta és megtanulta a Cationale Catholicum, vagyis az 1676-ban a ferenc szerzetes, Kájoni János által összeállított évek-könyvet, a Kancionálét. Énekes tudása jelentős részét ezek tették ki, ugyanakkor bővítette is azt. Domokos Pál Péter nagy mennyiségű folklorizált Cationale-éneket gyűjtött tőle. Ld. bővebben Domokos 1979: 141–142.; Domokos 2001.

*megbízható információk.*³⁸⁸ Ugyanakkor a későbbiekben Gáspár Simon Antal is felhasználta Sántha Alajos írását: „Az a részt a könyvben, hogy Buccov az oláhokat be szervezi határ örnek a Sántha Alajos könyvéből irtam ki a menekülésig. Ugyancsak a Sántha Alajos könyvéből irtam a Madéfalva kára, és az emlékművön levő írást is. És a többit az öregektől hallottam. (...) Megy a gőzös Pancsovára Sántha Jordánné sz. Antalfi Máriától hallottam.”³⁸⁹ A populáris írásbeliség forrásainak, fontosságuk felismerése mellett a népi kultúra számos más területéhez kapcsolódóan is közöl példákat vagy szolgál adalékokkal, így például halottbúcsúztatókat, imákat, igaz történeteket, történeti mondákat, a szekerességre vonatkozó információkat, bukovinai helyneveket, ragadványneveket, a népi építészetre vonatkozó adatokat.

A *Bukovinai magyarok* fogadtatása és későbbi kutatástörténeti hatása ambivalens, amelyről a szerző a következőképp foglalt állást: *Természetes dolog az, hogy az ember valamilyen félét csinál, akkor, ha másodszor csinálná, akkor másképpen csinálná és jobban csinálná. Hát úgy értem másképpen, hogy a tudományos szempontból erősebb vizsgálatnak tenném ki és úgy, hogy megtámadhatatlan legyen. Úgy, hogy minden mondatommal, hogy úgy mondjam, olyan legyen, hogy le lehessen írni bármikor eztet, ez ugye, ez csak részben sikerült. De ugye a legjobb kritikus az idő és az idő mindig megmutatja, mi volt jó, mi volt nem jó, hogyan kellett volna. De ezzel nem törődöm, ezzel foglalkozzanak az utódok, akik értenek hozzá.*³⁹⁰ A megjelenést követően néhány rövidebb könyvismertető mellett³⁹¹ a legerősebb, szakmailag is megalapozott, meglehetősen elmarasztaló véleményt Mikecs László fogalmazta meg 1943-ban.³⁹² Bírálataból kiderül, hogy egy évvel azelőtt, 1942-ben egy kolozsvári kiadó küldte el számára a *Csikországtól Bácskáig. A bukovinai magyarság életrajza* című írást, hogy véleményezze azt. Ő maga ekkor nem ismerte a szerzőt, így nem tudott bukovinai származásáról sem, a kéziratból mindössze annyi derült ki számára, hogy bizonyára hosszabb időt töltött a területen. Számára az sem volt egyértelmű, hogy Sántha Alajos „jó anyagokat” gyűjtött-e. Súlyos vétségként rója fel, hogy ha már eljutott Bukovinába, nem járt utána több, véleménye szerint a népi kultúra szempontjából fontosabb kérdésnek, például a dülőneveknek, a családneveknek, a meséknek, a nótáknak, a szokásoknak, az építészetnek, az étkezésnek, a gazdálkodásnak, a társadalmi különbségeknek, a környező népek megítélésének, valamint nem nézte át az egyházi anyakönyveket sem. Ehelyett válogatás nélkül közöl adatokat: „Le-

³⁸⁸ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

³⁸⁹ NME A 13991. 112.1

³⁹⁰ Sántha Alajos 2011. 09. 19.

³⁹¹ Például Veress Ernő tollából, bár a szerző is megjegyzi, hogy „itt-ott meleg lírai hang csap ki a sorok közül. Nem csoda, a könyv írója maga is bukovinai székely”. Veres 1943: 134.

³⁹² Mikecs 1943: 133-137.

közölte pl. az utóbbi 20 év bukovinai papjainak és tanítóinak a nevét s érdemeit. (Kár, hogy a fényképeiket nem, mert így már igazán nem térhettek volna ki az elől, hogy a tervezett mű egy díszkötéses példányát ne vették volna meg félfizetésükért egy vigéctől a Bácskában.) Le akarta nyomtatni vagy két-három bukovinai ember teljesen érdektelen, nyilvánosság elé nem kíváncsozó írásos feljegyzéseit, csupán azért, mert bukovinai eredetűek.³⁹³ Mindez szakszerűtlenségének és módszertelenségének egyenes következménye volt: dilettánsok módjára nem az értékes anyagot használta fel, hanem azt, ami a rendelkezésére állt.³⁹⁴ A fejezetek címeit érzelmesnek, romantikusnak, dilettánsnak tartja (például *Csikország siralma*, *Bujdosás a halál völgyében*, *Etelközi pihenő*), szerinte Sántha Alajos „megrázó eseményeket kutató módszerre”³⁹⁵ szakszerűtlen, tájékozottsága hiányos. Mikecs ezen állításait mind az említett első, mind pedig az akkori véleménye alapján kis részben átdolgozott,³⁹⁶ immár megjelent változatra is érvényesnek tartja. A kiadást követően szerzett tudomást Sántha Alajos bukovinai származásáról is, s ezt tartja a szerző fő indítékának is: „(...) Sántha Alajos egykönyvű magyar. A bukovinaiakról különleges, véletlen helyzete miatt írt könyvet s nem egy lelkében lassan megfogalmazódó látás, terv egyik részletét valósította meg, legyen ez a terv akár a szórványmagyar-ság kutatása, akár egy politikai tétel kialakítása. Ebből következik, hogy munkája nagyobb körültekintés nélkül megírt, tévedésekkel s hibákkal megtűzdelt dilettáns mű. Vele íróvá nem lett. Az írókhoz való viszonya körülbelül olyan, mint a félműveltek viszonya a műveltekhez. (...) több könyvet nem fog írni, mert ezzel elmondott mindent, amire feljogosítva érezte magát.”³⁹⁷

Mikecs László kritikájában a maga (tudományos) nézőpontjából fogalmazott meg érveket Sántha Alajos írása és a kortárs tudományos életbe integrációs törekvései kapcsán. Hasonló jellegzetességeket jóval később Martin Lyons írt le, a meglátásom szerint óvatosan használandó fogalom, a betolakodó (*intrus*) írók fogalma kapcsán a 19. századi angol és francia munkásírók irodalmi kultúráját vizsgáló tanulmányában.³⁹⁸ Emellett Mikecs kritikájában a korára jellemző szemlélet is tetten érhető, melyben a kultúra, a társadalom egyes jelenségei-

³⁹³ László István jegyzetei, Gáspár Simon Antal feljegyzései, Barabás Lázár levele az 1941-es telepítésről egykori szomszédjának, Sántha Menyhártnak.

³⁹⁴ Mikecs 1943: 135.

³⁹⁵ Mikecs 1943: 134.

³⁹⁶ A kritika szerint az első változathoz képest a másodikban Sántha összegyűjtötte a dülőneveket, megváltoztatta a címet, valamit finomította a jobbágyságról megfogalmazottakat.

³⁹⁷ Mikecs 1943: 137.

³⁹⁸ Lyons 2001: 927–943. A terminus használata pejoratív, agresszív jellege miatt az számos kérdést felvet. Különösen igaz ez abból a szempontból, hogy egy közösség történetét feldolgozó és megörökítő, azt a saját nyelvezetükön, számukra leíró, körülük onnan származó szerzőről van szó. Másfelől pedig felveti a ki toladodik be hova és a kutatói szerep, kutatói reflektivitás kérdéseit is.

nek vizsgálata során a világot alakító embert, az egyéni dimenzió vizsgálata kevésbé hangsúlyos (például Gáspár Simon Antal kapcsán megfogalmazott pontokban).

A kortárs Mikecs kritikai észrevételeivel szemben a kötet későbbi recepciójáról elmondható, hogy emocionális, olykor nosztalgikus túlzásaival együtt is az egyik leggyakrabban idézett írás ebben a témában. Bibliográfiáját haszonnal forgatják a népcsoporttal foglalkozó kutatók. Számos forrásra Sántha Alajos hívja fel először a figyelmet, így például Hacquet korábban idézett beszámolójára. Tudománytörténeti szempontból a bukovinai székelyekről szóló kanonizált írások részévé vált; tulajdonképp az egyike a témában született kevés általánosabb, összefoglaló munkáknak.

Fábián Margit Sántha Alajos halálakor közzétett megemlékező írásában a szerző munkásságát követendő példaként hozza fel: „Példát mutatott nekünk, az utána jövő nemzedékeknek (bukovinai székely származású értelmiségieknek), tegyük meg mindent, hogy ennek a kicsi népnek nyoma maradjon. Ha máshol nem, az írásokban, könyvekben, s más adathordozókon. (...) Sántha Alajos életműve irányadó nekünk hűségben, alaposságban, szerénységben.”; továbbá ugyanitt idéz egy korábbi írásából: „Stílusa egyszerű, olvasmányos, mindenki számára érthető, ugyanakkor megfelel a tudományosság követelményeinek is. A könyvben közölt adatok pontosak, megbízhatóak, mindenütt megtaláljuk a megfelelő utalást a forrásokra is. Ezért érthető, hogy az 1950 után a bukovinai székelyekről megjelent írásokban mindenütt megjelölik forrásként Sántha Alajos könyvét. Most ismét megjelent hasonmás kiadásban ez a könyv, aminek feltétlenül ott a helye minden bukovinai székely család, és az irántuk érdeklődők könyvespolcán.”³⁹⁹ Tereptapasztalataim szerint, nyilvánvaló praktikus okok miatt is főként a második, 2009-es kiadás terjedt el a bukovinai székelyek körében. Németh Kálmán, Csupor Tibor, Földi István, Lőrincz Imre vagy Gáspár Simon Antal munkái mellett megtalálható a családok könyvespolcain, mára a saját magukról való tanulás fontos forrásává vált.

Sántha Alajos emlékezete

Bár a *Bukovinai magyarok* széles körben ismert és idézett mű, a szerző életpályája később, és csak részben épült be a bukovinai székelyek emlékezetébe; elsősorban a saját, szűkebb közösségében. Példa erre, hogy Sántha Alajos 2013-as halálakor több internetes fórumon, közösségi oldalon (BSzoSz, bukovinai székelyekhez kapcsolódó Facebook oldalak és csoportok) is megemlékeztek róla, de mind itt, mind pedig a csátaljai temetésén az általa írt, a Sebestyén

³⁹⁹ Fábián é.n.

Ádám-díjasokat bemutató kiadványban közölt életrajza került közlésre.⁴⁰⁰ Fábíán Margit fent idézett nekrológja mellett a dévai László Gergely Pál egy Facebook csoportban közölt megemlékezése jelentett kivételt ez alól: „Egyike volt azon bukovinai magyaroknak, aki ellentétben másokkal nem a nyereségért, hanem fajtájáért dolgozott. Érezte népét, érezte rokonságát és faluját, Istensegítset. Könyve egyedülálló, én mindig úgy szerettem nevezni, mint a bukovinai magyarok bibliája. Mert valós adatok vannak benne, színezés, cifrázás nélkül. Évekkel ezelőtt kérdeztem, mi volt az indítóok könyve megírására? Mert mindig van valami, ami az ember erre rákészteti. Megnéztem, majd azt mondta: mert sok hazugság jelent meg rólunk, bukovinaiakról. Vele vagy nélküle, a misztifikációk Bukovina történelméről most is folynak. De ő már beletörődött ebbe, alkalmá volt sokat elgondolkodni ezen élete utolsó éveiben, magányában. Most azonban találkozott sok cibényivel, akiket emlegetett, szeretett és tisztelt örökké. Isten veled Alajos bácsi, békesség legyen veled!” (2013. 04. 10.).

Ugyancsak beszédes, 2014-ben egy kiszállás alkalmával a helyi közösség megkérdezett, különböző kapcsolati szálakon érintett tagjai nem tudták pontosan megmondani, hol van a sírhelye a csátaljai temetőben. Ekkor szintén László Gergely Pál kezdeményezte a sír felkeresését, rendbetételét; illetve erre biztatta a helyi bukovinai székely közösséget is. A későbbi években ez rögzült, és a Csátalján minden évben megrendezett *Istensegítési búcsú* elnevezésű rendezvény keretein belül látogatták meg a sírt, imádkoznak és röviden megemlékeztek Sántha Alajosról.

Sántha Alajos személye több szempontból is határon áll: egyszerre rendelkezik émikus nézőponttal, de fiatalkorában elhagyta bukovinai szülőfaluját, hogy továbbtanulhasson. Írással, a *Bukovinai magyarokkal* egyszerre szól az egykori bukovinai falvak népéhez és a tudományossághoz is. A kötet születése a népcsoport történetének nagy fordulópontjához, korszakhatárához, 1941-hez köthető. Sántha Alajos az ezt megelőző hosszú időtartamú korszak történeteit fűzi egybe, teszi láthatóvá és bármikor előhívhatóvá könyvében. Írásai napjainkig is meghatározzák az erről a világról alkotott képünket. Tágabb értelemben viszont Sántha Alajos munkája mögött azok a író viszonyulások, látószögek húzódnak meg, amelyekből a kor társadalmi, politikai és szellemi életének szereplői a bukovinai székelyeket, mint homogén népcsoportot vizsgálták vagy éppen elképzelték.

⁴⁰⁰ Szóts 2000.

7. Helyzetkép 1944 után

Bácskában töltött időszak nem pusztán új lakóhelyet jelentett a bukovinai székelyek számára, hanem új gazdasági körülményeket, a korábbi birtokviszonyok részleges kiegyenlítését, a földosztás kapcsán pedig számos belső konfliktus hozott magával. Összesen három évet töltöttek el itt, amikor a közeledő front, a feszült politikai helyzet és a visszatérő szerb telepések miatt menekülniük kellett. 1944 augusztusában, szeptemberében az egyre élénkülő partizántevékenység miatt sejtehető volt a menekülés, de nyíltan nem volt tanácsos beszélni erről, s többen titokban készülődni kezdtek.⁴⁰¹ A M. Kir. Kiűritési Kormánybiztosság 1944. szeptember 17-en kiadott rendeletében kezdeményezte a részleges kiűritést, majd 1944 október 6-án elrendelték a terület teljes kiűritését, amelynek értelmében hat órán belül el kellett hagyni a falvakat. Az egykori bácskai telep lakosságának nagyobb része elindult a megadott útvonalon. Azonban a helyzet kaotikus jellegét mutatja néhány szituáció: például Andrásmezőn október 8-án, vasárnap még búcsút terveztek, s az ünnepi készülődés közepén kapták a hírt; vagy hogy Andrásfelke, Andrásfáza, Istenhozott lakói csak október 16-án indultak el.⁴⁰² Adjisten és Istenes lakosságát nem (vagy nem időben) értesítették. Tóthik Károly telepfelügyelő javaslatára Szabadka felé indultak el, ahol akkor már utcai harcok folytak, így visszairányították őket a falvaikba, illetve partizán csapatok fogságába kerültek. Legtöbbüket a Kishegyes mellett, a szikicsi (szeghegyi) táborban helyezték el, és csak 1945 februárjában utasították ki az országból. A menekülés szimbólumává vált a brutális módon megölt 42 hadikligeti ember története.⁴⁰³ A menekülők számára először Somogy, Zala, Fejér megyékben jelöltek ki gyülekezési területeket. A többségében gyalog, esetleg szekéren érkező családok kétségbeejtő körülmények között éltek, az ideiglenes szállásként szolgáló települések csak részben tudtak segíteni ebben a helyzetben. Végül a Völgységben, a kitelepített német családok helyére telepítették le bukovinai székelyeket.

⁴⁰¹ Vincze 2012: 38.

⁴⁰² Vincze 2012: 39.

⁴⁰³ „De ezek a hadikfalviak verekedős, gyilkos nép voltak, nem félték senkitől. Mikor lenn voltak Délvidéken a szerbekkel ugye összetűztek. (...) Aztán mikor ez a menekülés volt, ezek az emberek mind elmenekültek. De voltak olyan szerbek, mint most Magyarországon is vannak bérelve, akik utánuk mentek kocsikkal, s Szabadkán mind elfogták őket. Összegyűjtöttek 42 embert, az asszonyokat otthagyták a gyermekekkel. S akkor ugye lágerba dolgoztatták, satöbbi. S akkor egyszer ezzel a 42 emberrel megásatták, a szabadkai erdő alatt megásták a nagy gödröt, s akkor s oda belevégezték őket. Érted? Két szerb nő lövögette le őket. A gödörnek a szélén voltak ugye, hátulról lelövégették őket, s úgy bukfenceztek bele a gödörbe. Így vót ez.” L. I. (Istensegíts, 1920 – Baja, 2008), 2007. 10. 12. A hadikligeti férfiak sorsáról ld. bővebben Grynaeus 1998.

A telepítési akció egyik fontos alakja a Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai köréhez tartozó Bodor György volt,⁴⁰⁴ aki 1945 áprilisában Bonyhádról irányította a „székely vármegye” tervének megvalósítását, és eredeti megbízatásától eltérően, ezzel egy időben a térségben élő németység kitelepítését is.⁴⁰⁵ A németek gyakran válogatás nélküli internálása és kitelepítése mind a magyar belpolitikai életben, mind pedig a helyi lakosság körében ellenállást váltott ki. Így Bodort visszarendelték Budapestre, a német kitelepítési ügyeket a Népgondozó Hivatal vette át, a székelyek letelepítése továbbra is a Telepítési Hivatal feladata maradt. Nagyobb részben 28 Tolna és 7 Baranya megyei településen, mintegy 400 bukovinai székely család pedig Baja melletti településeken (Vaskút, Gara, Csátalja) talált új otthonra.⁴⁰⁶

A Bácskában maradt bukovinai székelyek közül többen 1944 októberében csatlakoztak az ún. Petőfi Sándor Népfelszabadító Rohamdandársághoz, vagyis az ún. Petőfi-brigádhoz. Az ottmaradt székelyek a politikai események fényében első számú ellenségek lettek, a bácskai falvakban a partizánok felügyelete mellett dolgoztak, lakóhelyüket nem hagyhatták el. Ebben a helyzetben találkoztak a partizántoborzással Bácskatopolyán, végül 28 istenesi lakos csatlakozott. Merk Zsuzsa kutatásai alapján⁴⁰⁷ az közvonalazódik, hogy a fő indíték a félelem és a létbizonytalanság volt: „Én megmondom, az úgy kezdődött el, hogy azt mondták: aki beáll partizánnak, annak a családját nem bántják.”⁴⁰⁸ Merk Zsuzsa leírja, hogy a székely partizánok részt vettek a Verőce térségében folyó harcokban, felderítő feladatokat láttak el a Dráva mentén, és a 3. ukrán front déli szárnyának biztosításában is szerepet kaptak. Az 1945. január 30-as Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzó felhívására többen át akartak állni a szerveződő magyar hadseregbe, a próbálkozásaik végül két ember kivételével nem volt sikeresek. Így a többség 1945 márciusáig tovább harcolt, s a bolmányi csata után a Petőfi-brigád megszűnt. A harcokat túlélő székely partizánok ekkor indultak el megkeresni a családjaikat, akikről addig csak kevés információt kaptak. A partizán csapatokhoz való csatlakozásuk mögött vélhetően az agitátorok tevékenysége és ígéretei (miszerint csupán rendfenntartó

⁴⁰⁴ Bodor György (1904, Kézdivásárhely – 1976, Budapest): ügyvéd, politikus, a Magyar Radikális Párt főtitkára, majd 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt egyik szervező alakja. 1962-ben „külpolitikai érdekek veszélyeztetése miatt” börtönbe került. Több történeti, néprajzi írása jelent meg 1945-től a Honismeret, az Ethnographia, a Szabad Szó hasábjain.

⁴⁰⁵ Bodor György szerint erre azért volt szükség, hogy a németeket kész helyzet elé állítsák ezzel, és ne legyen lehetőségük a vagyonukat elrejtteni (Zielbauer é.n.: 3.). Az 1975-ös visszaemlékezésében már az egész telepítési akciót, mint a saját ötletét, kezdeményezését mutatja be, ami sok szempontból fenntartással kezelendő (Bodor 1975a; b). Elvétele a telepítés szerencsésebb módjával is lehet találkozni, például Apátvarasd esetében, ahol a kitelepítendő németeket a rátelepítési mód helyett az Erdészcsárda nevű külterületi részre telepítették. Zielbauer é.n.: 11.

⁴⁰⁶ A telepítésekről ld. bővebben Tóth 1987., Tóth 1993.

⁴⁰⁷ Merk 1993.

⁴⁰⁸ Merk 1993: 114.

szerepük lesz) és nem annyira ideológiai okok húzódtak meg, mintsem az, hogy a saját családjukat próbálták a maguk módján és eszközeivel menteni.⁴⁰⁹ Szerepvállalásukból a később, a bukovinai közösségekben is számos konfliktus adódott. Csátaljára kerültek azok is, akik 1944 októberében beálltak a Tito vezette partizán csapatok közé.

A következő évtizedekben a meglevő telepekről történtek kirajzások (például Érd, Szekszárd, Mőzs irányába stb.).

A bukovinai székelyeknek hosszú időn keresztül meg kellett küzdeniük a helyi lakosság, a különböző csoportok együttéléséből fakadó nehézségekkel, illetve a belső feszültségekkel. Ezt elsősorban a telepítés módja váltotta ki, de hozzájárult az is, hogy ebben környezetben a székelység hosszú ideig egyet jelentett a szegénységgel, ilyen módon nem csak a különböző csoportok érdeke, hanem életmódjuk, mentalitásuk is összeütközésbe került. Kotics József írja le – a térbeli elkülönülés mértékét szemléltetve –, hogy Kakasdon például létrejött egy Berlin nevű településrész, ahol a telepítést elkerült németek építkeztek, amikor már erre lehetőségük volt. A bukovinai székelyek és a svábok eltérő értékrendjére, mentalitására további beszédes példákat hoz kapcsolódó tanulmányában.⁴¹⁰ Ugyancsak komoly nehézségeket jelentett, hogy az internálásból hazatérő német családok egykori lakóházai jogilag a székelyeké voltak, s a telepítés időpontjáig egy fedél alatt éltek a családok. A lakóházak, földterületek elosztásában a bukovinai székelyek korábbi vezetői is részt vettek, ami sok esetben a rokonság elégedetlenségét, vádaskodását eredményezte.⁴¹¹ Mindehhez hozzájárult, hogy 1947–1948-ban a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény alapján felvidéki családok érkeztek többek között 15 olyan településre, ahol korábban bukovinai székelyek is éltek már. A kialakult helyzetben a vegyes házasságok és a közös munkaszervezés hozott némi enyhülést.⁴¹²

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az 1944-es események, a telepítések és az azt követő évek folyamatainak részletes, több szempontú, néprajzi feldolgozása néhány rövidebb tanulmányt leszámítva nem történt meg.⁴¹³ Említésre méltó viszont a téma professzionális vagy amatőr filmes eszközökkel történő feldolgozása. Ilyen például Gyarmathy Livia *Együtt-*

⁴⁰⁹ Merk 1993.

⁴¹⁰ Kotics 2001.

⁴¹¹ Zielbauer é.n.: 4. A szerző egy mondatban megjegyzi azt is, hogy a menekülés alatt a bukovinai székely családok és nemzetségek együtt maradtak, de ezt nem támasztja alá, illetve nem tesz különbséget a család és a tágabb nemzetségi szervezet között.

⁴¹² Zielbauer György például 1945 és 1980 közötti házassági és születési anyakönyvi kivonatok alapján (ugyan a nevek hangzása alapján történő önkényes döntése mentén) vizsgálta az asszimilációs folyamatokat. Zielbauer é.n.

⁴¹³ Például Kőhelyi – Merk 1992.; Merk 1995.; Kotics 2001.

élés c. vagy Sára Sándor *Sír az út előttem* című filmje. Mindezek mellett számos alkalommal tapasztaltam, hogy az elmúlt években a helyi közösségek tagjai készítenek amatőr videófelvételeket, olykor interneten talált sablonok alapján videókamerával rögzített interjúkat idős bukovinai székelyekkel vagy svábokkal, melyekben a korszak nagy eseményeire is rákérdeznek,⁴¹⁴ és amely már a helyi szintű feldolgozáshoz, a lokális emlékezethez, történelem domesztikálásához és az örökségesítéshez kapcsolódik.

8. Újra-felfedezés és etnikus megújulás

A bukovinai székelyek beilleszkedésének nehézségei hosszú ideig nem, vagy csak nagyon kis mértékben tették lehetővé a bukovinai hagyományokhoz kötődő nyilvános, a közvetlen környezet által is legitimált önreprezentációs gyakorlatokat. Ahogyan arra Andrásfalvy Bertalan felhívta a figyelmet: „A maradiság és a hagyományörzés ugyanannak a magatartásnak dicsérő vagy elmarasztaló értékelése. A bukovinai székelységgel kapcsolatban mindkét kifejezéssel találkozunk. Az államigazgatás és a társadalmi szervek vezetői gyakran emlegetik a székelyek maradiságát, elmaradottságát, s ez az előítélet közvéleményt is alakított ki, elsősorban a székelyekkel együtt élő más népcsoportok körében, mely nemegyszer adminisztratív intézkedésekben is tükröződik. A néphagyomány szívósságát elsősorban a néprajzkutatók és a népi műveltség értékei iránti lelkesedők dicsérték. Mindkét esetben szubjektív, érzelmi szálakkal át- és átszőtt, az egyik vagy másik mellett való állásfoglalás már nem tartozik a tudomány körébe.”⁴¹⁵

Az 1941-es bácskai, majd hangsúlyosabban 1945 után, a mai Magyarország területére való telepítését követően a bukovinai székelyek kiemelt helyet foglalt el a korszak szociográfiai, néprajzi irodalmában. A fokozódó tudományos érdeklődéssel párhuzamosan az 1960-as évek végétől intenzív és szerteágazó, tudatosabb hagyományápoló tevékenység figyelhető meg körükben. Így például 1971-ben a szekszárdi *Szüreti napok* rendezvény keretben megvalósított népviseleti szépségversenyt a kakasdi székelyek csoportja díjat nyert.⁴¹⁶ Az 1970-es évektől kezdve sorra alakultak a pávakörök, majd az erősödő hagyományörző tevékenység szimbolikus, nyilvános eseménye volt az 1977/78-as *Röpülj páva!* című televíziós vetélkedő, amelyet Csiszér Ambrusné Palkó Margit által vezetett Izményi Székely Népi Együttes nyert

⁴¹⁴ Például Csátalján videókamerával vagy diktafonnal rögzített életútinterjúk és félig strukturált beszélgetések készültek málejkij robotból hazatéréssel, helyi amatőr fotóssal, aki az 1950-es évektől fényképezett a településen, idős bukovinai székelyekkel a telepítésekről, menekülésről stb.

⁴¹⁵ Andrásfalvy 2011: 370.

⁴¹⁶ Szóts é.n.

meg. A csoport több Tolna megyei, bukovinai székelyek lakta település lakóiból alakult, az nem csak az izményiek, hanem az egész népcsoport számára kiemelt jelentőséggel bírt: „Most ország-világ előtt megmutattuk, kik vagyunk! Nem a jöttment csángók, nem az, hogy elfoglaltuk mások helyét, mert ezt nagyon sokszor megkaptuk.”⁴¹⁷ A bácskai menekülést és a lakodalmi szokásokat bemutató győztes produkció a bukovinai székely csoport számára nem pusztán a közönségdíjat és a nagydíjat (valamint az azzal járó Ikarus „pávabuszt”), hanem részben a korabeli kultúrpolitika igenlését jelentette.⁴¹⁸ Legalább annyira fontos, hogy társadalmi nyilvánosságot és szélesebb körű elismertséget biztosított számukra, a közös siker motivációt jelentett számos, ma is működő hagyományörző csoport alakulásához.⁴¹⁹ A *Röpülj páva!* sikere kapcsán két pontot érdemes kiemelni. Egyrészt, hogy a tudományos és közéleti gondolkodás pedig éppen ebben az időszakban kezdett el ismét a bukovinai székelyekre figyelni. Másrészt, paradox módon a jelenség sajátossága, hogy az etnikus megújulás egyik reneszánsza a szocializmus időszakára esett, vagyis éppen akkor váltak a hagyományörzés- és ápolás emi-nens példájává, amikor az aktuális hatalom a mindenki egyforma elvet hangsúlyozta. A korábbi *Röpülj páva!* a 2018. június 23-án Szekszárdon megrendezett Bukovinai Székely Találkozó központi témája volt annak negyven éves évfordulóján. A felkészítésben egykor részt vett Szabadi Mihály Sebestyén Ádám-díjjal való kitüntetése, a még élő egykori fellépők meghívása, a felkészülés és a verseny eseményeinek szóbeli felidézése, az archív televíziós felvételek levetítése révén a hivatalos műsor nagyobb részét ez a tematika tette ki.

Az 1950-es évektől a bukovinai székelyek lakta települések helyi és regionális sajtótermékei viszonylag rendszeres beszámoltak a nemzetiségek, érdekcsoportok közti konfliktusokról vagy arról, hogy később miként törekedtek a békés együttélés képének erősítésére.⁴²⁰

A bukovinai székelyek emlékezetének megszerkesztését és kulturális örökségét vizsgálva kitűnik rendkívül gazdag populáris írásbeliségük. A témát Forrai Ibolya foglalta össze.⁴²¹ A dokumentumok egy része az 1941-es bácskai telepítés előttre datálható (például László Márton halottaskönyvei, Pék Istvánné János Borbála kéziratos füzet, Máté Márton

⁴¹⁷ Csupor 1987: 343.

⁴¹⁸ A csoport felkészítésében jelentős szerepet vállalt, akkor tanítóként Majoson dolgozó Szabadi Mihály hívta fel a figyelmet ezzel kapcsolatban arra is, hogy ma győztes produkciót követően *megyei párttitkár, aki maga is bukovinai székely volt, majdnemhogy titokban hívta össze a őket, hogy köszönetet mondjon; míg a megye például a sárközieteknek, akik ötödikek vagy hatodikak lettek, lakodalmat rendezett.* (2018. 06. 21.)

⁴¹⁹ Megjegyzendő, hogy Földi István szerint a bukovinai székelység kivetkőzése éppen az 1960-as években történt meg, amely tulajdonképpen éppen egybeesett a kultúrpolitikai nyitással.

⁴²⁰ Például a Dunántúli Napló egy 1953-as cikkében már kiemeli, hogy *Egymással testvéri egyetértésben ápolják népi Hagyományait, fejlesztik kultúrájukat a vérméni székelyek és németek* (Sz. n 1953.), további példák Mikósvári 1972. Thiery 1961: 4. (A hivatkozott cikk egy több részes sorozat egy darabja).

⁴²¹ Forrai 1987.

írásai vagy Domokos Ferenc és Farkas János vőfélykönyvei). Jelentősebbek az 1945 után, vagyis a dunántúli letelepedést követően keletkezett írások, amelyek létrejöttében minden bizonnyal nagy szerepet játszott az irányukba tanúsított erősödő néprajzi és közéleti érdeklődés. 1952 után a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázatára is jelentős számú gyűjteményes munka érkezett, amelyek közül többet díjaztak és nyomtatásban is megjelentek, főként az 1970-es 80-as években. Forrai az írások létrejöttét kor/kultúraváltáshoz köti. Kiemeli a könyvíró egyéniségek szerepét, az írásoknak a hagyományok átadásában, hagyományörzésben betöltött jelentőségüket (például Gáspár Simon Antal, Sebestyén Ádám). Az írások létrejöttének külső és belső motivációit említi (például a néprajzi gyűjtések hatását, a lakóhelyváltotatást stb.). Viszont nem sok konkrétum derül ki az írások létrejöttének kontextusairól, a szerző általánosságban az írás mindennapokban betöltött szerepére fókuszál. E tekintetben munkája inkább leíró jellegű, s kevésbé törekszik a finom elemzésre. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívumának munkatársaként jelentős a gyűjtő- és rendszerező tevékenyége, mely a bukovinai székelyek populáris írásbeliségének feltárására, a gyűjtemény gyarapítására irányult. A bukovinai székelyek pedig nemcsak érzékelték/érezkelik a feléjük megnyilvánuló, fokozódó érdeklődést, hanem élénken reagáltak/reagálnak is arra,⁴²² így akarva-akaratlanul az örökségalkotó szerepkörrel azonosulnak.⁴²³ Számos példát ismerünk a bukovinai székelyek történetének émiikus szempontú összefoglalására, gondolok itt Ambrus Vilmos, Gáspár Simon Antal, Sebestyén Ádám vagy Sántha Alajos írásaira. Napjainkban is több visszaemlékezést őriznek a leszármazottak, amelyek gyakran eredetiben vagy másolatban terjednek a családtagok között. Az (élet)történetek (újra)fogalmazása, az autobiografikus írás kulturális habitusként és szociális viselkedési stratégiaként értelmezhető, amely utal egyfajta kor- és kultúraváltásra is.⁴²⁴ Az írások gyakran a személyes élettörténetek, családtörténetek keretein belül teszik láthatóvá a népcsoport történetét, azon belül is elsősorban a 20. század változásaira fókuszálva, ezek később az értékrendszer és a közös múltrol szóló tudás rendszerezőivé, szervezőivé váltak.

Az 1989-től indult útjára hivatalosan az ún. Székely Találkozó, amely deklarált célja a különböző településeken szétszóródott családok találkozása, törekedve a „rég elfeledett rokonságok, műrokonságok felfedezésére, új ismeretségekre. Szinte minden rendezvény kibővül valamely sajátosan a településhez kötődő kiállítással, esetleg tudományos tanácskozással,

⁴²² Ennek szemléletes példája Ambrus Vilmos 1976-ban kelt levele, amelyben részletesen kifejti, hogy kiknek és hogyan kellene megírni bukovinai székelyekről szóló könyvet, s milyen tartami egységekből kell állnia annak (NM EA 24506).

⁴²³ Vö. Stein – Varga 2010.

⁴²⁴ Ld. bővebben Keszeg 2011a.

vagy ismeretterjesztő előadással. Ezen kívül ez az egyetlen alkalom, amikor a hagyományörző csoportjaink mindegyike bemutatkozik. (...) Mint ahogy a január 7-i madéfalvi megemlékezésre is a Székely Emlékparkban, ahol évről évre meghallgatjuk más-más megközelítésből, de ugyanazt a több száz évvel ezelőtti történetet. Ettől érezzük magunkat együvé tartozónak, hogy azonos múlttal rendelkezünk, azonosak a gyökereink, mely itt, ezen a ponton indult. Ugyanígy kellene a széles tömegeket vonzó találkozók, ahol nem csak az együttesi munkában [hagyományörző szervezet – a szerző megjegyzése] tevékenyen részt vevők jelennek meg, hanem mindenki, aki bukovinai székelynek tartja magát. (...) S ez a megszokott forgatókönyv biztosságot is ad nekünk. Százszor látott, hallott produkciók. Az ismerős hanglejtés, ismerős arcok, képek. Mintha otthon lennénk, családjunk körében.”⁴²⁵ A találkozót kezdetben évente, majd két-három évente rendezték meg más és más településen. A kakasdi Sebestyén Ádám Székely Társulat a 2006-os rendezvényeket a lakodalom szokásköre mentén szervezte (bár erre tíz évvel korábban is volt példa az 1998-as teveli találkozó kapcsán). A bukovinai székely lakodalom, mint központ téma a későbbiekben is megmaradt, illetve bizonyos években a Bukovinai Találkozások elnevezésű nemzetközi folklórfesztiválhoz kapcsolódott.

A Budapesten és környékén élő székelyek és dr. Balás Gábor jogtörténész-író kezdeményezésére alakult meg 1988. szeptemberében a Székely Kör, amely a bukovinai székelyek szervezett képviselőjét jelentette; s amely megalakulásának indítékaiban a korábbi évtizedből is ismert féltés, gondviselés dinamikája olvasható ki. „Dr. Balás Gábor kifejtette: a Magyarországra telepített bukovinai székelység többségében még azonos földrajzi környezetben él, így alkalmas a sajátos szokások, a népi kultúra megtartására. Kóka Rozália énekkarát, a völgysegítek jó példáját tekintették követendőnek, Bonyhád múzeumát, a tájházakat, kiállításait, a székely fafaragókat és szövőket, az izményi és kakasdi hagyományörzőket, Sebestyén Ádámot, a majosi író-fafaragó Lőrincz Imrét és Domokos Pál Péter munkásságát emelte ki.”⁴²⁶ Ebből nőtte ki magát 1989-re a Székely Szövetség, amely ernyőszervezetként több, települési hagyományörző csoportot is tömörített (Bátaszéki Hagyományörző Csoport, Csátaljai Székely Népdalkör, Egyházaskozári Csángó Népdalkör, Felsőnáni Székely Asszonykórus, Győrei Hagyományörző Csoport, Izményi Székely Népi Együttes, Kakasdi Hagyományörző Csoport, Lengyeli Hagyományörző Csoport, Sombereki Székely Pávakör, Véméndi Székely Pávakör).⁴²⁷ Ezt követően az egyéni alkotók, előadók, hagyományörző csoportok, érdeklődők száma növekedett, de megjegyzendő, hogy néhány működő, hagyományörző szervezet nem

⁴²⁵ Csibi é. n.

⁴²⁶ Szóts é.n.

⁴²⁷ Szóts é.n.

csatlakozott hozzájuk (például a Csátaljai Diszítóművészeti Szakkör). A Székely Szövetség 2001 óta Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége néven működik tovább, nagyrészt a korábbihoz hasonló tevékenységekkel. A csoportok egy része nem kötődik konkrét hagyományőrző tevékenységekhez (például ének, tánc), ám a tagok részéről közös a bukovinai székely származás, annak számon tartása. A BSzOSz negyvenhat tagszervezetet tart számon, Tolna, Baranya, Bács-Kiskun, Pest megyékben és a határon túli területeken; nyaranta néprajzi gyűjtőtáborokat szerveznek a leszármazott vagy érdeklődő fiatalok számára, amely során a gyűjtik és digitalizálják a családoknál fennmaradt dokumentumokat a bukovinai székelyek múltjára vonatkozóan; különböző rendezvényeket, versenyeket szerveznek (például borverseny, mesemondó, népdaléneklési verseny, néprajzi táborok fiataloknak, továbbképzések felnőttek és hagyományőrző szervezetek vezetőinek számára, disznóvágás, előadások a bonyhádi Székely Házban, bukovinai székelyek búcsúja, székely porta felépítés Kismányokon stb.).

A kétezres években, jellemzően történetükhöz kapcsolódó évfordulók alkalmából (így 2011-ben a bácskai letelepedés 70., 2013-ban a madéfalvi események 250. évfordulója, 2016-ban Németh Kálmán emlékévkapcsán halálának 50. évfordulója kapcsán) került előtérbe történetük egy-egy epizódja. A bukovinai székelyek betlehemes játéka, a csobánolás 2013-ban került fel a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére.⁴²⁸ Az eredetileg házaló, adománygyűjtő dramatikus szokás a bukovinai székelyek szimbólumává is vált: a szállást kereső szent családhoz hasonlóan, kisebb-nagyobb csoportjaik is számos alkalommal hagyták el önként vagy kényszerűségből a szülőföldjüket, hogy újabb vidékeken építsék fel otthonaikat.

2011 tavaszán indult el a Bukovina Kiadó,⁴²⁹ melyről a későbbiekben részletesebben lesz szó. Jelentősek a BSzOSz működéséhez nem vagy kevésbé kötődő, de bukovinai székely kötődésekkel rendelkező autodidakta írók, kutatók tevékenysége.⁴³⁰

Mindezekkel párhuzamosan, részben fenti folyamatokhoz, évfordulókhoz kapcsolódva az elmúlt időszakban a tudományos kutatások kisebb mértékben ugyan, de fókuszálnak a bukovinai székelyekre. Értékes történeti forrásközlést adott közre Foki Ibolya, Solymár Imre és Szóts Zoltán;⁴³¹ utóbbi kutató László Mihály életútját is feldolgozta.⁴³² A magyarországi kutatók számára nehezen hozzáférhető forrásokat dolgozott fel román nyelven a korábban említett

⁴²⁸ Ld. bővebben http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=0_csobanolas

⁴²⁹ www.bukovinakiado.hu

⁴³⁰ Például László 2009.; 2014.

⁴³¹ Foki – Solymár – Szóts 2000.

⁴³² Szóts 2015.

Daniel Hrenciuc.⁴³³ 2013-ban Tóth Mária Orsolya a marosludai Andrásstelep telepítéstörténeté dolgozta fel néprajz szakos szakdolgozatában.⁴³⁴ A bukovinai székelyek történelmével kapcsolatban fontos forrásközlések láttak napvilágot;⁴³⁵ néprajzi vonatkozásban pedig Zsók Béla munkássága,⁴³⁶ Forrai Ibolya szerkesztésében megjelent *Hadikfalva falukönyve* című forrásközlés,⁴³⁷ Mayer János és Mayer István az emlékezet megszerkesztésével kapcsolatos, Csátaljáról hozott esettanulmánya,⁴³⁸ illetve Papp Árpádnak a bácskai éveket kutatástörténeti kontextusba helyező összefoglalója⁴³⁹ jelentősebbek az elmúlt években, évtizedekben született munkák közül.

A 2017-ben meghirdetett I. Belényesy Márta Táncfolklorisztikai Gyűjtőpályázat kiemelt kutatási témája a bukovinai székelyek táncélete.⁴⁴⁰ A vajdasági Kiss Lajos Néprajzi Társaság 2017 nyarán *Hagyomány, identitás, modernizáció* címmel néprajzi terepmunkát szervezett Székelykevéen egyetemi hallgatók számára. A kutatómunka 2018-ban is folytatódik az Újvidéki Egyetemhez tartozó szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar szervezésében Raffai Judit és Fehér Viktor vezetésével. Székelykevéen az al-dunai székelyek és a velük együtt élő bolgárok és szerbek körében végzett jelenkorkutatás a hagyomány, az identitás, a közösség, illetve a lokális csoportok szerepére és a modernizáció jelenségeinek föltárására koncentrálnak inkább a népszokások példáján.⁴⁴¹

A bukovinai székely tematika időről időre előkerül a múzeumi reprezentációk sorában is. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban például 2011-ben *A történelem sodrában. Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon az 1940-es években* címmel nyílt új kiállítás a hidasi lakóházban, amely felvidéki, sváb és bukovinai székely élettörténeteket jelenít meg.⁴⁴² A látogatók interaktív módon, szerepkártyák segítségével, a személyes élményeken keresztül ismerhetik

⁴³³ Hrenciuc 2006.

⁴³⁴ Tóth M. O. 2013.

⁴³⁵ Például Foki – Solymár – Szóts 2000., Szóts 2015.

⁴³⁶ Zsók 2000.

⁴³⁷ Forrai 2006.

⁴³⁸ Mayer J. – Mayer I. 2015.

⁴³⁹ Papp 2016.

⁴⁴⁰ Ld. bővebben <https://tancgyujtopalyazat.wordpress.com/>, letöltés ideje 2018. 05. 12. A pályázat meghirdetői a Magyar Etnokoreológiai Társaság, az MTA BTK Zenetudományi Intézete, az MTA Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoportja és az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke.

⁴⁴¹ Raffai Judit írásbeli közlése.

⁴⁴² A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban a dél-dunántúli tájegységben felállított hidasi ház 1959-es állapotot mutat be, amikor is a svábok által épített házat bukovinai székely család lakja. A svábok a kitelepítéskor csak 20 kg-os csomagokat vihetek magukkal, a székelyek a menekülés miatt egy szekérszékkel tudtak magukkal hozni, így a kiállítási térben keverednek a sváb és székely tárgyak. A fent említett időszak kiállítását Vass Erika rendezte, látványtervét Búzás Miklós készítette. Ld. bővebben <http://skanzen.hu/hu/latogatas/kiallitasok/a-tortenelem-sodraban>, letöltés ideje 2018. 08. 01.

meg azt a helyzetet, amikor el kell hagyniuk az addigi vagy éppen megérkeznek az új otthonukba. A kiállítás része egy vasúti vagon, amely az archív képek mellett egy emlékfalat is tartalmaz, ide az egykori eseményekben érintett látogatók visszaemlékezéit helyezték el. Nagy hangsúlyt fektettek a téma múzeumpedagógiai feldolgozására (például külön foglalkoztató munkafüzet készítésével). 2018. május 26-án pedig Papp Árpád szervezett tudományos tanácskozást Szabadkán *Honosság/hontalanság etnikai és társadalmi változások* címmel, melynek kiemelt témája a bukovinai székelyek voltak. A konferencián több előadás is érintette ezt.⁴⁴³ Mindehhez egy kétnyelvű (magyar, szerb) időszak kiállítás kapcsolódott ugyanitt, szintén Papp Árpád rendezésében *Bukovinai székelyek a Bácskában* címmel. Megjegyzendő, hogy a kiállításban elhelyezésre kerültek a fejezet elején bemutatott fatáblák is, melyeket Székely Albert és a és a józseffalvi fafaragók, Szedlák Lajos vezetésével faragták ki hársfából Bácsjózseffalván (*Székely Szenvedések 14 stációja*). Külön tablót kapott a dobrovoljac tematika, amely a korábbi múzeumi reprezentációkban nem került elő. A bukovinai székelyek más, múzeumi térben történő megjelenítése során jellemzően inkább az egykori tárgykultúra (például tájházak, tájszobák esetében); illetve a svábokkal és a felvidékiekkel történő együttélés kérdése került előtérbe. A kiállításához részletes katalógus készült, továbbá mobil kiállítássá történő átalakítása is tervben van a Bukovinai Székelyek Országos Szövetségével együttműködésben.⁴⁴⁴ Az itt felsorolt munkák, kutatások, kezdeményezések további bemutatása, elemzése túlmutat a dolgozat keretein. Ugyanakkor fontos lenne számba venni, hogy miképp illeszkednek a bukovinai székelyekkel kapcsolatos tudományos munkák sorába.

9. Összegzés

*Jaj, jaj azok a bukovinaiak! De sokat kellett azoknak szenvedni! Szerencsétlen emberek! Azok annyit szenvedtek, azok annyit menekültek, hányódtak. Így volt, na.*⁴⁴⁵ –így kezdte a beszélgetésünket egy nem bukovinai származású idős asszony, a város Andrásstelep nevű városrészén, amint megtudta, hogy mi járatban vagyok, a 2011-es marosludasi kiszállásom alkalmával, ahova egykori bukovinai székely családokat telepítettek. Bár nem számoltam meg, de a valamivel több, mint két órás beszélgetésünk során a szegény *bukovinaiak, mennyit kellett*

⁴⁴³ Például: Németh Ferenc (Ú.E. MTTK Szabadka): Ígérni boldogabb hazát: az örömmámortól a kiábrándulásig. A 135 évvel ezelőtti al-dunai székely telepítésről; Fábrián Margit (Érd): Remények és csalódások földje, Bácska; Fülöp Hajnalka (Néprajzi Múzeum – Budapest): Múlt és jövő között: bukovinai székely viselet és kelengye a Bácskában (1941-1944); Landgraf Ildikó (MTA BTK – Budapest): „...ahova visznek, ott leszek” Bukovinai székely mesék, mondák és igaz történetek a Bácskából; Nagy István (Bátaszék): Bukovinai székelyek Tolnában.

⁴⁴⁴ Papp Árpád szóbeli közlése.

⁴⁴⁵ K. M., 2011. 05. 07.

szenvedjenek kifejezés még számtalanszor elhangzott. A fenti terepmunka-epizód beszédes példája a róluk szóló, gyakran krisztusi szenvedésre rímelő beszédmódnak.

A bukovinai székelyek történetének és vázlatos kutatástörténetének áttekintése kapcsán amellet érvelek, hogy – részben a bukovinai székelyekkel kapcsolatos politikai, társadalmi és tudományos gondolkodás (és gondoskodás), valamint a folklór– és népművészeti mozgalmak hatására – egy olyan homogenizáló beszédmód alakult ki, amelyben sok esetben a bukovinai székelyek egy egyedi, archaikus, letűnőfélben lévő kultúra hordozójává vált, de ezzel együtt megjelent a kultúrávesztés fogalma is. Közelebbről az is látszik, hogy a róluk szóló közös narratíva mentén olyan mellékszálak is kibontakoznak, melyekben sorsuk a nemzet tragikus sorsának és a nemzeti összetartozásnak az egyik szimbólumává válik.

A bukovinai székelyek történetének és részben kutatástörténetének áttekintése során az látható, hogy a közéleti jellegű írások mellett kiemelt jelenősége van az émikus szempontokat képviselő szerzőknek. Tereptapasztalaim is ezt erősítik meg: az általam ismert a bukovinai székely családok, leszármazottak könyvespolcán többnyire Sántha Alajos, Németh Kálmán, Sebestyén Ádám írásai; illetve előbbieket a tudományos munkákban is gyakran idézett szerzők. Beszédes az a tény is, hogy a történetük monografikus igényű összefoglalását émikus szempontú írók tették meg.

VI. A BUKOVINAI SZÉKELYEK ROKONSÁGI RENDSZERÉRŐL

Ahhoz, hogy érthetővé váljanak a bukovinai székely közösségekben napjainkban közvetlen és közvetett módon megfigyelhető örökségesítő gyakorlatok; a családi kapcsolatok ebben elfoglalt szerepe, érdemes számba venni az intenzív kapcsolattartó és -ápoló képességüket, illetve a rokonsági rendszerükről való ismereteket. A bukovinai székelyek esetében kulcsfontosságúnak tűnik a rokonság, mint hálózat és mint kommunikációs rendszer, amely működése és megkopása az itt bemutatottakon kívül további szociálintropológiai összefüggésrendszerekbe is illeszthető.

A nemzetségi rendszerrel, annak működésével számos történész és néprajzkutató foglalkozott. A történészek és a néprajzkutatók egyetértenek abban, hogy a honfoglalás időszakában a nemzetségi – törzsi szerveződés volt jellemző. Egyes történészek a nemzetséget elsősorban a felső rétegekre vonatkoztatják, s annak megkopását jogtörténeti vizsgálatok igazolják. A kutatások szerint a 15. század végére a nemzetségek teljesen felbomlottak. Ehhez képest a néprajzkutatók annak nyomait elsősorban a székelyeknél figyelték meg. Részben az eltérő terminológiából adódóan, „nemzetségen az adatközlők által hol hadnak, hol nemzetségnek, hol családnak vagy familiának, hol pedig rokonságnak nevezett leszármazási csoportot értik, amely a nemzetség tényleges kritériumaival: formális szervezettel, hierarchiával és közös vagyonnal már évszázadok óta nem rendelkezik.”⁴⁴⁶ Ezzel összhangban állnak például Kós Károly kutatásai is, aki az 1940-es években Rákosdon vizsgálta a kérdést. Szerinte az „csupán emléktörödékekben, csökevényes formákban, s alakító társadalmi szerepe régóta nincsen.”⁴⁴⁷ A nemzetségi szervezet megszűnését Rákosdon a 15. századra teszi, ezt követően „a további évszázadokban a nemzetségi szervezet már nem alkotó, termelő jellegű, csupán védekező (...) Nem az a fontos már, hogy a nemzetség a közös munka termelő együttműködésének szervezete legyen, hanem az, hogy a faluközösség vagyonát és tagjainak jogait védelmezze. (...) Végül a tőkés gazdálkodás kibontakozásának különböző eseményei és következményei már a nemzetségi szervezet védekező jogszokás-jellegét is hiábavalóvá teszik (...).”⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Faragó 2000.

⁴⁴⁷ Kós 1948: 250.

⁴⁴⁸ Kós 1948. 250.

Faragó Tamás a magyar rokonsági rendszer vizsgálta során, a változásokat számba véve három nagyobb időszakot különített el: a 16. század elejétől a 18. század közepéig terjedő időszakot (amikor az abszolutista hatalom alatt a társadalom újraszerveződött, és az egyház hatására háttérbe szorultak a korábbi nem keresztény és nem európai kulturális elemek); a 19. század vége – 20. század eleje időszakát (amikor a kapitalizmus, az iparosodás és az urbanizáció következtében ún. népi kultúra és szokásrendszer szekularizálódni kezdett); az 1940-es évek végétől kezdődő időszakot (a fokozott ütemű városiasodás, a társadalom szocialista átszervezése, az iparosítás következményeképp).⁴⁴⁹ Nagyon általánosan fogalmazva az látszik, hogy a rokonság mint szervező erő veszített jelentőségéből, illetve a rokoni kapcsolatok egy részének helyére más típusú (bürokratikus, adminisztratív stb.) kapcsolatok kerültek. Mindezzel összhangban a bukovinai székelyek kapcsán egy olyan, valamikor működő rendszerként tekintek arra, amely a különböző telepítések, lakóhely-változtatások és általában a modernizáció miatt megkopott, háttérbe szorult. Ugyanakkor bizonyos, részben az örökségésítéshez, részben a traumatikus tapasztalatok következményeihez kapcsolódó (ellen)folyamatok valamilyen módon az előtérben tartják a rokonság kérdését.

A bukovinai székelyek családról, rokonságról alkotott elképzeléseinek vizsgálata során azok egyéni értelmezéseire, kulturális szerepére koncentráltam. Ez kapcsolódik az új szociálintropológiai rokonságkutatás azon vonulatához, mely szerint a rokonság jelentéskörét egy-egy közösség a maga számára építi fel, s a kulturális szerepének feltárására érdemes fókuszálni.⁴⁵⁰ David Schneider gondolatmenetére építve (miszerint a létezik-e olyan jelenségkör, amely rokonságként értelmezhető) Marshall Sahlins amellet érvel, hogy a rokonság kulturális, és nem biológiai leszármazáson alapul.⁴⁵¹ Pontosabban, Sahlins szerint a rokonságot nem csak a (biológiai) leszármazás mentén lehet értelmezni; s ehelyett más, közös jellemzőt keres a különféle társadalmak, közösségek rokonsági rendszerében. Minimalista definíciója szerint a rokonság a „kölcönös létezés”⁴⁵² (*mutuality of being*) képessége, vagyis hogy az

⁴⁴⁹ Faragó 2000.

⁴⁵⁰ Schneider 1984.

⁴⁵¹ Sahlins 2013.

⁴⁵² „Mutuality of being applies as well to the constitution of kinship by social construction as by procreation, even as it accounts for 'the mysterious effectiveness of relationality,' as Eduardo Viveiros de Castro put it, how it is that relatives emotionally and symbolically live each other's lives and die each other's deaths. (...) I argue that 'mutuality of being' will cover the variety of ethnographically documented ways that kinship is locally constituted, whether by procreation, social construction, or some combination of these.” Sahlins 2013: o.n. (Preface); 2. Sahlins elméletét többek között Tomasello pszichológiai meglátásaira alapozza, aki megosztott intencionalitásnak nevezi azt a képességet, amikor az ember azt éli meg, hogy képes megosztani magát másokkal és a másik létezése része az övének. Sahlins 2013: 37.

ember egy közösség részeként képes magára tekinteni, melyet a különféle társadalmak különféle módokon szabályoznak.

Jelen fejezetben először a szakirodalom alapján összegzem a bukovinai székelyek rokonsági intézményéről való ismereteket Ezt követően nagyobb részben a populáris írásbeliség forrásaira, kisebb részben megfigyelések, interjúk anyagai alapján mutatok példákat annak működésére, szerepére vonatkozóan.

1. Kutatási előzmények

Hosszú időn keresztül a néprajzi, szociálintropológiai kutatások központi témája volt az egyes csoportoknál megfigyelhető rokonsági rendszerek működése, annak összetettsége, hiszen az az adott közösség egyik fontos kulturális, gazdasági vagy akár hatalmi társadalmi intézménye, amely stabilitást biztosíthat és jelentős csoportképzési aspektusokkal bír. Írásom egyik csomópontja a (rokoni) kapcsolatok tematikája körül szerveződik. A családi gyűjteményekben látható vált, *összegyűjtött* rokonság; valamint a kortárs gyakorlatokban hangsúlyos családfakészítés, családtalálkozók és a családi szálakkal (múlttal) való foglalkozás a bukovinai székelyek etnikus identitásának fontos része. Tudomány- és kutatástörténeti vonatkozásban láthattuk, hogy a bukovinai székelyek néprajza hullámszerűen ugyan, de kiemelt helyet foglalt el a magyar etnográfiai kutatások palettáján, számos részterülete feldolgozott. A tanulmányok sorra hangsúlyozzák a csoport különállóság-tudatát, illetve a nemzetségi szerveződést és az erős családi kötelékeket. Az 1945 után gyakori volt szembeállításuk a svábsággal (*nem az egyke, hanem a tizenegyke a jellemző*).⁴⁵³ Ezek ellenére, néhány kivételtől eltekintve nem születtek összefoglaló munkák a témáról: Belényesy Márta táncfolklorisztikai összefoglalója⁴⁵⁴ sok értékes szemponttal és adalékkal szolgál, ezen túl Fél Edit vonatkozó tanulmánya⁴⁵⁵ az egyetlen önálló összefoglaló a bukovinai székelyek rokonsági rendszeréről.

Belényesy Márta szerint a körükben megfigyelhető nagyfokú konzervativizmus és tradicionálizmus gyökerei a feudalizmus korában keresendők, ide értve az erős közösségi életet, a rokoni és tágabb etnikus kapcsolatok számon tartását, ápolását, intenzitását. A nemzetségi rendszer hosszas fennmaradása a székelységnek a feudális viszonyok megszilárdulása ellen folytatott küzdelméhez köthető. Ennek következtében fenn tudott maradni egy olyan réteg, amely a korábbi nemzetségi szabadságjogok (és/vagy az ehhez kapcsolódó öntudat) birtokosa

⁴⁵³ Ld. például Andrásfalvy 2011.; Belényesy 1958., Forrai 1987.; Schell 2004.

⁴⁵⁴ Belényesy 1958.

⁴⁵⁵ Fél 1958.

volt bizonyos mértékben; s ez a rányomta bélyegét a (későbbi) társadalmi rétegződésükre is.⁴⁵⁶ Emellett fontos megjegyezni azt is, hogy az 1764-es események és az e körüli telepítések ismeretében a nemzetségek, családok a korábbihoz képest vélhetőleg már szétszakított állapotban kerültek Bukovinába. Belényesy Márta szerint számos változás, kulturális kölcsönhatás érte a bukovinai székelyeket, közösségi magatartásukra még a mai Magyarországra települve is jellemző volt a rokoni kötelékek számon tartása, amelyben a korábbi kiváltságos állapot és a nemzetségi szervezet nyomai érhetőek tetten: „Nemzetségi szervezetük az erős rokonsági kötelék szerint való összetartozás formájában maradt fenn, ennek a magatartásnak a szellemére vall, hogy a nemzetség szegény és gazdag tagjai később is jó viszonyban maradtak egymással.”⁴⁵⁷ Belényesy kiemeli a székelyföldi székelységgel való kapcsolattartásukat a bukovinai időszak alatt (ellentétben azzal, hogy például a moldvaiakkal kapcsolatban jellemzően tagadták ezt), amelyet részben a magyarországi nemzetépítő törekvésekkel, részben pedig az 1920-as évekről erősödő román nacionalizmusra adott válaszként magyaráz.⁴⁵⁸

A nemzetségbe való szerveződést, annak a magyar nyelvterületen fennmaradt nyomait a kétyi, egykori hadikfalvi családoktól történő gyűjtése során Fél Edit hangsúlyozta, szerinte a rendszer többé-kevésbé egészen 1941-ig fennmaradt.⁴⁵⁹ Nem merev kategóriaként tekint a nemzetségre, hanem aszerint változónak, alakulónak tartja, hogy a helyi társadalomnak mennyiben van szüksége rá. Egy nemzetségbe az egy apától valók és az ő leszármazottaik tartoznak, ilyen módon ez nem teljesen szinonim a rokonsággal – bár Fél Edit is kiemelte, hogy

⁴⁵⁶ Belényesy 1958: 11–12.; 38. Fazekas Tiborc a bukovinai székely családnevek vizsgálata során megállapította, hogy a 18. századi telepítések is a rokonsági-közösségi kapcsolatrendszer figyelembe vételével történtek. Minden bukovinai településre más-más családnevek jellemzők, például: Istensegíts – Antal, Kis, Nagy, Fazakas, János, László, Lovász, Szabó, Szócs; Fogadisten – Pap, Katona, Bács, Mészáros; Hadikfalva – Pál, Keresztes, Bíró, Nagy, Ambrus, Bencze, Erős, Kerekes, Kovács, Szócs, Csibi, Szakács; Andrásfalva – Biszak, Buta, Györfi, Varga; Józseffalva – Borbát, Péter, Kovács, Várda, Székely, Kismódi, Kató, Mezei. (Fazekas é.n.)

Tereptapasztalataim alapján ez a tudás a mai napig is él az emlékezetben, számos alkalommal tapasztaltam a családnevek és az egykori bukovinai települések összekapcsolását. Pl. *Te Biszak vagy? Akkor Aandrásfalvi vagy! vagy a Csibik, azok hadikiak!, A Lovászok cibényiek!*

⁴⁵⁷ Belényesy 1958: 38.

⁴⁵⁸ Belényesy 1958: 39.

⁴⁵⁹ „A vázlatosan gyűjtött és közölt adatok összefoglalásaként megállapítható, hogy a vizsgált népcsoportnál az 1941-es évig, de talán tovább is valóban megvolt a nemzetségi szervezet. A nemzetség vérségi kapcsolaton épülő, fiágon számontartott intézmény, mely a ’törzs’-ek, ’vén’-ek = nemzetségfők irányítása alatt állt. A nemzetségek és a község vezetői lehetőség ugyanazok, sőt a nemzetségek között fennálló prestige-sorozat a község vezetésében is kifejezésre jutott. A nemzetségek nem különülnek el a község többi lakosától, sőt érdekcsoportokat gyűjtenek maguk köré, kevésbé tekintélyes nemzetekből és nemzetbe nem tartozó szegényebbekből, akik az ő lokális csoportjukba tartoznak s a maguk erejét azokéval növelve igyekeznek a község életében minél jelentősebb szerepet vinni.” (Fél 1958: 10–11.) Mindemellett Fél Edit megjegyzi azt is, hogy Kétyen többen nemzetségek, míg mások családok alapján tartják számon egymást, utóbbiak olyanok, akik idegen származásúak és Bukovinában szegényebb sorban maradtak. Fél 1958: 3.

kettő közti pontos különbséget adatközlői nem tudták megmondani.⁴⁶⁰ Szerinte a nemzetség társadalmi-gazdasági egyensúlyi helyzetet teremtett. Kései fennmaradását a különleges történelmi helyzetükkel magyarázta: „Az idegen környezetbe került társadalom fennmaradása érdekében visszanyúlhat már háttérbe merült hagyományaihoz, ha a körülmények úgy kívánják.”⁴⁶¹

A nemzetségek között tekintélyi sorrend volt érvényben, jellemzően a községi előljárók is közülük kerültek ki.⁴⁶² A nemzetségeket azok legidősebb tagjai képviselték, akik a szűkebb hatáskörű közigazgatás mellett a bírói funkciókat is betöltötték, ők jártak el a csoportjuk nevében nehezebb vagy fontosabb ügyek esetén (például lovat vásárolni, „törvénybe mentek” a fiatalabbak helyett, de az újszülötteket is minden esetben megmutatták nekik stb.).⁴⁶³ A nagyobb, erősebb nemzetségi csoportokhoz a kisebb, szegényebb csoportok is csatlakoztak például a tanácskozások alkalmával, ami már nem vérségi, hanem gazdasági érdekek mentén szerveződött. A nemzetségek jelenlétére és térbeli elhelyezkedésükre utal több bukovinai településrész elnevezése is, így például Hadikfalván a Bírók, Csobotok utcája, Csobot kápolna stb. Fél Edit gyűjtései alapján tudjuk, hogy a nemzetségtudat megmutatkozott például egymás kölcsönös támogatásában (akár az ünnepek, a gyász során, akár a közös munkaszervezésben vagy a vérbosszú elvén működő verekedésekben⁴⁶⁴). A temetkezés rendjében vagy a templomi ülésrendben már nem találta nyomát ennek.⁴⁶⁵

A nemzetségek családokra tagolódtak, amelynek az apa az anya és a gyerekek, esetenként az idős rokonok, nagy- vagy dédszülők tartoznak ide; de az elköltözött, megházasodott gyermekek már nem. Fél Edit szerint ez bizonyos helyzetekben nagycsaláddá alakult, ha például egy már megházasodott fiúgyermek – saját ház, telek híján – feleségével ideiglenesen a szülőkhöz költözött, de a kategória használata más csoportokhoz képest kevésbé hangsúlyos.⁴⁶⁶ A rokoni kapcsolatokat pontosan számon tartották, hosszú időn keresztül hetedízigen,

⁴⁶⁰ „Ha a gyűjtő azt kérdezi, hogy mi a nemzetség, azt felelik, hogy a rokonság. Ha azonban azt kérdezi, hogy kik tartoznak a nemzetségbe, a felelet úgy szól, hogy az 'egy apától valók'. Az 'egy apa' az Erdélyből kiszármazott őst, a 'törzset' jelenti s a nemzetséget a tőle fiágon leszármazottak alkotják. Van azután a nemzetségnek egy lazább, tágabb jelentése is, amibe beletartoznak az ősapa esetleges fiútestvéreinek fiúágon való leszármazói is. A nemzetség külső ismertetője a közös vezetéknev (...)” Fél 1958: 3–4.

⁴⁶¹ Fél 1958: 13.

⁴⁶² Fél Edit leírja, hogy Hadikfalván például a községi bíróságot is megszerezték. Fél 1958: 5.

⁴⁶³ Fél 1958: 5.

⁴⁶⁴ Ennek kapcsán Fél Edit megemlíti egy 1930-as évek elején történt szerelmi ügyből bekövetkezett gyilkosságot, ahol a tettes személye nem derült ki hivatalosan, mert mind az ő, mind a lány családja jobban látta így, de ő maga inkább kivándorolt Amerikába attól félve, hogy az eset kitudódik és bosszút állnak rajta vagy a családján. Fél 1958: 6.

⁴⁶⁵ Fél 1958: 6.

⁴⁶⁶ Fél 1958: 8.; 12.

majd ötödik, később harmadik fokig történt; amely a vérfertőzés elkerülésével és az exogám házasságok fenntartásával is összefüggött.⁴⁶⁷ Fél Edit a rokonság hangsúlyos szerepe mellett felhívja a figyelmet a műrokoni és a baráti kapcsolatok jelentőségére is. Például a fiatalok, miután az iskolát kijárták, egy, akár más nemzetségből származó, számukra kedves, azonos nemű barátukkal testvérfogadást köthettek. Erre általában Nagyboldogasszony másnapján (augusztus 16.) került sor, amikor az egyik megszólítja a másikat azzal, hogy legyenek testvérek. A testvérfogadáskor mindössze ők ketten vannak jelen, és tűszúrással egymás középső ujjából vért fakasztottak, ezt követően nyilvánosan is testvérnek szólították egymást.⁴⁶⁸ Említést tesz arról, hogy mind a nemzetségek, mind pedig a családok számos olyan feladatkörrel és funkcióval bírtak, amelyek a közösségen belüli összetartozást, a sajátos mi-tudatot erősítették. Azokban a családokban, ahol nem született fiúgyermek, az egyik leány férje adta fel a saját nemzetségét, s ilyen módon nem szakadt meg az öröklési rend. Hosszú időn keresztül hangsúlyos volt a vőség és a levirátus is, de ismert volt a testvérpárok házasságát és gyermektelen családokban az örökbefogadást is.⁴⁶⁹

Az 1941-es telepítés során a faluközösségeket szétszakították. Tudjuk, hogy a családokat, nemzetségeket igyekeztek egy telepre vagy egymáshoz közel telepíteni, ez azonban földrajzilag, területileg és gazdaságszervezésben is jelentősen eltért a bukovinai viszonyoktól – ennek következtében (is) fellazultak ezen kötelékek és intézmények, majd 1944 után még inkább szétszakadni látszódtak. A telepítési sajátosság önmagában nem magyarázza teljes mértékben a nemzetségi szerkezet meglazulását, de a következményeivel együtt (például a korábban a mindennapi élet vagy a munkaszervezés rendjének változása, a más csoportokkal történő intenzívebb interakciók stb.) jelentősen hozzájárulhatott ahhoz. A nemzetségi szerkezet nyomai, az emlékezetkultúrában betöltött szerepe azonban később is fellelhető. Fél Edit szerint „A nemzetség legöregebb élő férfitagja – akit mi nemzetségfőnek fogunk a következőkben nevezni – tartja számon felmenőit az első bukovinai kivándorlótól kezdve (minden nemzetségfő, akivel beszélgettünk, könnyen és szívesen sorolta fel ’törzsét’). Olyan is van köztük, aki nemcsak a törzsét tartja számon, hanem Erdélyben maradt, tehát kivándorlásra

⁴⁶⁷ Ld. bővebben Fazekas 2005.

⁴⁶⁸ Fél 1958: 10.

⁴⁶⁹ Fél 1958: 9.

nem kényszerült rokonságát is.”⁴⁷⁰ Ilyen módon a nemzetség emlékezetközösségként is működött a közös történetek felidézésével, a csoport tagjai között az identitás erősítésével.

A kollektív emlékezet működési logikájára rímelve, a nemzetségek története egyre inkább a bukovinai székelyek történetébe olvad(t) bele. Az időben viszonylag közeli traumatikus események, a bukovinai székelyekhez fűződő ambivalens közéleti és társadalmi viszonyulások, az új környezetben az együttélésből fakadó mindennapi kihívások összhatásaként jó ideig a hallgatás időszaka következett. Több beszélgetőtársam számolt be arról, hogy az 1944 után nem, vagy csak ritkán beszéltek az előző évek eseményeiről. Sok esetben ez román nyelven történt, amit azzal indokoltak, hogy a gyerekek ne értsék, miről is van szó. Az emlékezés helye a szűkebb család lett; és később a feléjük irányuló fokozódó érdeklődés hatására az archívum, a terepmunka-helyzetek vagy éppen a nyilvános tér (színpad). Mindez egybeesik azzal az időszakkal is, amikor a helyi közösségek rohamosan átalakulnak, és amikor a szakirodalom szerint a rokonság, mint szervezőerő visszaszorul a társadalomban, helyét más típusú kapcsolatok veszik át.⁴⁷¹ A bukovinai székelyek esetében is belépnek újabb kapcsolatok, a szűkebb-tágabb rokonság számon tartása két irányban is működni látszik.⁴⁷²

Egyrészt a rokonság számon tartásának egyik fontos eszköze az írás lesz. A kollektív traumaelméletek szerint a traumák gyakran a következményeik révén fejtik ki hatásukat. A korábbi környezet a telepítésekkel és általában, a közösségek globálisan megfigyelhető átalakulásával radikálisan megváltozott. Mindebből (és a kapcsolódó mentalitásbeli változásokból) adódóan az emlékezet dömpingje figyelhető meg.⁴⁷³ Az írás az emlékezet kihelyezett alakzata, a tudás ezáltal az felszabadul a memorizálás kényszere alól, megváltozik annak architektúrája.⁴⁷⁴ Az írással az elveszíthető, sérülékeny múlt rögzül és válik előhívhatóvá. A bukovinai székelyek populáris írásbeliségének nagy részét 1945 után személyes élettörténetek, család-történetek, levelezések képezik, melyek hangsúlyos tartalmi részei a rokonságról (is) szólnak;

⁴⁷⁰ A szerző kiemeli azt is, hogy a gyűjtése idején például Domokos Ferenc 273 atyafiát sorolta fel, magán és testvéreire, illetve azok gyerekeire, unokáira és dédunokáira kívül három rend felmenőjét. Segítségére csak a messzire szakadt unokák, dédunokák neve kapcsán szorult. Emellett a rokonsági ismerete sokkal bővebb (számon tartja a műrokonait, a nemzetiségbe tartozó férfiak feleségeinek közeli rokonait, illetve 1941-ig az anno Bukovinába érkezett ősenek fiútestvéreinek kisebb nemzetségét is). Fél 1958: 4.

⁴⁷¹ Vö. Faragó 2000.

⁴⁷² A számon tartott rokonság és a ténylegesen együttműködő rokonság között különbség van. Előbbibe beletartoznak például a távolabbi helyekre telepítettek vagy más bukovinai székely telepeken élők (Al-Duna, Déva környéke, tengeren túli területek stb.); illetve az elhunyt családtagok; míg az utóbbi ennél jóval szűkebb.

⁴⁷³ „Ha a múltat úgy érzékeli a modern tudat, hogy az végérvényesen elveszett, akkor a hiány tudata olyan erős lesz, hogy valójában a mai emlékezet, így az emlékezhelyek is a múlt pótlékai és protézisei lesznek.” K. Horváth 2010: 379–407.

⁴⁷⁴ Keszeg 2008: 85.

és alkalmasak a családi kapcsolatok számon tartására. Másrészt a kortárs identitáskonstrukciós folyamatokban rendre előtérbe kerül a „mi-tudat”, a közös leszármazás ténye, és a család (rokonság) örökségként tételeződik. Ennél fogva számos bukovinai székely család a mai napig is pontosan meg tudja nevezni azt a székelyföldi települést, ahonnan az ősei származtak, családtalálkozókat szerveznek, bukovinai székely családi honlapokat hoznak létre és reneszánszát éli a családfakutatás. Az örökségítés irányába mutató kortárs folyamatoknak egyik központi eleme tehát a család/rokonság és a rokoni kapcsolatok felderítése.

A generáció és trauma kapcsolatáról Bernard Giesen azt mondja, hogy azok olyan módon köthetők össze, hogy a történeti generációknak a trauma jelenti a közösséggé kovácsoló élményt, amelyhez sok esetben áldozat-émlékezet társul, mely a szekundér traumatizáció folyamatához hasonlít.⁴⁷⁵ Takács Miklós a modern „forró” vagy „émlékezet-társadalmak” kapcsán arról beszél, hogy a közvetítéshez a szóbeliségen túl más médiumok is szükségesek; és „protézisekre van szüksége tehát minden közösségnek ahhoz, hogy egy egyéni vagy egy kollektív trauma reprezentálhatóvá váljon.”⁴⁷⁶ Úgy vélem, hogy ebben a kontextusban a közvetítés eszközeiként is tekinthetünk a különféle családi gyűjteményekre vagy akár az összeállított családfákra.

2. Rokoni kapcsolatok írott forrásokban

Ahogy az már említettem, a tudományos igényű írások mellett a populáris írásbeliség termékei, naplók, családtörténetek, szépirodalmi írások, továbbá a szóbeli visszaemlékezések szolgálnak izgalmas forrásanyagul a témára vonatkozóan.⁴⁷⁷ Ezek nem a rokonsági rendszer konkrét, deskriptív összefoglalói, sokkal inkább élet- és családtörténeti kontextusban tájékoztatnak a számon tartott családtagok, rokonok sokaságáról és életéről, egymás számon tartásának és a kapcsolattartás különböző módjairól. A következőkben ennek néhány aspektusát emelem ki. Az idézett szöveget betűhív átirásban közlöm.

Feltűnő, hogy mind a bukovinai időszakban íródott munkákban, mind pedig a későbbi, zömében az 1970-es évek végén, 1980-as évektől készült dokumentumokban hangsúlyosak a

⁴⁷⁵ Giesen 2003.; ld. még Takács 2012. Giesen a generációkról mint társadalmi konstrukciókról beszél, és szubkulturális és történeti generációkat különböztet meg; az előbbi szerinte erősebb, mert az azt összekötő közös élmény gyakran traumán alapul (vagy épp ellenkezőleg, sikeres társadalmi eseményen, történetesen). Giesen 2003: 59 – 71.

⁴⁷⁶ Takács 2012: 19.

⁴⁷⁷ Például Gáspár 1986.; Lőrincz G. 2014.; Lőrincz I. 1986.; Fazekas 2005.

madéfalvi események és a csíki származás számon tartása, amit a kapcsolódó szakirodalom is hangsúlyoz.⁴⁷⁸ Példák:

a) Az istensegítsi születésű, majd Nagyvejkére került amatőr író, néprajzi gyűjtő Ambrus Vilmos (Istensegíts, 1919 – Szekszárd, 1989) számos kéziratot küldött a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázataira. Ezek között szerepel a *Rokonkereső* címet viselő mappa, amely az 1976-os gyűjtőpályázatra érkezett be. A munkát Duka Jánossal közösen jegyzik, összesen 394 lapból, 10 fényképből, 1 rajzból és négy térképből áll. A pályázatra beküldött szöveg így kezdődik: *Valamikór régen, már otthon hallottam: vagy László Antitól, vagy Sántha Alajostól, hogy egy Mádéfalva melletti kicsi vizimalomban rátalált rokonaimra. Ezt aényt a mai napig nem felejtettem el. (...) Hazatelepülésünk után bontakozott ki előttem az 1764-es madéfalvai veszedelem s itt értettem meg teljesen a bukovinai székelység születését.*⁴⁷⁹ A kézirat részletes jegyzéket tartalmazza csíkszéki települések és ott élő családokról a következő, rövid, bevezetővel: *S ha a mi székelyeink közül valaki a Székelyföldön jár és egy-egy falun áthaladva, vagy netán este szállást keresve bolyong, a következő írásokból megtudhatja, hogy valamilyen – közeli rokon – nem-e lakik éppen ott. Vagyis itt nem a nevek, hanem a csatolt okmányok alapján – falunkénti felsorolás következik.*⁴⁸⁰

b) A krónikákban a bukovinai székelyek történetének jelentősnek eseményeiről számolnak be (például Gáspár Simon Antal krónikája, Sebestyén Ádám: *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig* stb.), melyekben szintén helyet kapnak a madéfalvi események.⁴⁸¹

c) A bukovinai székely felmenőkkel rendelkező Fazekas István (1936 –) *Hetediziglen*⁴⁸² című munkája családtörténet. Édesapja az al-dunai telepítéskor hagyta el Bukovinát, majd otthagya a vidéket, és a Kiskunságba, Deszkre, később Kutyfalvára költözött. Az édesanyja Andrásfalván élt, s a marosludasi Eckentelepen élő rokonok látogatása során ismerte meg a szerző édesapját. Fazekas István születését követően, néhány évig Marosludason éltek. Írásában a bukovinai székelyek és a családja története párhuzamosan bontakozik ki. Külön fejezetet szán a család apai ágának bemutatására, melyben főleg Sebestyén Ádám munkái alapján hosszan ír a madéfalvi eseményekről, illetve arról, hogy ősei miként vettek abban részt. Ugyancsak közli az anyai és apai ágon is 1764-ig visszavezetett családfáját. Írásának része

⁴⁷⁸ Vö. Forrai 1987: 40.

⁴⁷⁹ NM EA 19132

⁴⁸⁰ NM EA 19132

⁴⁸¹ Gáspár Simon Antal több kapcsolódó kéziratát őrzik a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívumában, például: *A mádéfalvi veszedelem*. Forrai 1986: 155.; Sebestyén 1972.

⁴⁸² Fazekas 2005.

korábban, 1998-ban megjelent kötetében publikált *Őseim* című verse: „Családfámat Madéfalvától ismerem. / Még belém mar a januári fagy. / Úttalan úton, havas hegyek között / Bukovina felé... Mogorva székelyek, / párálló prüszkölő lovak. / Szekérben asszony, ölében gyermek. / Az általvetőkben fekete kenyér. / Feketébb harag a szívekben / Úgy menekültek hát kereső, / honfoglaló, bús őseim és / ködbe veszték a székely hegyek. (részlet).”⁴⁸³

Az írások egy részében a korábbi tágabb, bukovinai környezet és közösség is bemutatásra kerül; számba veszik az ott élt családokat. Példák:

d) Az előbb idézett *Rokonkereső* címet viselő írásában szerepel a következő: *Kik laktak 1940. ben, a bukovinai öt székely faluban? Vezetéknevek következnek laza a, b, c, ben és falunként. Saját gyűjtés ez s ha netalán 1-2. név kimaradt volna, senki ne vessen követ ránk.* Ezt követően a szerzők falvankénti bontásban, külön lapokon közli az egykori bukovinai székely falvakban élt családok vezetéckneveit.⁴⁸⁴

e) Barabás Róza (Istensegítség, 1932 –) a Népművészet Mestere, Sebestyén Ádám-díjas bukovinai székely származású hímző asszony. Jelenleg Csátalján él. Családi irattára számos, a népművészeti tevékenységével kapcsolatos dokumentumot, családtörténeti iratot (keresztelők, esketők, honosítók), levelezéseket, ezek mellett kézzel írt kimutatásokat tartalmaz. A *Kimutatás a bukovinából haza-telepített Bukovinában hagyott ingatlan vagyonáról* címet viselő dokumentum összeállítója ismeretlen, datálást nem tartalmaz. Táblázatos formában szerkesztett, 161 sorból és a következő oszlopokból áll: *Sorszám, Az áttelepített neve. Honnan jött? Az ingatlan vagyon részletezése, ez alatt: Szántó, Rét, Erdő, Legelő, Ház, Istálló, Mellékhelység, Beltelek nagysága, A bevalló salyátkezű aláírása.* A sorokban a bukovinai családfők nevei szerepelnek, illetve a vonatkozó adatok. Egy, a gyűjtemény részét képező másik dokumentum *Kimutatás azokról a csátaljai Székely telepésekről akik a második csoporttal ohajtanak a Dunántúlra áttelepülni.* Tartalmazza az áttelepülni kívánó nevét, családjának számát és aláírását; összesen 50 főt – bár nem kizárt, hogy a kimutatás egy része elveszett. Mindkét dokumentum listába rendezve gyűjti össze az érintett bukovinai székely családokat.

Számos olyan írással, gyűjteménnyel találkoztam, ahol horizontális és vertikális irányban is kiterjedt módon ismerjük meg a családtagok történeteit. Közülük több családtörténeti dokumentumokat (keresztlevelek, hazatérők), fényképeket és családfákat is tartalmaz. Ugyan-

⁴⁸³ Fazekas 2005: 21.

⁴⁸⁴ NM EA 19132. Az iratanyag tartalmazza Ambrus Vilmosnak a Kulturális Igazgatóság Levéltári Igazgatóságától kapott levelét is. Ezekből az derül ki, hogy a szerző az 1780 körüli összeírások és 1880-81-es birodalmi népszámlálással kapcsolatban szeretne információkhoz jutni a bécsi Staatsarchiv-ból, ebben kérte a hivatal segítségét. A válaszlevelek a beszerzésre kért adatokkal kapcsolatos folyamatról tájékoztatnak, arról is, hogy nem áll módjában a bécsi nagykövetség munkatársainak a kért levéltári forrásokat kijegyzetelni.

csak feltűnő a szövegekben említésre kerülő kapcsolatok magas száma: ilyen módon a szűkebb családi és szélesebb társadalmi kontextusok, a másokkal való kapcsolatok és viszonyrendszerek kerülnek bemutatásra. Példák:

f) Szintén Barabás Róza családi irattárának részét képezi egy, az asszony által összeállított családfa. Ebben egy generációra felfele és lefele rögzíti a szűkebb család tagjait: szülei, férje, annak szülei, két közös gyermekük szerepel benne. Ugyanakkor a család ismeri a tágabb, specialista által összeállított családfáját is.

g) Barabás Lukács (1885–?) született a bukovinai Istensegítsben. 1908-ban feleségül vette Molnár Apollóniát (Istensegít, 1885 – ?). 1911-ben innen vándoroltak ki Kanadába, Regina. Dolgozott tejüzemben, favágóként. Öccse, Barabás Lázár (1896–1969) Istensegítsen maradt. 1920-ban feleségül vette Molnár Máriát. 1944-ben Csátaljára került a családjával. Leányuk, Barabás Róza visszaemlékezése szerint a nagybátyja, Barabás Lukács *az egész székelységet ismerte, akik onnan eljöttek és ide települtek Bonyhádra. Hát azok annyira ismerték, mert jó formán tolmács volt, mert mindenki ott, aki ismerte, mert hát ugye többen vándoroltak ki akkor Amerikába. És akkor mindenki vele íratta a leveleket.*⁴⁸⁵ Barabás Róza gyűjteménye tartalmazza azokat a leveleket, melyeket Barabás Lukács és felesége írt Barabás Lázárnak és szűkebb családjának. A szövegtörzs hozzávetőleg 41 levélből áll. A pontos számot nehéz megállapítani, mert ebből néhány levél töredékes formában maradt fenn (nyolc darab). A gyűjteményben három levelet Barabás Lukács felesége, Molnár Apollóna írt; vélhetőleg egy borítékban küldték el a férj és a feleség üzenetét. A levelek közül kettő Barabás Rózának szól: egyet Barabás Lázár, egyet felesége írt neki, egy időben (egy papírlap két oldalán található a férj és a feleség levele). A válaszlevelek nem ismertek. A legtöbb levél datált, tizenkettő esetében nem derül ki, hogy melyik évben íródott (vagy csak a hónapot és a napot tüntették fel, az évet nem). A legkorábbin 1947. február 9. dátum szerepel; ennek tartalma korábbi levélváltásokra utal. A szövegek többsége az 1960-as évek első felében íródott (23 levélről ez biztosan kiderül). A legkésőbbi feltüntetett dátum 1966. szeptember 29. A borítékok alapján látható, hogy a címzett Barabás Lázár. A megszólítás többnyire *Kedves öcsém, Kedves Lázár és Mária, Kedves öcsém és Mária, Szeretet kedves rokonok*, kezdetük vallásos köszöntés, *D. A. J. K. vagy Dicsértések a Jézus Krisztus. Így köszöntök hozátok szeretet kedveseim Lázár és Mária* vagy hasonló formula. Az aláírás többnyire *Barabás Lukács és Apollónia* vagy *ányod Apolló és szerető bátyád* vagy *L. Barabás és Apollónia* vagy hasonló formula.

⁴⁸⁵ Barabás Róza, 2015. 07. 19.

A levelek én-reprezentációk; és azon túl, hogy szoros összefüggésben állnak az egyéni életpályával, a mindennapi élet témáiról, eseményeiről (például munka, időjárás, megélhetés, termés hozam, aktuális árak stb.), az életvitelbeli változásokról, az értékrendszerről tájékoztatnak. Beszámolnak a családtagok és ismerősök életéről, így a szűkebb családi és szélesebb társadalmi kontextusok is láthatóvá válnak, például az alábbi 1966. január 17-én kelt írásban: *Most valami nagyon különös nics mit írjak Karácsony előtt való héten halt meg Pop Temesne. így fogynak el a régi Canadasok. az előtt Lőrinc Ferenc halt és Szentés Ambrus egy éve halt meg. Most meg az időjárás elég hidegek vadnak és ho is van több mind utolsó 4-5 éve volt különösen karácsonytól fogva da remélyjük csak enyhül az idő mert a nap mindenap hosszabodik.*⁴⁸⁶

Barabás Róza visszaemlékezése szerint a családok között megszakadt a levelezés (ennek pontos időpontja nem ismert, vélhetően az 1960-as évek végén, melyben Barabás Lázár halála is közrejátszott). A levelezés intenzitásának fellazulására a szövegekben is találunk utalásokat:

1964 Február 27én

*Dicsértésék o Jézus Krisztus most és mind örökön öröké Kedves őcsém és Mari. nem is tudom hogy hogy is kezem leveletem írni de először is kívánjuk o jo Isten től hogy ezen levelünk találjon a leg job egészségben. Tehát kedves őcsém meg untam az utolsó levelre a választ várni igazán nem tudom mit gondoljak hogy nem akarsze tudni felölünk vagy halani ha tudnám hogy ugy ál a dolog akkor én is akár hogy fáj is nem zavarnálak levelemvel ha nem tudnál írni máshoz kéne meny hogy levelet iras akkor meg érteném joban de így nem tudom hogy mit gondoljak máskor aszt is gondolom hogy 53 év hoszu idő hogy el voltunk a családtól te fíjatal gyerek voltál akkor és azota menyi minden történt a testvérek a szüleink mind el multak még kedten élünk kedten is ojan gyéren halunk hirt egy másrol bár levél által is jól esne halani valamit hogy vadtok stb.*⁴⁸⁷

A levélkorpuszból Barabás Rózána írt két szöveg a családi kapcsolatok tudatos megtanulásával, rögzítésével kapcsolatban is sokatmondó. A levelek nem tartalmazzak datálást, a tartalmuk arra enged következtetni, hogy Barabás Lázár és Molnár Mária halála után keletkezettek. Ezekben a levélírók részéről felmerül önmaguk és a reginai rokonság bemutatása; illetve a magyarországi rokonság megtanulása és a kapcsolattartás szándéka :

Kedves Rosiko bocsá meg hog épen így próbálok veletek meg üsmerkedni mivel ahogy tudom tük ma radtatok volt az Apod házában hogy azota vane valami változás tehát kívnjuk a jo Istentől hogy ezen pár sor levelünk találjon jo egészségben a férjeddel együtt

⁴⁸⁶ Barabás Lukács levele Barabás Lázárhoz. A gyűjtemény Barabás Róza tulajdonában van.

⁴⁸⁷ Barabás Lukács levele Barabás Lázárhoz. A gyűjtemény Barabás Róza tulajdonában van.

igaz hogy a férjednek a nevét nem tudjuk de ha aszt akarjátok hogy joban meg üsmerkedjünk bár levél által és ha irtok akor majd mü is irunk hoszab levelet sajnos hogy nem nem tudunk joban meg üsmerkedni az igaz hogy tük münköt nem üsmertek csak Apátoktol halatátok hogy van neki egy testvére Canadaban es igy ha mégis akartok irni nekünk szivesen válaszolunk most sokat nem irok üdvözetünköt ad át a testvéreidnek az egyik tudom Agnes és másik a nevére nem emlékszem számtalanszor csokolak mind nyájtatokat nagy bátyatok Barabás Lukács és feleségem Apollo. ⁴⁸⁸

D. A. J. K. Kedves Rozsikam! Most az Új Év kezdetén énis kívánom ajó Istentől hogy ezen rövid soraink jó egészségben és örömbbe találjon a férjedvel és családotokkal (Ha van) nem is tuggyuk, álgyon meg a jó Isten minden javaival, Mü es még jól vagyunk Lukács bátyádval és összes családunkal nem panaszkodhatunk még eltuggyuk magunkat gondozni, nem kel másra várjunk, ketten lakunk a magunk házunkba, itt a városon laknak 5 lányunk és egy fiunk, és fiunk András és Rozi lányunk tőlünk mesze laknak, Márta lányunk sokszor emleget mikor haza jártak találkoztak veletek, ők is tisztelnek. (...) Most szépen tisztelem az összes testvéreidet és ara kérlek legaláb gondoljatok reánk, Édes Anyád Mári is első unoka volt velem, nefelejcsük egészen el egymást ha távol vagyunk is, tarsuk meg szivünkbe a szeretetet, Kedves Rózsikám soraimat bezárom maradunk a távolba Barabás Molnár Apolló nénéd Lukács bátyád és családunk ha irsz még mü es irunk Isten veletek XXX000⁴⁸⁹

Az unokatestvérek, Barabás Róza és Barabás Márta ritkábban, de rendszeresen tartották a kapcsolatot egymással. Idős koruk ellenére, a kétezres években is, főként az ünnepek alkalmával telefonálnak egymásnak. Barabás Márta három alkalommal személyesen is felkereste a Magyarországon élő rokonságot.

A levélírás 20. századi paraszti levélírás gyakorlatát vizsgálva William I. Thomas és Florian Znaniecki fogalmazta meg a lengyelországi és amerikai családtagok levelezése kapcsán, hogy az „szertartásos jellegű társadalmi kötelezettség”; ebben a társadalmi szolidaritás és a családhoz való tartozás élhető meg, különösen akkor, szükségesek, ha a családtagok elhagyták lakhelyüket, szétszakadtak.⁴⁹⁰ A levél a társadalmi kommunikáció egyik eszköze, a társadalmi kohézió megteremtését szolgálja. Ugyanakkor az én reprezentálásnak egy formája is, amikor a levélíró „érzéseit tudatosítja és kommunikálja, véleményeket gyakorol, a narráció szintjén környezetének történései közé integrálja a maga életét, az egyén életvilágát virtuális világok felé nyitja meg.”⁴⁹¹ A bukovinai székelyek esetében a fenti példák mellett a kapcsolat-

⁴⁸⁸ Barabás Lukács levele Barabás Rózához. A gyűjtemény Barabás Róza tulajdonában van.

⁴⁸⁹ Molnár Apollónia levele Barabás Rózához. A gyűjtemény Barabás Róza tulajdonában van.

⁴⁹⁰ Thomas – Znaniecki 2002: 13–82.; 255.

⁴⁹¹ Keszeg 2008: 247.

tartás több formája és példája ismert. Bizonyos esetekben az elsődleges csoportok felbomlása, az életmódbeli változások, a nyelvi kompetenciák megkopása követhető nyomon. Példák:

h) Sz. P., férfi, Bukovinában, Hadikfalván született 1936-ben. Sz. P. nővére még az 1941-es telepítés előtt elhagyta Bukovinát. Az asszony a német származású férjével együtt 1939-ben először Németországba, majd onnan Amerikába költözött. A testvérek később több alkalommal találkoztak, a személyes találkozások között tartották a kapcsolatot. Minderre Sz.P. a következőképp emlékezett vissza:

Hitler indította a háborút, és ő tudta, hogy lesznek itt nagy harcok, és kimentek. Először Passau-ba kerültek, de Passaut úgy összetörték, mindenki megtámadta, amerikaiak, franciák, oroszok jöttek oda, kegyetlen volt. S tudod mi volt benne még? Az, hogy a sógoromat nem hívták be, mert a városi polgármester kocsisa volt ott. Féltek azért, enni-való nem volt, ezért elmentek akkor. (...) Persze, végig tartottuk a kapcsolatot. Aztán kimentek Amerikába 46-ban. Én is voltam náluk, ők is hazajöttek 36 évre. Hazajöttek, s akkor mondta nekem, hogy akkor menjek. Három és fél hónapig voltam ott. Jó volt, de nagyon honvágyas voltam. (...) A bátyám is kinn volt. Úgy tartottuk a kapcsolatot, hogy angolul tudott beszélni, viszont írni nem tudott semmit, se olvasni. Viszont beszélni tudott magyarul is, írni elfelejtett. Magnókazettára rábeszélgetett, mi is, ők is, mindig két kazetta volt benne a borítékban. Most is megvannak a kazetták. Már meg van halva szegény, s ha felidézem, elsírom magam.⁴⁹²

i) A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában található a korábban említett Ambrus Vilmos több levele is.⁴⁹³ A hivatkozott iratanyag *Ambrus Vilmos levelezése* címet viseli, ezzel ellentétben nem csak levelezést tartalmaz, hanem számos más dokumentumot is. Az itt idézett rész 163 lapot, egy rajzot, öt nyomtatott rajzot és 13 fényképet tartalmaz, a szerző ajándékozta a múzeumnak (leltározás kelte 1982. február). Ezek között található az alábbi levél is, amelyben a családtörténet tudatosabb feldolgozásának szándéka fogalmazódik meg.

Feladó: János és Mari (Ambrus Vilmos által hozzá csatolt jegyzet szerint: Lőrincz P. János levele a kanadai nagybátyjától), Regina Sask, Jan, 14, 1986
A Abrudy vidék ügyjárt minda az Istensegits. Ritkán vissza menyünk látogatoba de nagyon meg változot, Mar Magyarul nem beszél senki otan, Mink iten ősze álitotunk egy 100 oldalas családfa könyvet ez mind angolulvan ősze írva, Eben a család könyvbe belevan iktatva három család, A felesigem Daradics es Kelemen, és mega Lorinczek, A lorincekrol van hoszab historia mert alegtöb historiát en fogalmaztam, Eben benevan az Edesnayam szarmozása A Májkelek és még az Ambrusok is, Az én Anyannak az édes anya Ambarus leany volt, A Májkelek Ausztriabol jötek Fogadyistenbe 1809ben es,

⁴⁹² Sz.P., 2018. 06. 27.

⁴⁹³ NME EA 20729.

*Majkel Juzef Jákobestben nősült egy Meszár Zsuzsi nevű leanyal, it kezdőtek a Majkelek, Ugylehet hogy te még joban ismered ezeket a regi történelmeket, ”
Az írógéppel írt levél másik oldalán ez szerepel: Csaladfa Lorincz Janos és Mari Lorence Csalad)*

A különböző típusú gyűjtemények én-archívumokat hoznak létre, amelyekben hangsúlyosan jelennek meg a család életét dokumentáló magánjellegű iratok. Az itt bemutatott példák egy része viszont múzeumi archívumokban található, részben ajándékozás útján kerültek oda. Pierre Nora a levéltár mint az emlékezet helyszíne és az archívumok szerepének felértékelődése, az emlékezet túlburjánzása kapcsán jegyzi meg, hogy az egyén mind bizonytalannabbá, aggodóbbá válik a jövővel szemben, „ezért vannak kétségeink arra vonatkozóan, hogy mi fogja elbeszélni utódainknak: mik voltunk, mivé lettünk.”⁴⁹⁴ Vajda András tekinti át azt, hogy miképp lehet az archívum az emlékezet és a felejtés, vágyak és az identitás születésének tere, miként teremt rendet, lehet az áramlások és a kompenzáció tere, hogyan kapcsolódik az örökségátvitelhez.⁴⁹⁵ Ennek keretében fogalmazza meg, hogy az archívum egyik feladata, hogy „a múlt valamikori valóságáról” – pontosabban az arról alkotott és érvényben lévő értelmezésről tájékoztasson minket (vagy még pontosabban kinyilatkoztatást tegyen), ennek a szándéknak minden következményével (lásd Gyáni 2008: 5).⁴⁹⁶ Ehhez kapcsolódóan közgyűjteményből hozok példákat.

j) Az előző (i) pontban említett iratanyag részét képezi Ambrus Vilmos két másik levele, amelyekben a család, családi múlt és a leszármazottak sora, mint az archívumban megőrzendő, ott „rendben levő” örökségként tételeződik.⁴⁹⁷ A két levélrészletből az látszik, hogy a családi múlt megőrzése a szerző számára az archívumban képzelhető el. A családi életben bekövetkezett változásokról az intézményt (pontosabban a címzett ismeretének hiányában vélhetőleg a vele kapcsolatban levő kutatót) rendszeresen tájékoztatja.

Tisztelt Uram!

Szedressel kapcsolatosan az értesítést és a pénzt megkaptam, amit hálásan köszönök. Dolgozunk. Itt küldök 5 db. fényképet. Kérem küldje át az Adattárba s ott helyezték el a P. 39/1975 'Confítear' c. munkámhoz. (Őnéletrajz)

Igy, ott együtt lesz a 15 unokám. Van még a KATA, a 16-ik de ez csak pár hónapos, (1980 okt 5.) fényképezni még nem lehet. Akarom, hogy ott az Adattárban a „Család” maradéktalanul együtt legyen.

Köszönöm.

⁴⁹⁴ Nora 2006: 5.

⁴⁹⁵ Vajda 2017.

⁴⁹⁶ Vajda 2017: 18.

⁴⁹⁷ NMEA 20729.

Szekszárd 1981 január 11-en

Tisztelettel: Ambrus Vilmos

Tisztelt Osztályvezető Úr!

*Csatoltan küldöm a 16-ik unokám fényképét. Tisztelettel kérem helyezze el a „Confitear” anyagához. **Így mind a 16 unokám együtt lesz.** Szívességét köszönöm.*

Szekszárd 1985 augusztus 20-án

Tisztelettel: Ambrus Vilmos

3. Összegzés

Mindezek alapján alapján a következő irányokat és hipotézisek fogalmazhatók meg. A korábbi nemzeti szervezethez egy sajátos, intenzív kapcsolattartási képességre volt szükség. Ennek székelyföldi gyökerei, hosszú időn keresztül történő működtetése; szerteágazó és az élet minden területét lefedő társadalomszervező, gazdasági és kommemoratív funkciói tették lehetővé a *kapcsolatok erejének* megtapasztalását és a kapcsolattartás, mint tevékenység bizonyos mértékig mintaként történő beépülését. Hipotézisem szerint a bukovinai székelyek hosszan fennálló, sajátos, szigetszerű helyzete is többek között ezen (erős) kötések intenzitásából adódik. Ezek a telepítések, hangsúlyosan az 1941-es, 1944-es események során jelentősen fellazultak, meggyengültek és/vagy felszámolódtak. Helyükre más típusú, gyenge kötések léptek, amelyek a mindennapok során, az új élet kialakításához szükségesek és fokozatosan átvették az erős kötések szerepét.

Általánosságban az látható, hogy a gyenge kötések kétféle irányba működnek. Részen befelé, a csoport vagy a család (vélt, újráfelfedezett) tagjai felé, amely a kortárs identitáskonstrukciók egyik sarokpontjának tűnik (ahogy arra a nyolcadik fejezetben kitérek). Másrészt pedig kifelé – ahogy erre a hetedik fejezetben elemzett családi gyűjtemény kapcsán is hozok példát –, vagyis a megváltozott élethelyzetekre reagálva, változatos és egyedi módon olyan új, külső kapcsolatokat (és cselekvéseket) hoznak be a rendszerbe, amelyeken keresztül új információk, kapcsolatok épülhetnek be. Ezek (a gyenge kötések „hasznának” megfelelően) segítik a látószög kiszélesítését, az alkalmazkodást, a problémamegoldást. Ahogyan azt a következőkben látni fogjuk, a bukovinai székelyek iránti folklorisztikai érdeklődés aspektusait figyelembe véve, minden bizonnyal ezt a folyamatot támogatják a *specialista* egyének, tudásuk.

Annak ellenére, hogy 1941 után a kapcsolatok intenzitásában értelemszerűen nagyobb mértékű változások történtek, a család és a rokonság számon tartása továbbra is fontos ma-

radt. A családra vonatkozó információk tárolásának helye megváltozni látszik; az orális emlékezet helyett számos esetben az írás kapott hangsúlyosabb szerepet (vagy adott esetben, a nyelvi kompetenciák megkopásával a magnókazetta; és ahogy a nyolcadik fejezetben látni fogjuk, éppen az új médiumok). Továbbá, a családokra vonatkozó információk egy része az archívumokba, irattárakba került. A bürokrácia, adminisztráció szerepének erősödésével pedig a hivatalos iratok, jegyzékek is tájékoztatnak a bukovinai székely családokról (is) és az azon belüli kapcsolatokról.

VII. EGY BUKOVINAI SZÉKELY CSALÁDI GYŰJTEMÉNYI ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

A következő fejezetben egy, a kutatásom során megismert családi gyűjteményt mutatok be, amelynek elemzése, kontextusainak és intertextuális kapcsolódásainak feltárása a bukovinai székelyek reprezentációs törekvéseinek és populáris írásbeliségük vizsgálatához illeszkedik. Több kutató kiemeli a bukovinai székelyek gazdag populáris írásbeliségét.⁴⁹⁸ Meglátásom szerint ez komplex eredménye a feljük forduló tudományos és közéleti érdeklődésnek, a sajátos történetüknek (figyelembe véve az írás és emlékezet kapcsolatát; kiemelt fókusszal a többszöri migrációra és az etnikus megújulás időszakára), általánosságban a korszakot is érintő, az emlékezetkultúrával kapcsolatos mentalitásbeli fordulatnak, a múlthoz fűződő viszony változásának, és a kapcsolódó örökségesítő tendenciáknak. Fontos látni, hogy az itt megfigyelhető önkifejezés, a gyűjtési vágy más közösségek esetében is kitapintható. A bukovinai székelyek gazdag populáris írásbelisége pedig nem csak az etnikus megújulás időszakához kapcsolódik, hanem a néprajztudományon belül az egyéni életpálya-kutatásokban bekövetkezett paradigmaváltáshoz is. Emögött olyan kérdések húzódtak, mint hogy érdeklődésre tarthat-e számot a hétköznapi ember élete, mennyire tekinthetők reprezentatívnak a személyes vallomások, az alulnézeti perspektíva.⁴⁹⁹ Kutatástörténeti vonatkozásban a bukovinai székelyek mint kutatási téma hangsúlyosabb szerepet kapott; ezzel párhuzamosan, részben ennek hatására saját maguk számára is fontossá vált gyűjteni, rögzíteni és láttatni magukat, elsősorban a történelmükön keresztül. Ebben pedig mind a kultúrájuk archaikus vonásait kiemelő kutatások, mind pedig a korszak tudományos koncepciójában az egyéni életpályák előtérbe kerülése, a belső motivációk, „traumákat túlélő közösség” is közrejátszottak.

Mindezek fényében törekszem úgy tekinteni a vizsgált családi gyűjteményre, mint amelyben számos, az előző fejezetekben bemutatott folyamat és jelenség privát olvasata tükröződik.

a) A vizsgált családi gyűjtemény az *emlékezet szöveges megnyilvánulása*, amelyben a bukovinai székelyek saját múltjához fűződő viszonya válik láthatóvá. A múltbeli események,

⁴⁹⁸ Forrai 1987.; Forrai 2006.

⁴⁹⁹ Az egyének és életutak vizsgálatával kapcsolatban ld. bővebben Mohay 1994.; 2000.

saját élmények előhívása, rögzítése, visszaolvasása a jelen pillanatból visszavissza az eredeti élményhez, emlékekhez. Mindezek során az emlékek terhe változatos súllyal jelenik meg. Figyelembe véve a megváltozott élethelyzeteket, a történetmondás új körülményeit, írásantropológiai szempontból megalkotásuk *kulturális habitusként és szociális viselkedési stratégiaként* értelmezhető. Mathieu-Castellani az élettörténetek tétjéről, kockázatáról beszél, az életpálya eseményeinek vállalását, indoklását az önigazolás szándékával készült törvényszéki beszédhez hasonlítja.⁵⁰⁰ Az 1945 után íródott szövegekre különösen jellemző, hogy – Philippe Lejeune nyomán – a „ki vagyok én” kérdésre a „hogyan váltam azzá”, „hogyan kerültem ide”, „miken mentem keresztül” – történetekkel, azaz az élettörténet (családtörténet) elmesélésével válaszolnak.⁵⁰¹

b) A gyűjtemény számos ponton kapcsolódik a *bukovinai székelyek társadalmi, kulturális kontextusaihoz*. Nem csak a néprajzi csoport története, a hozzájuk kapcsolódó attitűdök, viszonyulások (kiemelten a folklór- és népművészeti mozgalmak hatása) tükröződnek benne, hanem az a kétoldalú folyamat, amely során a kutató „felgyűjti” a bukovinai székelyekhez köthető etnikus tudást, ugyanakkor ők maguk is „begyűjtik” a kutatót saját kapcsolataik közé.

c) Változatos módon és minőségben közvonalazódnak a dokumentumokban az írás, alkotás időszakában aktív és inaktív (emlékezetet előhívó), belső (elsősorban rokonság alapú) *kapcsolathálók*, kisebb mértékben az interetnikus, a helyi vagy az érdeklődő értelmiségi réteghez fűződő kapcsolatok is.

d) A populáris írásbeliség részét képezik az íráshasználat és az írás termékei mellett az azzal „összefüggő” gesztusok és rítusok, tárgyak és technikai eszközök, környezetek, az írással és az írott szövegekkel szembeni attitűdök, az írás és az olvasás motivációi és funkciói, az írás által létrehozott kognitív struktúrák és társadalmi viszonyok, az írásra vonatkozó tudás, hagyomány és hiedelem.”⁵⁰² Számos családban a személyes, családtörténeti dokumentumok gyűjtése, archiválása, rendszerezése mellett megfigyelhető ezek felértékelése, felértékelődése. A családok számára gyakran az emlékezés közegeként, *örökségként* tétéleződnek, és a gyűjteményhez való viszonyulás a *történelem domesztikálásához* kapcsolódik, amely során saját múlt-univerzumok konstruálódnak.

⁵⁰⁰ Mathieu-Castellani, hivatkozva Keszeg, 2008: 303.

⁵⁰¹ Lejeune 2003.

⁵⁰² Keszeg 2010.

e) A rögzítésre vagy archiválásra került dokumentumok nem alkotnak zárt egységet. Bár az írott szövegek elvesztik rugalmasságukat és a létrejöttük korára emlékeztetnek,⁵⁰³ de a gyűjtemény tartalma folyamatosan módosulhat: maga a család is, diakronikus és szinkronikus módon kiegészítheti azokat (például leszármazottak fényképeivel, rendelésre készült családfákkal stb.). A kutatás általánosabb perspektívájából pedig a legkülönbözőbb helyeken, terepeken talált és feldolgozott irattárak egy-egy dokumentummal – a családi kapcsolatok mentén – csillagszerűen kapcsolódnak egymáshoz. A megállapításhoz az általam ismert, írott dokumentumokat vettem figyelembe, bár minden bizonnyal a fényképanyag elemzése is izgalmas tanulmányokkal szolgálna.

Mindezek miatt gyümölcsözőbbnek láttam egy mélyégi elemzés elkészítését, amely prizmaszerűen vethet fényt a bukovinai székelyekkel kapcsolatos nagyobb folyamatokra. A Lőrincz – Miklós családhoz köthető, a források színes skáláját felvonultató családi gyűjteményről 2007-ben szereztem tudomást. Az irattár egyes részeiben megjelenik szűkebb és tágabb rokonság, kirajzolódik benne család szerkezete, története, a nagy történelmi események hatására bekövetkezett változások; míg a genealógiákban, a családfákban egészen a madéfalvi veszedelemig név szerint a tágabb leszármazást is megismerjük. Az alkotás, az írás aktuusa és a dokumentumok összegyűjtése, rendszerezése, az archiválás közvetlenül azonban négy/öt generáció főleg női tagjaihoz köthető. Néhány füzetben vélhetően a Miklós Erzsébet fia által feljegyzett versek olvashatók, illetve az egyik magnókazettán rögzített könnyűzenei számok is a korosztályának ízlésére utalnak. Ilyen módon azok már nem tartoznak a szigorúan vett családi dokumentumanyag közé (ún. *szép szövegek* közé). Azonban a beleírás, átírás, mint viselkedés, illetve ezek a családi gyűjteményben történő tárolása, mint viszonyulás mindenképp figyelmet érdemel.

A gyűjtemény számos elméleti előfeltevés mentén vizsgálható. Az elemzés első felében a gyűjtemény tartalmára, majd létrejöttének társadalmi és kulturális kontextusaira fektetem a hangsúlyt. Mindezek kapcsán arra fókuszálok, hogyan ragadható meg a gyűjteményben a népcsoport felé irányuló, erősödő folklorisztikai érdeklődés? Ez hogyan befolyásolta az irattár létrejöttét, tartalmát; valamint a saját kultúrájuk örökségként történő megítélését? Figyelemre méltó a szövegek dokumentumértéke és részletgazdagsága is. Az elemzés utolsó harmadában a gyűjteményből kiolvasható diakronikus és szinkronikus kapcsolatokra figyelek, továbbá arra, hogy ezek mikor lehettek aktívak, mikor inaktívak és/vagy az emlékezet terébe helyeződtek át. Itt a családi, a tanuláshoz és értelmiségi réteghez fűződő kapcsolatokat eme-

⁵⁰³ Keszeg 2008: 86.

lem ki. A család számára sem ismeretlen, erősödő kutatói érdeklődés újfajta kapcsolatokat eredményezett. Miként alakította át ez a család kapcsolatrendszerét? Az itt felsorolt aspektusokat is egy-egy dokumentum tartalmán vagy történetén keresztül mutatom be.

1. A gyűjtemény alakítói és tartalma

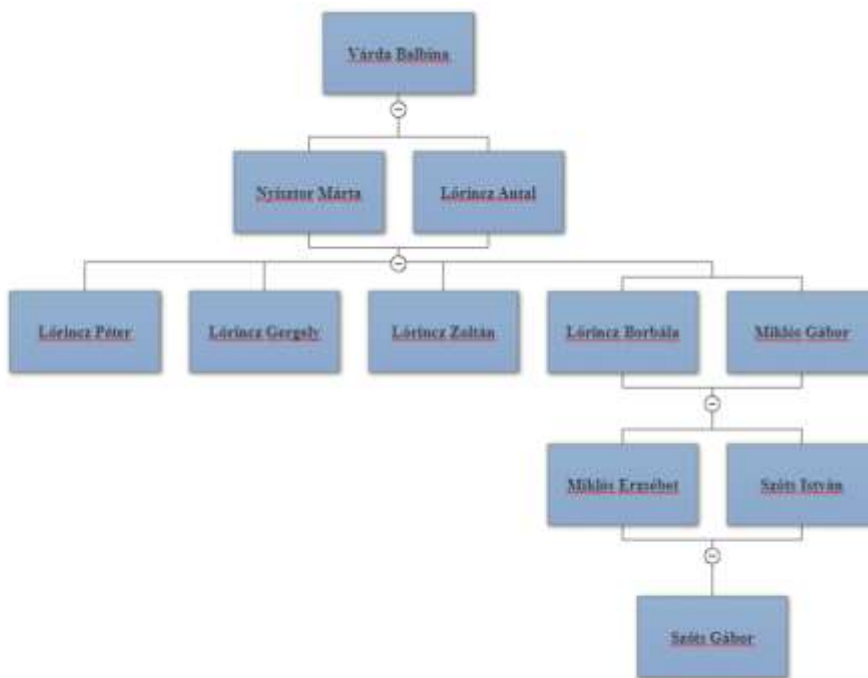
Megközelítésemben a gyűjtemény egy olyan család történetének lenyomata, akik mögött erőteljesen jelen van a közösségi horizont. Ezzel a háttérrel a huszadik század változó politikai, szociális, gazdasági helyzeteivel találják szemben magukat, amelyekre újabb és újabb megoldásokat kell találniuk. A felborult viszonyok, a horizont szétesése/elmozdulása a történelmi érzékenység erősödésével jár együtt; az írás pedig a korábbi viszonyokat és életvilágot rögzíti. A fényképek, dokumentumok túléltek szerzőiket, azok a következő generáció számára a közös múltból szóló, bármikor előhívható tudást képeznek, segítik a családi genealógia és az emlékezet megszerkesztését.

Annak ellenére, hogy a vizsgált családi gyűjtemény markáns része egy személy, Miklós Gáborné Lőrincz Borbála (Istensegíts, 1908 – Majos, 1991) személyéhez köthető, közelebbről megnézve látható, hogy azt több, egymást követő generáció alakította, írta, rendezte, gyűjtötte. Bár az ebben kirajzolódó családi történet messzebbre nyúlik, a dokumentumok időben több mint száz évet ölelnek fel.⁵⁰⁴ A gyűjtemény a család több generációjához kapcsolódik, illetve bizonyos elemei nem kötődnek konkrét szerzőkhöz és/vagy nem tudjuk, milyen módon kerültek bele.⁵⁰⁵ A gyűjtemény pontos tartalmát, terjedelmét generációk szerinti bontásban a mellékletek között mutatom be. A gyűjteményből közölt részleteket betűhív átirásban közlöm.

⁵⁰⁴ A datálás a történelmi érzékenységről árulkodhat, a szöveget, az írásszerkesztést időbeli síkba helyezi el, az gyakran az egyéni élettörténetbe ágyazódik vagy annak fordulópontjaihoz kapcsolódik. (Keszeg 2008: 145.)

⁵⁰⁵ A kutatás során archívumban és a terepen is mindegy véletlenül találkoztam több olyan dokumentummal, amelyben a család tagjait név szerint említik (elsősorban Lőrincz Borbálát, Miklós Gábort, Nyisztor Mártát, forrásait tekintve levelekkel, fényképekkel). Ez utalhat arra, hogy a családtagok a kapcsolathálók-dinamikája szempontjából központi helyet foglalnak el, de ezek összetettségére, sűrű jellegére is. Bizonyára számos más forrás adalékul szolgálhatna mindehhez. Ezeket nem kerestem tudatosan; ugyanakkor azokat, amikkel találkoztam, érdemesnek tartom itt is említeni.

A dokumentumok szerzői/gyűjtői között a következő rokoni viszony áll fenn, az alábbi ábra szerint:

Ahogy azt látni fogjuk, maga a gyűjtemény a család ennél jóval több tagjával kapcsolatban tartalmaz iratokat (hazatérők, honosítási okiratok, esketés, keresztelés, általában a családfákban megjelenő szereplők stb.); továbbá az egykori bukovinai tanítókkal való levelezések, néprajzi gyűjtések révén nem minden része kapcsolódik a családtagokhoz.

A gyűjtemény alakítói közül egy elem tartozik Nyisztor Jánosné Várda Balbinához (Józseffalva, 1863 – ?), mely egy magnókazetta, ahol az asszony énekel, s vélhetően Kodály Zoltánnak a családnál folytatott gyűjtéseinek gramofonfelvétel-másolatai.

Ennél jóval több dokumentum kapcsolódik lányához, Lőrincz Antalné Nyisztor Mártához (Istensegíts, 1882 – Majos, 1969). Főként folklór szövegek (halotti énekek, karácsonyi énekek) képezik ezt a részt. Egy, az asszony által írt dokumentum a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archivumában található (*Lakodalmi szertartás. Visszaemlékez(és?)*, 1950 (61 lap), NM EA 28173, gy. Forrai Ibolya, 1999.). Ezeken túl a család visszaemlékezéséből tudjuk, hogy szívesen levelezett az egykori bukovinai tanítókkal és feleségeikkel, általában az értelmiségiekkel, akikkel kapcsolatba került. A kapott válaszlevelek tartoznak ide (Pölöskey Vincze, Pölöskey Pál és Pálné, Szalayné, ismeretlen feladó). Egy levél került elő, amelyet a Nyisztor Márta írt Csátaljára, az előző fejezetben is említett Barabás Lázárnak felesége, Molnár Mária-nak halála okán (tartalom: részvétnyilvánítás, Csátalján járt kanadai rokonok látogatásának

elmulasztása). Ugyancsak az ő gyűjtői tevékenysége révén került a gyűjteménybe fiainak, Lőrincz Péternek (Istensegíts, 1902 – Pécs, 1918) az 1915. március 15-én beadott ösztöndíjkérvénye; Lőrincz Zoltán (Istensegíts, 1913 – ?) levele Kézdivásárhelyről és Lőrincz Gergelynek (Istensegíts, 1905 – ?) levele Csátaljáról testvéreinek és édesanyjának.

A gyűjtemény legjelentősebb része Lőrincz Borbálához és férjéhez, Miklós Gáborhoz (Istensegíts, 1911 – Majos, 1993) kapcsolódik. Ezek részben szintén lejegyzett folklór szövegek (például *Bukovinai Istensegítsi Betlehem Karácsonyban a székejek szokása szerint, énekek, Dicsértessél szent keresztfa*). Ugyanakkor az írásnak a mindennapi életbe történő beépülését, a személyes dokumentumok felértékelődését jelzi számos, a házaspárhoz kapcsolódó elem, például az asszony önéletrajzi visszaemlékezése, a megélhetésüket biztosító juhászat változásait táblázatos formában, kronologikusan megjelenítő dokumentum, igaz történet, a mindennapi élethez kapcsolódó feljegyzések és dokumentumok (téves jegyzőkönyv, Miklós Gábor téves könyve, Miklós Gábor rádióműsorvevő engedélye, gazdasági feljegyzések, árak, bevételek, egészségügyi események feljegyzései), továbbá a család életéhez kapcsolódó újságcikkek (cikk Kodály Zoltánról és a Röpülj páváról, *Autóval, csacsiháton c. cikk Miklós Gáborról, Meddig juhász a juhász?, A mi falunk: Majos*, téves hírek, angol nyelvű megemlékező cikk Peter „Lorencz” Lorenc-ről, Kóka Rozália cikke a Honismeretben *Kodály a bukovinai székelyek emlékezetében* címmel, 1982. 6. szám 19–21.), levelek (Csermák Géza, ismeretlen feladójú, román nyelvű levél, Lőrincz Péter levele). Az említett önéletírásba Lőrincz Borbála beépített az édesapja, Lőrincz Antal (Istensegíts, 1878 – ?) feleségéhez írt levelét is. Ehhez a generációhoz kapcsolódó más dokumentumok, fényképek és tárgyak találhatóak a Wosinszky Mór Megyei Múzeumban, melyek ajándékozás útján kerültek oda.

Gyermeük Miklós Erzsébet (1943 –),⁵⁰⁶ és kisebb részben férje, Szóts István (1943 –) inkább a gyűjtemény rendszerezésében és a családról szóló dokumentumok gyűjtésével jártak hozzá annak bővítéséhez. A főként Miklós Erzsébet által leírt vagy megrendelésre készített családfák, rokonok címjegyzéke, családtörténeti feljegyzések, Bukovinában használt kifejezések jegyzéke és jelentésük, a családról szóló újságcikk tartoznak ide. Ők azok, akik a mai napig őrzik, rendszerezik az eddigi, és gyűjtik a családról előkerülő újabb dokumentumokat. Ezen tevékenységekben Miklós Erzsébet aktívabban vesz részt, de férje is szívesen nézegeti, lapozgatja a gyűjteményt, ha az előkerül.

⁵⁰⁶ Miklós Erzsébet édesanyja elhunyt, így törvényes örökbefogadás keretében másfél éves korában vette magához őt a család, s nevelték fel saját gyermeküként, illetve fordítva, idős korukban ő is saját szüleiként gondoskodott róluk.

Az irattermelés szempontjából kevésbé jelentős fiuk, Szöts Gábor (1966 –) tevékenysége, aki dalszövegeket, verseket jegyzett le a gyűjtemény részét képező füzetek némelyikébe.

Az irattár részét képezik összegyűjtött, más szerzőkhöz vagy szerzőhöz nem egyértelműen köthető dokumentumok is; melyek egy része az emberélet fordulóihoz, ünnepekhez kötődő szövegek (például *Rózsafüzér szentolvasó énekei*, menyasszony- és vőlegénybúcsúztatók, írott tojásminták, halottbúcsúztatók). Ugyancsak helyet kapott abban *Visnyevác Jugó*⁵⁰⁷ és Istensegíts térképe, anyakönyvek, hazatérők, honosítást igazoló dokumentumok, keresztlevelek, esketések igazolásai; valamint a fent említetten kívül még egy magnókazetta (népdalok, melyeket a család tagjai énekelnek, rádiófelvétel a juhászatról, rádióból felvett könnyűzenei számok). A családi gyűjtemény ezeken túl számos fényképet és bukovinai székely tematikájú kimásolt újságcikkeket tartalmaz.

Bányai Irén a parasztirattárak tipológiája kapcsán két altípust különböztet meg, a hivatalos okmányokat és a családi feljegyzéseket.⁵⁰⁸ Ahogy az az eddigiekből is látható, a vizsgált gyűjteményben megtalálhatók mindkét altípushoz tartoznak dokumentumok, melyek együtt alkotnak egy tárgy univerzumot.⁵⁰⁹

A gyűjteményhez mindenki más módon, közvetve vagy közvetlenül járult hozzá, más-
képp használják; ugyanakkor tereptapasztalataim szerint a család ma élő tagjai egyértelműen örökségként kezelik azt. Arról, hogy a korábbi generációk miért és hogyan őrizték meg a dokumentumokat, csak közvetetten rendelkezünk információkkal. A datálásból következik, hogy egy részük még Bukovinában vagy a bukovinai időszak alatt készült; míg a nagyobb hányaduk azt követően, hogy a család a Tolna megyei Majosra került. A gyűjteményt jelenleg egy külön, kiemelt helyen, a család vendégszobájában, egy erre a célra kijelölt fiókban tartják. Az újabb családi fényképek például egy másik fiókban és fényképalbumokban kaptak helyet. Mindez azt mutatja, hogy a család szerves egészként kezeli a gyűjteményt. Fontos kiemelni, hogy az itt bemutatott, generációk mentén történő besorolás kutatói konstrukció része, melynek célja a könnyebb megértés és annak családi rendszerben történő láttatása. Ezt támasztja alá az is, hogy amikor első alkalommal kölcsönkaptam a gyűjteményt digitalizálás céljából, egy mappába lefűzve, generációk és irattípusok szerint rendszerezve adtam vissza azt. Ennek kapcsán a család finoman nemtetszését fejezte ki, miszerint (akaratom ellenére) összekevertem a dokumentumokat. Ezt követően Miklós Erzsébettel közösen rendeztük el őket, saját(os)

⁵⁰⁷ Meggyes (szerbül Вишњевац, Višnjevac) falu Szerbiában, Szabadkától 17,5 km-re délkeletre, Csantavértől 4 km-re északnyugatra. 1941-ben ide is telepítettek bukovinai székelyeket.

⁵⁰⁸ Bányai 1973: 161.

⁵⁰⁹ Hofer 1983: 43.

belső logikai rendje szerint.⁵¹⁰ Az élettér részét képezik a külön polcon tartott könyvek, amelyek a bukovinai székelyek történetéről szólnak (főbb szerzők: Németh Kálmán – régebbi és újabb kiadásban, Sántha Alajos, Lőrincz Imre, Sebestyén Ádám, Andrásfalvy Bertalan, Szóts Zoltán stb.), illetve történelmi vagy vallási tematikájúak, szépirodalmi művek.

Ezeken túl a nyilvános térben nem találhatók dokumentumok (például falra kitett fényképeket, igazolások stb.). A vizsgált iratanyag néhány darabja magán viseli az egykori intenzív használat vagy a telepítések, lakóhelyváltoztatások nyomait. Ezzel együtt a gyűjtemény nagyobb része jó állapotban van, állaguk azt is tükrözi, hogy a lehetőségekhez mérten óvták, vigyázták azokat.

2. Kontextusok

A Nyisztor – Lőrincz – Miklós család története nem tekinthető atipikusnak a korszakon és a közösségén belül, ugyanakkor példája annak, ahogyan a bukovinai székelyek a 20. század során folyamatosan új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetekkel találják szemben magukat, amelyekre újabb és újabb válaszokat kell találniuk. A szövegtörzs több releváns kontextusba illeszkedik: magában hordozza a néprajzi csoportot érintő nagy történelmi narratívákat, mint például a szülőföldre való ragaszkodás, 1941-es telepítés vagy az 1945-ös menekülés történeteit. Míg a gyűjtemény tartalma a család kapcsolatrendszerére vet fényt, addig az annak létrejöttét meghatározó körülmények éppen a bukovinai székelyekhez fűződő attitűdök kapcsán lehetnek relevánsak. A kontextusok feltárása mentén látszik az is, hogy épült be az írás, mint cselekvés a mindennapi életbe.

1. A dokumentumok legnagyobb része Lőrincz Borbálához, kisebb részben Nyisztor Mártához kötődik. A megőrzött fényképek, kivágott újságcikkek, nyugták és egyéb feljegyzések hosszú évtizedek során gyűltek össze, a szövegek legnagyobb részét az asszonyok idős korukban írták. Az írott anyag nagyobb részét – a Várda Balbinához köthető hangfelvételek, egy levél és néhány egyéb dokumentum kivételével – az 1944 után fogalmazták meg. Ily módon a kéziratok megalkotása a korszak, korszakhatár fogalmához köthető.⁵¹¹ Egyfelől a megválto-

⁵¹⁰ Ennek pontos rendjének leírására nem vállalkozom; de látható, hogy az részben a különböző műfajok és szereplők körül szerveződik.

⁵¹¹ Kulcsár-Szabó Zoltán szerint a kortárs szemlélő nem érzékeli a korszakhatárt, az későbbi szelekció eredménye, nagy események utólag válnak csak egy-egy korszakforduló indexévé. A szerző Odo Marquard nyomán kifejti, hogy a korszakolás alapvető antropológiai igény, amely lehetővé teszi az idő érzékelését, tudatosítását. A korszak olyan előfeltételekre utaló konstrukció, amely beépül a kis elbeszélések narrációjába a nagy elbeszélések mellett, a korszakhatár pedig egyszerre összekötő és szétválasztó jellegű, retorikája rávilágít arra is, hogy az identitásképzés, az önmegértés a másságra van utalva. Kulcsár-Szabó 2000: 90–105.

zott életkörülmények, az új élethelyzetek, gyakran a családok széttöredezettsége korlátozta a mindennapok korábbi rendjének megélési lehetőségét.⁵¹² A kéziratok az emlékezet kihelyezett alakzatai,⁵¹³ amelyek kontraprezentikus módon jelenítik meg a múlt tapasztalatait, s próbálnak magyarázatot kínálni a fennálló viszonyokra az egyén, a közösség és a tágabb társadalom számára.

2. A gyűjteményben szereplő nevek, dátumok és események tágan értelmezve ölelik fel a bukovinai székelyek történetét a madéfalvi veszedelemtől kezdve, a családi múlt az etnikai csoport történetébe ágyazódik. Az emlékezés mechanizmusainak és narratív jellegének figyelembe vételével az különféle identitások konstruálásához ad alapot.⁵¹⁴ A megjelenített emlékezés részletessége, pontossága sok esetben annak a függvénye is, hogy azt az empirikus élmény mennyire határozza meg; ahogyan a részben ezzel összefüggő intimitás mértéke, a közelség – távoltság szabályozása attól is függ, hogy milyen szándékkal és ki számára készült az adott dokumentum.

3. Az 1950-es évektől erősödő kutatói érdeklődés, majd az 1960-as, 1970-es évektől a bukovinai székelyek egyre gyakoribb médiaszereplése és folklórfesztiválokon történő fellépése, az első vegyes házasságok megjelenése következtében enyhülési folyamat indult el a Völgységben is, amely érintette az ott élő csoportok együttélését és a kapcsolatos társadalmi gondolkodást. Ennek szimbolikus eseménye volt az 1978-ban megnyert *Röpülj páva!* televíziós vetélkedő, Lőrincz Borbála maga is részt vett ezen. A gyűjteményben több újságcikk is helyet kapott a műsorról, ezek közül néhányon fényképpel is szerepel.

4. Részben külső hatásra, részben belső indítatásból Lőrincz Borbála családjában többen is tollat ragadtak. Eddigi ismereteim szerint a Néprajzi Múzeum őrzi az édesanyja, Nyisztor Márta összesen 61 oldalt kitevő, fent is említett kéziratot füzeteit, amelyben a bukovinai vándorlást, az istensegítsi lakodalmi szokásokat, a gyapjú- és kenderfeldolgozás és a szövés folyamatát írja le.⁵¹⁵ Lőrincz Borbála testvérének, Imrének (*Istensegíts*, 1904 – Majos, 1995) pedig *A bukovinai Istensegítstől a Völgységi Majosig*⁵¹⁶ címmel jelent meg visszaemlékezése,

⁵¹² A 20. század során több alkalommal paradigmaváltás következett be a történetmondásban és az erre reflektáló kutatásban. A korszak eseményei, a gyors ütemű társadalmi, politikai és értékrendszerbeli változások mind gyakrabban hívták életre a biografikus beszédet, új helyzetei jelentek meg, a „történetmondás esztétikai-szórakoztató funkciói mellett előtérbe került a történet és a történetmondás fatikus, identitásképző és -reprezentáló funkciója, a mesemondás hagyományos habitusa mellett a változatos történetmondási stratégiák (pl. kimondás, elhallgatás, eltorzítás) jelentek és honosodtak meg.” Keszeg 2011a: 23.

⁵¹³ Assmann 1999: 23.

⁵¹⁴ Schacter, idézi Gyáni 2000: 141.

⁵¹⁵ NM EA 28173

⁵¹⁶ Lőrincz I. 1987.

amelynek kéziratát 1980-ban a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázatán kiemelt nagydíjjal jutalmazták, és amely meghatározó lehetett Lőrincz Borbála szövegeinek (önéletrész, népdalok, betlehemes, lakodalmi szövegek lejegyzése) létrejöttében is és/vagy fordítva.

5. Az alkotás, a specialista életpálya a tágabban értelmezett család kapcsán is megjelenik: Lőrincz Aladárné Molnár Vilma (Istensegíts, 1929 –) szövőasszony, 1970-ben a Népművészet Mestere címet kapott, férje Lőrincz Aladár (Istensegíts, 1926 –) ismert szövőszék-készítő, fafaragó, lányuk, Lőrincz Etel (1955–) a bukovinai székely festékesek alapos ismerője, textiltervező iparművész, szervezője a Bukovinai Székelyek Országos Szövetség néprajzi gyűjtőtáborainak, míg Lőrincz Vitus (Istensegíts, 1933 –) Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett, képzett festő, iparművészművész apai nagyanyja Nyisztor Márta.⁵¹⁷

6. A külső biztatás és a belső (csoporton belüli) kapcsolatháló izgalmas dinamikája mutatkozik meg néhány dokumentumban, amely Forrai Ibolya könyvíró hálózatok jelenlétéről tett megállapításához szolgálhat adalékként. Így például dr. Mester Miklós a Nagyvejkén letelepedett Ambrus Vilmosnak (Istensegíts, 1919 – Szekszárd, 1989)⁵¹⁸ írt leveleiben többször említésre kerül Miklós Gábor, Lőrincz Borbála és testvére, Lőrincz Imre, illetve a tágabb család is. A közöttük lévő családi kapcsolatokról tudható, hogy Ambrus Vilmos keresztapja volt Lőrincz Imrének.⁵¹⁹ A családi kapcsolatok ilyen módon történő számon tartását az alábbi részlet mutatja:

Budapest, 1978. V. 26., Dr. Mester Miklós levele Ambrus Vilmoshoz

Örörünk, hogy a Lőrinc-család két életben lévő tagjáról: Boriról és Imréről hallottunk. Mi a szülőkkel a második világháború alatt is levelezünk. Akkor a Bácskában laktak. Sajnos ezek a levelek nálunk elvesztek. Szeretnénk tudni a család sorsáról. Szeretettel üdvözljük őket. Mi már most idős emberek vagyunk, visszavonultan élünk. (???) szóli-sanak csak Miklós bácsinak és Babi néninek és ez Önre is vonatkozik, kedves Vilmos barátunk. – Tehát ismételen kérem Borit és Imrét feleségemmel együtt, hogy írják meg a család életének az alakulását Bácskától a Dunántúlig – Majosig.

Dr. Mester Miklós levele Ambrus Vilmoshoz, Budapest, 1978. 12. 23.

Éppen most kaptam Boritól, Miklós Gábornétól szép, hosszú levelet. Sok érdekes dologról írt. Majd válaszolni fogok és Nekik is fényképet küldünk, még pedig szintén fiatal korunkból.

Dr. Mester Miklós levele Ambrus Vilmoshoz, Budapest, 1979. 10.3.

⁵¹⁷ A család alkotó tevékenysége kapcsán ld. bővebben <http://www.hagyomanyokhaza.hu/page/13153/>, <https://www.youtube.com/watch?v=q1DJE8da3Z4>; letöltés ideje 2018. 03. 23.

⁵¹⁸ Ambrus Vilmos írói, gyűjtői tevékenységéről ld. bővebben VI. 2. fejezet.

⁵¹⁹ NM NM EA 20729

Kaptam, illetőleg kaptunk levelet a Miklós-családról, Boritól és Gábortól is. Nagyon kedvesen irtak és tájékoztattak a családról. Nekik is válaszolunk.

7. A család számára nem volt ismeretlen a néprajzkutatók érdeklődése, a mai napig őrzik Kodály Zoltán 1912-es bukovinai útjának emlékét. Lőrincz Borbála, édesanyja Lőrincz Antalné Nyisztor Márta és az akkor 54 éves nagynyja, Várda Balbina (Ny. M. édesanyja) is énekelt a gyűjtők gramofonjába,⁵²⁰ s a későbbiekben is tartották a kapcsolatot Kodállal. A családi legendárium szerint 1952-ben, Kodály Zoltán 70. születésnapjára készülve tanítványa, Csermák Géza felkereste az akkor szintén hetven éves Lőrincz Antalné Nyisztor Mártát, hogy meglepetés fellépőként vegyen részt a zeneszerző számára szerveződő ünnepségen. Az idős asszony vállalta ezt, kalandos úton jutottak el menyével Budapestre. Az ünnepségen a köszöntést ő kezdte, s miután elénekelt, hogy *A hadiki templom előtt, három ágú diófa nőtt, három ágnak hat levele, azon van a rózsám neve...*,⁵²¹ Kodály felment a színpadra, megölelte az idős asszonyt. Ezt követően magával vitte a Hány János előadásra, másnap egész nap meséltek és énekeltek, az asszonyok csak harmadnapra értek haza Majosra.⁵²² Kodály emlékét őrzi az irattárban több rövid feljegyzés (például szelvény, amely szerint Kodály Zoltán 200 forintot küldött a családnak, *Kodály Részére Levelet küldtünk Júliho 25.én, 1965, Feb, ho 17 én küldünk kodály Részére le* bejegyzések az egyik füzetben), a történetről beszámoló újságcikk és fénykép is.

8. Kodály Zoltán biztatására tanítványai, így 1951-től Csermák Géza, majd a későbbiekben több kutató, gyűjtő, így 1978-ban Sebestyén Ádám, majd Lőrincz Etel, Forrai Ibolya, az 1980-as években Kóka Rozália több alkalommal kereste fel a családot és biztatta írásra mind Nyisztor Mártát, mind pedig Lőrincz Borbálát. Andrásfalvy Bertalan egy tanulmányában

⁵²⁰ A gyűjtések közül több hangfelvételt megjelent *Magyar népzene Kodály Zoltán fonográf-felvételeiből* (szerk. Tari Lujza), a *Magyarság népzeneje. Példatár.* (szerk. Vargyas Lajos, Németh István), a *Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje 3.* (szerk. Domokos Mária, Németh István) és a Pátria népzenei gramofonlemez-sorozat *Bukovina* című albumokon.

⁵²¹ A család különböző tagjai a narratívumaikban kiemelik azt is, hogy *Kerek utca szeleget* című népdalt énekelte, amit annak idején, 1912-es gyűjtések során is; illetve azt, hogy bár negyven éve nem találkoztak, Kodály mégis emlékezett az egykori adatközlőjének és egyben szállásadójának nevére, és a *Márta néni, hogy megöregedtünk!* mondattal köszöntötte őt a színpadon.

⁵²² A család közlése. Az eseményről Ortutay Gyula is beszámol a naplójában: „Aztán következett számára a mi meglepetésünk. A kis Csermák Géza találkozott Dunántúlon egy istenségsíti 70 éves asszonnyal, akitől Kodály 40 éve gyűjtött, Lőrincz nénivel. Felhozattuk az ülésre, ott üdvözölte Kodályt, s énekelt tiszteletére azokból a dalokból, amiket annak idején fonográfba énekelte. Kodály felkelt, átölelte, megcsókolta; bizony nekem is könnybe lábadt a szemem. (Nem gonoszkodás, de nagyon is emberi észrevétel: addig gondosan ölelte az öreg Lőrincz nénit, amíg 3 jól sikerült beállítású felvételt a fényképész el nem kattintott. Ez már a művész tudatos ökonómiájához, szerepjátszáshoz tartozik, tisztelni kell.) Az egész este eztán már a meghatottság légkörében zajlott, Kodálynak is éreznie kellett, hogy ez az ünneplés mélyebb, emberibb, mint a protokollárisak.” Ortutay 2009: 396–397.

adatközlőjeként említi Nyisztor Mártát.⁵²³ Az irattárból ugyanakkor az is körvonalazódik, hogy nem csak a család volt a néprajzkutatók, gyűjtők fókuszában. Ők maguk ugyanúgy „begyűjtötték” és számon tartották, ápolták a néprajzi gyűjtések során szerzett kapcsolataikat, tágabb értelemben az értelmiségi réteggel való kapcsolatokat. Ezt bizonyítják a gyűjteményben található levelek, címjegyzékek, feljegyzések, közös fényképek is (például Kodály Zoltán címének feljegyzése, közös fényképek vele vagy Kóka Rozáliával stb.). Az értelmiségi réteggel való kapcsolatra utalnak az egykori bukovinai tanítókkal folytatott levelezések, a találkozások, látogatások fényképei.

9. Lőrincz Borbála nemcsak alkotója és őrzője volt a gyűjteménynek. Férjével, Miklós Gáborral fényképek egy részét, néhány használati tárgyat és viseleti darabot – némi kutatói biztatásra – a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumnak ajándékozták. Az örökségalkotási aktus olyan időszakban (1980-as évek) történt, amikor a bukovinai székelyek helyzete legitimálva volt, a hagyományörző tevékenységek élénken működtek. A hagyományörzés bizonyos értelemben mindig a hagyomány válságát jelzi, ekkor meggyengülnek vagy átalakulnak azok a minták, melyekbe a régi hagyományok beleilleszkedtek. A múzeumi ajándékozás mentalitásbeli fordulatra utal, amelyben az elmúlt időszak/generációk autokritása fontos, a múlt maradványait őrző jelen kerül a középpontba, s amely folyamatot az örökségesítéssel írható le.⁵²⁴ Így ezek a tárgyak a bizonytalanabb családi emlékezetből a biztosabb múzeumi vitrinbe, a kulturális emlékezet terébe kerültek át.

3. Privát történetek a családi gyűjteményben

A vizsgált családi gyűjtemény különböző fókuszokkal, közelebbi és távolabbi perspektívákból láttatja a család sorsát, az egyéni döntések következményeit, melynek háttérében a bukovinai székelyek tágabb története áll. Ezen belül is több dokumentum egy-egy családtag életpályájának narratív megfogalmazása, a kapcsolódó attitűdöt különböző kontextusok szabályozzák. Az élettörténet megfogalmazása szociális viselkedési stratégia, amelynek létrehozása és forgalmazása kommunikációs és tágabb kulturális, szociális szabályokhoz illeszkedik, illetve előtérbe helyezi a szerzői intencionalitás kérdését is.⁵²⁵ Továbbá, (a szereplő és a szerző azonossága miatt) az én megszületéséről is beszélhetünk, mely gyakran „az ember számára saját

⁵²³ Andrásfalvy 2011: 380.

⁵²⁴ Sonkoly 2006:57.

⁵²⁵ Keszeg 2007:151., 156.

élettörténete mitologikus áthangolásában jelenik meg”.⁵²⁶ Természetesen a családi gyűjtemény minden dokumentuma külön-külön, és azok egyben is számos releváns (család)történeti kontextusba illeszkednek. Az alábbiakban olyan részleteket mutatok be, amelyek ide vonatkozó jelentőségét a család leszármazottai emelték ki.

A madéfalvi veszedelmig nyúlnak vissza a Rudolf László által elkészített család-fák, és erre példa Nyisztor Márta Néprajzi Múzeumban őrzött kéziratos füzetének részlete:

*A Székely Magyarok Erdéből csik Madé Falvából a mikor Bújdostaki (...) A nagyanyánk neve Sánta Éva ő Szegényt Isten Boldogítja Régen Meghalt, a ki nekünk Nagyon sokat mesélt kisko rünkban, Téli Időkben Estén ként tőben őszejőtünk Fonoba és kérdezgetük **nagymama Mondja el nekünk honét származot**, e vidékre ez az öt magyar falū A kikre többször A Másik népnek Egyik Része rá Szolot, di csenú Merzsecz á kásza Lá Bűda Pest űngur Ez a Romány szo Magyarul Értve, Miért Nem mentek haza Ti Magyarok Buda Pestre És Igytováb a nagy Mamánk Magyarázni Kezdet, hogy **Ezek a magyarok ugy nevezet székely Magyarok Erdélynek Egyik szépséges Részéből Bujdos**tak, ki sírva a Mi kis és nagyob csoportjaink csik megye És **Madé Falvárol** Bujdos takel és mikérdesztük ha nem Volt gőzös Mien és Mivel űtasztak ő pedig így szolt sírva Fakadt Mondta A kinek havolt Vala mien Fogatja Azal, Egyesek két jo kemény Kutját ősze Foktak Egy kis Valamien kocsit űtánük Akasztotak És bár A kis gyereket és Valami Eni valot, A tőbiek Gyalog kihogy birt űgy Indũltak A Nagy Világba Egyik csoport Eszt Énekelte nekũnk A Legszebik Estét Fekete Gyászra Festeték A Másik csoport Szũlő Földem szép határa Satő, ki Indultam Aszhazám bol szép nyugalmas hajlé kombol, ezek a szegények Adig Vándoroltak A Míg A bukovinai Vidékre Találtak A hová Ferencz Jozsef Királyũnk Volt A Ki őket Befogadta népének És Elhejeszték volt, A szũcsáva Folyo Vízétől Tal Távolab a hová ta lán falũt És templomot is Építetek volt E közbe A Falunak nevet Atak Volt, **Laũdonfalvának** Hiták. Egyes Embereknek őttan teczet A szálás de A másik Resze Az embereknek El kesztek A Szũcsáva Folyo Vize Mentén járkálni A hol ő nekik a hej számí Tásũk szerint sokal joban meg Tezcet A Fojo Vízhez Malmat is csináltak A Hová Még egy 10 tizenkét esz Tendős Gyermek is egy 10 kilone terebũzát Magá hozvet, és Elvite a malomba A Mikor lisztet hozot haza a őrömvolt hanemvolt szekér lehetet Boldogũlni A laũdonfalván hátra Mara dot Emberek ők is ősze Beszéltek Egymás között és Fől kerestek a **szũcsáva Mentén Valo barát és Roko Nokat** És később azok is Ki kereszketek Laudon Falvárol és Egy falũban letek Elhejezve, A Közbe Már A Földeket is ki osztoták, 18 Fácsát családonként Az Iteni számítás szerint, 1 Fácsa 2 hold, A Falũnk Eszt A szép Nevet Aták Isten segíts Igy később Az Emberek bele kapaszkodtak A Mũnkába Épít kezni kihogybirt A Szũcsáva Folyo Vízére nemcsak Terebũza keszi Liszt készitő követ Rendeltek (...)”⁵²⁷*

⁵²⁶ Hankiss 1980: 30., idézi Keszeg 2007: 157.

⁵²⁷ NM EA 28173

A gyűjtemény részét képezi az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus során készült fénykép, ahol a bukovinai székely delegáció tagja volt Nyisztor Márta, és amely eseménynek reprezentatív jelentősége volt a bukovinai székelyek hazatelepítése kapcsán. Már az 1941-es telepítéssel kapcsolatosak a család különböző tagjainak hazatérői, honosítási okiratai.

Ennél közelebbi perspektívát nyújtanak a Lőrincz Borbálához köthető dokumentumok, így például az a hat oldalas, táblázatos formába szerkesztett autobiografikus szöveg, amelyben a család fő megélhetési forrása, a fejős juhászat kerül a középpontba, így nyomon követhető annak változása a bukovinai Istensegíttől a völgyeségi Majosig. Az asszony, a feleség az, aki szelektálja az emlékeket, és a szöveg a nagy történelem fényében tükröződve láttatja a családban bekövetkezett változásokat, változásokat és fordulópontokat.⁵²⁸

Lőrincz Borbála életpályája

Lőrincz Borbála idős korában, 1986-ban írta meg élettörténetét: *Ezt az életem sorsát csunyán irom mert nagyon reszket a kezem vissza emlékezésből 78 éves vagyok térdemen irom*. Mindez 65 A/4-es oldalnyi folyó szöveget és hat oldalnyi speciális, sűrített, táblázatos formába szerkesztett írást jelent. Míg az előbbi színesen és részletesen beszámol a gyermekkortól az 1936-ban között házasságáig és az első gyermek megszületéséig tartó évekről, addig az utóbbi 1914 augusztusától (amikor is az édesapját elviszik a háborúba) a férj, Miklós Gábor családjának foglalkozására, a fejős juhászatra fókuszálva az 1968-ig terjedő időszakot öleli fel. Így a kéziratok külön-külön és együtt, egymást követően is olvashatóak. Lőrincz Borbála térben és időben meghatározott epizódyszerű történetek segítségével konstruálja meg az élettörténetét és nyújt betekintést a mindennapok világába.⁵²⁹

Lőrincz Borbála 1908. szeptember 25-én született Istensegítsben. Írásából tudjuk, hogy családja gazdálkodással foglalkozott, édesapja, Lőrincz Antal az 1914-es év elején jobb megélhetésük biztosítása érdekében bővíteni kívánta a gazdaságot. Kölcsönt vett fel, hogy még tíz holdnyi földterületet vásároljon:

Ara gondolt majd eladja az álatokat mondta megfizeti az adosságot lesz mibe dolgozunk. Azt mondta anyámnak földet veszünk legyen a gyerekeknek is ha felnőnek. Amelyik

⁵²⁸ Mandelbaum a következő módszertani javaslatokat teszi az élettörténetek rendezésére, elemzésére vonatkozóan: a kronológia, mint rendező elv mellett fontos az egyéni élet (biológiai, kulturális, társadalmi, pszichoszociális) dimenzióinak megjelölése, az életpálya fordulópontjainak és a köztük levő életesemények megállapítása, valamint az egyén adaptációs eszközeinek, lehetőségeinek vizsgálata. A továbbiakban a szerző fogalomhasználatát követve alkalmazom a dimenzió, a fordulópont és az adaptáció terminusokat. Mandelbaum 1982: 29–46.

⁵²⁹ A hosszú távú epizodikus emlékezetről ld. bővebben Pléh 1986: 27.

tanulni akar iskolára tudjon menni másik mesterségre tudjuk tanítani dolgozni is. Ne keljen romániába⁵³⁰ menjen pénzt keresni.⁵³¹

A családfőt azonban még abban az évben elvitték a háborúba, a feleség, Nyisztor Márta és hat gyermekük maradt otthon, a legkisebb akkor mindössze egy, a legnagyobb tizenkét éves volt.

Sírt és azt mondta anyámnak mostantól ügygondolkoz nem csak anya vagy a gyerekeknek hanem apa is. Mert én most úgy elmegyek elvisznek, hogy soha nem látlak meg titeket ti sem édes családom. Isten tudja mere visznek drága gyermekeim. Örvendem mindig ha haza jöttem láthattalak. Most már hiába vártok haza ha nem jöhetek. Ezek a szavaknak emlékei rám hatnak mindig.⁵³²

A család valóban nem látta többet az édesapát, aki a háború során tífuszban halt meg. A közeli rokonok, testvérek életpályájáról is tájékozódhatunk.

Így maradtunk édes anyámvval négyen kisebbek Gergely, Bori, Vilmos és Zoltán 1 éves volt mikor apám elment a háboruba. Péter Pécsen meghalt [1918-ban spanyolnáthában] Imre Brassóba ment második évet tanulja faragászatot. Anyámmal dolgoztunk amit birtunk mezőn itthon.⁵³³

Lőrincz Borbála szívesen és színesen számol be a gyermekkoráról, az iskolai évekről, a bukovinai magyar és román tanítóiról. A családban a tanulás mint alapvető érték jelenik meg;⁵³⁴ a testvérek közül Péter a pécsi Julián Egyesülethez, Imre a Szent István Társulat segítségével a Brassóba a Magyar Királyi Faipari Szakiskolába, a legkisebb, Vilmos pedig a kézdivásárhelyi gimnáziumba, majd onnan a csíkszeredai tanítóképzőbe került. Az élettörténet további része gazdagon számol be a lánykori esztendőkről. Lőrincz Borbála 16 éves korától több éven át a lábával kapcsolatos egészségügyi problémákkal küszködött, emiatt kórházba is került. Ezt követően kevésbé tudta kivenni a részét a mezei munkákból, egyre gyakrabban foglalkozott kézimunkával, főleg szövással, varrással és hímzéssel. 1929-ben, 21 évesen fél évre a radóci női varrodába került tanulónak, majd egy szintén radóci zsidó férfi szabótól és annak német segédmunkásától tanult, amit a sokasodó ház körüli munka és egyéb, személyes problémák miatt kényszerült megszakítani. Visszatérve Istensegítsre a lábbetegsége következtében pingálással és meszeléssel keresett pénzt, amelyből a család napszámosokat tudott fogadni a mezei

⁵³⁰ A bukovinai székely családokban gyakori volt a sok gyermek, így a megélhetés biztosítása végett sokan arra kényszerültek, hogy az év jelentős részében a moldvai bojárok nagybirtokain dolgozzanak. Gyakran már a 12-13 éves gyermekek is részt vettek a *móduvázásnak* nevezett munkában, ők két-három, a felnőtt férfiak akár hat hónapot is ott töltöttek.

⁵³¹ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratos önéletrajzából.

⁵³² Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratos önéletrajzából.

⁵³³ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratos önéletrajzából.

⁵³⁴ Lőrincz Imre korábban életrajzi írásában azt is megjegyzi, hogy a nagyapja, Lőrincz Ádám hat nyelven beszélt.

munkák idejére. Egészségügyi problémái és a városban töltött tanulási időszak miatt kevésbé vett részt a helyi fiatalság közösségi tevékenységeiben.

27 évesen, 1935. február 18-án kötött házasságot a szintén istensegítsi születésű, nála három évvel fiatalabb Miklós Gáborral.

Ebbe a lakodalomban ismerkedtem megférjem Gáborral. Két nagyobb testvérem meg volt nőszülve. Mikor haza kísért fiatalabb nőstestvérem meglátta azt mondta mikor ez leszere haza jön rád se néz menj mostférjhez van kihez. Azt mondtam mármindegy ha fiatalabb is még meg várom. (...) De nem akartam fiatalabbhoz menni így sikerült a sors még akkor is mégvoltak idősebb legények Gáborhoz mentem férjhez ki szavát tartotta énis megvártam. Haza jöttek ősszel az öcsémekkel voltak katonák. Februárba esküdtünk meg 18án lakodalom is volt. Haton voltak testvérek egy lány férjhez volt menve Gábor volt a legidősebb a testvérek között. A lány férjhez ment így nyolcan laktunk együtt. Földmisesek voltak volt több földjük juhászattal foglalkoztak. (...) Apám esztana bíró volt vagyis Gábornak az édes apja az enyém háboruba meghalt. Tavasszal szedték össze a birkákat örítették a kösségi birkákat is az övékével a kösségi legelön. A férjem volt többet a birkákkal földet is dolgozni kellett több földük volt napszámost is fogattak.⁵³⁵

Ezt követően 1939-ig a férfi családjánál éltek. 1936. december 12-én született meg a fiúk, aki másfél éves korában meghalt.

Juhtartás: Istensegítsől Majosig

A házasságkötése után Lőrincz Borbála számára új családja fő megélhetési forrása, a fejős juhászat biztosította a munkát. Ennek körülményeiről, változásairól tudósít a már említett hat oldalas, táblázatos formába szerkesztett írás.⁵³⁶ Ezt az asszony – a korabeli munkakönyvekhez hasonlóan – a következő kategóriákra osztotta fel: *sorszám, hól-kinél, alkalmazásának megnevezése (gazdasági, cseléd stb), mettől, meddig*. A sorszám oszlopban következetesen mindig a dátumot jelöli meg, sokszor nem csak az évet, hanem hónapra vagy napra pontosan, míg a többiben a konkrét gazdasági tevékenységek, azok időtartama összemosódva, a folyó szöveg jellegzetességeit magán viselve jelenik meg.⁵³⁷

Az első két bejegyzés Lőrincz Borbála leánykorára vonatkozik, miszerint 1914 augusztusától ő és testvérei az édesanyjukkal maradtak, és 1931-ben hat hónapig a radóci varrodában

⁵³⁵ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratos önéletrajzából.

⁵³⁶ A juhászat nyilvánvalóan ennél sokkal összetettebb és árnyaltabb ágazat. Írásomban mindössze azokat a mozzanatokat emelem ki ebből, amelyeket Lőrincz Borbála leírt a visszaemlékezésében, amelyeket valamiért rögzítésre méltónak talált. Ahol ettől eltérek, az a juhászat általánosabb megértést segíti, ezeket külön jelzem. Az elemzés során igyekeztem elsősorban a kéziratokra támaszkodni.

⁵³⁷ Az olvasást nehezítette ez a speciális forma és annak következtelensége, ami leginkább egy keresztretjvényre emlékeztet, amelyben vízszintes sorokat és függőleges oszlopokat is elkezdhetjük megfejteni.

tanult. A visszaemlékezésből az is kiderül, hogy Miklós Gábor tizennégy éves korától fogva segédkezett édesapjának, Miklós Lajosnak, a házassága után mind nagyobb részben vette át tőle a feladatokat. Bukovinában – a megfelelő környezeti adottságoknak is köszönhetően – a juhászat fontos és elterjedt állattartási ágazat volt, a legtöbb családnak volt egy-két birkája, a tehetősebbek 15–20 állatot is tartottak.⁵³⁸ Istensegítsben a leginkább elterjedt juh fajta az ún. oláh racka volt, emellett nagy számban tenyésztettek a cigájt (cigája) is. Az 1930-as évek végén honosodott meg a karakül, kisebb számban merinóit is tartottak.⁵³⁹ Halász Péter a bukovinai székelyek állattartását összefoglaló tanulmányában leírja, hogy a juhokkal való foglalkozás a pásztortársadalom számára tulajdonképp életforma volt, tekintetbe véve a foglalkozás intenzitását és az ágazat kiemelkedő szerepét.⁵⁴⁰ A juhtartást itt is, ahogy Erdély-szerte a közösségi szervezés és irányítás jellemezte, ennek szervezettségi és intézményesülési foka függött a haszonrészesezés típusától, s az esztenatársaság intézményi formája különböző mértékben artikulálódott.⁵⁴¹ Ez esetben a tejhaszonból való részesezés a juhok száma után kapott meghatározott mennyiségű kész tejterméket, a sajtot jelentette.

Lőrincz Borbála férjétől és apósától tanulta a juhtartáshoz szükséges ismereteket, a sajt-készítés, a kiadás módját. 1941-ben, mikor férjét három hónapra besorozták, húsz saját állatukat ő gondozta. Részletesen beszámol a juhtartással kapcsolatos időbeosztásról.

Ha jó idő volt március elsején hajtották ki ha rossz akkor április elsején. (...) A kösségi birkákat április elsején hajtották ki a legelőre, este haza, május elsején leválasztották a kis bárányokat. Két csoportba őrizték haza nem jártak. A legelőt a gazdák fizették birkára. A juhász 1 birka után amit fejt a gazdának adott 8 1/2 kg sajtot de őrzési díjat nem kapott. mit nem fejt azért őrzési díjat kapott. (...) Ha jó idő volt március elsején hajtották ki ha rossz akkor április elsején. A kisbárányok leválasztása Május 1 szokott lenni. Fejni kezdték a birkákat nekem is dolgoznom kellett minden tejtermékbe és kiadásba a gazdáknak el számolni. Október 10-ig tartott a fejtés ha jo idő volt. (...) A birkaőrzés volt kint a határba éjel nappal jó időbe rossz időbe ünnepnap munkanap egyaránt míg a hó leesett nagy hó.⁵⁴²

A következő bejegyzés 1941-re vonatkozik, amikor a család Csantavér mellé, Istenesre került. Adaptációként értelmezhető, hogy itt egy év múlva, 1942-ben ismét juhászattal foglalkoztak, saját juhokat vásároltak, velük együtt a községi birkákat is őrizték egészen 1944. október 8-ig. Lőrincz Borbála családja is ahhoz a kisebb csoporthoz tartozott, akik nem tudtak

⁵³⁸ Csupor 1987: 87.

⁵³⁹ Csermák 1949: 240.

⁵⁴⁰ Halász 1996: 156.

⁵⁴¹ Szabó 2002: 45. Ld. bővebben K. Kovács 1968.

⁵⁴² Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratos visszaemlékezéséből.

idejében elindulni. Ők a szabadkai és a szeghegyi munkatáborokba kerültek, ahonnan 1945 februárjában szabadultak.

Menekülni kellett akkor a birkákkal együtt és kocsikkal Szabadka aljába egész éjszaka sokan zuhogos esőbe vártuk a reggelt nem lehetett tovább menni. vissza mentünk Istenesre (...) Visszajöttünk tovább dolgoztunk míg a terményt betakarítottuk de nem nekünk birkák sem voltak már a mienkek (...) 1944 December 8án Reggel hat orakor vittek a kocsikon zuhogó esőbe a táborba Topoján katonai kaszárnyákba meg aludtunk. Reggel tovább vittek Szikicsre (Szeghegy magyarul). (...) 1944 December 9től voltunk a táborba Kérdezték mi volt munkánk. Össze szedték a kösségből a birkákat kecskéket gondozni kellett aztán fejni sajtot csinálni a munkások részére.⁵⁴³

A család tehát itt is juhászattal foglalkozott, ahonnan éppen a juhokkal kapcsolatos munkák miatt a többiekhez képest néhány hónappal később, 1945. május 25-én szabadultak. Ekkor a mai Bács-Kiskun megyei Csátaljára kerültek, Lőrinc Borbála Gergely nevű testvéréhez, itt ez év júniusától a bukovinai munkadíjjal megegyezően őrizték a községi juhokat.

1947 áprilisában a család Bonyhád melletti Majosra költözött, Miklós Gábor 1949-ig itt, ezt követően Lodományban, majd 1950-51 során Hidason volt juhász. A visszaemlékezés olvasásakor ezen a ponton hangsúlyeltolódás figyelhető meg, a következő három és fél oldal már a termelősövetkezetek idejéről tudósít. 1951-től novemberétől Miklós Gábor és felesége is a majosi Kossuth Lajos Mezőgazdasági Termelősövetkezetben dolgozott.

A Kossuth termelő szövetkezetben is ez volt a munkám 1951 novembertől. A zölségest is másnak kellett átadnom felesen mert férjem mellé kellett álnom a birkákhoz embert nem lehet kapni. Szegény volt a Téesz kikettett tartanom mellette minden munkába a birkákhoz nem ment senki kevés volt akkor a fizetés családos ember nem tudott megélni. Ki bányába más gyárba más munkára ment. Édes anyám 70 éves volt odahaza volt a kis lánykával. Nekem mindenütt kellett lennem. Lekötött munkát nemvehettem át pénztárosnak akartak tenni. Aztán Szombathelyre iskolára 5 hónapra. Egyet voltam haza kellett onnan is jönni. 1953 Szeptemberbe voltam. Fejleszteni kellett a téeszt mennyivel nem tudom de munkámmal végig. (...) Mikor megalakult a Kossuth termelő szövetkezet a községi juhászság ősszel járt le. A termelősövetkezetbe télen nyáron kint kellett lenni a juhászatba éjel nappal havazóba esőbe is.⁵⁴⁴

Így a családi megélhetést, az új gazdasági rendszer, mint fordulópont, az ehhez történő egyéni alkalmazkodás határozta meg. A termelősövetkezetek 1956-ban történt feloszlása ismét módosította a juhászat körülményeit.

A téesz megszűnése ellenére a juhokat őrizni kellett: 1956 októberétől (...) birkákat tartottunk őriztünk abrakot takarmányt vettünk. Szét nem engedték. (...) A Kossuth Téesz

⁵⁴³ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratoss visszaemlékezéséből.

⁵⁴⁴ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratoss visszaemlékezéséből.

birkákat is Gondoztunk mint sajátunkat ne menjenek tönkre. De senki meg nem kérdezte ki gondozza vagy mivel tartásák, hol vannak a birkák. (...) decemberben is szarát vágtam a birkák részére.

1959-ig Miklós Gábor unokaöccse segítségével három éven keresztül magánjuhász volt, a saját állatain kívül a közösség juhait is gondozta.

Ezt követően az akkor alakult Arany Kalász Mezőgazdasági Termelészövetkezetben folytatta a munkát, ehhez 1960 februárjától felesége is csatlakozott. A visszaemlékezés szerint Miklós Gábor a juhoknál dolgozott; az asszony pedig amellet, hogy a férje segítségével volt, esténként előkészítette a tejtermékeket a piaci eladásra, majd árusította őket. Olykor távolabbi településekre, így Csátaljára, Palotabozsokra vagy Hidasra is szállították. Itt megjelennek a tejtermékkel történő munkához kötődő egészségügyi előírások, a kötelező tüdőszűrés és a megfelelő orvosi igazolások szükségessége. Munkája körülményeiről Lőrincz Borbála a következőképp fogalmaz:

Hányszor éjet napomá tettem mert félhatkor reggel a piacon árusítanom kellett. A gyárba mentek a munkások, mezőre bár milyen munkára 10 dkg 20 dekát árusítanom kellett kinek hogy kért. Később 1 kgt 10 kilot 20szat míg tartott a piac vagy a termék. Ha megmaradt a piacról haza vittem a turot ordát pincébe tettem hideghelyre mert még akkor nem volt hűtő szekrény. A sajtot tiszta spéjszba vagy kis szobába szita ablak ajtó hogy levegő járja de legyen. Légy vagy bármilyen bogár por stb ne érje. Amint tudják mindannyian, hogy a tejtermékre vigyázat van étkezési termék. Sajtruhát orda ruhát szűrőt vettem varrtam amit nekem nem kellett mondjanak de a tervet azon kívül teljesítettem amiért nekem nem fizettek. Minden munkát végeznom kellett. Othon is árusítottam ha othon voltam. Engem nem kellett ellenőrizzenek én ellenőriztem a juhászokat ők engem és saját magam – magamat is ellenőriztem. Ismertem dolgaimat mi rám volt bízva, kötelességemnek tartottam mindent, hogy meg csináljam ha éjszaka volt is. Nem asztal mellett volam, hogy le telik a nyolc óra megyek haza szabad vagyok Én soha szabad nem voltam munkám volt mindig. Egy vásárostse soha vissza nem utasítottam.⁵⁴⁵

A visszaemlékezés utolsó bejegyzése 1968. május 22-re és 23-ra vonatkozik, amikor is Lőrincz Borbála a piacon árusított, majd másnap eltörött a lába: *Szerdán eltörött a lábam térdbe hathétig gipszbe volt megszünt a munkám.*⁵⁴⁶ Az írás ezzel a bejegyzéssel zárul, a család további sorsa a szóbeli, családi emlékezetben érhető tetten. A visszaemlékezések bizonyos csomópontok köré rendeződnek; melyekből kiolvashatók a nagy történelem eseményei, de sok esetben ilyen súllyal kerülnek bele a személyes/családi történet szempontjából releváns ese-

⁵⁴⁵ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratoss visszaemlékezéséből.

⁵⁴⁶ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratoss visszaemlékezéséből.

mények. Az életútra visszatekintve aligha véletlen, hogy épp ezek a történetek és épp ilyen módon szilárdultak meg.⁵⁴⁷

Nyilvánvaló, hogy egyéni sorsokról, de nem egyedi esetekről van szó. Az életpálya számos dimenzióját, az adaptáció lehetőségeit, az életút irányát gyakran a történelem nagy eseményei befolyásolják és alakítják, miközben megfigyelhető az alapvető, tanult életvezetési stratégiákhoz és a családi hagyományhoz való erős ragaszkodás. Maga a tartalom, a juhászat, mint a család foglalkozása változatlan maradt, miközben az eltelt évtizedek során gyökeresen átalakult annak helyszíne, körülménye, rendszere és közösségi vonatkozása. Ezen válaszoknak, térbeli és mentális mozgásoknak egy lenyomata, privát olvasata Lőrincz Borbála visszaemlékezése is. Az írásokban megjelennek bizonyos alapvető értékek, úgy mint a család egysége, azon belül egymás támogatása, a becsülettel elvégzett munka, a családfő, a férj segítése, a felelősségvállalás. Azonban kevesebbet tudunk meg a mentalitásbeli változásokról, az egyéni döntésekről, a mindennapok nehézségeiről, különösen az 1945 utáni feszült helyzetben vagy a kollektivizálás időszakából.

4. A gyűjteményben kirajzolódó kapcsolatokról

Az elemzés utolsó harmadában a gyűjteményből kiolvasható diakronikus és szinkronikus kapcsolatokra figyelek. Ezt egyrészt a családi kapcsolatok számontartásának hangsúlyos jellege, a család működése, dinamikája indokolja, s a gyűjtemény írott dokumentumaiból ennek számos vonatkozása kiolvasható. Másfelől izgalmas kapcsolathálók rajzolódnak ki a kifelé irányuló, többnyire gyenge kapcsolatok mentén is, amelyek többnyire az értelmiségi réteg tagjai (tanítók, néprajzkutatók stb.) felé irányulnak vagy a család interetnikus kapcsolatrendszerére vonatkoznak. A vizsgált gyűjtemény mind diakronikus, mind pedig szinkronikus módon vizsgálható. Míg az utóbbiak az egy időben, többé-kevésbé aktív kapcsolatokra vonatkoznak, addig az előbbieket azokra a történeti metszetben értelmezhető kapcsolatokra és továbbörökített történetekre, amelyek a családtörténet (utólagos) rekonstrukciója felé mutatnak.

A közvetlen családi kapcsolatok a gyűjteményben tárolt dokumentumok közül leginkább koherens, összefüggő módon Lőrincz Borbála visszaemlékezésben rajzolódik ki. A szülők és a szűkebb értelemben vett család alakjai és néhány rájuk vonatkozó információ ismerhető meg ebből (például: Lőrincz Antal – tífuszban elhunyt az 1. világháború során; Nyisztor Márta, életben maradt gyermekeit: Péter – 1918-ban Pécsen spanyolnáthában elhunyt; Imre –

⁵⁴⁷ Ld. bővebben Mohay 1994: 36-37.

Brassóban asztalosnak tanult, majd Radócon folytatta; Gergely; Borbála; Vilmos, Antal Zoltán – Kézdivásárhelyen gimnáziumban, majd Csíkszeredában a tanítóképzőn tanult, ezt követően Alvincre került kántortanítónak). A visszaemlékezésben említésre kerülnek még Lőrincz Antal testvérei, Vilmos, Mari és Kata, Zsuzsa ángyom, meg nem nevezett sógora (véltetőleg Kata férje). Az édesapa 1914. Augusztus 24. keltezéssel levelet küldött Nyisztor Mártának, amelyet mind Lőrincz Imre, mind pedig Lőrincz Borbála belefoglalt a visszaemlékezésébe.⁵⁴⁸ Ezzel kapcsolatban Lőrincz Borbála leírja, hogy csak az édesanyja halálát követően bukkantak rá, addig egy leveles dobozban őrizte azt, amelybe rajta kívül más nem nyúlhatott bele. Lőrincz Imre az édesapa haláláról a következőket írja még: „1915. október 15-én hajnalban két órakor különös meglepetésre ébredtünk. Hatalmas dürdülés ment végbe a padláson, és a deszkaajtón egy égő gyertya füst alakban fűrődött át, ami az asztalra leszállt, egy-két percig égett, akkor sodródni kezdett, és így az ajtón kiment. Csak a gyertyafüstszag maradt a szobában. Édesanyám azt mondotta akkor: Most meghalt édesapátok! Édesanyám sírni kezdett, és mi is utána sírtunk.”⁵⁴⁹ Az édesapa hozzávetőleg erre az időszakra eső halálhírét egy hadikfalvi, az orosz fogságból hazajött Forrai Gergely nevű férfi erősítette meg 1918-ban, ezt szintén mindkét testvér leírta.

Említés szinten jelenik meg a nagypapa, Lőrincz Ádám, aki megözvegyült, majd 69 évesen ismét megnősült, feleségül vette az akkor 18 éves György Genát, akivel egy hónap múlva Csernakeresztúrra költöztek. Továbbá a fiatalkori évek kapcsán jelenik meg Lőrincz Borbála legközelebbi lánybarátja, Isméria és édesanyja, aki ezen az ágon unokatestvére volt:

*Legközelebb lánybarátom unokatestvérem anyám tesvére lánnya. Akivel mindent mindent begesztünk józ is rosszat is. Neki is az édes apja háboruba halt meg 3 kislány maradt. (...) Az unoka testvéremmel Ismérjával mindig együtt beszélgettünk jot is rosszat is megértettük egymást. Amint irtam a fonoba együtt jártunk.*⁵⁵⁰

Ezen felül a már felsorolt testvérek egy részének további sorsáról derülnek ki – inkább csak utalásszerű – részletek.

A családi kapcsolatokról informálnak a gyűjtemény más jellegű dokumentumai is. A rituális búcsúzkodás kontextusában elhangzó halottbúcsúztatók szintén a genealógiai tudás hordozói; ezekből kettő található meg a vizsgált gyűjteményben. Közülük az egyik a Miklós családhoz kötődik, Miklós Gábor édesapja, Miklós Lajos töredékes formában fennmaradt

⁵⁴⁸ Lőrincz I. 1986: 18–21. Lőrincz Imre 1914. augusztus 25. datálással közli a levelet.

⁵⁴⁹ Lőrincz I. 1986: 22.

⁵⁵⁰ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratoss visszaemlékezéséből. Az itt említett Isméria Miklós Erzsébet keresztanyja lett, s később Kanadában telepedtek le.

búcsúztója,⁵⁵¹ amelyben rendre, ebben a sorrendben elköszön *ápolójától, Anna lányától, majd drága Kati lányától* és családjától, Péter fiától és családjától, *Mari jó testvérétől*, gyermekeitől, férjétől, Anti testvérétől, párjától, családjától, párja családjától, végül *Összes rokonától és fő barátjától, minden néven való összes rokonaitól, első és hátulsó békés szomszédaim, jó kereszt komáitól és komasszonyaitól, drága apatársi és anyatársaitól*, végül még egyszer *gyermekeitől és unokáitól*. A hozzátartozókat, ismerősöket, rokonokat megszólító búcsúztatóban a köszönetmondás, s az eredetileg rituális viselkedést előíró és ilyen formában elhangzó szöveg az emlékezet terébe és regiszterébe került be. A gyűjteményben tárolt másik halottbúcsúztató az 1945. május 19-én -ben elhunyt László Béláné Nyisztor Anna, Miklós Erzsébet édesanyjához kötődik, aki özvegy édesapjától, férjétől, az itt maradt *négy árva virágtól* (őket ezt követően név szerint is megemlíti), ismét apjától, nagyanyjától, testvéreitől és családjaiktól, végül *minden néven való összes rokonától, első és hátulsó békés szomszédaitól, jó kereszt komáitól és komaasszonyitól, drága tisztelőitől és barátaitól* búcsúzik.⁵⁵²

Más típusú, hosszabb utat és területet lefedő kapcsolattartási dinamikára következtethetünk Nyisztor Mártának a Csátalján élő Barabás Lázár számára írt leveléből.

1965 November hó 11-én

Majos Lőrincz Antalné

Dicsértések az Úrjézus Krisztus. / Kedves Lázár és összes Minjájatok, / Mindenek Előt Bocsánatot Kérek, / Hogy Ajtotokban Váratlanul kopogok / Ezen Levelemvel Legnagyobb Sajjéla Tunkra Értésültünk Feleséged Mári, / Meghalt Adjon a Jó isten örök / Nyugodalmat Neki és Minden Meghalt / Híveknek Az örök Világosság / Fényeskedjék Nekik Nyugodjanak / Békében Az Úr Jézus Szent Nevében / Kedves Lázár, Neked És Az Összes / Minjájatok részére Kívánunk A jóIsten Által Erőt Egéséget A Nehéz / Kereszt Elviseléséhe. Minyájunkval / Együtösen Segéljen Át a Messzi / Boldogságra A holmár Noncs / Több Fájdalom, Sírs / Minyájatokat Értésítele / Testvérem, Isméria, Lőrincz Albertné, / Levelet Küldöt kanadából a melben Aszt / Írta, Kedves Komán és komaszony / Barabásék Lányik Itjártak csátalján / És kérdi a Testvérem Mihalotunke Rolik, / Legnagyobb sajnálatunkra Szégyejük / Magunkat, Hogy Kedves Kereszt Lányunk és / Férjével együtösen éjenközél / Voltak Mihojzánk hetven kilo méter / És semit Nemtutunk Rolik Legaláb egy / Táv iratot kelet volna küldjenek / Majosra És Gábor Azonal Mentvolna / Takszival Értük, / Jelenleg Esik az esső A Szegény Népek / szaladnak Kukoricza törni A Munka

⁵⁵¹ A dokumentumból egy oldal maradt fenn, amely a 3. oldalszámot kapta.

⁵⁵² László Béláné Nyisztor Anna halottbúcsúztató verse. A dokumentum széljegyzetéből kiderül, hogy édesapja Nyisztor Titus volt, s a család az 1944-es események során szétszakadt, így ő tőlük távol maradt, hosszú időn keresztül nem tudtak róla. Csátalján halt meg. Az is kiderült, hogy Miklós Gábor édesanyja és az elhunyt apósa, László Miska testvérek voltak.

*sok / Munka Erő Gyöngye A Terület Igennagy / Minyájakokat, A jo Isten Oltalmében / Ajánlunk /Lőrincz Antalné.*⁵⁵³

Nyisztor Márta és Barabás Lázár másodunokatestvérek voltak – ezt az anyakönyvek és a családfák alapján állapíthatjuk meg, a terepmunka során egyik család részéről sem tudtak a rokonsági fokra vonatkozóan pontos információkkal szolgálni, mindössze az derül ki, hogy a két házaspár komaságban is volt egymással, Barabás Lukács és felesége, Mária Lőrincz Borbála keresztszülei voltak. A Barabás családban őrzött irattár alapján tudjuk, hogy Barabás Lázár Lukács nevű testvére Kanadában telepedett le, és hosszú időn keresztül tartották a kapcsolatot a Csátalján maradt testvérrel, majd kisebb intenzitással annak leszármazottaival. Ilyen módon az irattárak – ahogyan a családok, családi kapcsolatok is – összefonódnak, s a fenti példában ez egy tengeren túli szál beemelésével történik, ahol az információ hordozója, helyzetéből adódóan éppen a messziről jött rokon lesz.

A kortárs, externalizált emlékezet más jellegű formája mutatkozik meg azokban a jegyzetekben, borítékokra, füzetlapokra írt családtörténeti feljegyzésekben, családfákban, melyek egy részét Rudolf László készítette rendelésre, egy részük pedig ezen dokumentumok magyarázatai, javításai. A gyűjtemény alakítói közül a tevékenység Miklós Erzsébethez kötődik, ő az, aki a családi kapcsolatok specialistájának tekinthető:

*Mind el tudom sorolni, hogy kinek hány gyereke volt és ki kinek a familiája. Valahogy megragadt. Ha éjjel nem tudok aludni, elkezdem sorolni, hogy legfelül, ki lakott a falu végén és kinek ki a gyereke. Van, hogy megkérdezzek a faluból. De Pista például nem tudja úgy a rokonait (...) Ő mondjuk nem is ismerhette. (...) Megyünk Bonyhádon és mondom neki, hogy te, ez neked rokonod, apád unokatestvére. Ez? – kérdi. Sose láttam. De nála nem volt nagymama, akitől hallja, nem jártak olyan sokat hozzájuk, mert nálunk jártak. És akkor még ideköltöztek Csátaljáról, nem is járt itt iskolába, nem is tudta, hogy ki kicsoda.*⁵⁵⁴

Miklós Erzsébet specialista tudása részben a családban élő rokoni kapcsolatok hosszú időn keresztül fennálló, dinamikus és aktív jellegéből adódik:

Apám mindig úgy volt Csátalján, hogy mondta, várjál, ebbe a házba is bemegyek, abba a házba is bemegyek, mert itt rokonok laknak vagy jó ismerősök. Nekem mindig arrébb kellett egyel állnom a kocsival. Mindjárt itt leszünk, mindjárt jövünk, mondta, aztán mindig vidámak voltak. (...) Nálunk a rokonok összejártak itt Majoson, disznóvágásokkor. De ilyen nincs nagyon már. De már annyi embert mi se hívunk. Anyám testvére, Lőrincz Nándor vagy Ödön, Gergely bácsi, Trézsi ángyom megjelentek disznóvágáskor hozták a demizson bort apámnak, fehérét, vöröset, de akkor jött még Imre bácsi felesé-

⁵⁵³ Lőrincz Istvánné Barabás Róza gyűjteményéből. Ld. még VI. 2. g. rész.

⁵⁵⁴ Szóts Istvánné Miklós Erzsébet, 2014. 11. 04.

gével, az anyám másik testvére, az már két család, akkor jött Szóts Ferenc, felségével, mert ő volt anyám unokatestvérének a férje, a böllér. Akkor jött Isméria keresztanyám Boldizsár keresztanyámmal. Sokszor ketten, hárman jöttek Csátaljáról (...) Regina néni, Ferenc sógor, Anti bácsi, Nannyó, akkor az már kilenc. (...) Este tizenegykor mindenki ment haza etetni. addira a hosszú asztalt bérakták, a székre rea padot, pokrócot rea, s meg volt terítve, s mindenki szép nyugodtan leült, szomszédok meghívva, meg ha nem is voltak segíteni, olyan szep volt, ez szoba meg volt rakva asztallal Ráértek, nem siettek. Koma egyik oldalt, koma másik oldalt.

Más részben pedig a család több tagjának specialista tudásának következménye (ld. következő alfejezet) volt a tágabb rokonság látogatása, a kapcsolatok memorizálása. Fontos különbség figyelhető meg a számon tartás és az aktív kapcsolatok között. Tágabb vonatkozásban felfele menően; míg szűkebb értelemben, saját családi vonatkozásokban (unokák, dédunokák) lefele ágon tartja számon a rokonokat; de általában a kapcsolatok aktivitása, nagyobb mértékű intimitása és közelsége, a másik életéről való tudás a szűkebb családi körben figyelhető meg.

A családfák összeállítása, azok tanulmányozása, javítása, magyarázó kommentekkel való ellátása Miklós Erzsébet számára olyan szabadidős tevékenységet jelent, amelyben a családi múlt kerül fókuszba. Nem csak a Rudolf László által összeállított családfák kiegészítései, magyarázó kommentjei találhatóak a gyűjteményben. Olyan kiegészítő információk is, amelyek kontextualizálják,⁵⁵⁵ ismertető jegyekkel látják el a (térben távoli) rokonokat, akikkel már nincs személyes ismerettség vagy aktív kapcsolat, például: *Lőrincz József jól ismert zenész volt. Erneszt a Canadai Királyság légierőbe dolgozott, navigátor volt, légi közlekedési pilóta. Hercegeket és előkelő embereket szállított. Lőrincz Villia: kiváló hokizó volt. A leszármazottaik (unokáik) Reginában élnek. Üzleti cégük van. Papp Signs.*⁵⁵⁶ Az emlékezet sérülékenységével szemben áll a szöveg állandósága, a textuális tudás ilyen formában ellenőrizhetővé, előhívhatóvá válik.⁵⁵⁷ Ezzel a tudáshoz való viszony, a tudás architektúrája is megváltozik, az felszabadul az emlékezés kényszere alól.⁵⁵⁸

Ugyanakkor Miklós Erzsébet esetében – életkorából és az ő, illetve a család pozíciójából adódóan – nem pusztán a tudás külső helyszínre történő exportálása figyelhető meg. Számos esetben ismeretei, emlékei alapján felülírja, korrigálja a készen kapott családfákat:

⁵⁵⁵ Módszertani szempontból fontos megjegyezni, hogy a rokonok felsorolása és bemutatása közben Miklós Erzsébet nem csak magát, hanem visszatérően, engem is elhelyezett ebben a viszonyrendszerben, például *X. néni, az anyád unokatestvérének az anyósa, a Kati néni.*

⁵⁵⁶ Szóts Istvánné Miklós Erzsébet családtörténeti feljegyzéseiből.

⁵⁵⁷ Assmann 199: 23.

⁵⁵⁸ Keszeg 2008: 85.

Azt mondta ez az emberke, hogy ő csinálja az istensegítsieket. Én meg megmondtam neki, hogy nem jól írta. Azért nem jól írta, mert László Apollónianak az apja megnősült, mert meghalt az első felesége, aki neked a dédmamád. Megnősült és akkor elvett egy másikat. És ha elvette, akkor nekünk már nem az a nagyszülő, neked se az a dédmamád már. Aztán ott hümmögött, de szerintem nem annyira tudja. És akkor már más az egész. Nem jól jött ki, hiába nézte meg az anyakönyveket. Nekem már akkor nem az a dédanyám, aki nagyapám féltestvérének a gyerekeinek. (...) Volt Tusa találkozó is egy évbe, az a papának az unokatestvérei, ott is ott volt. Nem tudom, honnan tudta meg.⁵⁵⁹

A korábban aktív kapcsolatok nagyobb hányada a családi irattár használata kapcsán aktivizálódik. Ezen felül, a mindennapi élet más területein más esetekben nem, vagy csak jóval szűkebb körben figyelhető meg.⁵⁶⁰ A geneológiai emlékezet, az etnikai csoporthoz való kapcsolódás napjainkig aktív példája jelenik meg a vallási élet kapcsán:

Tudod, a bukovinaiak mind nagyon vallásosak voltak. És itt van a füzetekbe ni, a rózsafűzér leírva, ami régen Bukovinában volt, hogy a világosság rózsafűzére. Most megint ez jött be, minden hó első vasárnapján, volt a titok sorsolás. De ez a rózsafűzért a Nannynóeknek az ősei imádkozták még. Aztán hivatalosan a II. János Pál pápa betette megint, ami nekünk, Bukovinába régen is volt. Ez is egy régi szokas volt Bukovinában és azóta is imádkozunk. Anyám imádkozta, Nannynó volt a csoportvezető, s anyámról rám maradt. Akinek az anyósa vagy anyja meghalt, az végzi a következőt. Az, hogy anyám már meghalt 91-be, és én azóta viszem az övét és másik az anyósáét, hogy ne vesszen el, ne maradjon ki. Énszerintem ez szép szokás.⁵⁶¹

Összességében az látható, hogy Miklós Erzsébet esetében a családi kapcsolatok a geneológiai táblák (elsősorban családfák) narratív modelljében, ezek szöveges tematizálása során és az emlékezet technikai eszközei (fényképek, filmek) révén jelennek meg.⁵⁶² Ezzel a kapcsolatok száma egyszerre nő és csökken is: felmenő és lemenő ágon rögzítésre kerülő rokoni kapcsolatok számában növekszik, de az aktív, erős kötésű kapcsolatok számát tekintve csökken. A korábbi közösségi háttér, a horizont szétesése a történelmi érzékenység erősödésével jár együtt, az írás és archiválás pedig többé-kevésbé eszközök lehetnek a korábbi viszonyok helyreállításához vagy konzerválásához.

⁵⁵⁹ Szóts Istvánné Miklós Erzsébet, 2014. 11. 16.

⁵⁶⁰ Például: *Egyszer még voltak itt a csernakeresztúriak, meg egy darabig tudtunk a kanadaiakról. Aztán ezek a kapcsolatok kikoptak.* (Szóts Istvánné Miklós Erzsébet, 2014. 11. 16.)

⁵⁶¹ Szóts Istvánné Miklós Erzsébet, 2014. 11. 16.

⁵⁶² Keszeg 2008: 311.

A gyűjteményben kirajzolódó egyéb kapcsolatok

A családi gyűjtemény anyagait áttekintve általánosabb képet kaphatunk arról a szociokulturális kontextusról és társadalmi közegről is, amelyben a mindennapok zajlottak. Név szerint néhányan kerülnek említésre csak, például Forrai Gergely, aki az édesapa halálhírére hozta, 'Bartis' Kovács Jóska, aki Lőrincz Péterrel együtt Pécsen tanult, barátnök, udvarlók, egy hadikfalvi gyógyító asszony, a fiútestvérek barátai.

Mind a gyűjteményből, mind az azzal és a családdal kapcsolatos történetekből ennél szélesebb spektrumot fednek le a család interetnikus kapcsolatai. Ezek két irányba mutatnak: részben a tanulási lehetőségek felé, ami alapvető értéként tételeződött a családban; részint pedig a család interetnikus vonatkozásai felé. Előbbire példa a Lőrincz Borbála életpályája kapcsán bemutatott szereplők és alkalmak (*német család, akitől a pingálást tanulta, Maxfiber, Hanusz, zsidó szabó*). A család további interetnikus kapcsolatrendszerének vetületei rajzolódnak ki a gyűjteményben tárolt román nyelvű levélben. A levél feladója, a pontos címzett, az írás időpontja nem derül ki,⁵⁶³ viszont a tartalmából kölcsönös látogatásokra lehet következtetni:

Kedves mienk [hozzánk tartozók]

Nagyon örvendtünk, amikor levelet kaptunk tőletek és jól esett nekünk, hogy a mienk [vagytok, de magázódik]. Biztam benne, hogy valamelyikőjük lehet/talán jön mifelénk, de látom, hogy nem akarnak jönni. Tudtukra adom, hogy némely termékek [árucikkek] itt is elkezdtek drágulni: benzín 15 lej/liter, míg a motorina 12 lej/liter, az árványvíz pedig 1,50 lejről 3 lejre. Továbbá/még drágult a papír és egyébek, de a fizetések nem lettek nagyobbak.

Nem írtak, hogy megszületett-e Zoli lánya (vagy megszült-e az asszony). Fia van vagy lánya? Vilmos bácsi mit még csinál? (...) Ha isten adja és jövök én is a feleséggel, miután befejeztük az őszi munkát a földeken. 1 kg túró 70 lej, míg az állami árom 1kg 150 lej a gyapjú. 1 bárány lenyírása magánszemélynek 15 lejbe kerül. (...) Apa lenyírt egy adag bárányt az embereknek. Mindig azt mondja, hogy gyűjt pénzt és akar még Magyarországra menni, mert erőst jól érezte magát. Tamásnak mondják meg, hogy ne haragudjon meg, hogy nem voltunk nála, de tudják milyenek az emberek, felejtene. Erőst nagyon várjuk magukat. Mit még csinál Anna? Írtam neki levelet, de nem válaszolt. Az én kislányom mindig Vilmos táskájával játszik. Mit csinál Gábor és Jóska? Sok üdvözet a mi részünkről. Jól éreztük magunkat nálatok, de mi haszna, mert keveset ültünk. Amikor elindultunk haza, este hatig Budapesten maradtunk, és egész nap a városban sétáltunk. Erőst rossz, hogy az állam nem váltja a pénzt, mert gyakrabban mennénk hozzá-

⁵⁶³ A levélben foglalt árak, családi vonatkozások alapján arra lehet következtetni, hogy az 1980-as évek elején íródhatott, és a címzett Miklós Gábor és Lőrincz Borbála.

*tok. Írják meg, mennyibe kerül 1 USD saját részre vagy hogy megy-e az orosz rubel Lehet, hogy ezekkel könnyebben boldogulnánk.*⁵⁶⁴

A család tagjaival készült narratív interjúkból kiderül, hogy a levelezés Lőrincz Borbála kedves elfoglaltsága volt (*Amíg élt, mindenkivel levelezett!*). A fenti esetben a korábban ismerős (bukovinai) világ ismét aktivizálódik és újra közeli, ismerős lesz; a horizont a levelezéssel kitágul, az feloldja a kommunikáció fizikai korlátait, és ahogy a többi levélben is – a társadalmi egység, a szolidaritás, az értékekhez való viszony körvonalazódik.⁵⁶⁵

Ugyancsak a család kapcsolataik közé ágyazódik be a bácskai időszak egy meghatározó történése kapcsán annak a helyi Loko nevű férfinak az alakja, aki korábban az ott, számukra kirendelt házban élt:

*A menekülésről, mesélték apámék, hogy zajlott. Aztán ott, ahol laktak a Bácskába, volt a Loko bácsi, az szerb volt. Nannyó, anyámmal meg apámmal ott laktak, akkor én még nem voltam velük. Loko bácsi ott maradt, s felment a padlásukra. Apám mondta, hogy ügyeljete; mert ugye amikor hátul volt, az istállónál, látta, hogy a padláson van mozgás, valaki, s apám megijedt. A Loko bácsi [amikor látta, hogy apám hátul van] felhúzta létrát, apám kapcsolt, hogy most akkor valami nem jó. S anyámnak megmondta innétől hátrafele ne menjete, mert valaki van. (...) Meg voltak ők is ijedve, és képzeld el, hogy csak lejött padlásról, és mikor vége lett ennek az izenek, csak megkeresték egymást. Aztán ez a Loko, ez itt volt a Zoli esküvőjén is. –Te Loko, engemet te lelőttel volna vagy a feleségemet vagy az anyósomat akkor? – kérdezte apám. – Vagy én, vagy ti. Ha egy szót mondtatok volna, hogy itt vagyok, biztos lelőttelek volna. Nekem nem volt ott vesztenivaló időm. Úgyhogy én lelőttelek volna. –Mit gondoltál? –Láttam, hogy hátramentél, de a létrát azért húztam fel, nehogy valaki feljöjjön. –Látod, itt árultad el magad. Aztán éjjel jött le a padlásról, viszont apám megmondta a nannyónak és anyámnak, hogy vigyázzanak. Aztán a feleséginek a testvére, azzal beszélt apám. Mert ugye apámnak ott voltak a birkák. Mondta, hogy az a sógora. Aztán mikor kicsit leült ez a dolog, akkor megismerkedtek. Voltak itt nálunk, mi is náluk, Kisbelgrádban.*⁵⁶⁶

A gyűjteményben kirajzolódó kapcsolatok harmadik típusa a tanítókra vonatkozik. A család tanuláshoz fűződő viszonyulásához szorosan hozzátartozik az értelmiségi réteggel való kapcsolattartásuk is, mind Lőrincz Borbála, mind pedig Nyisztor Márta részéről. Az egykori bukovinai tanítók (például Pölöskei Pál, Tóth Imre, Szalai Géza, Kisvárdai Gyula, Kilyén Ferenc és fia, Gyula, Molnár Géza, Molnár János, Brendjan István) rendre megjelennek Lőrincz Borbála életrajzi visszaemlékezésében. Közülük néhányal vagy családtagjaikkal (például Pölöskei, Pölöskeiné, Szalayné) Majosra kerülve is leveleztek az asszonyok, vagyis

⁵⁶⁴ A román nyelvű szöveg nyers fordítása, fordította Teutsch Ágota, Gatti Beáta.

⁵⁶⁵ Vö. Thomas – Znaniecki 2002: 3–82.

⁵⁶⁶ Szóts Istvánné Miklós Erzsébet, 2014. 11. 15.

igyekeztek a saját kapcsolathálójukba integrálni az egykor körülöttük mozgó értelmiségi réteget, amely folytatásaképp, részben a leszármazottak, családtagok bevonásával személyes találkozások is megvalósultak.

A kapcsolatok negyedik típusát részben a bukovinai székelyek felé irányuló folklorisztikai, kutatói érdeklődés határozza meg. Ez a családi kapcsolatok számon tartására, mint a specialista tudás alakulására is hatással lehetett. Vélhetően ilyen módon is kerültek a gyűjteménybe a már említett 1978-as *Röpülj páva!* televíziós vetélkedőhöz kapcsolódó újságcikkek, fényképek, a lejegyzett folklór anyagok (például vőfélyversek, karácsonyi énekek stb.). Ide tartozó vonatkozásai vannak a kutatókkal folytatott levelezéseknek vagy a kapcsolattartás gyűjteményben fellelhető nyomainak (például Csermák Géza levele, Kodály címének és a neki küldött levelek időpontjának feljegyzése, Kodály és Nyisztor Márta közös fényképe az említett születésnapi eseményen stb.). A kapcsolatháló ilyen módon történő szélesítése, az előzőekkel együtt, meglátásom szerint olyan gyenge kötésű kapcsolatokat eredményezett (és intenzitásuk még a gyűjteményben is jóval gyengébb, mint a családi kapcsolatoké), melyek révén az információk, lehetőségek nagyobb mértékben lehettek elérhetők. Ugyanakkor – időlegesen – a belső kapcsolatrendszerekre is hatással voltak. Például:

S akkor a Nannyóhoz is, anyámhoz is mindig jártak sokan, gyűjteni. Például volt, hogy a Rab Nóráék jöttek ide, s akkor jöttek ezek a Gáspárok, mert azok voltak a zenészek Bukovinában. És a Rab Nóra felvette magnóval. Aztán annyian jártak hozzánk! Így a gyűjtések kapcsán is, a faluból, mások, idősek. Például a Kakas Anti, mi is a neve a Kakas Antinak, az is jött hozzánk sokat. Gáspár Simon Antal, na. Nannyóék úgy mondtá, hogy Kakas Anti.⁵⁶⁷

A családdal folytatott, kapcsolódó beszélgetések nyomán arra lehet következtetni, hogy éppen a specialista tudás és az erre kíváncsi kutató, a néprajzi gyűjtések helyzetei implikáltak olyan szituációkat, amikor a tágabb család megismerhetővé, megtanulhatóvá vált, és amelyekre a mindennapok során nem vagy a korábnál jóval kevesebb alkalommal kerülhetett sor.

5. Összegzés

A vizsgált családi gyűjtemény bemutatott, lehetséges kontextusai, tartalma, az abba bekerült és itt kiemelt elemei a bukovinai székelyek nagy történeti narratívájának privát olvasatai. Az elhangzott vagy leírt autobiografikus narratívumok ezen pillérekre, csomópontokra támaszkodnak. A szelekció elvét – Reinhart Koselleck elváráshorizont fogalmával élve – az határoz-

⁵⁶⁷ Szóts Istvánné Miklós Erzsébet, 2014. 11. 15.

za meg, hogy melyek a múlt azon részei, amelyek a jelen szempontjából (vagyis egy aktuális identitás megalkotásakor) relevánsak lehetnek. Az így felidézett emlékek, az ezekhez kapcsolódó aktusok szervesen illeszkednek az egyéni és közösségi identitásstratégiák sorába. A gyűjtemény egésze, a hozzá kapcsolódó gyakorlatok (archiválás, korrigálás, családi történelemmel való foglalkozás mint szabadidős tevékenység stb.) az emlékezés a felejtés dichotómiája körül szerveződnek. A gyűjtemény ugyanis éppen azokat a mozzanatok is tartalmazza, amikor valami változik, megváltozik a család életében – legyen az a Bácskába történő telepítés vagy éppen a rádióműsorvevő-engedély kiadása. A dokumentumok révén ezekhez családi történetek fűződnek, olyan én-ontológiai magyarázatok is kötődnek, amelyek családi mitológiákká szerveződnek, és módot nyújtanak az egyéni, családi-rokonsági, ezeken keresztül az etnikus identitás folyamatos (újra)konstruálásához.⁵⁶⁸ Az emlékezésre méltó dolgok köre ugyanakkor növekszik is, amely az emlékezet kultúrájának erősödését is mutatja. A francia írás- és mentalitástörténeti kutatásokra támaszkodva Keszeg Vilmos szerint „a hangsúly a történelem tanulásáról áttevődik a történelem megszerkesztésére.”⁵⁶⁹ Vagyis a helyi közösség birtokba veszi, megkonstruálja a saját múltját, ezzel együtt kialakulnak annak művelői, specialistái.

A 20. század második felétől kezdve a családi irattár funkciója kettős: részben a fent említett emlékezés-felejtés dinamikájába illeszkedik, és az atomizálódni látszó családot hivatott megőrizni, externalizált módon egybefogni. Másfelől pedig a családi (erős) kapcsolatok meglazulása és részben erodálódása a gyenge kapcsolatok kiépülését hozta magával. Ezek a szélesebb értelemben vett társadalmi kommunikációhól, a saját maguk kommunikálásának igényéhez is kapcsolódnak, sok esetben a külső referenciapontból történő elismeréssel, a bukovinai székelyek társadalmi rehabilitációjával függnek össze.

A traumaelméletek kontextusában azt is fontos hangsúlyozni, hogy az írásnak pszichológiai szempontból terápiás hatása is lehet, hiszen a reflektált jelentéstulajdonítás alapvető mentális igény. Ugyanakkor önmagában az írás nem feltétlenül jelent sikeres megküzdési stratégiát. Jelen esetben a traumák hatásait saját bőrükön érző család számára az írás több szempontból is egyfajta, lehetséges (sikeres/sikertelen) válasz: a múltat ilyen módon megragadni, rögzíteni és a korábban élő, aktív kapcsolatokat ilyen módon egybe lehet rendezni.

⁵⁶⁸ Kunt 2003: 171

⁵⁶⁹ Keszeg 2008: 330.

VIII. AZ ÖRÖKSÉGESÍTŐ FOLYAMATOK JELENKORI ASPEKTUSAI

Az ember nem csupán megéli a fájdalmát vagy az örömét, hanem a fájdalmaiból és az örömeiből él.

Lévinas⁵⁷⁰

1. Közelítések a kortárs folyamatokhoz

„Amikor a bukovinai székely paraszt szembenéz velünk a filmvászonról, és elmondja mesés életét, vándorlását, tulajdonképpen népmesét, népballadát látunk.” – nyilatkozta Lengyel László egy, a nyolcvanas évek történelmi dokumentumfilmjeiről szóló kerekasztal-beszélgetésben.⁵⁷¹ A terepmunkám során számos alkalommal, spontán beszélgetések során és irányított helyzetekben tapasztaltam, hogy amikor beszélgetőtársaimat arról kérdeztem, hogy mit tudnak magukról, családjukról, származásukról, akkor sok tekintetben hasonló, mitizált elemekkel teli történeteket meséltek el. Az etnicitás diszkurzív és szituatív fogalma mentén, különféle narratívák kerülnek (kerülhetnek bele) az emlékezésre méltó, megőrzendőkhöz. Az emlékek kimondásának vagy elhallgatásának különböző stratégiái, etikája, helyzetei, finalitásai vannak, amelyek identitások fenntartását, szervezését, társadalmi viszonyokat szabályoznak és határoznak meg, közösségeket szerveznek vagy szakítanak szét, és a múlttal együtt élő, emlékező embert teremtik meg.⁵⁷² Jól tudjuk, hogy az etnikus identitás határai és tartalmi nem állandóak: az önkép és a mások rólunk alkotott elképzelése, a különféle hatalmi diskurzusok fényében, folyamatos kölcsönhatásában változik, ezáltal bizonyos elemei felerősödhetnek vagy éppen elkophatnak. Így ez nem önmagában, hanem különböző társas/társadalmi kapcsolatok relációjában, a te és az én, a mi és a ti közti határhúzás dinamikájában is érthető és élhető meg.

Nagy általánosságban az látható, hogy a bukovinai székelyekhez kapcsolódó etnikus tudást átszövik a traumatikus események története; az pedig, hogy ezekre hogyan emlékeznek, tágabb, összetettebb viszonyrendszerekbe ágyazódik bele. Nem újdonság, hogy a csoport

⁵⁷⁰ Lévinas 1997: 87.

⁵⁷¹ Székely 1989.

⁵⁷² Keszeg 2011b.

történetéhez kapcsolódó nagy események számos következménnyel jártak annak szerkezetére, mindennapjaira nézve, melyek hatása többek között éppen a korábbi kapcsolatok és a közösségi élet meglazulásában érhető tetten. Az 1944-es események kapcsán a bukovinai székelység az 1980-as évektől kezdve a pszichiátriai, pszichopatológiai érdeklődés fókuszába került.⁵⁷³ Csupor Tibor számolt be a szekszárdi megyei kórház pszichiátriai osztályának kapcsolódó tapasztalatairól a bukovinai székely betegek esetében, és a legjellemzőbb kórképek mögött az Amerikába kivándorolt magyarok nehézségeihez hasonló problémákat fedeztek fel.⁵⁷⁴ A kórtörténetek alapján a nők jobban érintettek. A betegséget indikáló, jellemző konfliktushelyzetként a régi és az új normák össze nem egyeztetetőségét, az új környezethez történő adaptációs nehézségeket nevezték meg.⁵⁷⁵ Albert Gábor szociográfiai írásában hívta fel a figyelmet a korábban alig tapasztalt öngyilkosságok számának növekedésére Hidason, illetve az e mögött húzódó okokra (családszerkezeti, életritmus- és életminőségbeli változások, korábbiakhoz képest a nők munkába állása).⁵⁷⁶ Mindezek mögött gyakran az (is) állt, hogy család, mint támogató rendszer funkciói nem tudtak megfelelően működni,⁵⁷⁷ mert éppen a mindennapi életet korábban szervező rendszerek és elvek bomlottak fel és/vagy azok új formájukban nem bizonyultak elég hatékonynak az időszak kihívásaival szemben. Mindezt a fizikai, térbeli távolság is nehezítette, vagyis az, hogy a családok, családtagok különböző településeken találtak új otthonra.

Arra keresem a választ, hogy a különböző kontextusokban, mikro-, makro- és mezoszinteken hogyan ragadhatók meg az emlékezetpolitikai folyamatok a bukovinai székelyek esetében; a jelenkori, események, megfigyelések tapasztalatai mentén ki, mire és hogyan tanít emlékezni. Az előző fejezetekben bemutatott tendenciákkal párhuzamosan, a különböző irányokban és szinteken mennyiben szól ez a hiányok, a veszteségek és a traumatikus emlékek kiemeléséről, és/vagy hogyan kompenzálják mindezt a családi gyökerek és szálak számon tartásával? Ha rátekinünk a bukovinai székelyek kortárs identitáskonstrukciós gyakorlataira,

⁵⁷³ Ld. például Csupor 1987: 391–394.

⁵⁷⁴ Csupor 1987: 391.

⁵⁷⁵ A kórtörténetekből az alábbi, konkrét konfliktushelyzetek olvashatók ki: a svábokkal való együttélés, a bukovinai székelység számára teljesen új munkaszervezés és munkamorál (pl. bányákban történő munkavégzés esetén), vegyes házasságok az 1950-es évektől, eltérő értékrendek, generációs szakadékok (pl. anyaként igazságot tenni az eltérő szociokulturális közegben felnőtt nagymama és a gyerekek között) stb. Csupor 1987: 391–394.

⁵⁷⁶ Albert 1983: 436–438.

⁵⁷⁷ Vö. Caplan 1976: 19–36. Caplan szerint a család funkciói a következők: a világra vonatkozó információk összegyűjtője és terjesztője, ismeretátadás; visszajelző és útmutató rendszer; a világról kialakult kép és éltfilozófia forrása; segít a problémák megoldásában; gyakorlati és konkrét segítséget nyújt (főleg krízisek és változás esetén); a pihenés és regenerálódás színtere; fokozza az érzelmi teherbírást; referencia- és kontrollcsoport; az identitás forrása.

elsőre úgy tűnhet, hogy előszeretettel emlékeznek az őket ért negatívumokra, traumatikus eseményekre. Az emlékezetpolitikai palettájukon megjelennek az 1764-es madéfalvi veszedelem, az 1941-es és az 1944-es események, a 42 hadiki ember, olykor a bukovinai nehéz sors (például *a móduvázás, a kemény munka* stb). Vajon mennyiben kényelmes, otthonos ez a fajta múlt és emlékezés? Mi és mennyiben hivatott támogatni a megküzdési stratégiákat, a személyes szálak megosztását és feldolgozását? Milyen kulcsfogalmai, aktorai, szervezői, mozgatórugói vannak a kapcsolódó jelenségeknek?

Azt gondolom, hogy a bukovinai székelyek kortárs identitáskonstrukciós gyakorlatait a korábbi fejezetekben bemutatott szálak mentén érdemes értelmezni. Az emlékezés aktusai, szervezett, rendszeres eseményei évről-évre rítusszerűen ismétlődnek, kiemelve történetük egyes (traumatikus) epizódjait. Ezek jól illeszkednek abba, a történeti-kutatástörténeti fejezetben részletezett folyamatba, amely meghatározta a bukovinai székelyekkel kapcsolatos társadalmi-közéleti óvó, féltő gondolkodást és gondoskodást; ugyanakkor a nemzeti összetartozás érzésének megélésére is lehetőséget adott és ad napainkban is. Fontos látni ugyanakkor a jellemzően mezoszinten szerveződő események egy másik vonalát is; melyek nem annyira a megemlékezések, mintsem a hagyományörzés és a közösségépítés körül szerveződnek. Így például a BSzOSz rendszeresen bukovinai székely borversenyeket, székely disznóvágást, mesemondó versenyeket szervez, évente megrendezik a bukovinai székelyek búcsúját Máriagyúdön és Kismányokon, ugyanitt épül a székely porta stb. Mindezek a bukovinai székely kultúra élővé tevése felé irányulnak: „Fontos, hogy ne csak porolgassuk a kultúránk emlékeit vagy családfákat készítsünk, hanem próbáljuk élővé, a mindennapok részévé tenni a hagyományainkat akár a tánccal vagy az ételleinkkel.” – nyilatkozta egy alkalommal ezzel kapcsolatban a szervezet jelenlegi vezetője, Illés Tibor.⁵⁷⁸ Míg a különféle rendezvények, megemlékezések kezdeményezői jellemzően a bukovinai székely tudáselit vagy a tagszervezetek vezetői, addig a kortárs jelenségek másik fő iránya a rokonkeresések, a családfa-írás kapcsán ragadható meg. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, ennek saját specialista rétege alakult ki, ugyanakkor a csoporton belüli hatása, az így elért tagok száma jelentősebb. Itt az előzőekhez képest nem csak eseményszerű gyakorlatról beszélhetünk, sokkal inkább olyasvalamiről, amely hálószerűen átszövi a csoportot és lehetőséget biztosít arra, hogy ne csak a kiemelt vagy ünnepi térben, hanem a hétköznapi(bb) helyzetek során megélhető legyen az etnikus identitás.

Jelen fejezetben olyan eseményeket, jelenségeket veszek sorra, amelyek hozzátartoz-

⁵⁷⁸ *Élővé tenné a székely kultúrát a bukovinai szövetség új elnöke* <http://www.maszol.ro/index.php/kulfold/75900-el-ve-tenne-a-szekely-kulturat-a-bukovinai-szovetseg-uj-elnoke>, letöltés ideje: 2018. 08.10.

nak a bukovinai székelyek etnikus önmeghatározásához, s amelyeket a valós vagy virtuális terekben különböző etnicizált jelentéshálókbá illeszkednek. Ennek kapcsán nem szabad szem előtt téveszteni azt a reális veszélyt, hogy az etnicitásról szóló diskurzus vizsgálata során a kutató is hajlamos mindent ezen a szemüvegen keresztül szemlélni, szinte automatikusan figyelmen kívül hagyva mindazt, ami kívül esik ezen. A módszertani részben említett Laura Nader-i *studying up* koncepciója mentén, a Barth-i etnicitás-konstrukció makro-, mezo- és mikroszintjeihez hasonlóan (amelyben fent a nemzeti ideológiák, oldalt a csoporthoz kapcsolódó közösségkonstrukciókban résztvevő tudáselit, lent pedig az egyéni kezdeményezések, cselekvések vizsgálhatók), a különböző szinterek és szereplők számbavételét követően erre két, megfigyeléseim szerint összekapcsolódó és jellemzőnek tekintett téma kapcsán hozok példákat. A kutatásom során érintett fontosabb szereplők és szinterek rövid bemutatását követően Bukovina mint otthon témája kapcsán az egykori szülőfölddel kapcsolatos mentális képeket, reprezentációkat vizsgálom a *hazalátogatások, zarándoklatok* során készült videófelveledek, fotósorozatok mentén, illetve az egyéni és társas utazáson való részvételem során szerzett tapasztalataim alapján. Kitérek arra is, hogyan történik a hellyel kapcsolatos egzotikumtermelés. A fenti irányt érintőlegesen mutatom be.

Ehhez több ponton kapcsolódik a család, rokonság tematikát taglaló részfejezet, amelyben arra reflektálok, milyen szerepet játszanak a rokoni kapcsolatok a bukovinai székelyek kortárs öntematizálásában, mennyiben kompenzálhatja ez a veszteségként megélt közösségek, közösségi élet szétesését. Amellett érvelek, hogy az itt bemutatandó múltrekonstrukciós és örökségesítő kísérletek során valamiképp az otthonosság–otthonalanság is megjelenik. Ami otthonos, ahhoz valamilyen módon közöm van – még ha ambivalens is a viszonyom vele.⁵⁷⁹ A megfigyelt események során kitapintható erős nosztalgia sokszor nem kellemes emlékeket hív elő, azonban az sokkal inkább éppen az otthonosság érzéséhez kapcsolódik. A kortárs jelenségek egy része jól illeszkedik a más csoportok esetében is megfigyelhető kulturális politikai, etnikus és nemzeti identitáskonstrukciós folyamatokhoz. Hangsúlyos szempontot jelent ehhez az örökségesítés és háttérként a traumatikus tapasztalatok megközelítései. Úgy vélem, hogy az otthontudat és az egykori otthonhoz fűződő kapcsolatok ápolásán keresztül a közösségi szolidaritás élhető meg, ami részben a diszpórák működése fele mutat.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ „Amikor valami otthonos, akkor közöm van hozzá, a sajátomnak érzem, a részem, még hogyha ambivalens, küzdelmes is a vele való viszonyom, mint például a szülői ház esetében, akkor sem tudom megtagadni, nem tudom elidegeníteni magamtól. Tehát egyfajta *erőközpont* jelleggel rendelkezik, amely a *színén vonz, de a viszáján akár taszíthat is*. Valamifajta *kényszerítő erővel bír* – vagy magától el, vagy maga felé vonva: nem irhatom ki magamból, ha megpróbálom elfelejteni, a jelentőségét akkor sem kisebbíthetem.” Pintér 2014: 86.

⁵⁸⁰ Vö. Safran 1991.

2. Szereplők és színterek

A következőkben a különböző szinteken tevékenykedő szereplőket mutatom be, túlnyomóan azokat, akik mikro- és mezoszinten járulnak hozzá a bukovinai székelyek kortárs örökségésítő, gyakorlataihoz. Röviden kitérek azokra a valós és virtuális színterekre is, amelyek egymással párhuzamosan, hasonló vagy olykor egymással versengő múltrekonstrukciónak helyet adnak.

Ebből a szempontból az egyik legjelentősebb kortárs aktor a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége,⁵⁸¹ amely éppen az 1970-es évektől induló intenzív hagyományörző tevékenység szerves folytatásaképp alakult ki. A szervezet tevékenységeit korábban, a bukovinai székelyek történetét és kutatástörténetét tárgyaló fejezetben röviden bemutatam. Értelmezésben jelenleg ez képezi a mezoszint jelentős részét, vagyis azt az oldalirányú fókuszot, a csoporthoz kapcsolódó kortárs közösségkonstrukciókban résztvevő tudáselitet, amely hozzájárul(hat) a bukovinai székelyekről szóló „hivatalos” etnikus tudás alakításához. A szervezet tevékenységeit áttekintve látható, hogy az elmúlt időszakban igen aktív szerepet vállalt mind a bukovinai székelyek lakta településeken (például rendszeres megemlékezések történelmük nagy eseményeiről; Bukovina Fesztivál szervezésében való részvétel; továbbképzések az egyes tagszervezetek vezetőinek és az érdeklődők számára; nyári táborok szervezése fiataloknak különböző, bukovinai székelyek lakta településeken történetükről és néprajzokról; néprajzi gyűjtések; színpadi bemutatók, közösségi események szervezése stb.), mind pedig azokon kívül (például az *Emelt fővel – képek a Siculicidium utóéletéből* című vándorkiállítás, amely látogatható volt többek között Madéfalván, a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság Székházában, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumban; a *Hazatérés* című dokumentumfotókiállítás a bukovinai székelyek 1941-es Bácskába való telepítésének állított emléket, és többek között Gyimesbükkön, Budapesten a Magyar Kultúra Alapítvány és a Párbeszéd Házában tekinthették meg az érdeklődők). A felsorolt események önmagukban és együtt is figyelemre méltóak, mint intenzitásukat, mint az érintettek számát tekintve.

Figyelve a szervezet működését, gyakorlatait, látható, hogy tevékenységeikkel a közösséget hozzák egy horizontba a saját múltjával, azokban rendre előkerülnek a közös múlt kulcsfogalmai, emblematikus eseményei. Azon túl például, hogy a madéfalvi eseményekre helyi szinteken évente rendszeresen megemlékeznek; a 2014-es, 250. évforduló alkalmából a madéfalvi ünnepségen a bukovinai székelyek is részt vettek. 2018-ban pedig a Bethlen Gábor Alap támogatásával ugyanott került megrendezésre a 29. Bukovinai Székely Néprajzi Tábor.

⁵⁸¹ Ld. bővebben www.bukovinai.hu; <https://www.facebook.com/bszosz/>, letöltés ideje 2018. 03. 05.

A táborról szóló újságcikkek rendre kiemelték, hogy *itt született a bukovinai székelység*, akik végre hazatértek, illetve a *testvéri közösségekkel* való kapcsolattartást hangsúlyozták. A résztvevők között *helyi, gyimesi és moldvai testvérek is* voltak, a programban tánc- és énektanulás, mesemondás, néprajzi és történeti előadások szerepeltek; valamint a táborozók ellátogattak az egykori bukovinai székely falvak temetőibe.⁵⁸² A tábor eseményeiről (például az előadásokról, székelykapuk megtekintéséről, misére indulásról, közös étkezésekről, bukovinai látogatásról és temetőgondozásról, viseletek felpróbálásáról stb.) több résztvevő napi szinten rövid szövegekkel és főként fényképekkel számolt be az egyik közösségi oldal egy nagyobb létszámú csoportjában, melyet a tagok kedvelésekkel, kommentekkel láttak el (például: *Hanem egyéb, békerül a mádéfalvi helyi értéktárba a csapat es.; Köszönöm, úgy érzem mit ha ott lennek Székelyföldön.; Veletek vagyok lélekben.; Jól esik látni kedves "fajtámbeli" ismerős arckat, volt szomszédokat is!* stb.).

Fontos látni, hogy nem egy homogén szervezetről van szó. Sokkal inkább egy tagjait, tevékenységét és profilját tekintve heterogén ernyőszerkezet, amelynek struktúrájára jellemző egyfajta hivatalosan ki nem mondott, de az émikus, egyéni értelmezésekben többször előkerülő belső hierarchia. Ez egyaránt szól a Szövetséget érintő információk birtoklásáról, az ehhez szükséges kapcsolatok minőségéről és a kapcsolatrendszerekről, továbbá a mindezekkel járó kulturális-anyagi lehetőségekről (például hazai és külföldi színpadi fellépési lehetőségek a hagyományőrző csoportok szempontjából, anyagi támogatások stb.). Szintén izgalmas kérdés, hogy miként kerülnek be új helyszínek, tagszervezetek, őket hogyan tudják becsatornázni a rendszeres tevékenységeikbe.⁵⁸³ Ugyanakkor a BSzoSz nagyobb ernyőszerkezet tagja is (például Muharay Elemér Népművészeti Szövetség), amely sok egyéb mellett lehetőséget biztosít a szélesebb nyilvános diskurzusokhoz való csatlakozásra, és amely már továbbmutat a makroszintű megközelítés felé. Így például, ebben a keretben 2013-ban a Művészetek Völgyében Kapolcson az Örökség sátonnál tematikus programokkal várták a látogatókat a Bukovinai

⁵⁸² *Hazatértek a bukovinai székelyek.* Hargita Népe, 2018. 07. 20. <https://hargitanepe.eu/hazatertek-a-bukovinai-szekelyek/>, letöltés ideje: 2018. 07.28.; *Madéfalán zajlik a bukovinai székelyek idej néprajztábora.* Székelyhon, <https://szekelyhon.ro/aktualis/madefalvan-zajlik-a-bukovinai-szekelyek-idei-neprajztabora>, letöltés ideje: 2018. 07.28.

⁵⁸³ Jól megfigyelhető volt ez például Marosludas esetében, ahol 2015 szeptemberében rendezték meg az I. Bukovinai Székely Folklór Találkozót Andrásstelep alapításának 110. évfordulója alkalmából. A fesztivál közvetlen előzménye a Marosludasi Magyar Kulturális Napok voltak, majd 2015-ben már hertelendyfalvi, csernakeresztúri és magyarországi bukovinai székely meghívottak is szerepeltek a tervezett programban.

Székelyek Napján,⁵⁸⁴ illetve 2014-ben Muharay-díjat adományoztak a Szövetségnek a munkája elismeréséért.

A bukovinai székelyek kortárs reprezentációs kísérletei dinamikájukban és működési mechanizmusukban sok tekintetben hasonlítanak azokhoz a 19–20. században hullámszerűen előbukkanó folyamatokhoz, amelyekben a róluk való gondolkodás és gondoskodás révén a nemzeti összetartás-összetartozás pátoszteli érzése ragadható meg. Ilyen módon bizonyos színtereken a bukovinai székelyekről szóló tudás tágabb, nemzeti diskurzusokba ágyazódik bele. Szemléletes példája ennek a rituális politikai szempontok szerint is értelmezhető, csíksomlyói pünkösdi búcsúkon és az azt követő eseményeken való részvétel. Az ünnep és az ünnepi tér kapcsán annak nacionalizálódásával, szekuláris, nemzetiesítő használatával számos kutató foglalkozott,⁵⁸⁵ a szervezők szerint a gyimesbükki pünkösdi búcsú „Erdély és a magyarság új nemzeti zárandokhelye”, „a magyarság Mekkája” lett, ahol a nemzeti érzések a magyar kisebbségekkel való szolidaritás és összetartozás élhető meg.⁵⁸⁶ Bukovinai székely csoportok évről-évre látogatták/ják az eseményeket, olykor összekapcsolva a Bukovinába irányuló társas utazásokkal is, és néhány alkalommal az események egyik kiemelt szereplői voltak. Így például 2014-ben a madéfalvi veszedelem 250. éves évfordulója kapcsán megrendezett ünnepségsorozat egyik fő eseményét a pünkösdi búcsú idején szervezték meg. Ennek egyik szervezője-rendezője Kóka Rozália (Magyar Örökség-díjas bukovinai székely származású mesemondó, népdal- és népmese gyűjtő, népdalénekes, a Népművészet Mestere) volt.⁵⁸⁷ Eredetileg Földi István *Madéfalvi veszedelem* című színművének bemutatását tervezte, helyette végül *Madéfalva gyermekei* címmel egy táncos-zenés műsor került színpadra, gyimesi, moldvai és bukovinai székely fellépőkkel, majd a Sebő együttes koncertjére; továbbá a korábban említett *Hazatérés Bukovinából, 1941* című fotókiállítás megnyitójára került sor, szentmisevel és megemlékező beszédekkel egybekötve. A kapcsolódó újságcikkekben gyakran négy testvérként említik a moldvai és gyimesi csángókat, a madéfalviakat és a bukovinai székelye-

⁵⁸⁴ Ld. bővebben <https://www.youtube.com/watch?v=IjhMJwarP2Y>, <https://www.youtube.com/watch?v=173iuv1uyXk>, letöltés ideje 2018. 03. 05.

⁵⁸⁵ Ld. például Vörös 2005; Ilyés 2014., Balatonyi 2017a., b.

⁵⁸⁶ Ilyés 2014: 290.

⁵⁸⁷ Balatonyi Judit is rávilágított arra, hogy a bukovinai székely tematika becsatornázása a pünkösdi csíksomlyói és gyimesi eseményekbe már korábban elkezdődött. Példaképp említi, hogy Kóka Rozália 2011-ben maga ajánlkozott a bukovinai vonatkozású megemlékezések, ünnepi alkalmak megvalósítására, a gyimesbükki vonatvadás során rögzített beszélgetésben már érvelt a téma relevanciája mellett. „A bukovinai székelyek, akik valamikor Csíkból ide menekültek, még vannak gyökereik és akkor a mieink a gyökereket, valahogy összefoltozzák. Nostalgizálni, így van, hogy az én dédapám, vagy nagyapám is akkor került ide 250 éve.” (Balatonyi 2017b.)

ket, mint az 1764-es események után született új népcsoportokat.⁵⁸⁸ Kóka Rozália az ezt követő években (2015, 2016, 2017) is jelentős szerepet vállalt a gyimesbükki pünkösdi események szervezésében.

Bár a dolgozatomban kevésbé foglalkozom ezzel, a bukovinai székelyek politikai, kultúrpolitikai és általában, szélesebb körben történő ismertségéhez és elismertségéhez olyan kortárs szereplők is hozzájárulnak, mint például a bukovinai székely származású, korábban bonyhádi polgármester és a BSzoSz elnöke, Potápi Árpád János. 2010 és 2014 között a Nemzeti Összetartozás Bizottságának elnöke volt, 2014-től jelenleg is a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára, s ilyen minőségében a nyilvános megjelenései, beszédei során több alkalommal jelennek meg a bukovinai székelyek, mint akik egyszerre maradtak hűségesek a gyökereikhez és a hazához. Ő maga is számos alkalommal vesz részt bukovinai székely csoportok által szervezett rendezvényeken.⁵⁸⁹ Ennél jóval ritkábban előkerülő, mégis szimbolikus jelentőséggel bírnak az apai ágon bukovinai, hadikfalvi származású Dárdai Pálnak, a magyar labdarúgó-válogatott korábbi szövetségi kapitányának, 2015-től a német Herta BSC vezetőedzőjének kapcsolódó megnyilvánulásai is, aki nyilatkozataiban gyakran kiemeli ezt.⁵⁹⁰

Mikroszinten az egyéni cselekvések vizsgálhatók. Több alkalommal tapasztaltam (és ezeket az egyes részfejezeteknél rövid példákkal bemutatom), hogy a különböző szintek közti kommunikáció, átjárás és kölcsönhatás természetesen és aktívan működik. Vagyis az egyéni kezdeményezések, belső motivációk nem csak elfogadhatják, hanem akár át is írhatják a mezo- vagy akár a makroszintű információkat, az onnan „kapott” struktúrákat. Mindez utal arra a folyamatra, miszerint a tudás pozíciója megváltozott, s annak személyessé és közösségivé válásával egyfajta léptékváltás történt – ahogy egyébként globális szinten is megfigyelhető ugyanez a kulturális örökségről való gondolkodás kapcsán.⁵⁹¹ Amellett érvelek, hogy sok

⁵⁸⁸ Például: *Dalban a madéfalvi veszedelem következményeiről*. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/dalban-a-madefalvi-veszedelem-kovetkezmenyeirol> Dalban a madéfalvi veszedelem következményeiről, letöltés ideje 2014. 05. 21.

⁵⁸⁹ Így például a 2018-as Szekszárdon megrendezett Bukovinai Székely Találkozón beszédében kiemelte, hogy a Nemzetpolitikai Államtitkárság hogyan tud hozzájárulni a bukovinai székely rendezvényekhez és a BSzoSz működéséhez (például a programok során és működési költségekben, kismányoki Székely Ház, a Hőgyészen tervezett Székely ház esetében, határon túli csoportok támogatásával stb.). Ezen túl a Nemzetpolitikai Államtitkárság honlapján is több alkalommal beszámolnak a bukovinai székelyeket érintő hírekről, eseményekről (<http://www.kormany.hu/hu/kereses#category=all&search=bukovinai>, letöltés ideje 2018. 08. 15.)

⁵⁹⁰ Például: *Büszke székely felmenőire a csökönös és önféjű Dárdai Pál*. <http://www.maszol.ro/index.php/sport/36854-buszke-szekely-felmenoire-a-csokonyos-es-onfeju-dardai-pal> letöltés ideje 2018. 06.10. vagy *Az önféjű székely vezeti harcba a magyar válogatottat Bukarestben*. <https://mno.hu/foci/az-onfeju-szekely-vezeti-harcba-a-magyar-valogatottat-bukarestben-1252413>, letöltés ideje 2018. 06.10.

⁵⁹¹ Sonkoly 2009: 199.

esetben nem pusztán a passzív vagy befogadói attitűd jellemző, hanem a mikroszintű szereplők a saját személyiségük mentén aktív alakítói is a történeteknek, személyes preferenciáik, tudásuk és történetük alapján szabnak át egy-egy, az önreprezentáció szempontjából fontos helyzetet.

A mikroszintű események természetüknél fogva több ponton összefonódnak a mezoszinten zajló folyamatokkal: némely szereplő kimarad azokból vagy éppen kapcsolódik, az események ebbe ágyazódnak bele, vagy éppen tudatos szétválasztás történik. Mindezek a bukovinai székelyekhez kapcsolódó, különféle formális vagy informális önszerveződő, hagyományörző csoportjai és individuumaik közti hatalmi megosztottságáról is információkkal, vagy legalább is pillanatképekkel szolgálnak. Egyes egyéni kezdeményezéseket a mezoszinten működő tudáselit és szervezeti rendszer legitimál és integrál a saját működésébe, ilyen például a családfakutatások vagy éppen a bukovinai társas utazások egy része.⁵⁹² Fontos ennek kapcsán kiemelni, hogy a szervezők egy része tanfolyamokat, képzéseket végzett közösség-szervező és/vagy örökség-vállalkozó. Mindezt támogat(hat)ja, hogy a felnőttek számára 2015 óta rendszeresen megrendezésre kerül a *Jut eszembe. Felnőttek Bukovinai Székely Néprajzi Tábora* című egy-két napos esemény, míg a hagyományörző szervezetek kulcsberekének a Muharay Elemér Népművészeti Szövetség támogatásával több évben is a BSzOSz különféle összegző és tematikus szakmai-néprajzi továbbképzési napokat szervezett. Mindezek mellett vállalkozásként működik 2011 óta a Bukovina Kiadó,⁵⁹³ melynek célja a bukovinai székely kultúra népszerűsítése, a bukovinai székely témájú kéziratok megjelentetése, régebbi kiadású kötetek faximile kiadása. Szekszárdon önálló üzletet is működtetnek.

Mások (az érintettek belső értelmezése szerint) kevésbé vagy egyáltalán nem élveznek elegendő (anyagi és erkölcsi) támogatást, nem kapnak „hivatalos” elismerést; így ők alternatív fórumokra és platformokra szorúlnak vagy ilyeneket alakítanak ki a maguk számára. Megfigyelhető, hogy sokszor lobbitevékenységet és versengést folytatnak, amelynek középpontjában gyakran a bukovinai székelyek történelmének, történetének különböző aspektusai állnak, vagyis, hogy ki tud „nagyobb/igazabb” múltat felvállalni; ezt próbálják jelentésekkel felru-

⁵⁹² Figyelve a BSzOSz vagy tágabban a bukovinai székelyek hagyományörző tevékenységét, körvonalazódik, hogy ki alkotja az említett tudáselitet, azokat az emblematikus szereplőket, akik a mezoszintű tevékenységeikért felelnek (pl. BSzOSz tisztségviselői, elismert hagyományörzők, különféle népművészeti díjakkal kitüntetettek stb.). Bemutatásuk, a kapcsolódó folyamatok dinamikájának megértése jelen írásban nem célom, sokkal inkább az érdekel, hogy az egyes szintek miképp kapcsolódnak, ki hogyan érzékeli a fent említett hiányokat és veszteségeket, és miként válaszolnak ezekre.

⁵⁹³ www.bukoviniakiado.hu, letöltés ideje 2018. 03. 05.

házni, használni, terjeszteni – örökségesíteni.⁵⁹⁴ A közösségek aktívan reagálnak is a jelenlé-
tükre, amely meghívásokban, különféle nyilvános megjelenési alkalmak biztosításában is tet-
ten érhetők. Előfordul, hogy amennyiben tevékenységeiket a hivatalos szerveződések nem
ismerik el, úgy maga a közösség egy része díjazza, legitimálja azt. Így például a Csátalján
évről évre megrendezésre kerülő istensegítsi búcsún 2015-ben egyszeri, egyedi díjat adomá-
nyoztak az autodidakta író-kutatónak, László Gergely Pálnak a bukovinai székelyekről szóló
történeti kutatásai elismeréseképp, aki magánúton több írását is megjelentette könyv formájá-
ban vagy internetes felületeken. A díj adományozói az autodidakta néprajzi gyűjtő-író, a
Népművészet Mestere, Gáspár Simon Antal leszármazottai voltak.⁵⁹⁵ Ezen a ponton fontos
megjegyezni, hogy az adományozók szerint a díj ebben a formában egyedi és megismételhe-
tetlen, másnak nem adható. Viszont 2006-tól kezdve, időközönként a Bukovinai Székelyek
Országos Szövetsége is adományoz Gáspár Simon Antal díjat a fiatal hagyományörzők mun-
kájának elismeréseképpen.⁵⁹⁶ Ez a fajta versengés nem csak az elismerések vonatkozásában
figyelhető meg, hanem időnként a szimbolikus terekben is, például a Bukovinában állított
emlékművek, kopjafák kapcsán is, melyre a következő részfejezetben mutatok be példákat.

A szereplők és színterek között fontos említést tenni a bukovinai székelyekhez köthető
digitális környezetről, elsősorban a közösségi oldalon működő csoportok, videómegosztó por-
tálok, blogok, weboldalaknak szerepéről, amelyek struktúrájukban illeszkednek a nader-i mik-
ro- és mezoszintű felületekhez. A Facebook-on például a legkülönbözőbb magyar, angol, ro-
mán nyelvű csoportok és oldalak adnak helyet a bukovinai székelyekhez köthető tartalmak-

⁵⁹⁴ Az alternatív színterek egy szemléletes példája az egyik vizsgált Facebook csoport, amely leírása szerint:
„Minden és csak az, ami a bukovinai székelyek történelméhez és hagyományaihoz kapcsolódik. Eredeti és saját
készítésű anyagok.” A csoport alapítójának tevékenysége mentén jól megragadhatók az említett mezo- és mikro-
szint közti rivalizációs és örökségesítő folyamatok. Például: *Bár csoportunk nem nagy, és csak őseink történel-
mére szakosodott, meglep engem nagyon egyesek hozzá állása a kutatásaimhoz. (...) Akik ismernek jobban azok
tudják, hogy én 'talpaló' kutató vagyok, járok az adatok után és nem várom, hogy azok az ölembe essenek. Pl. a
hadikfalvi tanügyi jegyzőkönyvek 1924-1941 között négy nap távollét és kb. 1400 km volt. Majd azok lefordítása
magyarra ismét 2-3 hónap. De arra is képes voltam, hogy 2007-ben elutazzak a Szóts Gergé bá temetésére Isten-
segítsbe. Egyedüli magyar voltam ott (gyermekai már elrománosodtak) a koszorúmmal. Nekem az is megérte.
Valaki lefotózta a menetet, látszik a koszorún a nevem. Amint láthattátok, célom nem tanulmányok írása, mert én
ezt valahogy sohasem értettem meg: 3-4-5 más által megírt műből (amely lehet helyes vagy nem helyes adatok
szempontjából) kivenni ami érdekel, és hozzáfűzni a saját gondolataimat. Én olyan úton indultam el, ahol egye-
dül vagyok. Mert ki kutat napjainkban Bukovinában, Dél-Erdélyben vagy az Al-Dunán a székelyek történelme
után? Vagy egyszerűbben: még melyik történész közöl a bukovinai székelyekről olyan adatokat, amelyek Mo-
határai kívül vannak és még soha sem jelentek meg, újonnan vannak felfedezve? (...) Mert akad, akiknek kétféle
bukovinai székely van: a mejink és az övék. (...). De ami az én keresztem, én azt viszem. Így még soha nem írtam
és nem is fogok többé. De eljutunk néha egy olyan pillanatra, amikor az embernek még a lelke is kicsordul. És
akkor könnyíteni kell rajta. Ez a kis csoport nekem olyan mint egy család. Ezért mondtam el nektek. (2012)*

⁵⁹⁵ Ld. <https://www.youtube.com/watch?v=wDH9Kup9OWk&feature=youtu.be>, letöltés ideje 2018. 03. 05.

⁵⁹⁶ Ld. <http://www.bukovina.hu/elismeresek/>, letöltés ideje 2018. 03. 05.

nak.⁵⁹⁷ Emellett a videómegosztó portálok (elsősorban a YouTube), egy-egy autodidakta író önálló blogja vagy családi honlapok is figyelmet érdemelnek. A digitális térben történő te-repmunka elméleti és etikai kérdéseit szem előtt tartva, igyekeztem rátekinteni arra az internetes környezetre, ahol a bukovinai székelyek ön- és közösségrepresentációi megjelennek, és arra, hogy mik a megosztott tartalmak főbb csomópontjai, hogyan tudnak a csoportok, látogatók számához képest is jelentős párbeszédet generálni.

Az online felületek vizsgálata azért is izgalmas, mert azok a kultúra/örökség konstruálásának, terjesztésének, általában az ezzel kapcsolatos kommunikációnak a korábbiakhoz képest radikálisan új útjai. A rögzítés, az előhívás módjai megváltoznak, és a különféle platformok olyan nyilvános vagy lappangó (például a titkos Facebook csoportok esetén) terekké változnak, melyek az emlékezet, a múlttal való foglalkozás színterei lesznek. Ilyen módon például a bukovinai székelyekhez köthető online felületeken, közösségi oldalakon is maguk a felhasználók tesznek közzé új tartalmakat, a tagok vagy látogatók különféle módokon kapcsolódnak ehhez. A bukovinai székely családfák esetében például nagyon gyakran figyeltem meg a következő forgatókönyvet: egy közzétett, családi (jellemzően Bukovinában készült) fénykép kapcsán egy adott csoport tagjai kommentelik (például: X. nekem rokon, leírva a rokoni szálat), közzéteszik, kipótolják, korrigálják a családfákat, esetleg jelenkori fényképekkel egészítik ki azokat, kedvelik és változatos, egyéb kommentekkel látják el azokat (például Youtube felvételek bukovinai székely táncokról, népzénéről, Erdélyben készült fényképek stb.) – vagyis mindez nem statikus, hanem folyamatosan frissíthető, mozgásban van, sok esetben egymástól nagyon távolinak tűnő tartalmak kerülnek egymás alá. Az információk előhívása is más módon történik itt, mely sokkal inkább a kalandozáshoz hasonlítható. A digitális térben a „hagyományörzés és/vagy hagyományhasználat pedig a mentés és a mentés másként metaforával írható le,⁵⁹⁸ azaz olyan adaptációs tevékenységként, amelynek során az offline, lokális térből származó hagyomány áthelyezése az online digitális térbe egyfajta remixet hoz létre, ami jóreszt meglevő alkotóelemek újrafelhasználásán alapul.”⁵⁹⁹ Sok esetben a felületek a „kik vagyunk mi kérdésére nem csak a helyi specifikumok felsorolásával válaszolnak, hanem fényképek, rövidfilmek, térképek egész sorát vetik be, ami végső soron szintén az öndefiníció, az identitás megalkotásában kap szerepet.”⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Ld. bővebben *A kutatás arculata és módszertana* című részfejezetben.

⁵⁹⁸ Szűts 2013: 23.

⁵⁹⁹ Vajda 2015: 198.

⁶⁰⁰ Vajda 2015: 204. A bukovinai székelyek esetében ld. például a következő Youtube csatornát: https://www.youtube.com/channel/UCGqa-EKZ8_NKjDGmLguXeAQ/videos

3. Bukovina: „az otthontalanság otthona”?

A tér fogalma, különféle jelentésrétegei és dimenziói alapvető, elméleti jelentőséggel bírnak egy-egy etnikai csoport identitásában. A rokon kapcsolatok számon tartása és ápolása mellett (és részben ezzel összefonódva), amelyek emlékeztetnek a csíki és a bukovinai származásra, a szülőföld mítoszát erősítik az Erdélybe, a Székelyföldre és az egykor székelyek lakta bukovinai településekre szervezett egyéni és társas utazások. Úgy tűnik, hogy Bukovina, mint a közös (ősi) szülőföldhöz való kapcsolódás, az otthontudat ilyen módon történő ápolása alapvető hangsúlyt kap a különböző földrajzi területeken élők esetében, hiszen éppen ez az egyetlen közös pont a bukovinai székely identitás építőkövei közül. Természetesen eltérések lehetnek ennek mértékében, finomabb jelentésrétegeiben, és élményeiben; vagyis hogy miképp élnek meg egy ilyen utazást például a tengeren túliak, a kismányokiak, a székelykeveiek vagy éppen a garaiak. Céлом, hogy a hely(ek)ről szóló narratívák példáján keresztül reflektáljak a szülőföld és a haza különféle jelentésrétegeire, és az ehhez kapcsolódó, napjainkban rendkívül élénk, valós és virtuális színtereken történő identitáskonstrukciós, otthontudat-ápoló gyakorlatokra. Jelen részfejezet alapját a bukovinai egyéni és csoportos utazásokról készült, összevágott, többségében amatőr, kisebb részben professzionálisan megszerkesztett videók (összesen 16 darab), számtalan, a közösségi oldalakon megosztott fénykép, komment, hosszabb-rövidebb írásos beszámoló és magáról az utazásról szóló kommunikáció, továbbá egy-egy egyéni és társas utazásokon való részvételem során szerzett tereptapasztalataim jelentik. 2011-ben László Gergely Pállal utaztam Bukovinába, míg 2017-ben egy Erdélybe és Bukovinába irányuló társas utazáson vettem részt.

A Bukovinához köthető otthontudat-ápoló folyamatok természetesen nem csak az utazások és azok vizuális anyagai mentén vizsgálhatók. Ugyancsak ide tartozhat például az onnan származó fényképekhez, tárgyakhoz való kapcsolat, azok őrzése, kiemelt szereppel való felruházása, továbbá, minden olyan törekvés, amely a felszínen tartja az ősi szülőföldhöz való mentális kötődést. Így például a közösségi hálón van olyan csoporttag, aki egy időben minden nap megosztotta, hogy milyen az időjárás Bukovinában, a nagyszülei szülőfalujában, miközben ő Magyarországon született és nőtt fel, mások az aktuális időszakhoz mérten tesznek rendszeres bejegyzéseket a gazdasági munkálatokra vonatkozóan (például *Ilyenkor kezdték el őseink vetni/aratni a...*). Ugyancsak ide kapcsolódnak a jelenlegi, bukovinai (be)fogadó közösség viszonyulásai és narratívái, illetve az ezáltal generált párbeszéddek.⁶⁰¹ Jelen fejezetben

⁶⁰¹ Ld. például Itt valamikor magyarok laktak – A bukovinai székelyek nyomában, <https://www.youtube.com/watch?v=7gdlyOurn2Y>, letöltés ideje: 2018. 08.10. A 2018-as Bukovinai Székely Találkozón a Sebsetyén Ádám és Gáspár Simon Antal díjakkal kitüntetettek mellett elsimerést kapott az egykori

igyekszem Bukovinára, mint térre és az utazásra, mint élményre szorítkozni.

A vizsgált utazások, *hazalátogatások* 2011 és 2017 között valósultak meg, törekedtem az ezekről rendelkezésemre álló anyag komplex rendszerezésére és elemzésére, elsősorban az örökségítés, érintőlegesen pedig az érzelemföldrajz és a vizuális antropológiai szempontjainak érvényesítésére.⁶⁰² Érdekelt, hogyan szerveződnek az utazások, van-e bevett forgatókönyve ezeknek, s ha igen, akkor azok milyen közös pontok, metaforák, szimbólumok mentén ragadhatók meg, a vizuális anyagban milyen Bukovina-kép jelenik meg, mely elemeket válnak hangsúlyossá. További kutatási kérdésem volt, hogy mire „jók”, mi „hasznuk” a szervezett egyéni és társas utazásoknak: milyen elvárásokkal, motivációkkal indulnak útnak és milyen üzenetek fogalmaznak meg itt a résztvevők maguk számára? Hogyan képesek az utazások válaszolni a szülőfölddel kapcsolatos hiányra és veszteségélményre, hogyan vonódnak be érzelmileg és jön létre egyfajta otthonosság-élmény azok számára is, akik korábban talán sosem jártak Bukovinában? Mennyiben adnak ezek módot a múltbeli események átdolgozására, vannak-e különbségek e tekintetben az egyéni és a társas kezdeményezése, utazások között?

A honváguturizmustól indítva évtizedek óta több utazás szerveződik Bukovinába és Erdélybe, Székelyföldre. A kapcsolódó kulturális gyakorlatok jellemzően a migráció, a „jóvá nem tett veszteség”, az otthon/haza (pl. *otthon Bukovinában, hazatelepítés Magyarországra*) kulcsfogalmi körül szerveződnek, és megfigyelhető az elhagyott otthonhoz történő érzelmi kötődés, a régmúlt és a helyek (olykor a képzeletvilág által) otthonosként történő (újra) meg tapasztalásának szándéka. Az intézményes keretek között létrejött beszédmód sokáig viszonylag nagy hatáskörrel, főként a hazatelepítés kapcsán az anyaország–Bukovina fogalom párral

józseffalván élő Bradatan Radu is, aki a díjat átadást kísérő méltatás szerint „feleségével együtt őrzi, amit Bukovinában véletlenül ott hagytunk.” A világhálón bukovinai székely csoportokban számos bejegyzése található, több cikk olvasható arról, hogyan ápolja az egykor ott élt székelyek emlékét, például karácsonykor az interneten gyertyát gyújtott az öt falu temetőjében nyugvókért a bukovinai székelyek leszármazottainak nevében (Például: *Gesztus vagy sokkal több annál?* <https://www.duol.hu/kozelet/helyi-kozelet/megemlekezes-gesztus-gyertyagyujtas-ismeretlenekert-2140691/>, letöltés ideje 2018. 08. 10.) vagy új keresztet állított egy korhadtt, régi helyébe a temetőben egy bukovinai székely sírnál (*Történet egy román férfiről, aki elszántan és elhivatottan ápolja egykori földjeit, a bukovinai székelyek emlékét*, <https://www.duol.hu/hetvege/radu-es-a-szulofold-tisztelete-1685404/>, letöltés ideje 2018. 08. 10.). Ugyanakkor, a korábban említett versengő aktorokra visszatérve fontos azt is látni az emellett húzódó erővonalat is. A kitüntetést követően más közösségi oldalon működő csoportban élénk párbeszéd alakult ki a téma kapcsán, melyben *kakaskodásként* írták le, ahogy bukovinai székely hazalátogató csoportok mellett viselkedik, illetve különböző internetes felületeken a maga nevében közzétett adatainak erdetiségét és hitelességét bírálták más, a bukovinai székelyek történetének megírásában aktívan részt vevő szerzők.

⁶⁰² Ebben az esetben a fénykép, illetve a videóanyag vizsgálata több szempontból történt: 1) Fénykép, videó, mint forrás, amelyek a kutatás során elemzendő tartalomként jelenik meg. 2) Fénykép, videó, mint cselekvés, amikor inkább a vizuális anyagok készítésének aktusa és azok kontextusa hangsúlyos, mind a készítés, mind pedig a további felhasználásuk kapcsán. Ehhez jelen esetben harmadik szempontként társul a kutató részéről történő vizuális dokumentáció ugyanezen események során. Ezen túl az utazások során készült, részben privát használatban lévő, részben Youtube csatornákra feltöltött videókat tekintettem át.

operált, míg napjainkban az émikus szempontú értelmezésekben inkább Bukovina, mint – a talán sosem látott – szülőföld mentális képe fogalmazódik és erősödik meg. Amellett érvelek, hogy a kapcsolódó kulturális gyakorlatokat egy elképzelt közösség napjainkban megfigyelhető identitáskonstrukciós, örökségesítési folyamataiként is értelmezhetjük; ugyanakkor más esetekben egyfajta választ, megküzdési stratégiát is jelenthetnek az előzőekben kifejtett, traumatizált emlékezet és transzgenerációs hatások kapcsán.

Az utazások háttere, kontextusa és forгатókönyve

Természetes emberi igényként fogalmazódott meg az egykor bukovinai települések meglátogatása, amelyet az 1970-es évek második felétől kezdve az általános politikai, egyéni gazdasági helyzet is egyre inkább megtűrt vagy megengedett. A beszámolók, visszaemlékezések szerint többen akkor még egyénileg utaztak, esetleg néhány rokon összeszervezkedett, s a romániai vendégfogadás szigorúan ellenőrzéséből adódóan többnyire azoknak volt erre módjuk, akik a Bukovinában maradt családoktól meghívólevelet kaptak, például:

A 80-as években kezdődött hogy kimentek. Mi is úgy mentünk ki előbb, 64-be, hogy meghívtak, a Szóts Gergely bácsiek meghívtak minket, volt meghívólevél. A Ceausescu idején nem nagyon lehetett menni. Amikor mi ott voltunk, mindenki kijött az utcára! Be-mentünk a Szucsávába is, de akkor nem volt olyan magas. Most a Fábían Gergely szervezi ezeket, mennek busszal, énekelnek, imádkoznak, sőt, van, hogy mise is van. Costi, Virginia még ott vannak.⁶⁰³ vagy: Amikor a Papáék 1968-as, 1970-es években visszamentek Bukovinába, akkor mindig úgy mondták, hogy hazamennek... nekik mindig az volt a haza. Ott, ahol születtek, ahol éltek gyerekkorukban. Mindig úgy mondtak a törté- néseket, hogy otthon ez meg az történt.⁶⁰⁴

Csupor Tibor 1983-ban vett részt egy ilyen úton, melyet már szokásos évi társas utazásként említ a bukovinai székelyekről szóló szociográfiájában.⁶⁰⁵ Péter László is beszámol egy barátjával tett, 1979-es bukovinai utazásáról.⁶⁰⁶ Népszerűségüket mutatja, hogy néhány évben több autóbusz is megtelt, sokan több alkalommal is részt vesznek. Az utazások egyik fő szervezője hosszú időn keresztül, egészen az elmúlt évekig Fábían Gergely volt, ő idős kora miatt nem vállalja ezt (illetve a háttérből vett részt a szervezésben például 2017-ben).. Emellett különféle egyéni, olykor családi szerveződések is elindulnak, például egy közösségi oldal csoportjaiban tett bejegyzések szerint:

⁶⁰³ M.E., 2014. 12. 03.

⁶⁰⁴ L.A., 2018. 03. 15.

⁶⁰⁵ Csupor 1987: 349.

⁶⁰⁶ Péter 2008: 95.

Én az idén vagy tizenhatodszor (ha jól emlékszem :) 'menyek haza' Bukovinába Fábrián Gergellyel, azaz Gergébával. (...) a harmadik együtt-utunkon Zs. azt mondta: azért szeretek ezen buszon lenni, mert mire Bukovinába érünk, egy lélekké válik a busz népe. S e biza igaz!!!⁶⁰⁷

Igen, Nagyon jól összeszokunk, pedig az ország minden szegletéből voltak hadikfalvi, andrásfalvi, istensegísi és fogadjisteni leszármazottak. A 30 évetől a 80 évesig. Az ösöktől hallottak felelevenítése nagyon jó volt.⁶⁰⁸

Hadikfalvai térképet keresnék, szeretnék. Gyermekimmel elmegyünk végre édesapám, G.J. szülőfalujába. Nem szervezett úttal, mi magunk. Térkép segítségével eljuthatnék azokba az utcákba, oda, ahol éltek. Tudna segíteni valaki ebben? Hálás köszönet.⁶⁰⁹

A beszámolók szerint, míg a társas utazások nagyobb közösségi élményt is nyújthatnak, továbbá a gyakorlati kérdések és az esetleges nyelvi akadályok miatt nem kell aggódnia az utazóknak, úgy az utóbbiak során nagyobb az egyéni szabadság, a személyes preferenciák teret kaphatnak a célpontok tervezése során. Ugyanakkor mindkét esetben hangsúlyozzák az útra kelés bátorságát, az utazás hosszát és olykor nehézségét, a szülőföld megismerésének/viszontlátásának örömét.

Oda haza' jártunk, megnyugtató, megható és megrendítő érzések leülepedésre várnak. Megnyugtató, hogy szorgalmas, igyekvő népek laknak ott, eltérő mértékben ugyan, de folyamatosan építkeznek. Jelen van a múlt („fürgentyűs” szekerek) és a modern világ új házak, széles betonozott utcák, a legújabb típusú személyautók. Megható, hogy az istensegísi templom szószékén a román mellett ott a magyar zászló, ugyan ebben a faluban K. G. és felesége felkeresték az otthon maradt Nagy Jánost. Andrásfalván megtekinthettünk egy eredeti építésű házat, az a kedvesség, ahogy oda beinvitáltak - annak ellenére, hogy ott egy talán végnapjait élő beteg néni feküdt – örökre megmarad. Megrendítő volt, amikor Fogadjistenben Panni néni zokogó sírás közben felidézte a hazatelepítés előtti készülődést és az asztalos mester nagybácsija e miatti öngyilkosságát. Hálás köszönet annak a székelyudvarhelyi köztisztviselőnek aki, miután megtudta, hogy bukovinai székely szülők gyermekei vagyunk beengedett az önkormányzat Szent István termébe.⁶¹⁰

Az utazók nembeli és életkori megoszlása rendkívül változó képet mutat. A 2017-es utazásom során a legfiatalabb résztvevő 15, a legidősebb 80 év feletti volt, a nők némileg felülreprezentáltak voltak. Túlnyomó részben a családtagokkal (testvérek, szülők, nagyszülők, házastársak) indultak útnak, de motiválták egymást. 2017-ben a résztvevők között volt olyan unoka, aki kifejezetten a nagyanyjával szeretett volna jönni, egy másik, nyugdíjas testvérpárt

⁶⁰⁷ E.S. 2015. 02. 29.

⁶⁰⁸ M.I. 2015. 03.10.

⁶⁰⁹ T. M. 2018. 07.25.

⁶¹⁰ M.K. 2015. 08. 19.

a gyermekeik fizettek be meglepetésként anyák napja alkalmából, megint mások a falubeli érdeklődőkkel beszéltek össze, hogy együtt jelentkezzenek az útra. Más alkalmakkor is többször tapasztaltam, hogyan biztatják, beszélnek rá egymást, ismerőseiket az útnak indulásra vagy éppen a szülőket, nagyszülőket fizetik be a gyerekek, unokák.⁶¹¹ Az utazók, életkorukból adódóan ma már csekély részét a saját (valós) szülőföld, a régi haza viszontlátása motiválja, míg a leszármazottakat a mindössze fényképekről, elbeszélésekből ismert vidék felfedezése.

Hermann Bausinger szerint a helyek újrafelfedezésére a korábban említett horizont elmozdulása/felbomlása következtében kerül sor; ehhez kapcsolódik a szülőföld mai fogalma, melynek mentén szimbolikus tartalmak jelennek meg.⁶¹² A bukovinai székelyek esetében is az emlékezet számára fenntartott helyek, az ezekhez kapcsolódó kulturális gyakorlatok olyasvalamire emlékeztetnek, amelyről nem vagy csak kis mértékben rendelkeznek személyes tapasztalatokkal, élményekkel. A második világháború során kitelepített németek emlékezési aktsait, az ún. honvagyuturizmus jelenségét vizsgálva jegyzi meg Ilyés Zoltán, hogy az itt tárgyaltakhoz hasonló közös utazások egy sajátos feszültségmezőben jönnek létre, ahol a kontrasztív és kontradiktív értékvilág találkozik.⁶¹³ Az utazás során az etnicitás kerül a középpontba, az élmény a valahova tartozás megélésére alapul; a kiválasztott helyszínek, az út közben elhangzó ismertetőik az etnikai turizmushoz kapcsolódó üzeneteket hozdoznak. Általánosságban a turizmus az ismert világból való kilépést jelenti, mozgatórugója a kaland, az idegenség, az egzotikum keresése, ugyanakkor itt a résztvevők az egykori (szüleik, nagyszüleik) otthon keresik fel – ami, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, bizonyos momentumait tekintve lehet legalább annyira egzotikus, mint a távoli tájak:

Igen, mind az öt faluba megyünk. Minden faluban a templomba kezdjük – bár Józseffel-ván nem mindig jutunk be, s utána séta a falukban, s keresi mindenki a szülői, nagyszülői házat – bár erőst fogynak, újak épülnek a helyükre. Hadikba éppen a búcsú napjára szoktunk odaérni, s volt már olyan is, hogy a busz népéből összeállott csoport kiállott a színpadra székely népdalokat énekelni. Előtte a buszon készültünk össze rá. De a legmeghatóbb számomra mindig az, hogy a már nem ott születettek szemében látom a könnyeket. S ha hiszitek, ha nem, mire egyáltalán Bukovinába érünk, addigra egy lélek-ké válik a busz népe, mert a szüleink, nagyszüleink közös múltja baráttá, testvérré, ro-

⁶¹¹ A 2017-es társas utazás ára 75000 forint volt, amely tartalmazta a szállást, az utazást, a reggeli és vacsora, az degenvezetés költségeit.

⁶¹² Bausinger 1995.; vö. Nora 2010: 13. Nora szerint az emlékeztetésnek nincs már valódi közege, emiatt jönnek létre az emlékezet helyei, illetve arról beszél, hogy az emlékezet beépült a történelembe.

⁶¹³ Ilyés 2003: 51–58.

*konná tesz bennünket, s ez igen erőst jó érzés. Ja, s még a radóci piacra es bénézünk, mert ugye az is hozzátartozott az életükhö’.*⁶¹⁴

Mindezek mellett az utazások bizonyos pontjai (például az egykori falvakban történő megemlékezések); illetve a különféle emlékműállítási gyakorlatok (például a bukovinai temetőkben, templomokban), általában a kialakított szimbolikus tér és a kapcsolódó gyakorlatok, tettek az örökségítés kontextusában is értelmezhetőek.

Az általam megismert társas utazások többnyire hasonló forgatókönyv szerint, egy részük hozzátétőleg hasonló időpontban (az egykori hadikfalvi búcsú napját belefoglalva) szerveződnek. Egy-egy kirándulás általában egy hétig tart, s a hét közepe felé érkeznek meg a csoportok Bukovinába. Mindezt növekvő feszültség, belső várakozás, izgalom kíséri. Hozzávetőleg két nap alatt végiglátogatják az egykori bukovinai településeket, templomokat, temetőket, a Szucsáva folyót és a radóci piacot. Egy-egy településen a csoport igényeitől függően hozzátétőleg fél-másfél órát töltenek, az időbeosztás szoros volta feszültségeket szülhet. Konfliktusforrás lehet például, ha a másik településről származók már mennének, míg azok, akiknek az adott faluból származik a családjuk, még keresik az egykori házakat, emléknymokat, próbálnak szót érteni a helyi románsággal stb. Az egyéni utazók számára épp ez az egyik legfontosabb indíték arra, hogy önállóan vállalják az utazást, például:

*Sokunk családja viszi ugyanazt a szellemi fájdalmat, amit a székelység elszenvedett... Én pont ezért szeretném megismerni Bukovinát...az öt székely falut, gyönyörű tiszta szellemiségét. És pont azért egyedül megyek, hogy jusson időm időt tölteni ott, ami tényleg a lelkemnek fontos. Akkor bízom benne, hogy találok olcsó szállást és az Úr is velem lesz utamon.*⁶¹⁵

A buszos kirándulásokat gyakran „bukovinai zarándoklatként”⁶¹⁶ aposztrofálják, utalva annak szent voltára, és arra, hogy olyasvalamit képviselnek, amit a leszármazottaknak mindenképp meg kell tenni. Emellett az utazások szervezőelemei, dinamikája nagy mértékben hasonlítanak a vallásos és nemzeti zarándoklatokhoz: *Gergely bának mondtam tavaly, hogy én csak egy irányba akarok menni! Nem baj leánykám, mindig csak egy irányba megyünk, mondta.*

⁶¹⁴ S.E. 2013. 10. 10.

⁶¹⁵ F.K. 2016. 12.10.

⁶¹⁶ Német példa alapján a honvágsturizmus és a búcsújárás hasonlóságára hívja fel a figyelmet Elisabeth Fendl. A „bukovinai zarándoklatok” szakrális jellegét erősíti az is, hogy az utak egy másik részét a pünkösdi csíksomlyói búcsú idejére szervezik. A bukovinai „búcsúfiák” kiemelt szerepet és helyet kapnak, így például a hazahozott földet később gyakran a telepítések után elhunyt rokonok sírján helyezik el; a templom, a szülőház fényképe vagy a csoportképek a szülőföld/óhaza szimbólumai, amelyek az emlékezetközösséget erősítik. (Fendl 1998: 85–100.)

*Aztán csak kitétek Szegeden. Tavaly voltam először. Akkor is zarándokút, ez fogott meg. most is. Ha a Jóisten úgy akarja, én el akarok jönni még.*⁶¹⁷

Ahogy említettem, az úti célok nem kizárólag a bukovinai székelyek lakta falvak. Azok felkeresését követően az utazások többnyire Székelyföld irányába folytatódnak, ami szociálpszichológiai, pszichológiai szempontból is alkalmasnak tűnik arra, hogy teljessé tegye az eddigi élményeket. Így kettős szempontból is etnikai turizmus figyelhető meg (mind Bukovina, mint úticél, mind pedig az erdélyi célpontok kapcsán), amelynek háttérében hangsúlyos az utazók kognitív vagy esztétikai szükségleteinek kielégítése.⁶¹⁸ A honvágaturizmus motivációja a nosztalgia, a szülőföld felkeresése, a gyökerek felfedezése, míg ez szervesen kapcsolódhat egy tágabb, nemzetépítő kontextushoz is.

Az utazás többi részében a csoportok általában hosszabb-rövidebb megállókat tesznek Erdély emblematikus településein, több alkalommal a részben szintén bukovinai székelyek lakta Déván és Vajdahunyadon is,⁶¹⁹ megtekintik a legnépszerűbb székelyföldi természeti és kulturális nevezetességeket (kiemelten a madéfalvi emlékművet).⁶²⁰ A bukovinai falvak mellett a fontosabb helyszíneken (például Csíksomlyó, Arad, Madéfalva, Székelyudvarhely, Kolozsvár) különböző rítusokra (általában koszorúzás, nemzetiszínű szalagok elhelyezése, gyertyagyújtás, közös imádkozás, magyar és székely himnuszok éneklése) kerül sor. Az utazók ezzel kapcsolatos beszámolóit a felfokozott, előzetes várakozásról, az együvé tartozás felemelő élményéről tanúskodnak. A kitérőknek nyilvánvalóan praktikus (hiszen útba esnek) és kulturális (a székelységhez való mentális kötődés, érdeklődés) okai vannak. Ugyanakkor megfigyeléseim szerint ezek a helyszínek legalább akkora jelentőséggel bírnak az utazás során,

⁶¹⁷ K.I., 2017. 07. 25.

⁶¹⁸ Ld. bővebben Smith 2003. „Kifejezetten etnikai indíttatású az az utazás, ahol a célterület kiválasztásánál, a szabadidős tevékenységek megtervezésénél az egyén etnikai identitásának erősítése (esetünkben a magyarnak lenni, a magyarság közösségéhez tartozni érzése) felülmúlja a helyszín megismerésének szándékát.” (Horváth – Michalkó 2014: 150.)

⁶¹⁹ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a 2017-es utazás során e két település is a megállóhelyek között szerepelt, de az idegenvezető két elejtett mondat kivételével egyáltalán nem emelte ki a kapcsolódó bukovinai székely vonatkozásokat. Két utas magánúton kezdeményezte a közeli Csernakeresztúron élő rokonaikkal való találkozást.

⁶²⁰ Például a 2017. 07. 23 és 07. 29. között zajlott utazás útvonala a következő volt (dőlttel jeleztem a szálláshelyeket): Bonyhád – Szeged – Nagylak – Arad – Déva – Gyulafehérvár – Torockó – Kolozsvár – Szamosújvár – Beszterce – Sucevita – Radóc – Andrásfalva – Hadikfalva – Istensegíts – Fogadjisten – Józseffalva – Békási víztározó – Békás-szoros – Gyilkos tó – Gyergyószentmiklós – Madéfalva – Csíksomlyó – Csíkszereda – Tusnádördő – Székelyudvarhely – Farkaslaka – Korond – Segesvár – Nagyszében – Vajdahunyad – Bonyhád. A madéfalvi megemlékezés kapcsán fontos momentum volt, hogy a viharos, esős idő ellenére az utazók leszálltak a buszról énekelni, gyertyát gyújtani, de a közvetlenül az emlékmű mellett helyet kapó *Emelt fővel* című, a bukovinai székelyekről szóló kiállítást már nem tekintették meg, annak ellenére, hogy az látható módon volt kiplakátolva. Néhányan nemtetszésüket fejezték ki ezzel kapcsolatban és jelezték is a csoport vezetőjének, aki végül a feszes programra hivatkozva a tovább indulás mellett döntött.

mint az elsődleges célpontok, a bukovinai falvak. Az egykori bukovinai székely falvak önma-
gukban, a régi temetők, az ott élt családok emlékére állított kereszték és kopjafák kivételével
kevés kapaszkodót nyújtanak az utazók számára az értelmezéshez.

*Bukovinába voltam egyszer. Mentünk a Bukovina fesztivál ukrainai részére, és úgy men-
tünk. Nagyon szép volt. Istensegíts az egy sík román település, egy utcából áll meg egy
mellékutcából azok az állapotok, amik ott vannak, nagyon megrendítőek. (...) furcsa volt
végignézni rajta, és nem tudtam beleképzelné magam, mert az állapotok nem túl sokat
változtak szerintem.*⁶²¹

Némiképp segít az, ha a társaságban vagy a csoportban van valaki, aki beszél románul, és
képes kapcsolatot létesíteni az ottlakókkal.

A legtöbb utazó számára a ma már ismeretlen egykori hazában történő orientáció ne-
hézséget jelent. Ezt és az ehhez fűződő fizikai, mentális kötődések kialakítását támogatja,
hogy az utazás konkrét csomópontok köré szerveződik: az egykori székelyek lakta falvakban
a templomok, temetők, a szülők, nagyszülők esetleg fennmaradt lakóházait vagy azok vala-
mikori helyszíneit látogatják meg. A bukovinai a térben való orientációt és az elvárt viselke-
dés mintát az esetleg még Bukovinában született útitársak, a tapasztaltabb utazók, az otthon
maradt rokonok jótanácsai, kérései és a mezoszinten szerveződő kezdeményezések, jelzőpon-
tok is segíthetik.

- a.) Életkorukból adódóan már kevésen vállalkoznak a hozzávetőleg 2000 km-es útra a Bu-
kovinában születettek közül. Amennyiben van ilyen útitárs, rájuk kiemelt figyelmet for-
dítanak, az emlékeik megosztásával hamar az érdeklődés középpontjába kerülnek.
- b.) Közülük és rajtuk kívül is többen akár négy-öt alkalommal is vállalkoznak az utazásra,
ők azok, akik jól ismerik már a társas utazások forgatókönyvét. Tereptapasztalataim
alapján specialista tudásukat hatékonyan képesek használni, hiszen sok utazó fejében
többek között az út feszítettsége, sűrűsége, a vidék idegensége, a nyelvi akadályok miatt
nagy a zűrzavar, ők képesek oldani az ezzel járó bizonytalanságot.⁶²² Ugyancsak képvi-
selik az évek során kialakult kulturális szabályokat (például: *Gergely bácsi* [az utazások
rendszeres szervezője] *a lelkünkre kötötte, szinte parancs volt tőle, hogy mindig kell*

⁶²¹ N.Á. 2009. 03. 26.

⁶²² 2017-ben többször tapasztaltam, hogy az utazók egymást kérdezzék: *Hogy is hívják az öt falut? Hol vagyunk
most? El kell jönnöm jövőre is, hogy kitisztuljon ez az egész* – hangzott el például egy résztvevőtől. Többször
tapasztaltam, hogy sok utas nem tudta, hogy épp melyik településen vagyunk, inkább a saját felmenőik szülőfa-
lujára voltak kíváncsiak, az ebből adódó türelmetlenség kisebb feszültséghez, konfliktusokhoz vezetett.

hozni cukorkát, aprópénzt a bukovinai gyerekeknek vagy itt mindig meg szoktunk állni miccset enni stb.)

- c.) Az otthon maradtak (korábbi években utazók, még élő, de itt született rokonok, szülők, nagyszülők) több esetben kisebb kérésekkel, feladatokkal vagy egész konkrét delegációkkal⁶²³ bízzák meg az utazókat. Például: *Anyám lelkemre kötötte, hogy vigyek túrót a radóci piacról!* vagy *Anyám küldött csomagot ide* [Bukovinába, annak a román családnak, akik a korábbi szülőházba költöztek] vagy *A drágának megígértem, hogy egyszer elmegyek és hozok neki földet. Majd kiszórom a sírjára*. Hasonló bejegyzéseket olvashatunk közösségi oldalak vonatkozó csoportjaiban is: *Vittem az istensegítsi temetőből vizet, a Szucsávából földet a maminak. Mikor meghalt, kivittem a temetőbe, és beletettem a földet és a vizet is. A víz olyan tiszta volt, mint évekkel ezelőtt, amikor hoztam. Biztosan örvendett neki az égből.*⁶²⁴
- d.) A Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége 1994-ben fejfákat, míg a 2000-es év nyarán keresztekem emelt az egykori falvak templomkertjében. Ezek ma az utazások során elmaradhatatlan emlékezés hivatalos formáinak (közös koszorúzás, imádkozás, Himnusz és a Székely Himnusz éneklése) helyszínei. Amennyiben az utazók között van olyan, aki ott született, az ő visszaemlékezését is meghallgatják a csoportok; ha nincs, akkor a csoport vezetője beszél az egyes települések múltjáról. Az évek során több megemlékezés is történ a helyi románsággal közösen. A 2003-ban alapított, *Az Őt Volt Bukovinai Székely Falu Temetőinek Megóvásáért Alapítvány* célja pedig, ahogyan azt a neve is jelzi, a bukovinai magyar temetőkben ott maradt ősök tiszteletére emlékművek állítása, a temetők tisztítása, parkosítása, amelyhez adományokat is gyűjtenek. 2014-ben

⁶²³ A delegáció kifejezést család-és rendszerszemléleti kontextusban alkalmazom. E szerint a delegáció mondja meg, mi a feladata, küldetése egy-egy családtagnak, amely különféle szerepekkel ruházhatja fel a tagokat. Gyakran rejtett módon, általában többgenerációs családi elvárások, transzgenerációs hatások eredményeként, nem feltétlenül tudatosan tesznek bele egy családtagot egy bizonyos szerepbe, feladatkörbe.

⁶²⁴ Ö. H., 2018. 08. 10.

támogatásukkal Istensegítsen egy márványtáblát állítottak a falu alapítása emlékére.⁶²⁵

A társas utazások részeként többnyire az andrásfalvi temetőben állnak meg a csoportok hosszabban, ahol jobb állapotban több kereszt is megmaradt.

- e.) Mindezek mellett az egyéni szervezésben megvalósuló utak, az individuális kíváncsi-ság, tudás és rendelkezésre álló információk függvényében teret és időt engednek több más, bukovinai székely vonatkozású hely vagy emléknym felkeresésére (például a többi település temetője, 1941 után Bukovinában maradtak sírhelye az új temetőkben, László István istensegítsi plébános, közvetlenül a templom oldalában levő sírhelye, Kopac-hegy, a hadikfalvi Furman-múzeum vagy a Csobot-kápolna stb.). A kapcsolódó információkat – vagyis, hogy mit is érdemes megtekinteni – gyakran az előző részben említett forrásszemélyeken és fórumokon keresztül terjednek.

A társas utazások fontos része az út közben végzett tevékenység: a rokonkeresés, az utastársak származásának feltérképezése, az esetleges rokoni szálak kibogozása, a kapcsolódó történetek megosztása, az újra megtalált rokonokkal történő közös fényképek készítése, címek cserélése, a kölcsönösség jegyében történő szimbolikus cselekedetek (például receptek, cserélése, egymás megkínálása stb).⁶²⁶ A beszámolók és a spontán beszélgetések során gyakran

⁶²⁵ A márványtábla felirata beszédes lehet a bukovinai székelyek történetének konstruálása kapcsán is: *Radacinile neamului nostru sunt inmormantate in acest cimitir. 'Akinek őseit nem fedi sírhalom, nem tudja, mi az igazi fájdalom.' Emléketek szívünkben örökké élni fog. Állították: Istensegíts volt lakói és leszármazottai. 1761-1941. Őt Volt Bukovinai Székely Falu Temetőinek Megóvásáért Alapítvány Támogatásával. 2014.* [A román szöveg fordítása: Népünk gyökerei ebben a temetőben vannak eltemetve.] A szövegezés problematikáját László Gergely Pál vetette fel, aki *neam* kifejezés használatát bírálta, illetve a tévesen jegyzett 1761-es évszámot egy közösségi oldalon tett bejegyzésében (2014.). A temetőkben, templomkertekben kialakított szimbolikus tér körül más esetekben is versengő diskurzusok figyelhetők meg. Például az andrásfalvi temetőben 2012-ben, a nyári bukovinai utazás során fény derült arra, hogy eltűnt a hozzávetőleg húsz éve ott felállított kopjafa. A BSzoSz akkori elnökének nyílt levele szerint annak helyén egy 2011-ben elhelyezett, kőporozott és márványtáblával kiegészített emlékmű volt, melyet ugyanezen „kultúrának az őrzőiként munkálkodók” állítottak; s a kopjafa eltávolításával érzéseikben megsértették a bukovinai székelyeket. Egyben a BSzoSz minden tagegyesülete nevében elhatárolódott az „emlékműállítási mozgalomtól”, ahogy az a levélben szerepelt, és kérte az eltávolított kopjafa visszahelyezését. A levelet a közösségi oldal egy csoportjában is közzétették, ahol többen megosztották a kapcsolódó tapasztalataikat, véleményüket. Később a kopjafát újraállították. Egy, a közzétett levél alatti komment szerint: *Az a baj velünk bukovinai székelyekkel, hogy nehezen tudjuk elfogadni a másik bukovinai székely tevékenységét, rögtön versenyezni akarunk vele, s ha lehet legyőzni. Nem tudjuk elismerni a másikat.* A versengő diskurzusok másik fő csomópontja megfigyeléseim szerint a temetők és azok rendbetétele körül szerveződik. A feladatra külön szervezet jött létre, céljuk, hogy támogatások segítségével rendben tartsák a megmaradt temetőrészeket, sírokat. A bukovinai látogatásokról szóló beszámolókból (akár a közösségi oldalon, akár interjúhelyzetben) többször elhangzott, hogy a *temetők nincsenek rendben tartva, nagy a gaz, nem lehet megtalálni a sírokat stb.*, bírálva egyben a szervezet aktivitását, a kapott támogatás felhasználásának módját. Mások a szervezet tevékenységét méltatják, például: *It is a nice thing you are doing looking after the graves of our ancestors – they deserve to have it looked after God Bless you all for your hard work.*

⁶²⁶ Hasonlóan Balatonyi Judit által Csiksomlyó és a pünkösdi zarándoklatok kapcsán leírtakhoz, az utazók tapasztalatai akár többször át is alakulhatnak az út során; s bár az eltérő elvárások konfliktusokhoz vezethetnek, az egykori, vélt közös gyökerek hasonló tudásokkal rendelkező communitásokat hoznak létre. Vö. Balatonyi 2017a.

artikulálódik ennek fontossága: *Mert mire Bukovinába érünk, egy lélekké válik a busz népe,*⁶²⁷ *Még a végén kiderül, hogy rokonok vagyunk itt a csátaljaiakkal. De hát itt mindenki mindenkivel rokon!*⁶²⁸ A tevékenység a többi élmény és tapasztalat mellett nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy kialakuljon a turner-i értelemben vett *communitas*,⁶²⁹ vagyis egy újszerű és ideiglenes közösségi struktúra, alkalmi egység, illetve élmény szinten a Csíkszentmihály Mihály által leírt *flow*.⁶³⁰ Mindez pedig a korábban szétszakított közösségi kapcsolatok újra felfedezésére, konstruálására is lehetőséget biztosít.

A bukovinai utazások útjelzői, szimbólumai

A vizsgált forrásanyagok (Youtube-videók, közösségi oldalra feltöltött videók, fényképek, szóbeli élménybeszámolók) és a saját tereptapasztalataim alapján, mind az egyéni, mind a társas utazások olyan szimbólumok, rögzített pontok körül szerveződnek, amelyek fontos részei az autentikus Bukovina-élménynek. Ezek nemcsak az utazások fontos momentumai, hanem az előzetes elvárások között is szerepelnek, illetve éppen ezek lesznek hangsúlyosak a megosztandó emlékek, élmények között és a vizuális anyagokban. Természetesen a bukovinai látogatások során nem csak ezen pontok mentén folynak az események, hanem kiegészülhetnek, módosulhatnak másokkal is. Viszont az itt bemutatottak lényeges és közös elemei a rendelkezésemre álló anyagnak, és mintegy útjelzőként is funkcionálnak a felfedezendő vagy megtalált otthonban történő tájékozódás során. Az alábbiakban röviden ezeket mutatom be, mindehhez túlnyomó részben a 2017-es társas utazásról hozok példákat.

a) Térkép

Számos esetben az utazók a települések 1941-es vagy azelőtti, kézzel rajzolt, vagy korábban megjelentetett térképével/térképeivel indulnak útnak, melyeken az egykor ott élt családok lakóházait jelölik. A települések lakóházai, utcái nyilvánvalóan nagy mértékben változtak az elmúlt évtizedekben, a tájékozódás megkönnyítése érdekében külön térképek is készültek, amelyek családonkénti beosztásban ábrázolják a falvak 1941-es elrendezését. Gyakran a Sebestyén Ádám által összeállított és Ambrus Vilmos által javított Istensegítség térképről van szó. Ez támpontot nyújthat a szülői, nagyszülői házak megtalálásához, a településeken – emlékek nyomán – történő orientációban. Sokszor már a buszon közösen tanulmányozzák őket, amely-

⁶²⁷ S.E., 2016. 02. 26.

⁶²⁸ K.I., 2017. 07. 26.

⁶²⁹ Turner – Turner 1978.

⁶³⁰ Csíkszentmihályi 2011.

lyel a kapcsolódó tudásukat, az ismert történeteket is felidéznek és megosztják, így azok a kulturális emlékezet térképévé is válhatnak.

Mindehhez izgalmas, interaktív, virtuális színtereken történő kezdeményezések is kapcsolódnak, elsősorban a Google Maps adta lehetőségek kreatív kihasználásával, így például:

*Kedves Földijeim! biztos sokan tudják, de ha valaki nem tudná Romániában is működik a street view, ha a google térképen megkeresitek szülőfalutokat, és a térképre ráhúzzátok a kis sárga emberkét a képernyő jobb alsó sarkában van, akkor már is az utcán barangolhatsz. Igaz nem olyan mintha ott lennél de akinek nem adatik meg hogy megnézzé élőben, így megteheti.*⁶³¹

Ugyancsak egyéni kezdeményezésre indult el az egykori Istensegítség térképének írott források, visszaemlékezése és szóban elhangzott emlékek alapján történő, közösségi szerkesztése:⁶³²

*Sokszor megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy készíteni kellene egy olyan térképet Istensegítsről, ami az ott lakott elődeink házeit, a mai viszonyokhoz igazítva mutatja be. Sikerült megcsinálni és közben kiderült, hogy ez nem csak egy térkép, hanem (persze csak ha közösen gondozzuk) egy folyton bővülő "emlékdallá", adattárrá is alakulhat. Jelenlegi formája kezdetleges, de használható. Mivel a bejelölt házakhoz megjegyzés, videó, kép, illetve hanganyag is csatolható, itt mindenki részletesen és áttekinthetően bemutathatja az ott lakott rokonát, ami segítséget nyújthat teljes egészében látnunk az ott élők életét. Ha bárki úgy érzi, hasznos a poszt és annak tartalma és aki szívesen részt venne a térkép fejlesztésében, esetleg kritikával élne vele kapcsolatban kérem jelezze egy like-al vagy hozzászólással.*⁶³³

b) A ház, a szülőház

Hangsúlyos pontja a látogatásoknak az egykori szülőházak vagy azok vélt helyének felkeresése. Ehhez a térképek vagy az otthon maradtak adhatnak instrukciókat (például: *a templomtól lefele harmadik ház volt a mienk, az udvar közepén egy kút állt, onnan megismered* stb.). Az utazókban sok esetben a vidék statikusság-képe fogalmazódik meg (*épp ilyen volt akkor is, ez a mienk, itt kell lennie a mi házunknak* stb.), annak ellenére, hogy a települések szerkezete és a lakóházak többsége jelentős változásokon esett át az elmúlt évtizedekben. További támpontot jelenthetnek az utazók által magukkal vitt 1941-es, esetleg a felmenők későbbi látogatásai során készült fényképek. Amennyiben nem sikerül megtalálni a szülők, nagyszülők házeit, úgy a régi, eredeti még nem felújított vagy átépített lakóházak kaphatnak szimbolikus jelentést. Számos családban őrzik a bukovinai, családi fényképeket. Az 1941-es telepítés előtt a

⁶³¹ K.J., 2015. 09.1 01.

⁶³² <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1LOFklpUqdVXblr8-wxfWwRcDSTQ&usp=sharing>, letöltés ideje 2018. 03. 10.

⁶³³ M. R., 2017. 05. 01.

legtöbb család lefényképezkedett a házuk előtt, ilyen módon egyetlen év alatt az etnikai csoport még Bukovinában élő szinte minden tagját megörökítették, és gyakran épp ezeket a fényképeket hozzák magukkal az utazásokra is.

c) Találkozások

Aki teheti, az utazás során felkeresi az 1941-ben Bukovinában maradt, még élő néhány magyart, ami a tárgyakhoz, helyekhez való kötődés mellett az emberi találkozás lehetőségét is biztosítja; illetve őket az „utolsó magyar, az utolsó székely itt” kiemelt szereppel ruházzák fel (ilyen például Nagy János Istensegítsben). A találkozások során hangsúlyos az egyéni, családi múltból való érdeklődés, az emléknymok szinte görcsös keresése (például *X. volt az apám, itt született, emlékszik rá emlékszik, emlékszik, hogy hol lakott?*), az érzelmekkel teli pillanatok kiemelése (például *Mindenki sírt, amikor találoztunk Nagy Jánossal.*). Mindez abból a szempontból is jelentős, hogy a nyelvi akadályok miatt a helyi románsággal nem vagy csak kis mértékben, az egyéni nyelvi és szociális kompetenciáik függvényében tudnak kapcsolatot létesíteni az utazók.

d) Templomok és temetők

A szimbolikus térfoglalás fontos színtere a templomkertekben, temetőekben levő emlékhelyeken tartott megemlékezések, kommemorációs szertartások és performanszok. Többnyire közös éneklés, imádkozás, rövid – a települések és tágabb kontextusban a bukovinai székelyek múltját felelevenítő – beszédek, az emlékhely koszorúzása, gyertyagyújtás zajlik itt. Az egyéni vagy rokonokkal, az út során szerzett ismerősökkel történő fényképezések kiemelt helyei ezek, s a későbbiekben megosztott vizuális tartalmak között is hangsúlyosak, hiszen bizonyítják, hogy „itt jártam, itt voltam”,⁶³⁴ gyakran kiemelve a delegáltsághoz kapcsolódó feladat teljesítését.

e) Szucsáva

Az előbbi mellett a másik hangsúlyos pont a Szucsáva folyóhoz kapcsolódik. Az utazók többen *szent folyóként* aposztrofálják, a benne való láb- vagy kézmosás, a víz merítése vagy kavicok gyűjtése, a bátrabbak részéről akár a megmerítkezés, fürdés az utazások során az autentikusság, a jelen levés egyik katartikus momentuma, az utazás szimbolikus pontja, amelyet az előzetes elvárások kapcsán is hangsúlyoznak: *Azért jöttem, hogy megfürödjek a Szucsává-*

⁶³⁴ Például: *Ezt a felvételt az ő unokája S.A. készítette, az idei „otthon” jártunk során* (L.P., 2015. 10. 14.), *Csinálnál rólam egy képet itt a kopjafánál [Hadikfalván]. Ki akarom tenni az Instagramra.* (S.Á., 2017. 07. 27.) vagy *Anyám mindig mondta, hogy bár egyszer el kell jönnöd ide, itt fényképezz le kérlek!* (B.I., 2017. 07. 27.)

ba!⁶³⁵ vagy *Anyu, akkor lefényképezlek, és felteszlek az internetre, hogy a Szucsávába fürdesz!*⁶³⁶

f) Útravalók, búcsúfiák

Olyan szent tárgyak, többnyire természeti elemek tartoznak ide, amelyek valamilyen módon Bukovinát, mint otthon reprezentálják az utazók számára. Hasonlóképp, mint a búcsújárás során, ezekkel gyakran az otthon maradt élő vagy akár elhunyt hozzátartozók számára gyűjtik össze, viszik haza vagy helyezik el később a temetőkben, sírhelyeken: *Ő járt őseink földjén, hozott a Szucsáva folyóból vizet és a temetőből földet. Édesanyám sírjába elhelyeztük a föld egy részét és meg locsoltuk Szucsáva vizével! Ha van túlvilág, akkor bizonyára örömet szerezünk neki ezzel!*⁶³⁷. A hazahozott búcsúfiák közül a Szucsáva vizéből egy palacknyi, a temetőből származó föld, a búza, esetleg gyümölcsök, magok a jellemzők. Izgalmas kérdés, hogyan kerülnek be ezek közé új elemek. 2017-ben például az egyik utas anyyi cukorkát vásárolt a fogadjisteni üzletben, ahány unokája van (*Viszek nekik cukorkát Bukovinából, hogy tudják, milyen az!*). Ugyancsak 2017-ben az andrásfalvi üzletben elfogyott az egyébként a csomagolásában a román zászlót megidéző, az országban brand-ként funkcionáló ROM csokoládé. A csokoládékészletet az utazók vásárolták fel (már akinek jutott az egyébként nem túl nagy árukészletből). Ennek háttérében az a kulturális félreértés állt, hogy a társaság idegenvezetője a buszon a mikrofonba bement, hogy *itt az üzlet Andrásfalván, hagyok némi időt vásárolni, és ajánlom mindenkinek ezt a csokoládét, amit itt lehet kapni, mert nagyon finom*. A vásárlók értelmezésében pedig ez az egyedi, csak itt kapható, bukovinai/andrásfalvi, speciális édességet jelentette, amihez feltétlen hozzá akartak jutni, a kimaradók közül többen még a távolabbi üzletben is megnézték, hátha ott kapható még. Ugyancsak elhangzott, hogy *vigyünk haza havasi gyopárt*, habár a növény nem található meg Bukovinában.

g) Radóci piac

A látogatások során néhány órás program a radóci piac meglátogatása, amely számos egykori bukovinai székely család számára biztosított mindennapi megélhetést. Az úticél indítéka is gyakran éppen ez: *itt árultak a nagyanyáink, ezt meg kell néznünk*. A piac nem különbözik más piacoktól, ugyanakkor az utazók sokszor valamiféle idealizált, ún. *népi, autentikus* felhozatalt várnak: *Azt hittem, hogy ez egy népművészeti piac. De nem baj, vettem, sóvirágot a te-*

⁶³⁵ K.I., 2017. 07. 25.

⁶³⁶ Sz. A., 2017. 07. 26.

⁶³⁷ K.M., 2016. 01. 17.

metőbe.⁶³⁸ Így az utazók számára többnyire marad a *rahát*, a temetőbe vitt virágok és gyertyák, esetleg az út során elfogyasztott gyümölcsök, édességek. Az elvárásokban megfogalmazott *autentikus, népi tárgyak* beszerzésére az út további, székelyföldi állomásain kerülhet sor.

Az egyéni és közösségi kezdeményezések metszéspontján: Klára esete

Természetesen a szervezett, buszos utazások egyike sem illeszkedik kizárólagos módon a fenti, sematikus leíráshoz, hiszen számos egyéni, improvizatív ötlet, kezdeményezés kerülhet előtérbe. Mindezt a 2017-es utazás során egy megfigyelt és végigkísért, kutatómódszertani szempontból inkább a résztvevői pozíciót képviselő eset kapcsán mutatom be.

Klára ötvenes évei második felében járó nő. Először vett részt Bukovinába tartó utazáson, korábban egyedül sem járt itt. Az útra egy nem bukovinai felmenővel rendelkező barát-nője kísérte el. Klára szülei mindketten istensegísi születésűek, édesanyját hagyományörző tevékenységéért több ízben kitüntették. Édesapja már nem él. Mind a szülei, mind az évekkel ezelőtt elhunyt bátyja számára fontos volt a *székely hagyományok őrzése*, a bátyjának *székely esküvője is volt*. Saját kapcsolódásáról a következőképp beszélt: *Én elmentem Pestre dolgozni, ritkán jártam haza, kiestem kicsit ebből a körből. Most végre eljöttem [Bukovinába], milyen lehetett ez az út húsz éve! Akkor több busszal jöttek az öregek, akkor kellett volna jönnöm!*⁶³⁹ Az útnak indulás motivációjáról úgy nyilatkozott, hogy *azért jöttem, mert egyszer el kell jönni és hogy K.B. [Klára nagypaja] házát megkeressem. Majdnem mindenki azt mondta, hogy jó érzés ide jönni.*⁶⁴⁰ Az utazás során Klára kedves, nyitott, ugyanakkor visszafogott, de a háttérben szervező tevékenysége volt megfigyelhető: ő kezdeményezte, hogy esténként fakultatívan összeüljenek a csoport tagjai, hogy megosszák a bukovinai, családi történeteket, összehasonlíthassák a meglévő családfákat, ami végül csak esetlegesen valósult meg. Emellett a buszon összegyűjtötte és gondosan feljegyezte az utasok nevét, címét, illetve bukovinai székely kötődésüket. Ha ilyen módon fény vetült egy-egy lehetséges rokoni szálla, azzal sok időt eltöltött, igyekezett az érintettekkel együtt kibogozni, megérteni és dokumentálni azokat.

Istensegítsbe érkezve Klára segítséget, útbaigazítást kért a csoport vezetőjétől és a rutinosabb utazóktól. Két pontot emelt ki, amit minden áron szeretne véghez vinni: megtalálni az 1930-as évek végén épült nagypapai lakóházat, illetve megkeresni az itt maradt rokonokat. Mindkettőhöz bizonytalan homályos információi voltak: a magával hozott térkép alapján tud-

⁶³⁸ F.M., 2017. 07. 28.

⁶³⁹ B.I., 2017. 06. 25.

⁶⁴⁰ B.I., 2017. 06. 25.

ta, nagyjából hol lehetett a lakóház, és az édesanyja útmutatásai alapján hozzávetőleg azt is, hol lakhatnak a rokonok. Emiatt elvált a csoporttól, a hivatalos, templomkerti megemlékezésen sem vett részt. Izgalmasnak találtam a kezdeményezését, ezért vele tartottam; ami minden bizonnyal biztonságérzetét erősítette és valamelyest a román fordításban is tudtam segíteni ilyen módon. A csoportvezető által megszabott, a faluban töltött idő azonban nem volt elég minderre, egy még ott élő, alapfokon magyarul is tudó asszonnyal⁶⁴¹ hosszasan beszélve megtudtuk, hogy a rokonok éppen az Olaszországban dolgozó fiúkat kísérték ki a reptérre, vélhetőleg délután érkeznek vissza; így Klára egy rövid levelet hagyott számukra. A busz hozzávetőleg egy óra múlva velünk együtt tovább indult egy radóci bevásárlóközpont, majd a szálláshely felé. Ennek során B. mellé keveredtem, aki láthatóan egyre nyugtalanabbnak tűnt, belső feszültsége erősödött az előbbi sikertelenség miatt, miközben a barátnője arra biztatta, hogy ha ennyire fontos ez neki, akkor menjen vissza, hiszen ki tudja, mikor jut el ide legközelebb.⁶⁴² Ebben a helyzetben ajánlottam fel neki, hogy visszamegyek vele, ha szeretné; így végül jeleztük ezt a csoport vezetőjének, és taxival, illetve stoppal visszamentünk a faluba (az ő részéről mindkét momentum komoly kockázatvállalásnak, a megszokottból, a biztonságosból való kilépésnek számított).

Ilyen módon a társas utazásból egy rövid időszakra egyéni utazás lett, ahol az individuális motivációk és érdeklődési területek kerültek előtérbe. Az egyéni emlékezési aktus pedig már egészen más keretek között mozgott, mint ahogy az emlékezet „hivatalos” tereinek használata során a csoport kapcsán megfigyelhető volt. Először a nagyapai házat kerestük meg a térkép és a korabeli fényképek alapján. Az első találkozás, a kezdeti, kölcsönös bizonytalanság és némi bizalmatlanság leküzdése után Klára a fényképek alapján sorra vette az azóta történt építészeti változásokat, a legnagyobb természetességgel beszéltek meg az ott élőkkel (ki románul, ki magyarul) az uborkasavanyítás különböző módjait, majd elköszönéskor címet cseréltek és közös fényképeket készítettek. Közel egy óras ottlétet követően kerestük fel Klára itt élő, évtizedek óta nem látott rokonát: az asszony (Anna) édesanyja magyar volt, édesapja román, így ők 1941-ben Bukovinában maradtak, Anna akkor két éves volt. Beszédesekek voltak az első mondatváltásaik, és a közös szálak megtalálása, a rokonság kibogozása: *Klára: Jó napot! Megjöttek a rokonok! Anna: Hát vannak itt magyarok! Azt mondják, nincsenek, elmen-*

⁶⁴¹ Az asszony korábban Radócon élt, édesanyja magyar származású, istensegísi volt. Édesanyja halált követően költözött vissza a faluba. Több alkalommal járt Magyarországon, az édesanyja kismányoki rokonaival a mai napig tartják a kapcsolatot.

⁶⁴² Az utazás érzelmileg megosztó és kritikus pontja volt egyébként is a bevásárlás: a csoport egy része szerint ez felesleges, hiszen ugyanazt lehet kapni Magyarországon is, nem vásárolni jöttek, míg mások előszeretettel töltöttek el időt, nézelődtek és vásároltak az élelmiszerboltban.

*tek a magyarok, de vannak itt még. (nevet) Te vagy...? Klára: László bácsinak unoka. Ibolyának a férje Gábor, Gábornak az édesapja is László; meg az én édesanyámnak az apja is László. Ott tetszettek leni nálunk, hatvanvalahányban. Anna: Igen, igen. Az anyám, Márta néni, te őt ismerted? Klára: Én ismertem Márta nénit. Hozzávetőleg két és fél órát töltöttünk el a családnál. Ennek során megbeszélték az élő és már elhunyt családtagok sorát, megnézték a korábbi és akkori családi fényképeket, kölcsönös látogatások képeit, próbálták beazonosítani, datálni őket és összegyűjteni a kapcsolódó történeteket: Klára: Ez a (kép) megvan nekünk is! Ez vagyok én, itt ni, a masnival, ez a mi udvarunkban készült! Ez valahogy az után volt, hogy a B. mama meghalt, a 60-as években! Az is kiderült, hogy a család egyes tagjai és az asszony rendszeresen leveleznek, az ünnepek alkalmával képeslapokat küldenek egymásnak; illetve évek óta tervezik egymás meglátogatását, amelyre 1992-ben került utoljára sor. Az emlékek és a családra vonatkozó információk megosztása mellett feltűnő volt Klára (érzelmi) viszonyulása a bukovinai tárgyakhoz: ő maga is gyűjtött földet; többször kiemelte, hogy például az ajándékba kapott lekvárt és savanyított uborkát elviszi édesanyjának, aki bizonyára örülni fog majd neki, hiszen a *szülőfalujából van*; nagy jelentőséget és tulajdonított az ott kapott tárgyaknak. A rokonlátogatást követően rövid sétát tettünk még a településen. Visszaérkezve a szállásunkra, a csoport a vacsorát várta, többen érdeklődtek, kérdezgettek bennünket, néhányan aggódtak (*Aggódtunk érted, mert te a mi fogadott lányunk vagy!*) és elismerésüket vagy irigységüket fejezték ki (*Ügyesek vagytok! Jó, hogy visszamentetek! Nekünk is vissza kellett volna menni!*).⁶⁴³*

Az emlékezés minden esetben jelen idejű, az itt vázlatosan bemutatott néhány óra során Klára sajátos viszonyba került a múltjával. Az események súlya és következménye sokszor egyéni szinteken jelenik meg: az emlékezés nehéz terhe érezhető, kitapintható volt Klára esetében, amely átkeretezésében éppen a rokoni szálak segítettek: mint a sorsközösséget vállaló, ugyanakkor örömteli társas kapcsolatok és ezek felfedezése, építése; mind pedig a megtalált rokonok kapcsán. Az események másnapján Klára félrehívott, megköszönte, hogy vele tartottam, *most végre megnyugodtam* – mondta. Azt gondolom, hogy az addigi kollektív események mellett egy egészen más minőségű egyéni emlékezés és műtfeldolgozás (is) történt ezzel, amely alapvető emberi-lélektani igényekre képes válaszolni.

⁶⁴³ Vélhetőleg ezt csak tetézte, hogy a programban tervezett Sucevița kolostort egy filmforgatás miatt nem tudta meglátogatni a csoport, visszatérve a szálláson pedig órákig áramszünet volt.

Egy teljes élmény hozzávalói. Közelség és távoliság az utazások során

A bukovinai társas utazásokról való irányított vagy spontán beszélgetések és a résztvevő megfigyelések során kíváncsi voltam arra, hogy a résztvevők milyen élményeket emelnek ki, hogyan interpretálják azokat, több lesz-e az utazás egy buszos kirándulásnál, és ha igen, mitől válik számukra hitelessé, autentikussá. Többnyire az utazás céljával kapcsolatban közös, de eltérő súlyponttal megvalósuló motivációkat hallottam (például: ősök szülőföldjének megismerése, delegáltság, a jó csapat és az érdekes turisztikai célok miatt, amit *minden székelynek és magyarnak látni kell* stb.). Úgy tűnik, hogy ezek egy szent és profán tengelyen mozgó, időnként egymással versengő narratívákban fogalmazódnak meg (például: *X. csak azért jött, hogy pálinkázzon a buszon meg a társaság miatt, nem is érdeklő az igazi, a legfontosabb célja az útnak; itt Gergely bával mindig imádkoztunk, de most nem mertem elkezdni, hátha valaki nem tudja a Miatyánkot* stb.).

Bár a legtöbbször bukovinai zarándoklatként aposztrofálják az utazásokat, hipotézisem szerint azok mégsem kizárólag az otthonról a szent helyre (szülőföldre) történő eljutással azonosak, illetve az csak a kapcsolódó Erdély-élménycsomaggal, és az ezzel opozícióba állított *román tapasztalatokkal* válnak teljessé. Mindehhez nagy mértékben hozzájárul Bukovinához kapcsolódó személyes emlékek vagy sok esetben a családban hallhatott, kapcsolódó történetek hiánya vagy éppen hosszú időn keresztül titokként való kezelése.⁶⁴⁴ A bukovinai székelek esetében pedig a Székelyföldhöz, a székelységhez való kapcsolódást plusz szálként az egykori csíki származás hangsúlyozása erősíti és biztosít megfelelő legitimációt.

A nemzeti identitásépítő turizmus sodrába kapcsolódva,⁶⁴⁵ a társas utazások olyan helyszínekkel, nemzetiesített tájakkal egészülnek ki, amelyeket fel *kell* keresni, mert azok a történelmi eseményekhez kapcsolódnak, az együvé tartozás élményét erősítik.⁶⁴⁶ Vannak olyat tárgyak, amelyek az etnikai turizmus kiemelt helyszínein beszerezhetők és sajátos üzeneteket, kontextusokat hordoznak.⁶⁴⁷ Az utazók élményfelfogását nagyban befolyásolja előzetes tudásuk és felkészültségük, a különböző médiumok által forgalmazott Erdély-kép, és természetesen az éppen aktuális idegenvezető által megosztott információk is. Ezzel együtt nyújtanak teljes élményt, amely során gyakran a székelységhez való kötődés is hangsúlyossá vá-

⁶⁴⁴ Ahogy azt korábban is említettem a terepmunkám során több családban hallottam, hogy a szülők, nagyszülők románul beszéltek egymás között a bukovinai emlékeikről vagy sok esetben elzavarták a gyerekeket, hogy ne hallják, ne értsék, miről is van pontosan szó.

⁶⁴⁵ Ld. bővebben például Feischmidt 2005; 2014.

⁶⁴⁶ Például az „ezeréves határ” (Ilyés 2005, 2006.), Csíksomlyó, a székelyföldi emblematikus, éppen a turizmusra építő települések vagy Kolozsvár. A legnépszerűbb célterületek Erdély szimbolikus és reprezentációs terében kelet fele történő eltolódás figyelhető meg. Ilyés 2014: 298.

⁶⁴⁷ Horváth – Michalkó 2014: 155.

lik. Úgy tapasztaltam, hogy az először utazók alapvető ismeretekkel sem rendelkeznek az úticélok kapcsán, viszont pontosan meg tudják fogalmazni, hogy mi az a komplex élmény, amit keresnek. *Hol van itt Gyilkos-tó? De hol a kürtös kalács? Gy. bácsi [a csoport vezetője] azt mondta, hogy itt a legjobb, az igazi a kürtös kalács. A kalács itt van, megvan, de hol a Gyilkos-tó?* – kérdezte egy utastársam, közvetlen a Gyilkos-tó előtt állva. Ugyanakkor nagyon szemléletesen, pontosan el tudta mondani az utazásának motivációját, vagyis azt, hogy milyen élményt keres: *hogyan az autentikus Erdélyt megtapasztalja, megismerje az igaz magyar testvéreket, meglátogassa ősei szülőföldjét, megérezze az együvé tartozást.* Ehhez illeszkednek az út során vásárolt ajándékok, szuvenírok is (például a korondi kerámia, Nagy-Magyarország alakú órák, tálak és egyéb dísz tárgyak, népiesnek tűnő textilek, ruhák, áfonyapálinka stb.).⁶⁴⁸

Feischmidt Margit szerint két, egymásnak ellentmondó Erdély-kép él a köztudatban: míg az egyik az ősi, az autentikus, a tiszta magyar kultúra kultuszhelye, addig ugyanezzel kapcsolatban az elmaradott, a kevésbé modernizáltság, az idegenség, a távolság is megjelenni látszik, sokszor akár egymással párhuzamosan is.⁶⁴⁹ Feischmidt szerint mindez a magyarországi és erdélyi elit által konstruált mítosz, amely a nemzeti identitás élményszerű, emocionális megélésének igényéből táplálkozik. Ehhez Erdély hiteles helyszín, amely a „megélendő autenticitásnak a színpadaként” tud funkcionálni, ahol a nemzetet, mint érzelmi közösséget és köteléket meg lehet tapasztalni; még akkor is, ha a kiemelt elemek (például érintetlen táj, természetközelség, igazi magyarság, igazi vallásosság, archaikus kultúra stb.) már nem vagy nem az utazók által elképzelt formában tartoznak a helyi közösség életének mindennapjaihoz.

Beszterce utánig azt mondtam, hogy ez Erdély? Déván minden csupa szemét, a vidék koszos, elmaradott, tele van románokkal. Mondjuk itt azért már megfogott ez a része. Szép hegyek voltak, havas lejtők. Kezdett átjönni a dolog. De ez a Maros völgye, ez tők katasztrófa. Bízom benne, hogy megünnepeljük a székelyek lakta területekre is. Az az igazi!

Így nyilatkozott egy utastársam 2017-ben. Hasonlóképp az Erdélybe irányuló turizmushoz, a fent vázolt tiszta/ősi – elmaradott, idegen kategóriák mentén oppozíciós párok alakulhatnak ki, amelyek szituatív módon, akár a román – magyar elképzelt viszonyrendszer szinonimájaként is használhatnak. Jól megragadhatók voltak az utazás során a gyakorlati teendők, az ellátás vagy a szállás kapcsán tett kritikákban, az így megfogalmazott különbségkonstrukciókban

⁶⁴⁸ Összességében az autóbuzsós társas utazás során többé-kevésbé sor kerülhet akár a nemzeti mivolt John Fox és Cynthia Miller-Idriss által leírt négyféle, mindennapi megvalósulására: a nemzetről való beszéd (talking the nation), a közös cselekvések a nemzettel kapcsolatban (performing the nation), a fogyasztással összefüggő (consuming the nation) és a mindennapokat érintő választások formájában (choosing the nation). Ezek közül az első három szinte mindig jelen lehet. Fox – Miller-Idriss 2008.

⁶⁴⁹ Feischmidt 2005:

– amelyek egyébként vélhetőleg többnyire az előzetes szervezés során kötött megállapodások alapján valósultak meg (például: *Ezek a románok csak egyfélét tudnak főzni, Reggel még egy kávé sem adtak nekünk, magyaroknak, A román részek mind koszosak, szemetesek, A román vizet nehogy megigyad!* stb.). Az utazók által megtapasztalt kisebbségi magyar lét sajátosságait is a saját szemüvegükön átszűrve látják és értelmezik, amely attól függően erősítheti az identitást, hogy miképp tudják azokat korábbi elvárásokhoz, reprezentációkhoz illeszteni.⁶⁵⁰

Ugyanakkor az emblematikus helyszínek felkeresése mellett fontos a hosszú utazás során is biztosítani az autentikus hangulatot és élményt. 2017-ben például az egyes településekhez, megállóhelyekhez kapcsolódóan a csoport vezetője még a buszon röviden összefoglalta azok rövid néprajz-történeti hátterét, hogy éppen hol járunk, milyen területeken haladunk át (olykor politikai kontextusba helyezve mondanivalóját, például *most lépjük át a magyar-magyar határt*), a fennmaradó idő nagy részében pedig etnikus sztereotípiákat tartalmazó vicceket mesélt (például a székelyek furfangosságukkal hogyan szereznek előnyt a románokkal szemben stb.) vagy épp magyar nótákat, népdalokat énekelt, amelyhez ritkábban a csoport egy-egy tagja is csatlakozott.

Az utazók egy része, ahol tudott (elsősorban a székelyföldi területeken) igyekezett kapcsolatba lépni a helyi közösséggel (például helyi vendéglátóipar szereplői, ajándékboltok alkalmazottai stb.). A kapcsolatfelvétel sok esetben éppen a bukovinai származási szál kiemelésével vette kezdetét, amellyel az émikus magyarázatok szerint a magyar–magyarnál egy fokkal erősebb *testvériség* érzését hangsúlyozták. Ezzel egyidőben az olyan kijelentések, minthogy *Ezt minden magyarnak látni kell, meg kell tapasztalnia!, Isten tartson meg benneteket itt!* mögött húzódó orientalista,⁶⁵¹ etnocentrikus nézőpont szerint a turista a jelenleg az egykori szülőföldön élők vagy határon túli magyar közösség tagjait „az ő képzeletvilágában létező nemzeti misszió letéteményeseként látja, akinek „'szent kötelessége', hogy szülőföldjén boldoguljon” vagy éppen korábbi formájában megőrizze azt (Bukovina esetében).⁶⁵² A turistaélmény autentikussága tehát akkor lehet biztosított, ha az emberi találkozások is ezt a fajta drámai képet támasztják alá. Ebből a szempontból értelmezhető az a szimbolikus cselekedet is, hogy például az utazók még Magyarországon vásárolt és e célból magukkal hozott cukorkákat, csokoládét, aprópénzt osztogatnak a buszból kiszállva a helyi gyerekeknek.

⁶⁵⁰ László 2003.; Horváth – Michalkó 2014: 153.

⁶⁵¹ Ez a kép, illetve annak konstrukciója azt a kulturális és hatalmi logikát követi, ami a Kelet idealizált, de ugyanakkor nyilvánvaló módon alárendelt képét létrehozó orientalista diskurzust jellemzi. (Feischmidt 2005: 7.)

⁶⁵² Horváth – Michalkó 2014: 154.

Az etnikai turizmus célterületei sokkal inkább olyan szimbolikus terek, amelyek kulturális és történeti jelentőségű helyekhez és etnokulturális azonosságot hordozó közösségekhez kapcsolódnak.⁶⁵³ Mindez – az etnikus identitás működési logikájával párhuzamosan – egy sajátos, orientalista diskurzusba ágyazódó mezőben jön létre, ahol az autentikusság és az együvé tartozás élménye mindig valamihez képest fogalmazódik meg. Mindez a bukovinai székelyek esetében olyan szimbolikus vonatkozásokkal is kiegészül, illetve plusz jelentésrétegeket képez, mint az otthonról hazatalálás aktusa, az elhagyni kényszerült egykori hazában történő szimbolikus térfoglalás, annak birtokba vétele, az ezzel kapcsolódó delegáltság szerepköre.

Ez egy ilyen Fábrián Gergely-féle nosztalgiaút – nyilatkozta egy privát, spontán beszélgetés során a 2017-es utazás csíki származású, de közel húsz éve Magyarországon élő vezetője-szervezője. Ahogy az a bukovinai székelyeknél is megfigyelhető, a nosztalgia az örökségítés, örökségturizmus fontos komponenseként jelenik meg;⁶⁵⁴ az az érzelemföldrajz fontos témája is.⁶⁵⁵ Az utazások során ez megfigyelhető dinamika és struktúra kapcsán: a megállóhelyek, az egyes epizódok, a megemlékezések, a rokoni szálak hangsúlyozása mind az idegenben világban valamiféle sajáttra, ismerősre emlékeztet, és egy *el nem múltó jelen* létrehozásához járulnak hozzá. Több utazó megfogalmazta, hogy *ide tudnánk költözni, Bukovinába vagy olyanok vagyunk, mint egy nagy család*. Mind a bukovinai egyéni, mind a társas utazások vizsgálatának kapcsán egyetértek Pintér Judit Nórával, aki a szerint a „a nosztalgia arra vágyik, hogy újra jelenné tegye a múltat. A nosztalgia lényege azonban az, hogy nem visszahozható, hogy nem élhetem újra át, nem ismételhetem meg. (...) A nosztalgiában különös módon tapasztalom meg a múltam, egyrészt otthonra lelek benne, másrészt fájdalommal tölt el hiánya – otthon a hiányban. Ez az otthonos, de fájdalmas, szorító érzés valószínűleg nem csupán a múlt visszahozhatatlanságának szól. (...). A nosztalgikus emlék valahogyan inkább élményszerű, akárcsak a trauma, és kevésbé szilárdult meg, kevésbé vált tudásszerű, lecsapódott tapasztalattá. Amíg a traumatizációt megéli elszenvetője, addig a nosztalgia tudattalanul alakul ki. A nosztalgia mégis részese az identitásnak, éspedig úgy, hogy annak tudattalan régióihoz nyújt hozzáférést, méghozzá esetleges hozzáférést.”⁶⁵⁶ Gammon szerint a nosztalgia a múltba való visszatérésként, annak újraélése iránti vágyként is meghatározha-

⁶⁵³ Ld. például még Pusztai 2009; Keményfi 2010.

⁶⁵⁴ Ld. bővebben Kim 2005.; Caton-Santos 2007.

⁶⁵⁵ Ld. például Bennett 2016, Hua 2016.

⁶⁵⁶ Pintér 2014: 142–143.

tó.⁶⁵⁷ Más kutatók mellett érvelnek, hogy ez megfelelő kulturális beágyazottság esetén tanulható, vagyis nem feltétele az események, élmények korábbi, saját megélése.⁶⁵⁸ A nosztalgia a hellyel kapcsolatos múltmegjelenítésekkel nagy mértékben járul hozzá a turizmusélmény autentikusságához – különösen abban az esetben, ha az utazót nem kötik személyes élmények a földrajzi térhez.

A kimerevített (olykor elképzelt) múlt az otthon, otthonosság különféle jelentésrétegeihez kapcsolódik. A szubjektív megélések mellett a különféle hely(ek)hez való kötődésekre hozott példák értelmezését tovább bonyolítja, hogy azok számos további társadalmi, politikai kontextusba ágyazódnak. A Bukovinához, azon belül is elsősorban az egykori bukovinai székhely falvakhoz fűződő mentális kötődések és megvalósult kulturális gyakorlatok olyan valóságkonstrukciók, amelyek Benedict Anderson terminológiájával élve egy „elképzelt közösséget”⁶⁵⁹ egy horizontba hoznak a saját múltjával. Ezek révén olyan terek jönnek létre – kiemelten az emlékezés hivatalos helyszínei –, amelyek nem önmaguktól kapnak értelmet (és önmagukban sokszor nehezen is befogadhatóak az értelmező közösség számára), hanem társadalmi konstrukciók és különféle reprezentációk eredményei, azoknak mindig meghatározott társadalmi, politikai szereplők adnak jelentéseket.

Fontos látni, hogy az itt röviden összefoglalt jelenségek nem partikuláris történetek. A bukovinai székhelyekhez hasonló örökségalkotó gyakorlatok figyelhetőek meg más, egykor Bukovinában élt csoport körében is. Német családtörténeti kutatások eredményeit tartalmazza például a Kaindl-Archiv több száma is.⁶⁶⁰ Szintén a németországi, augsburgi Bukowina Institut⁶⁶¹ a tudományos munka, a szakkönyvtár fenntartása, bővítése és az egykor Bukovinában élt csoportokhoz kapcsolódó egyetemi nyelvoktatás (román, ukrán, orosz, cseh, magyar) mellett feladatának tekinti a családtörténeti kutatások, az ez iránt érdeklődők szakmai támogatását, valamint az egykor bevándorló családokban született gyermekek iskolai, tantárgyi felkészítését és a bukovinai, egykori német településekre történő utazások szervezését. Az egykori multietnikus Bukovina, mint otthon képe és az ott élt etnikai csoportok jelennek meg a rendszeresen megrendezett, nagyszabású Bukovinai Találkozások fesztiválokon; ugyanekkor ez a megismert társas utazások során nem artikulálódik. Hasonló hazalátogatások figyelhetőek meg

⁶⁵⁷ Ld. bővebben Csurgó 2014: 4.

⁶⁵⁸ Holbrook 1993. A nosztalgia, emlékezet, identitás és turizmus összefüggéseiről ld. bővebben Csurgó 2014.

⁶⁵⁹ Anderson 2006.

⁶⁶⁰ Geimer 1987.

⁶⁶¹ Az intézetről és tevékenységeiről ld. bővebben Kotzian 2005: 193–195.

a svábok vagy az erdélyi szászok identitáskonstrukciós gyakorlatai között is.⁶⁶² Terepmunkám során magam is többször tapasztaltam, hogy egykor kitelepített sváb családok vagy leszármazottaik utaznak vissza a szülőföldre, emlékműveket állítanak, szentmiséket mondatnak, harangoztatnak vagy akár vásárolnak házakat az egykor szülőfalvakban, s töltenek ott hosszabb-rövidebb időszakokat – ilyen módon időlegesen bekapcsolódnak a helyi közösség mindennapjaiba. Az etnikai turizmus ehhez hasonló példája, a nosztalgia, a gyökerek felfedezésének motivációja figyelhető meg az ír családfakutatások és az ír diaszpóra egykori területeinek felkutatása során.⁶⁶³

⁶⁶² A hazalátogatások és emlékműállítások témakörét érinti például Mayer János és Mayer István is a csátaljai esettanulmányában. Mayer – Mayer 2015.

⁶⁶³ Trócsányi – Szabó 2002.

4. „Most boronáljuk össze a rokonságot”: a család, rokonság mint örökség

Arra a kérdésemre, hogy miért ennyire jelentős rokonság számon tartása a bukovinai székelyek körében egy alkalommal a következő választ kaptam:

Alapból. A székely ember jólelkű. vendégszerető. Családszerető. A régi generációban mindig nagy volt a család. Fontos volt az összefogás. Például Krisztina néni volt, aki a Papáékat, mint testvéreket és a gyerekeket, tehát minket is összefogott. Mikor kicsi voltam, mindig összejöttek a Papáék, mint unokatestvérek, például a Jolán anyukája is, és a gyerekkorokról, a szüleikről, falujukról beszéltek. Őket úgymond idegenbe telepítették először. Szerbiába, Ada környékére, utána szervezték át őket Magyarországra. A hosszú megpróbáltatásokon keresztül ment emberek, a rokonság csak egymásra számíthatott. Egy idegen országban életerő volt az összefogás, a valakihez tartozás. A beilleszkedés, hogy befogadják őket. (...) Fontos volt egy családban az egymásról való gondoskodás a testvérek között is. Például amíg a Papa egyedül volt [Csátalján], a Marika néni anyukája, Anna néni [a testvére, Kismányokról] minden héten jött a Papához, mosott, főzött. Mi [gyerekeként] hallgatództunk. Amikor esténként összejöttek a rokonok hol egyik vagy másik családnál, leültünk a földre és akartuk volna hallani a történeteket, de elküldtek, kicsik voltunk. És ők is sok nehézségen mentek keresztül. És nem akarták, hogy a gyerek ilyeneket halljon. Mindig a megpróbáltatások emléke kísérte őket. Sok mindentől lehet nem is mertek beszélni, a gyermekek előtt sem. (...) Jobban ráérték egymásra figyelni [mint most]. Szegényebben voltak, de lelkükben gazdagság volt.⁶⁶⁴

A terepmunka során szinte minden beszélgetőtársam is kihangsúlyozta a rokonság kiterjedtségét: *A bukovinaiak, mind tudják a rokonokat,⁶⁶⁵ A fél falut úgy hívtuk, hogy ángyi. Mária ángyi, Bori ángyi.⁶⁶⁶*

A nemzetség rendszere és funkciója az 1941-es, majd 1944-es önként vállalt vagy kényszerű lakóhely-változások során és azt követően ugyan elkopott; de a terepmunkám során számos, a fent idézethez hasonló meglátást, vélekedést, visszaemlékezést hallottam, illetve ez olvasható ki a vizsgált forrásanyagból is. Ezekben a *család, a rokonság*, mint evidencia és mint alapvető támogató közeg jelent meg, amely meghatározta és részben a mai napig meghatározza a bukovinai székelyek csoporton belüli, eleve adott és konstruált kapcsolatait. Másként fogalmazva, a bukovinai székelyek etnikus kapcsolatainak jelentős része hosszú időn keresztül a családra vonatkozott. A kortárs identitáskonstrukciós jelenségek egyik fő szála (jócskán megváltozott formában ugyan) éppen a család, a rokonság számon tartása.

⁶⁶⁴ L.A., 2018. 03. 14.

⁶⁶⁵ K.M., 2017.05. 20.

⁶⁶⁶ F.M., 2017. 06. 28.

Egy 2012-es hétfégi, csátaljai kiszállásom alkalmával, az akkor 75 év körüli beszélgetőtársamhoz érkezve meglepődve tapasztaltam, hogy a konyhaasztalt és a helység többi részét beborították a végeláthatatlannak tűnő, egymás után ragasztott papírok, és a nála hozzávetőleg húsz évvel fiatalabb a szomszédasszonyával éppen ezeket – az 1764-ig visszavezetett családfáikat hasonlítják össze, keresve a közös pontokat, családtagokat, rokonokat. A bukovinai székelyekhez kapcsolódó virtuális, webkettes platformokon, kiemelten a közösségi hálón ugyancsak megfigyelhető, hogy a rokonok keresése a közös szálak felgöngyölítése szabadidős tevékenységet (is) jelent. Több bukovinai székely család szervezett családtalálkozót vagy szerkesztette meg a családi honlapját is.⁶⁶⁷

Terepmunkám során számos történetet hallottam, amelyek a *Közünk van egymáshoz, Mi megismerjük egymást!* szüzsére épülnek, s amelyek arról szólnak, hogy hivatalos vagy más, nem ismerős közegben (például hivatali, orvosi várakozás során, piacon, üzletben stb.) két bukovinai székely leszármazott egy-egy összenézésből, megérzésből, esetleg egy-egy elejtett félmondatból megismeri egymást és felfedezi a közös (bukovinai) gyökereit.⁶⁶⁸ Továbbá számos informális helyzetben tapasztaltam azt is, hogy amikor két bukovinai székely (leszármazott) találkozik, a bemutatkozásukkor szinte az első kérdések a származásukra és a rokonúságukra vonatkoznak: például ki honnan érkezett (jelenleg melyik településen él), melyik egykori bukovinai székely faluból származnak az ősei, hogy hívták a szüleit, nagyszüleit testvéreiket stb. Sok esetben ezt addig folytatják, amíg fel nem bukkan egy mindkét fél számára ismerős név, s ha rokoni (olykor baráti) szálakkal kapcsolódik hozzá valamelyik fél, elkezdődhet ennek kibogozása. A rokoni (és gyakran az ezzel részben egybeeső ismerősi) kapcsolatok sűrű hálóként szövik át a bukovinai székelyeket; és durva egyszerűsítéssel szinte bárki lehet rokon, ha valami miatt éppen ez a fontos.⁶⁶⁹ Világos, hogy hasonló fogalmakkal operáló,

⁶⁶⁷ Például Szentés családtalálkozót rendeztek 2017. pünkösdjén Madéfalván. A Lovász család honlapja: <http://lovasz.hidasiorvos.hu/>, letöltés ideje: 2015.10. 12.

⁶⁶⁸ Például egy közösségi oldalon megosztott bejegyzés szerint *Érdekes élményem volt ma; Pécsen voltunk, szemklinikán, rengeteg ember, a hosszú várakozásban szóba elegyednek egymással az emberek. Volt ott egy házaspár, rájuk néztem és megkérdeztem nem székelyek-e véletlenül? És azok voltak, de én nem a beszédükről gondoltam, azon nem éreztem, sose láttam őket, de éreztem, hogy valami közünk van egymáshoz!!! Sajnos nem tudtunk beszélgetni, mert őket behívták, annyit még megtudtam, hogy az asszony is andrásfalvai származású.....Jó érzés volt, mint külföldön magyarra találni!* (2016. 06. 15.) vagy *Sokaknak elmondtam, voltam vagy 9-10 éves. Baján a buszmegállóban meghallottam beszélgeti székely asszonyokat. Megkérdeztem, hogy ne haragudjon, maga nem székely? Néz rám az egyik asszony, meg: –Honnan tudod te, hogy én székely vagyok? –Hát hallom a beszédén! És akkor mondtam nekik, hogy én is székely vagyok, s ezért megismerjük egymást.* (J. Á.; 2018. 06. 22.) vagy: *A fellépés kapcsán írtam a gyerekeknek és a szüleiknek, hogy a színpadon hogyan kell kinézni (miként vasalják a viseletet stb.). Írtam, hogy ne úgy, mint akire reáhányták a vasvillával a gúnyját. Z. (bukovinai székely származású édesapa) jót röhögött ezen, K. (Z. nem bukovinai székely származású felesége) nem értette. Mert ezt érezni kell, nem érteni.* (J. Á.; 2018. 06. 22.)

⁶⁶⁹ Vö. Ruttkay-Miklián 2012: 299–300.

de nem (feltétlen) ugyanarról a rokonságról van szó, mint amit a dolgozatomban korábbi fejezetemben bemutattam. Nincs tudomásom olyan, kölcsönösségen alapuló gyakorlatokról, segítségnyújtásokról, feladatkörökről, melyekről például Fél Edit a vonatkozó tanulmányában beszámolt vagy amelyeket a terepmunkák során megismertem. A kortárs jelenségekben sokkal inkább (újra)felfedezett kapcsolatokról van szó. Ezekről olyan konstruált rokoni szálakként gondolkodom, melyek a kortárs etnikus identitás megélését teszik lehetővé különféle szinteken és színtereken – azzal együtt is, hogy bizonyos helyzetekben ezek megerősödhetnek.⁶⁷⁰ A rokonság mint örökség integrálja vagy lehetővé teszi a történelem domesztikálását és válik az emlékezet alakzatává, valamint az etnikus identitás egyik lenyomatává. Mindez összhangban van Marshall Sahlins korábban röviden bemutatott megközelítésével, miszerint a rokonság nem a biológiai leszármazáson alapul, hanem a *kölcsönös létezés* képessége, ahogyan az ember egy közösség részeként képes magára tekinteni. Vagyis jelen esetben a családfákban körvonalazódó kapcsolatok a bukovinai székelyként való létezés kölcsönösségéhez járulhatnak hozzá.

A kutatás folyamatában viszonylag hamar világossá vált, hogy a rokonság felkutatása, számon tartása kiemelt jelentőséggel bír a különböző szinteken. Külön, specialisták által működtetett családfairói vállalkozások épülnek erre. Számos alkalommal kérdeztem rá arra, hogy miért fontos számon tartani mindezt, miért „jó”, ha az ember *tudja a rokonságot*. A válaszokban gyakran a múlt megismerése, a közösség, a kapcsolódás igénye és érzése fogalmazódott meg, például:

Én például ebből tudtam, hogy apunak volt ikertestvére, és őelőtte is születtek testvérek. Egy idő után az ember kíváncsi rá. Jó tudni; hogy honnan való vagy, erre jó, ezért fontos. megismeri az ember a családját.;⁶⁷¹ vagy: Hogy miért foglalkozunk vele annyira? Figyelj, mert például azért, hogy számomra kiderült, hogy anyám apámnak a rokona, és F. ennek a kettőnek a rokona. És akkor én kinek vagyok a rokona? És akkor kiderülnek rokonok, hogy K. rokon, az egész nagy család, a T. is rokon. Most össze szervezzük velük a családtalálkozót is. Azért, hogy egy bizonyos kor után, az a 35 éves kor, ami olyan határkő, amikor az emberben elkezdnek mozogni az ilyenek. Hogy jó, ez is rokon, az is rokon. És akkor elkezdjük bogarászni. És akinek van egy családfája, annak ez jó. (...) Aki rokon, azzal már mindjárt máshogy kapcsolódsz hozzá. A gyerekeken is látom, L-en láttam, hogy a K. felesége, az nekünk rokon, apai részről. És hogy mennyire volt otthon szó, hogy rokonságban vagyunk, mennyire nem, de jobban kötődött hozzá, mint más barátaihoz. Hogy mennyiben volt ez tudatában, nem tudom.⁶⁷²

⁶⁷⁰ Például ismerek olyan bukovinai székelyt, aki felnőtt korában ismerte meg a Csíkban élő „DNS-unokatestvérét”. A személyes találkozásukat követően komaságot fogadtak.

⁶⁷¹ N. K., 2018. 06. 20.

⁶⁷² K. J., 2018. 06. 20.

*Kiderül, hogy ez is rokon, az is rokon, s előbb-utóbb elindul a bogár, az ember keresi a gyökereket. Akinek fiatalként otthon nincs a családban szó, hogy kik az ősei, honnan ered, mely tájegységről ered, azoknál amikor felnőtt az ember, akkor kezdenek el gondolkozni. S van, aki úgy beleszületik.*⁶⁷³

Ahogy más csoportoknál, a bukovinai székelyeknél is a saját történelem tudása és annak reprezentációja kulcsfontosságú az etnikus identitás fenntartásában.⁶⁷⁴ A személyes/családi múlt (ezáltal a népcsoport nagy történelmének) elbeszélése a világ megtapasztalásának egy lehetséges módja, vagyis összegzése annak, hogy ki vagyok én, hogyan kerültem ide, kik voltak az őseim. A (csíki) székely származás és a rokoni kapcsolatok számon tartása a telepítések miatt, a bukovinai székelyek diaszporikus jellegéből adódóan korábban is hangsúlyos volt; ugyanakkor a kortárs események kapcsán az egyik leggyakrabban előkerülő tematikaként, különféle szinteken és kontextusokban jelenik meg a családfaírás, készíttetés és ennek kapcsán a rokonság felderítésére irányuló egyéni kezdeményezések. Alapvető kérdésem az volt, hogy miért fontos a rokonság akkor, ha (majdnem) mindenki rokon (lehet), mennyit érhet a rokonság ereje? A részfejezetben bemutatott, elsősorban, de nem kizárólag a virtuális terepekről hozott példák alapján amellet érvelek, hogy a rokoni szálak kutatása és (újra) felfedezése az örökségesítés és a kortárs identitáskonstrukciók befelé irányuló vonulatába illeszkedik. Ebben kulcsszerepet vállal a jelenlegi bukovinai székely tudáselit családfaírói, családfa-készítői és kiadói tevékenységével; és általában azzal, ahogy az erről szóló valós és virtuális párbeszédekben részt vesz. Mindezek kapcsán a személyes emlékezésben rejlő erőforrás és a családi múlt hangsúlyozása figyelhető meg, amely képes lehet – ha töredékes módon is – kompenzálni a traumatikus tapasztalatok veszteségélményeit és a bukovinai székelységet, mint elképzelt közösséget (újra)konstruálni. A jövőben további kutatási terület lehet ezek praktikus haszna és használata: mennyiben jelentenek előhívható erőforrást, alkalmasak-e konkrét problémák megoldására, hogyan lehet ezekre hivatkozni, mitől aktivizálódnak?

Családfa-kutatások a bukovinai székelyeknél

A családfakutatáshoz, a rokonság felkutatásához és általában, annak örökségként történő értelmezéséhez nagy mértékben hozzájárul, hogy különféle szervezett és támogatott formái, szereplői figyelhetők meg a bukovinai székely tudáselit szintjén. A családi múltat tudatosan kutató, feltáró jelentősebb szervezett kezdeményezések az 1990-es évektől indultak el. Töb-

⁶⁷³ J. F., 2016. 03 10.

⁶⁷⁴ Sárközi Ildikó Gyöngyvér például a sibe identitás újrafogalmazása kapcsán fejt ki, hogy milyen szerepe van ebben a családfáknak, az ősokról őrzött tudásnak; s hogyan kapcsolódik mindez a kínai nemzetépítéshez. Ld. bővebben Sárközi 2018.

ben egyénileg is foglalkoznak bukovinai székely családfák összeállításával, családtörténeti kutatásokkal, intézményes keretek (BSzOSz) között ezt elsősorban Rudolf László nevéhez kötődik. Visszaemlékezése szerint a családban hallott történetek mentén kezdett el saját gyökerei és ezáltal a Flexon név eredete után kutatni a Bátaszéken őrzött józseffalvi és bácsjózseffalvi anyakönyvek között, amikor is megfogalmazódott a gondolat, hogy az anyakönyvek teljes anyagát számítógépes formába, adatbázisba vigye, hiszen így bárki számára elkészítheti a családfáját. Éveken keresztül rögzítette adatbázisba az anyakönyvek anyagait, illetve a feldolgozáshoz szükséges számítógépes program írásával is kísérletezett, a kezdeményezése az 1996-os Guinness Rekordok Könyvében is helyet kapott. Többek között Höflerné Kelemen Emma biztatására vágott bele a többi bukovinai székely település anyakönyvi anyagának feldolgozásába.⁶⁷⁵ 1999-től akkor az USA-ban élő, szintén bukovinai székely családi gyökerekkel rendelkező Elisabeth Long támogatásával folytatta munkáját, a 2000-es évektől kezdve pedig a dévai, gyoroki és az al-dunai anyakönyvek is fókuszába kerültek. A szerző jelenleg is az egykori bukovinai székelyek lakta települések teljes családfájának feldolgozásán és önálló kötetekben történő kiadásán dolgozik, gyakran hangsúlyozza, hogy a lehetőségeihez mérten szeretné *minden ember* nyomát megtalálni, aki Bukovinában született.⁶⁷⁶ *Családkönyv készül minden falu számára. Józseffalva már megjelent, Andrásfalva előkészületben van. Fogadjisten, Istensegíts és Hadikfalva családkönyvének megjelenése pedig majd a következő években várható. Aki nem győzi kivárni saját faluja családkönyvét, annak előtte is el tudom készíteni a családfáját.*⁶⁷⁷

Ezt egészítik ki Elisabeth Long DNS – kutatásai (*Bukovina DNS Y kromoszóma program*).⁶⁷⁸ Ő maga az USA-ban élt, amikor szintén a családi szálak iránt kezdett érdeklődni. A kezdeti kudarcok és nehézségek után végül Dégh Linda írásából szerzett tudomást a bukovinai székelyek történetéről, és arról, hogy többek között Tolna, Baranya megyékben kell őket keresni, ennek nyomán talált rá a rokonságában levő, aparhanti Fábíanokra és rajtuk keresztül Rudolf Lászlóra is. Elisabeth Long figyelme ezt követően a kanadai kivándoroltakra irányult, a körükben végzett vizsgálódásaival őket is becsatornáztta az erősödő családtörténeti érdeklő-

⁶⁷⁵ BSzOSz. *Családfakutatás* <https://bukovina.hu/csaladfafakutatatas/>, 2018. 03.02.

⁶⁷⁶ Így készült ez eddig a sorozat első része, amelyben a szerzők a józseffalvi anyakönyveket dolgozták fel (Long – Rudolf: 2008.). Az előzetes tervek szerint a sorozat 2014-re, a madéfalvi események évfordulójára készül volna el. Ezen felül 2017-ben jelent meg a sorozat Andrásfalva kötete (Rudolf: 2017). A családfakutató tevékenységről ld. bővebben Rudolf László é.n.

⁶⁷⁷ Rudolf László, 2014. 02. 24.

⁶⁷⁸ Az Y kromoszóma változatlanul öröklődik apáról fiúra, emiatt ennek egyezőségét vizsgálják. Ld. bővebben Long é.n.; <https://www.familytreedna.com/public/hungarianbukovinasurnames/default.aspx?section=yresults>, letöltés ideje: 2017. 10. 02.

désbe – későbbi, 2004-es Magyarországra történő költözését követően ő maga is szervezett társas utazást a kanadai leszármazottaknak. Ezt követően kezdte el a korábbi, bukovinai időszak előttré fókuszáló munkáját, részben az anyakönyvek, részben a DNS vizsgálatok alapján, melynek során különböző bukovinai vezetéknevből álló DNS tesztkészletet állított össze, majd ugyanazokat a neveket tesztelték Csíkban és Háromszéken, így próbálva egyezőséget, rokoni szálakat kimutatni a bukovinai és erdélyi családok között. Tevékenységükről mindketten több alkalommal beszámoltak a tudományos és az érdeklődő nagyközönség előtt, Rudolf László jelenleg is gyakran tart előadásokat a BSzOSz rendezvényein, a bukovinai székelyek lakta településeken és a gyerekek, fiatalok vagy felnőttek számára szervezett néprajzi táborokban. Mindkettejük kutatását a BSzOSz virtuális felületein is külön menüpontok alatt fejtették ki, számos központilag szervezett rendezvényen tartanak beszámolókat, ilyen módon is jelezve, hogy tudását és tevékenységét „hivatalosan”, mezoszinten is elismerik.⁶⁷⁹

Ugyancsak családfakutatásokkal foglalkozik Fábíán Tamás, aki Elisabeth Long révén került közelebb a témához. Őt a BSzOSz 2018-ban Gáspár Simon Antal-díjjal tüntetett ki e téren végzett munkájáért (*A közösség újraszervezése és a múltjának újra megszervezése érdekében, melyet a szövetség támogatásával és magánvállalkozásban végez.*).

A különféle rendezvényeken történő megjelenés mellett a specialisták tevékenysége az új médiaközegekben is figyelemre méltó. Aktívan használják a világháló adta kontextust és funkciókat: jelen vannak az ott működő nyilvános terekben, különféle csoportokban, családfák részleteit teszik közzé (például egy megosztott családi fénykép kapcsán), válaszolnak a felmerülő kérdésekre, olykor újabb adatokat gyűjtenek a csoporttagoktól, melyekkel az adatbázisokat egészítik ki. Mindez az információk kölcsönös cseréjét jelenti. tevékenységük az örökségésítés irányába mutat. A digitális környezetben való jelenlétüknek, aktivitásuknak nincs kialakult stratégiája. Az viszonylag gyakorinak mondható, de rendszertelen; a közzétett tartalmak visszakeresése esetleges, sérülékenyebb az archívumokban őrzött vagy akár a nyomtatásban megjelent kötetekben közzétett családfáknál.⁶⁸⁰ A világhálón jelen levő csoportokban megfigyelhető beszélgetések ez esetben rendezetlen archívumokhoz hasonlítanak.

⁶⁷⁹ Vö. a *Szereplők és színterek* részfejezetben leírtakkal. Rajta kívül többen, például az említett László Gergely Pál is végez családtörténeti vizsgálódásokat.

⁶⁸⁰ Vö. Vajda 2015: 207. „A néphagyományok digitalizálásának és interneten való megjelenítésének ezért nemcsak az informatív (közlő) és a depozitív (megőrző), hanem a performatív funkciója is igen fontos. Már a digitalizálás vagy a megosztás maga örökségésítő tevékenységet jelent.”.

Családfák mint az etnikus identitás lenyomatai

Számos bukovinai székely család, akivel találkoztam, valamilyen módon beszerezte vagy elkészítette a családfáját, esetleg a közeljövőben tervezi megrendelni azt. A családfakutatással foglalkozó specialisták a lokális és nagyobb ívű bukovinai székely rendezvények állandó szereplői, időnként külön előadásokkal, máskor külön standdal vesznek részt ezeken. Például a Bukovina Kiadó, amely a családfa-kötetek kiadásában is részt vállal külön asztallal volt jelen az elmúlt években több lokális rendezvényen, a Bukovinai Találkozásokon vagy a Bukovinai Székely Találkozókon. A családfákat tartalmazó kötetek és más, bukovinai székely tematikájú könyvek árusítása mellett az érdeklődők feltehetik a családfákra vonatkozó kérdéseiket. Több alkalommal megfigyeltem, hogy jelzik a felmerült pontatlanságokat, kiegészítéseket javasolnak (például, hogy az unokák is kerüljenek bele az adatbázisba, rossz születési vagy halálozási dátumok). Például a Bukovinai Székely Találkozón 2018-ban:

E.: Annak idején, amikor meg akartam csináltatni a családfát, Rudolf Laci annyit kérdezett, hogy mondjam meg apu és anyu nevét. Mást nem kérdezett. mi a testvéremmel rajta vagyunk, de az én gyerekeim már nincsenek. M. (E. testvére): Minket is megkérdezhetett volna, hogy van-e gyerekünk. Most megkérdezte az asszonynevemet, beírta, de nem kérdezte meg, hogy vannak-e gyerekeim, unokáim. Be kellene írni az unokákat, gyerekeket is. N. bácsinak a gyerekei is mind rajta vannak. Ezt követően, E. és M. egy ideig még gondolkodnak, hezitálnak, hogy odamenjenek-e, feltegyék-e a kérdéseiket a rendezvény alatt külön standnál levő családfakutatóknak. Főleg arra kíváncsiak, hogy 'meddig lehet visszamenni', pontosan melyik csíki településről származik a családjuk. Végül egymást biztatva, odamennek, kérdeznek. Kiderül, hogy maroshévízi a legrégebbi, családra vonatkozó adat. Ezt felírják, mondván, 'meg kell nézni majd, hogy hol van, el kell oda majd menni'. Fábrián Tamás megmutatja nekik a telefonján, térképen is. Ezt követően hosszas beszélgetés kezdődik, melyben a számítógépes adatbázis alapján nézik át a családfát; illetve egészítik ki vagy korrigálnak egy-egy adatot. Végül megegyeznek, hogy e-mailben levelezni fognak ezzel kapcsolatban: Rudolf László azt ígérte, hogy összeállítja újra, és e-mail-ben elküldi, cserébe plusz információkat kér ahhoz, továbbá, hogy 'rajta lesznek a gyerekek is.'

Úgy tűnik, hogy a „rólunk szóló történelem”, a történelem domesztikálásának egyik elterjedt formája a bukovinai székelyeknél a családfa. Családi múlttal való foglalkozásra sok esetben éppen a családfák tanulmányozása révén valósul meg. Ezek tulajdonképpen olyan, az örökség nyilvántartására szolgáló listaként, leltárként is értelmezhetőek, melyben az adatok (családi kapcsolatok) egymáshoz képest kronológiai, logikus rendben kapnak helyet, visszakereshetőek. Az örökséglisták kapcsán Jakab Albert Zsolt és Vajda András fogalmazták meg, hogy „a lista az 'itt van minden' és az 'és így tovább' közötti ingadozást teszi láthatóvá. (...)

A dolgoknak ez a fajta meghatározása a halmozásra épít. A listát tehát valójában a megismerés (vagy inkább a meg nem ismerés) egy sajátos formájának tekinthetjük, amelyen keresztül „átdereng egy lehetséges rend és formába öltés vágya (vö. Eco 2011: 132–155)”.⁶⁸¹ Mindez meglátásom szerint a családfák kapcsán is elmondható: azok vertikálisan és horizontálisan is bővíthetők. Például az is többször elhangzott, hogy családfakészítők részéről, hogy a későbbiekben az 1764 előtti adatok feldolgozása is szóba jöhet; újabb és újabb szereplők kerülnek bele azokba (felmenő és lemenő ágakon egyaránt); illetve az összehasonlítások, kapcsolatok keresése révén a különböző családok családfái is összekapcsolhatók. Fontos látni, hogy ebben kulcsszerepe van a fent említett specialistáknak, akik összeállítják és az érdeklődők, megrendelők rendelkezésére bocsájtják azokat. Ahogy említettem, a családfák mindennapi használata változatos képet mutat: összehasonlítják, kiegészítik, pontosítják őket, vagy bármikor előhívható tudásként éppen bekerülnek a fiókba a családi fényképek és egyéb dokumentumok közé. Ilyen módon két típusú/szinten működő örökségesítő tevékenység határolható le: egyrészt az aktuális, bukovinai székely tudáselit által végzett családfairás- és készítés; másrészt a családfákkal kapcsolatos tettek, habitusok. Ezek az etnikus identitás egyik lenyomataként tételeződnek. Ezekkel és a kapcsolódó kulturális gyakorlatokról szóló eddigi (ugyanakkor új kutatási kérdéseket is felvető és számos területen pontosításra szoruló) tereptapasztalataimat, meglátásaimat a következő pontokban összegzem.

1. A (családi) történelem domesztikálása

Az összeállított családfákra jellemző, hogy azok az 1700-as évekig, hangsúlyosan a csoport születéseként számon tartott madéfalvi veszedelemig, vagyis legalább 1764-ig teszik láthatóvá, egyúttal bármikor előhívhatóvá a családi történelmet, és ezeket a családi múlttra vonatkozó egyéb dokumentumok között őrzik. Ilyen módon azok a braudel-i long durée-ben helyezik el az egyént, hangsúlyozva a családtörténeti folytonosságot. Így a genealógiai emlékezet legfontosabb szövegtípusai a születési és halálozási adatokat, valamint a vertikális és horizontális kapcsolatokat tartalmazó családfák, amelyek kiegészülnek a fennmaradt bukovinai vagy a jelenleg készült, a rokonok találkozásait, családtalálkozókat dokumentáló fényképekkel. A megélt tapasztalatok (részleges) hiányában, a családi történelem, ezen a szűrőn keresztül a bukovinai székelyek múltja így válik a következő generációk számára is elbeszélhetővé, megragadhatóvá. Ahhoz pedig, hogy a múltat érthető történetbe foglaljuk, el kell tüntetni belőle mindazt, ami kuszává, felfoghatatlanná, teszi: homogenizálni a múlt és a jelen relációját,

⁶⁸¹ Jakab – Vajda 2018: 19.

amelyhez a kronologikus időfogalom használata szolgál segédeszközképpen.⁶⁸² Ezen a ponton fontos kiemelni, hogy a családfák kapcsán a családi múltból való beszéd alkalmakat teremthet a korábban titokként lappangó történetek kiszivárogtatására is.⁶⁸³

2. A családfa, mint a kapcsolatfelvételi, kommunikációs mód

Számos alkalommal tapasztaltam, hogy a családfák (és a családi múlttal kapcsolatos egyéb dokumentumok, fényképek) kommunikációs, kapcsolatfelvételi funkcióval is bírnak. Olyan témát jelentenek, amelyhez szinte bármilyen irányból lehet kapcsolódni és bárhol el lehet jutni ide – amennyiben a felek az etnikai csoporthoz kapcsolódnak. Így az egyik közösségi fórumon jelent meg az alábbi bejegyzés- és kommentsorozat: *Végre itt a március, mindjárt rügyeznek a fák, tavaszi időjárás jelentés Székelykülföldről. Light snow -18°C Feels like -29. Regina, Saskatchewan - 14 Day Weather Trend - The Weather Network.* Erre válaszként még azon a napon több csoporttagtól érkezett komment, például, hogy *Reginában távoli bukovinai székely rokonaim éltek*, majd a bejegyzőre és kommentelőre vonatkoztatva a következő hozzászólókban a rokoni szálak hosszas kibogozása vette kezdetét. például: *Távoli rokonom volt Reginában S. B [Samu Bácsi], egyszer meglátogatott minket a 70-es évek közepe táján Dombóváron és Nagyapámat, S. I-t Majoson. Vagy: S. P. nagybátyám soha nem látogatott haza attól kezdve, hogy elment. Peti lehet, hogy S. A. bácsi volt a papádat meglátogatni, ők testvérek voltak, az én apám meg S. J., aki Csátalján lakott. A Te nagymamád apai részről testvére volt az én anyámnak. vagy S. J. bácsim aki I-re van normálisan keresztelve valamilyen érdekes mese van, de pontosan már nem tudom rendesen leírni, hogy miért mindenki J-nek hívta, talán a halloti vagy betegségek miatt. Azt se tudom, hogy K. bácsinak hány testvére volt ? stb.*

Más esetekben a kapcsolatfelvétel kézenfekvő és jól használható kiindulópontjai lehetnek a közösségi oldalakon megosztott családi dokumentumok, fényképek. Így például egy csoport Kanadában élő felhasználója megosztotta a Lőrincz család fényképét (a kép szereplői megegyeznek az előző fejezetben elemzett családi gyűjteményben megjelenő kapcsolatokkal), a következő felirattal *Itt von Lorencz Istvan es felesége Katie Pek, es Nyistor Ismeria Lorenca Albertne a testverja Nyistor Gaspar mind Istensegitsba szuletek, a kep Kanadaba volt veva.* Erre a rokoni, kapcsolódási szálak mentén a különböző felhasználók magyarul, angolul és románul is reagáltak. Például: *X. you wanted to know where this was in Canada in Saskatchewan and I dodn't write Hungarian well i only had English schooling, here in this city, I always tried to read the letters from Hungarian relatives that were sent to my parents from*

⁶⁸² Certeau 2007: 499–501.

⁶⁸³ Pszichológiai és családterápiás szempontból ez a transzgenerációs hatásokkal van szoros összefüggésben.

Hungary. We are of the Szekely group, most of the relatives were boen in Istensegits now Tibeni.; vagy: Pék Apollónia benne volt ebben a családban?; vagy: Sunt familii din Istensegits, B.?.; vagy Az én rokonaim! Mind.; vagy: Hol vogy E.? Magyarorsاون loks? Az en nevem E. B. a ferjem D. nem magyar, en nem tudok jol irni. Magyarol csak Angol iskolaba jartam.; Az én anyai nagymamámat Nyisztor Borbálának hívták ő is Istensegetsen született 1910 kb.; (2018.)

Mindez egy biztonságos keretet, közös érdeklődési pontot jelent, amelyen keresztül könnyen lehet legitim módon kapcsolódni a közösségen belül: mind a rokoni szálak kapcsán és úgy is, mint olyan téma, melyben mindenki érintett. A baráti kapcsolatokkal ellentétben, amelyeket működtetni kell, ezek eleve adottként tételeződnek. A rokoni kapcsolatok ezen keretét is természetesen lehet üressé vagy tartalmassá tenni, meg lehet tölteni közös cselekvésekkel, bizalommal, hogy azok valóban működőek és jelentőségteljesek lehessenek.⁶⁸⁴ Ilyen módon a rokonok potenciális kapcsolatokat jelentenek, és változatos spektrumon mozoghat az, hogy ezt követően ki mihez kezd velük.

3. A családi történelemmel való foglalkozás mint szabadidős tevékenység

Az előzőekhez kapcsolódva az is látható, hogy a meglévő családfákat szívesen hasonlítják össze, egészítik ki mind valós, mind virtuális tereken és fórumokon, keresve a rokoni szálakat. Ezek kapcsán sor kerülhet újabb családtörténeti adatok megadására, cseréjére, a korábbi családfákban feldolgozottak pontosítására, a megőrzött fényképek, hazatérők és egyéb dokumentumok megosztására, az előbbieket kapcsán a képeken szereplők beazonosítására, ritkábban a kapcsolódó családi történetek megosztására, például: *Csak negyedrészt vagyok bukovinai székely, de ez a negyed az, ami meghatároz engem. Nagyapám, B. L. sokat mesélt nemcsak a saját életéről, hanem a madéfalvi veszedelemről is. Időnként felkerekedett és elutazott Kakasdra, hogy felkeresse az ott élő ismerősöket, rokonokat. Szegény már 27 éve nincs köztünk, de engem még mindig foglalkoztat, vajon kikkel találkozott Kakasdon, élnek-e még ott rokonaim.* Erre rövid időn belül megkapta a családfáját, ehhez számos megerősítést és kiegészítést írtak, többen jelezték kapcsolódásukat (*Kedves R. igaz, hogy negyedrészt székely vagy, de bened is folyik székely vér. Ha jól tudom nagyapád Andrásfalván született. vagy Mivel a nővérem apósa volt, így sokszor meg látogatott és mesélt mindenről és mindenkiről, csak már én sem emlékszem mindenre*), továbbá mások ugyanezen poszt alatt Székelyföld természeti értékeit bemutató turisztikai céllal készült videókat osztottak meg.

⁶⁸⁴ Vö. Mészáros 2013: 287.

Ezt követően gyakran kerül sor változatos mélységű kapcsolatfelvételre az újra felfedezett rokonokkal, akár a web2-es felületeken, akár kölcsönös látogatások, családtalálkozók szervezésével. Például:

Nagyon érdekes. És az első könyvét, amikor megvettem a G-nek itt Csátalján, akkor ugye bejött a székely gyűjtemény meg minden, aztán addig ragoztuk a dolgokat, az én anyukám L. [az édesanyja vezetéknevét mondja – a szerző megjegyzése], (...) kiderült, és az utolsót már úgy írta be, hogy R. nénimnek, úgyhogy, most már meg vagyunk rokonosodva egészen.⁶⁸⁵ vagy most boronáljuk össze a családot!

Ezen a ponton fontos kiemelni, hogy bár a (családi) történelemmel való foglalkozás szabadidős tevékenységet is jelent, megvannak a saját – olykor versengő – (örökség)specialistái. A specialista tudás ebben a kontextusban az információk birtoklását jelenti: vagyis azok tartoznak ide, akik rendelkeznek a családi adatokat tartalmazó adatbázissal, a megfelelő licensszel rendelkező családfakészítő programmal, képesek átlátni, újabb adatokkal feltölteni ezt a sokszor bonyolult és türelmet igénylő rendszert. Nem utolsó sorban azt is jelenti, hogy hozzáférésük van a különböző helyeken őrzött és nyelveken írt anyakönyvekhez, és tudják olvasni ezeket – amelyek beszerzése, felkutatása idő, energia, anyagi források, szociális és nyelvi kompetenciák függvénye.

A családfák ürügyén történő versengés többféle irányba is működni látszik: egyrészt mezoszinten arra vonatkozóan, hogy ki írja meg az *igazabb történelmet*, ki tud nagyobb múltat felvállalni *pontosabb adatokat* megadni. Másrészt a mikro- és mezoszint különféle képviselői között is súrlódások, konfliktushelyzetek figyelhetők meg a megrendelt munka és a kapott családfák pontossága, teljessége kapcsán. Megfigyelhető az is, hogy az érintettek nem csak passzív befogadói, hanem befolyásolói, aktív alakítói is a kapcsolódó tudásnak: visszajeleznek, pontosításokat kérnek, kiegészítéseket küldenek felmenő ágon és a leszármazottakra vonatkozóan. Ezzel a csoporthoz való kapcsolódásuk erősödik és a bevonódásuk mértéke növekszik. A különböző szintek közötti átjárás, a tudás birtoklásának izgalmas példája az, amikor a bonyhádi múzeumigazgató, Szóts Zoltán megjelentette a László Mihály életútját feldolgozó kötetét,⁶⁸⁶ beszélgetőtársam – rokonom – részt vett a könyvbemutatón. Ekkor vásárolt és dedikáltatott számomra egy példányt. Mielőtt odaadta volna, tollal átjavította ennek mellékletében a családfákat, családtörténeti adatokat, amelyekben saját rokoni kapcsolódása (kapcsolódásunk) van. Itt illik megjegyezni azt is, hogy ugyanezt történt egy, az általa őrzött családi irattárról szóló rövid publikációm neki ajándékozott különnyomatával is, amelyben a kutatói

⁶⁸⁵ N. R., 2014. 07. 20.

⁶⁸⁶ Szóts 2015.

tévedéseimet ilyen módon javította. Ilyen módon nem csak egyoldalú folyamatokról beszélhetünk, hanem folyamatos és szituatív mozgásról, amelyek mentén a belső kapcsolatok összefűzhetők vagy éppen átírhatók, a családfa pedig, mint a tudás egyik architektúrája jelenik meg.

4. Rokonság, mint minőségjelző címke

Megfigyeléseim szerint a közeli rokonságot sokan a mai napig aktívan számon tartják – nagyon általánosan azt lehet mondani, hogy általában a másodunokatestvérekig, de ez családonként eltérő lehet.⁶⁸⁷ Mindezek tárolását, előhívását, megtanulását különböző regiszterek és események segítik. Gondolok itt a különféle fényképgyűjteményekre átlapozására, a családi eseményekről gyakran fotókat küldenek egymásnak vagy az emberélet fordulóihoz kapcsolódó nagy eseményekre, amelyekre gyakran az *egész család* hivatalos. Az előbbi példákban megragadható újrafelfedezés során viszont a rokon kifejezés minőségjelző címkeként is tételződik: a rokonsági terminológia, annak foka, a pontos kapcsolódás olyannyira másodlagossá válik, hogy a későbbiekben ezt már csak segítséggel (a családfákkal) tudják visszaadni az érintettek. Ehelyett gyakran a *nekünk X. rokon* félmondattal az egybe tartozás, a *mű fajtánk* felértékelődése válik hangsúlyossá, amely egy szükség esetén előhívható látens kapcsolatot is feltételez. Tereptapasztalataim alapján nagyon változatos képet mutat az is, hogy ezt követően mit kezdenek az új kapcsolatokkal, amely a rendszeres kapcsolattartástól, rokonként történő viselkedéstől kezdve a közösségi hálón történő kommenteléseken át odáig terjedhet, hogy „egyszerűen” csak összegyűjtik a vonatkozó adatokat, elraktározzák, maguk számára archiválják az információkat. Elvértve, néhány olyan példa is ismert, amikor plusz szálakkal erősítik meg ezt (például komának kéri meg egymást).

5. A társadalmi hálózatok átrendeződése

A többszöri, önként vállalt vagy kényszerű migráció következményeként a társadalmi hálózatok nem pusztán áthelyeződnek, hanem adott esetben szelektív módon újratermelődnek vagy új kategóriákat is létrehozhatnak. Ennek alapját nem az egyén, hanem a kapcsolatok, a rokonság vagy egyéb érdekérvényesítési cél mentén együttműködő emberek csoportja jelentette.⁶⁸⁸ Az,

⁶⁸⁷ Több történetet hallottam azzal kapcsolatban a most 60-70 év közöttiek köréből és fiatalabbaktól is, hogy ha ők nem ismerték pontosan a rokonságot, akkor a szülők, nagyszülők figyelmeztették őket erre (például: a fiatalok megismerkedtek a diszkóban, szerették volna szorosabbra fűzni a kapcsolatukat, amikor az idősebbek rájuk szóltak, hogy ezt ne tegyék, mert másod- vagy harmadunokatestvérek.

⁶⁸⁸ Tilly 2001: 92.

hogy a korábbi nemzeti szervezetre megszűnt, az ezzel járó erős kötések nagyobb része pedig eltűnt vagy meglazult, magával vonta az interperszonális, gyenge kapcsolatok kiépítését és/vagy aktivizálását, amelyek terminológiáját tekintve éppen a korábbi erős kapcsolatokat meghatározó *rokon* kifejezést használja.⁶⁸⁹ Ugyanakkor a migráció által is alakított hálózatok túlmutatnak a helyválttatás időszakán. A gyenge kapcsolatok egyfelől az új hazában, az idegen környezetben történő túlélés, a mindennapok kialakításának szempontjából voltak kulcsfontosságúak, és lettek a bizalom, szolidaritás és kölcsönösség alapja, továbbá nagy mértékben hozzájárultak/nak a „hozzánk tartozók” iránti bizalom felértékelődéséhez és ilyen módon a kortárs etnikai identitás alakításához.⁶⁹⁰

5. Összegzés

A családtörténeti dokumentumok, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatok a bukovinai székelyek számára elgondolhatóvá, megjeleníthetővé teszik annak kereteit. Ilyen módon a származás számon tartása rendkívül fontos ismérve annak, ahogyan a bukovinai székelyek belső, énikus szemszögből kijelölik saját határait. Ennek időbeli dimenziója leggyakrabban (legalább) 1764-ig tart; így a székelységhez fűződő tágabb (rokoni) kapcsolatok is láthatóvá válnak. Értelmezésben mindez olyan közös alapot képez az egyébként már a kezdetekkor sem teljesen homogén, valamint az 1800-as évek végétől fokozatosan szétagulódó bukovinai székelyek számára, amely támogatja a csoportidentitás megteremtését és erősíti annak fenntartását. A temporalitást figyelembe véve az látható, hogy a múlt, amelyről nem rendelkezünk saját tapasztalatokkal, ez esetben elsősorban a családi történelmen, a genealógiákon keresztül válik megragadhatóvá és elbeszélhetővé. Ezek meghatározzák az emlékezetre méltó családi történeteket és kapcsolatokat (egyúttal a bukovinai székelyek történetét is). A származás (és annak számon tartása) elsődleges hitelesítő közeget is jelent, amely mentén könnyen lehet kapcsolódni a közösségen belül.

Az újra felfedezett gyenge kapcsolatok nem csak az etnikai csoport (újra)konstruálása szempontjából fontosak, hanem döntő szerepet játszanak a kommunikáció során, ugyanakkor kiépülésüknek még egy alapvető következménye van. A hálózat ugyanis ezáltal nem marad

⁶⁸⁹ Ugyanakkor a megmaradt erős kapcsolatok természetesen támaszt is nyújthattak. A folyamat számos hasonlóságot mutat a diaszpórák működésével.

⁶⁹⁰ Ld. bővebben Tilly 2001: 98–99.

statikus, hanem növekedni fog.⁶⁹¹ Szemléletesen mutatja ezt be a családfakutató Rudolf László 2014-es, az egyik Facebook-os csoportban közzétett népszámlálási felhívása:

Az utóbbi időben többen is megkérdezték tőlem, hogy hányan is lehetünk ma bukovinai székely leszármazottak? Erre ma még nem tudok pontos számot mondani, legfeljebb saccolni: kb. 30-40 ezer közé tenném azok számát, akikben bukovinai székely vér csörgezik. Így voltam az áttelepülők létszámával néhány éve. Többféle szám látott napvilágot a 2011 előtti irodalomban. Tamás Menyhért is mondott egyet bonyhádi előadásában a Völgység Könyvfesztiválon. (...) A teljes feldolgozással még nem végeztem, de már tudom az általam kikutatott dokumentumokból, melyeket könyvben is megjelentettem – Bukovinából Bácskába 1941 –, hogy 12.910 személyt telepített át a magyar kormány és 99 magánutas volt: az összes áttelepülő tehát 13.009 fő volt 1941-ben. Ehhez jöttek még néhányan Erdélyből 1941-1944 között, de nagyobb számban 1945-1946-ban. Lehet, hogy túl optimista az a 30-40 ezres szám? Gyarapodhattunk-e ennyit 73 év alatt? Most már mi is fogyóban vagyunk, mint általában Magyarország lakossága? Próbáljuk megszámolni magunkat. Ehhez én a csoporttagok segítségét kérem, mert itt a legkönnyebb kommunikálni. (...) A valóban bukovinai székely csoporttagok jelentkezését várom azért, hogy el tudjam őket és családtagjaikat is helyezni a Bukovina adatbázisban.⁶⁹²

Az ötlet visszhangot váltott ki a csoport tagjai között, több komment, pontosító adatok és kiegészítés érkezett mind felmenő ágon, mind pedig leszármazottakra vonatkozóan (például: *Kedves László, köszönöm a részletes leírást a nevek leírásával kapcsolatosan. Így már valóban nem is olyan egyszerű kérdés ez, mint amilyennek külső szemlélőként gondolnám. Folyamatos, eredményes munkát kívánok! Amint összegyűjtöttem a családunk többi tagjának még hiányzó adatait, küldöm.; Vannak unokatestvéreim, akik még nem szerepelnek az általad készített családfán. Összegyűjtöm az adataikat.; Bizony, egyre több az olyan család, ahol az apa vagy csak az anya székely és nem is tartják fontosnak ápolni hovatartozásukat. Bizom benne, hogy ez változik...erős nép a székely csak szét fűtt münköt a történelem vihara...; A múlt évben kezdtünk hozzá az Ön által készített családfa folytatásához. Nagyszüleim B. D. és B. Á. Munkálkodásunk kiterjed a magyarországi, Német és Kanadában élő családtagokra. Jó becsléssel 80-100 főre. Amint elkészült továbbítom Önnek. stb.).*

A bukovinai székelyek történelmének bizonyos részei kiemelt helyet foglalnak el; ilyen módon az örökséggé formált múlt olyan kortalan szövet, amely pragmatikus funkciókkal is rendelkezik: magukénak érezhetik a csoport tagjai, lélektani hatással bír, és kezelői saját kezük nyomát is rajta hagyják, folyamatosan alakítják, aktualizálják azt. Ez a múlt helyeket követel magának, alkalmakat állandósít a történelemtől való beszélés számára. A lokalitás, és

⁶⁹¹ Vö. Barabási 2003: 95.

⁶⁹² Rudolf László, 2014. 01. 07.

a helyhez való kötődés nem pusztán a térbeliséget jelenti, hanem a kapcsolatokat és a kontextusokat is – mögöttük a közösséghez tartozás, mint alapvető emberi igény húzódik meg, ahogyan a rokonság kapcsán a *kölcsönös létezés* tapasztalható meg. A különféle egyéni és intézményes reprezentációk (legyen az akár az egykori csíki vagy a bukovinai rokonság újrafelfedezése, konstruálása vagy a helyekkel – Madéfalva, Bukovina – kapcsolatos emlékezési gyakorlatok) által emlékezetben tartott múlt kulturális és szociális ismeretanyaggá alakul, amely identitást, identitásokat termel. Ilyen módon az otthontudat ápolása szerves része az identitás-teremtésnek és a hagyományőrzésnek, amely hasonlóságokat mutat más hasonló helyzetű csoportok, így például a kitelepített németiség otthonteremtő mechanizmusaival.

IX. ÖSSZEFOGLALÁS

Értekezésem célja az volt, hogy feltárjam, milyen *külső és belső* mozgatórugók, diskurzusok, erővonalak járultak és járulnak hozzá a bukovinai székelyek (kortárs) identitáskonstrukciós folyamataihoz. Így olyan sarokpontokat, forráscsoportokat és terepmunka-helyzeteket kerestem, amelyek révén mindez és ennek *történeti mélysége* is megérthető vagy legalább is értelmezhető. Nagyon általánosan fogalmazva, a kutatási kérdésem az volt, hogy miért működnek úgy az identitáskonstrukciós folyamatok, ahogy működnek, ahogy azok napjainkban is megfigyelhetők? Ilyen módon tulajdonképp a *háttér* volt hangsúlyos számomra, s annak individuális vonatkozásai – bár mind a kutatás, mind az írás közben igyekeztem figyelni a folyamatok mezoszintű aktoraira is.

Dolgozatom első részében áttekintettem azokat az elméleti és módszertani kereteket, amelyek meghatározták a kutatásomat és inspirációképp szolgáltak e téren. Ennek során igyekeztem reflektálni a kutatási perspektíva változásaira, továbbá transzparens módon beemelni, megmutatni magamat, mint kutatót a választott módszertanok kapcsán – amelyek nem csak az elméleti kereteket és metodológiát határozták meg, hanem meggyőződésem szerint együttesen járultak hozzá az itt leírtakhoz.

Ezt követően azokat a különféle intézményes és helyi tudáselitiek által generált diskurzusokat foglaltam össze – először Bukovinával, mint valós és mind imaginisztikus vidékkel, majd a bukovinai székelyekkel kapcsolatban – amelyek kulcsfontosságúak lehetnek a sajátos helyzetük megértéséhez. Ennek során látható, hogy Bukovina kapcsán elsősorban német, román, ukrán jelentésrétegek rakódnak egymásra, amelyek mentén párhuzamos világok konstruálódtak/nak. A bukovinai székelyekkel kapcsolatban sajátos egzotikumtermelés, kultúrájuk archaikus elemeinek hangsúlyozása, a Kárpátokon kívülre szakad magyar testékekről való gondoskodás artikulálódik. Ugyanakkor a gyakran emocionális túlzásokkal teli toposzok és a homogenizáló beszédmód részben a nemzetépítő folyamatok irányába mutat, részben pedig (sokszor az aktuális bukovinai székely tudáselit révén) beépültek a bukovinai székelyek külső és belső reprezentációba.

Ezt követően röviden kibontottam a család, rokonság témakörét. A korábbi nemzetségi szervezet viszonylag kései fennmaradása, a rokoni kapcsolatok társadalmi és gazdasági jelentősége, majd a traumatikus élmények hatásaként ezek szétszakítása (más egyéb következmé-

nyekkel együtt) alapján befolyásolta a bukovinai székelyek társadalomszerkezetét és -szerveződését. A korábbiakhoz képest a családi kapcsolatok megváltoztak, illetve más formában voltak jelentősek. Mind erre, mind pedig a korábbi, történeti fejezetekben bemutatott folyamatokra családi gyűjteményekből, irattárakból hozok példákat a hatodik és hetedik fejezetekben. Ez utóbbi egy irattár részletesebb, kontextuális elemzését tartalmazza. Azt gondolom, hogy ennek *tartalma, története és használata* szemlélteti tudja az emlékezet működését, a népcsoport és a családi múlt egybefonódását, a történelmük domesztikálást. Ugyanakkor a kifelé és befelé irányuló, erős és gyenge kötésű kapcsolatok mentén láthatóvá válik részben a család működésének dinamikája, részben pedig a bukovinai székelyek felé irányuló kultúrpolitikai, folklorisztikai érdeklődés és igenlés is.

Dolgozatom nyolcadik fejezetében kortárs gyakorlatok értelmezésére tettem kísérletet, kiemeltem Bukovina, mint otthon és a család, családtörténeti kutatások nyomvonalán. Ezekről olyan összetett gyakorlatokként gondolkodom, amelyekben a bukovinai székelyek történetének, néprajzának bizonyos elemei felértékelődnek, míg mások kimaradnak. Egyaránt helyet kaphatnak benne a korábbi traumatikus események rítusszerű ismétlődései (például a bukovinai székelyek történetéhez kapcsolódó rendszeres megemlékezések, emlékévek során), amelyek alkalmával adott esetben kapcsolódni lehet a nemzetépítő diskurzusokhoz (a korábbi, hozzájuk fűződő gondolkodás-gondoskodáshoz hasonlóan), és olyan gyakorlatok, amelyek a traumatikus tapasztalatokra kínálnak hatékony vagy kevésbé hatékony válaszokat. Más szálakkal, például a családtörténetek feldolgozásával, a családfákkal legitim módon lehet kapcsolódni a közösségeken belül is – ami nemcsak újratermelt identitásokat, hanem egy folyamatosan növekvő, és részben az online térben is megjelenő hálózatot eredményez.

Az összegzést követően, a mellékletekben részben olyan fotósorozatokat teszek közzé Bukovina, a bukovinai társas utazások kapcsán, amelyek segíthetik a megértés folyamatát. Ugyancsak hasonló funkcióval bírnak a vizsgált családi irattárból közölt részletek, családfák. A portrék alfejezet szubjektív meglátások és döntés alapján született. Három bukovinai székely beszélgetőtársamat mutatom be – azt remélve, hogy az arcélek, szilettek, az egyéni megélések és az empirikus tapasztalatok ilyen módon történő beépítése fényt vethet a bukovinai székelyekhez kapcsolódó nagyobb folyamatok némelyikére.

Összességében az látszik, hogy míg a nemzetépítő diskurzusok hosszú időn keresztül a hiányok, veszteségek, a bukovinai székelyekről való gondoskodás, aggodás jelentőségét hangsúlyozták, addig egyéni szinteken a családi múlt, a gyökerek, az ősök és a rokonok számon tartásának jelentősége mint hangsúlyos és lehetséges (sikeres/sikertelen), helyreállító és

kompenzációs megoldáskísérlet figyelhető meg. Nagyon általánosan fogalmazva azt lehet látni, hogy az aktuális bukovinai székely tudáselit e kettő között folyamatos mozgásban van és érzékenyen reagál: egyfelől a veszteségek, hiányok újrateremtésével, rítusszerű újraélésével támogatja a traumatizált (és időnként újratraumatizáló), a nemzetépítéshez is hozzájáruló diskurzust; másfelől pedig – befelé nyúlva – hangsúlyozza a személyes emlékezésben rejlő erőforrást, a családi múlt és az ősök, az egykori otthon nosztalgikus számon tartását. Vagyis az összehangoló törekvésük többféle irányban is működni látszik: egyfelől a szétszórt bukovinai székely csoportok között, másrészt pedig a nemzeti közösségkonstrukciók irányába. Hangsúlyozom, hogy mindez nem kész jelentések formájában történik, hanem az etnikai identitás működési mechanizmusainak megfelelően, szituatív, átjárható és tranzakcionális módon. Harmadik, oldalirányú szálként és jóval kisebb hatásfokkal, ritkább helyzetekben (mint a Bukovinai Találkozások során) a Bukovina, mint a tolerancia vidéke és Kelet Svájc hangsúlyozódik. Mindez legalább három irányban történő, improvizatív alkalmazkodást, szituatív elmozdulásokat és az ezek által lefedett széles spektrumot jelent.

1. Kitekintés: kutatási irányok és lehetőségek

Áttekintve a bukovinai székelyek történetét, látható, hogy történetükben az első települések alapításától kezdve alig száz év volt „zavartalan”. Ezt követően történetük újabb szakaszai vették kezdetét, ahol új körülmények között új kihívásokkal szembesültek, és a kapcsolattartás új formáit hozták létre egymás között.⁶⁹³ A bukovinai székelyek esetében a migráció többféle formája figyelhető meg (például telepes migráció, láncmigráció, kényszermigráció vagy körkörös migráció).⁶⁹⁴ Ezzel a földrajzi elterjedésük egyre nagyobb spektrumot fedett le, az folyamatosan kitágult, és a különböző csoportok olyan területeken jelentek meg, ahol korábban nem voltak jelen. Így, a különféle befogadó közegekből, gazdasági-társadalmi környezetekből és szomszédságokból adódóan, értelemszerűen a bukovinai székely etnikus kultúra közös elemeket is tartalmazó, mégis különféle változatai jöttek létre. A hasonlóságok és különbségek megragadása izgalmas feladat lehet a jövőben. Az osztrák környezetben elfoglalt helyzetük, az ottani és későbbi helyszíneken tapasztalt soknyelvűség, multietnikus hatások és a migráció következményeiként zárt világ(ok) és sajátos különállóság-tudattal rendelkező közösségek jöttek létre.

⁶⁹³ Mohay 2011: 889.

⁶⁹⁴ A migráció különböző típusairól ld. bővebben Tilly 2001: 96.

Végső soron egymást ismerő, sorsközösségben élő emberek összessége döntött önként vagy kényszerűségből arról, hogy elhagyják addigi lakóhelyüket. Tény, hogy az események szereplői egyének, családok voltak, de ezt nagyobb társadalmi folyamatok részeként tették, melyek messze túlmutattak az egyéneken.⁶⁹⁵ Ilyen módon mindez társadalmi hálózatokban, kulturális kölcsönhatásokban is megmutatkozó kollektív jelenség, ahol nem a kulturális sajátosságok importálása történt, hanem új kultúrák közös létrehozása az új szociokulturális környezetben, az ott élőkkel közösen – a régi (megmaradt) alapanyagokból.

Az új hazákban a korábbi társadalomszerkezet, a társadalmi hálózatok struktúrája is változott. Ilyen módon a *bukovinai székely címke* (egyébként önmagukat egész más módokon is meghatározó) emberek összességét jelenti, amely a kiindulási helyre vonatkozik (és szükségszerűen nem az érkezési helyszínre).⁶⁹⁶ A telepítések során a bukovinai székelyek között megfigyelhető hálózatok nem pusztán áthelyeződtek. A korábbi erős kötéseket meglazulása mintegy automatikusan magával vonta az interperszonális, gyenge kapcsolatok kiépítését és/vagy aktivizálását. A bukovinai székelyek jelenkori identitáskonstrukciós gyakorlatainak megfigyelései azt mutatják, hogy bizonyos helyzetekben és esetekben azok, akik korábban nem álltak kapcsolatban egymással (például a hadikiak, a józseffalviak stb.) mindannyian *bukovinai székelyek* lettek, ahogy időnként a vegyes házasságokból származók is. Más, (jellemzően belső, határ)helyzetekben pedig éppen az egykori települések mentén történő különbégtétel válik hangsúlyossá (például: *Na! Ő is hadiki volt, a hadikiak verekedősek!* vagy *Az X-ek, az X. család, az mindig olyan nagyra tartott magát, aztán most az unokájuk is ilyen!*) – hasonlóan ahhoz, ahogy a címkézés és a határhúzás is más csoportokkal való együttélés során, velük szemben, gyakran éppen egy-egy konfliktus vagy hatalmi helyzet kapcsán aktivizálódik, például: *Megmondom őszintén, hogy a felszín alatt még mindig lehet érezni. Tulajdonképp én most a Székely Kör kapcsán érzem. De az a szomorú, hogy már nem is annyira csak a svábság részéről, inkább a felvidékiek meg a gyomaiak részéről. Nemigen tetszik nekik az, hogy mi egy kicsit többet mozgolódunk. Hogy van a Székely Kör, vannak rendezvények.*⁶⁹⁷ Fontos kérdéseket feszeget a bukovinai székelyek identitáskonstrukcióinak vizsgálata a különböző, új települések lakosságának (sváb, magyar, felvidéki stb.) identitás-narratíváinak tükrében. További kutatási kérdés lehet, hogy milyen újdonságokat hoztak az új lakóhelyeken kialakult új kapcsolatok a saját narratívák megformálása szempontjából, s milyen különbségekhez vetettek a különböző helyekre települt bukovinai székely közösségek esetében.

⁶⁹⁵ Vö. Tilly 2001: 91–92.

⁶⁹⁶ Vö. Tilly 2001: 91–94.

⁶⁹⁷ T. R., 2009. 04. 05.

A kapcsolatrendszerükre vonatkozóan ezen túl is számos kérdés megfogalmazható. Például, hogy a traumatikus élmények hatása pontosan milyen módon érinti az egyes bukovinai székely közösségeket. Jelen írásban – megfelelő minőségű kutatási anyag hiányában – csak részben bizonyított hipotézisem, hogy a korábbi erős kötések egy része megmaradt, ám ezek száma a korábbi kapcsolatokhoz képest jóval elenyészőbb. A kieső erős kötések helyére a mindennapok során az új élet kialakításához szükséges gyenge kötések léptek be, részben a migráció szabta kereteken belül. Az új kapcsolatok kétféle irányba mutatnak: részben befelé, vagyis a csoport felé (habár nem állítható, hogy minden belső csoport ugyanolyan szilárd hálózatot alkotna), paradox módon a korábbi erős kötések terminológiáját átvéve, az újrakonstruált rokonság formájában. Másrészt pedig, az etnikai identitás Janus-arcúságával párhuzamokat mutatva, gyakran kifelé – attól függően, hogy a csoportnak éppen mennyire fontos a nemzeti kötelék szorosabbra fűzése és az ebbe az irányba történő lojalitás, és/vagy saját maguk külső referenciapont mentén történő elismerése, elismertetése. Az egyes csoportok önmagukról kialakított képe nagy mértékben függ a társadalmi szerkezetben elfoglalt helyüktől és megítélésüktől, ami pedig mások relációjában érthető meg. Ezt olykor a mindenkori tudáselit azáltal is tovább alakítja, hogy a közösségre, annak eredetére, tulajdonságaira, sorsára vonatkozó (saját) állításait szeretné érvényesíteni, terjeszteni. A külső diszkrimináció és a konfliktus pedig mindkét folyamatot erősítheti.⁶⁹⁸

A bukovinai székelyek irodalma, az émikus értelmezések az etnikai és politikai legitimitáció szempontjából fontos, az ősiséget erősítő, egyénileg gyártott történelmi tapasztalatokkal együtt a kortárs etnikai identitás fenntartásához járulnak hozzá. Az értekezésemben vizsgált kérdések, a múlt birtokbavételéhez és használatához kapcsolódó stratégiák további terepeket és kutatási irányokat jelölnek ki. A csíki származás számon tartása, a madéfalvi eseményeket követő menekülés, a bukovinai, helyenként idealizált időszak felidézése, majd később a telepítések, a menekülés történetei a bukovinai székelyek öntematizálásának gyakori témái. Az örökség körébe kerülő dokumentumok, tárgyak, valamint az ezekhez kapcsolódó kulturális gyakorlatok minden esetben összekapcsolódnak egy megőrzendő, fenntartandó vagy éppen felfedezendő identitással, örökségalkotással.⁶⁹⁹ A kultúra konzerválásának szándéka és akaratlanul is a magyar nemzettestbe való kapcsolódásuk, a magyar (politikai) elit által propagált támogatás és érdekérvényesítés, a politikai folklorizmus jelensége felé mutat(ott).⁷⁰⁰ Napjainkban az elképzelt közösséget erősítik a virtuális platformok, azon belül is kiemelten a

⁶⁹⁸ Vö. Tilly 2001: 98–99.

⁶⁹⁹ Ld. bővebben Hartog: 2000: 4.

⁷⁰⁰ Vö. Peti 2005: 203.

webkettes terek, melyek a valós terekkel kapcsolódnak – ennek mentén szintén új irányok körvonalazódnak.

Ha átlapozzuk a magyar néprajztudomány lexikonait, kézikönyveit, tipizálási rendszereit, látható, hogy Bukovina és a bukovinai székelyek többnyire Moldvával és Gyimessel egy kategóriában vagy közvetlen egymás után említve szerepelnek, de mindig a legutolsók. Időről-időre előtérbe kerül a Bukovina, bukovinai székely tematika, mégis számos részterület egyáltalán nem kutatott vagy nem tudományos igénnyel feldolgozott. Az itt felvetett kérdések mellett szintén várat magára a különböző területeken élő bukovinai székely közösségek, csoportok egységes szempontrendszer mentén történő néprajzi–kulturális antropológiai összegzése. Történetük, néprajzuk több területe (például az 1944-es események és az azt követő időszak történései, a bukovinai székelyek sajtótörténeti reprezentációja, akkulturációs folyamatok és kulturális kölcsönhatások 1944/45 után vagy a különböző, korábbi telepítések következtében létrejött telepeken stb.) szintén nem feldolgozott.

Az írásomban bemutatott folyamatok, a bukovinai székelyek története és az egyéni történetek összességében egy kollektív tapasztalatot, közös mintázatot feltételezhetnek. Ezzel szemben inkább úgy gondolom, hogy a megszólaltatott személyek, családok és mikroelbeszélések a „hétköznapi rendkívüliség”⁷⁰¹ megnyilvánulásai. Az egyéni értelmezések, emlékezési aktusok és a kapcsolódó kulturális gyakorlatok részben detraumatizációs tevékenységek is lehetnek, ugyanakkor ezek számos más (történeti, társadalomtörténeti, emlékezetpolitikai) kontextushoz is kapcsolódnak. Így átvezetnek és számos ponton kötődnek a kollektív–társadalmi emlékezet szövetéhez, szubsztanciális jelleget kölcsönözve annak. Az események rituális újrajátszása (például a megemlékezések során), a különböző helyzetekben narratív módon történő megosztás, megoszthatóság a traumatikus tapasztalatokhoz (vagy azok egy részéhez) való hozzáférést biztosítják, és pszichológiai szempontból jelentős racionalizáló funkcióval bírhatnak. Az ezekben megfigyelhető folyamatosság éppen a trauma törés-jellegét moshatja el – amennyiben az nem ragad meg az ismétléskényszerben, melankóliában, statikus jellegében.⁷⁰²

⁷⁰¹ Ld. bővebben Virágh 2011.

⁷⁰² „Véleményem szerint a kollektív emlékezet és emlékezés szolgálatában *álló* statikus tárgyi és megépített (mű)emlékeket (emlékhelyek, szobrok, múzeumok stb.) dinamizálni kell ahhoz, hogy az individuális, azaz a már említett módon egzisztenciálisan rendkívüli és kivételes traumák átélhetővé, átdolgozhatóvá és elgyászolhatóvá váljanak a nyilvános térben. Ehhez nem elég a tárgyak és helyek kölcsönhatását növelni az emlékezőkkel, hanem rítusok is szükségeltetnek, amelyekben a trauma akkor kaphat rituális-dramatikus jelleget, ha nem egy *acting out* ördögi körében, hanem egy kollektív, azaz a legkiterjedtebb formában megosztható módon élhető újra.” Virágh 2011: 170. Komoly dilemmákat vet fel ezzel kapcsolatban az is, hogyan mondható meg külső pozícióból az, hogy történik a trauma egyéni szinten történő megélése, feldolgozása.

SZAKIRODALOM

- A. Gergely András é.n.: *A helyi társadalmak antropológiai kutatása*. Előadásvázlat. Forrás: <http://www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/Tudom%E1ny-%20%E9s%20kutat%E1st%F6rt%E9net/kutat%E1shoz.doc>, letöltés ideje: 2014. 02. 10.
- Albert Gábor 1983: *Emelt fővel*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Albert Réka 2009: Kísérlet egy esszencialista nemzeti képzet antropológiai megközelítésére. *Korall* (10.) 37. 26–40.
- Alexander, Jeffrey C. 2012: *Trauma. A Social Theory*. Polity Press, Cambridge.
- Anderson, Benedict 2006: *Elképzeltek közösségek: gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan, Budapest.
- Andrásfalvy Bertalan 2011: A bukovinai székelyek kultúrájáról. In Máté Gábor (szerk.): *Együtt élő népek – eltérő értékrendek*. Andrásfalvy Bertalan válogatott tanulmányai. L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest. 369–384.
- Antal Béla 2000: *Emlékek a hadikfalvi székelyek életéből*. K.n., Bonyhád.
- Appadurai, Arjun 2001: A lokalitás teremtése. *Regio. Kisebbség, Politika, Társadalom*. (12.) 3. 3–31.
- Armbruster, Adolf 1991: Europa im kleinem: Die Bukowina. In Armbruster, Adolf; Papacostea, Șerban (ed.): *Auf den Spuren der eigenen Identität: Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumaniens*. Editura Enciclopedica, Bucharest, 219–235.
- Assmann, Jan 1999: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Az Oszták-Magyar Monarchia Írásban és Képben*. A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, Budapest, 1899.
- Balatonyi Judit 2017a: Communitások és versengő diskurzusok a gyimesből induló pünkösdi gyalogos zarándoklaton. *Ethnographia* (128.) 3. 416–438.
- Balatonyi Judit 2017b: *A gyimesi román és magyar pünkösdi ünnepek rituális politikája*. Kézirat. Előadás formában elhangzott a PTE BTK IDI Néprajz –Kulturális Antropológia Doktori Programjában, 2017. november 10-én.
- Balatonyi Judit 2017c: *A gyimesi lakodalmak. Különböző kultúra és különböző identitások?* Balassi Kiadó, Budapest.
- Bálint Gyula 1858: Kirándulás Bukovinában az ottani magyarok között. *Magyar Néplap* (3.) 60. 3–4, 61. 2–5.
- Balla Péter 1935: Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban. *Ethnographia* (46.) 126–141.
- Balló István 1906: *A madéfalvi veszedelem*. Szvoboda, Csíkszereda.
- Balogh Júlia 1986: *Domokos Pál Péter*. Oral History Archívum. Visszaemlékezések. A visszaemlékezést szerkesztette Topits Judit. Forrás: <http://www.visszaemlekezesek.hu/domokos-pal-peter>, letöltés ideje: 2018. 04. 04.

- Bányai Irén 1973: A parasztirattárak jelentősége az újkortörténeti muzeológiában. *Studia Comitatus* 2. 161–171.
- Batthyányi Vince 1818: *Utazása, Magyar Országának, Erdélynek, Moldáviának és Bukovinának egy részén (!) által 1805-ik Esztendőben*. Magyarra fordított egy Hazafi által. Trattner, Pest.
- Barabási Albert-László 2003: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri Kiadó, Budapest.
- Barth, Fredrik 1969: *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Barth, Fredrik 1984: Problems in conceptualizing cultural pluralism, with illustrations from Somar, Oman. In: D. Maybury-Lewis (ed.): *The prospects for plural societies*. American Ethnological Society, Washington, 77–87.
- Bausinger, Hermann 1995: *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris – Századvég, Budapest.
- Belényesy Márta 1958: *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Bendella, Theophil 1845: *Die Bukowina im Königreiche Galizien*. H.F. Müller's Kunsthandlung, Wien.
- Bendix, Regina 2003: Ethnology, cultural reification, and the dynamics of difference in the Kronprinzenwerk. In: Nancy M. Wingfield (Ed.): *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in the Habsburg Central Europe*. Berghahn, London, 149–165.
- Bendix, Regina F. – Eggert, Aditya – Peselmann, Arnika (eds.) 2012: *Heritage Regimes and the State*. Göttingen Studies in Cultural Property, 6. Universitätsverlag Göttingen, Göttingen.
- Benedek Elek 1883: Levele. Csángó testvéreink hazatelepítése. *Nemzeti Újság* 6. mutatószám, 1883, márc. 25. 4.
- Bennett, Katy 2016: Telling Tales: Nostalgia, Collective Identity and an Ex-Mining Village. In: Smith, Mick – Davidson, Joyce – Cameron, Laura – Bondi, Liz (ed.): *Emotion, Place and Culture*. Routledge, London and New York, 187–206.
- Bényei Péter 2009: A közösségi trauma irodalmi reprezentációja. *Létünk* 3. 7–19.
- Biczó Gábor 2012: Szempontok az etnikai együttélés egyensúlyi helyzeteinek elméletéhez. *Kultúra és Közösség*. *Kultúra és Közösség* (4.; 3.) 3–4. 23–35. Forrás: <http://www.unimiskolc.hu/~btkvat/doc/pub/biczó/etnikaiegyuttels.pdf>, letöltés ideje 208. 04. 04.
- Biró Moses – Kántor János – Lócsei György – Varga György 1866: A bukovinai inség s a magyar közönség jótékonyága. *Vasárnapi Újság* (13.) 11: 129–130.
- Bíró Mózes 1836: *A' Bukovinai magyar reformáta Eklézsia Erdélyi Prédikátori Tár*. VI. füzet.
- Blumenthali Zieglauer Ferdinánd 1899: Az Ausztriához való kapcsolódás óta. (Fordította: Acsády Ignác) In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képpen*. Bukovina, XVII. kötet. A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, Budapest, 123–146.
- Bodor György 1975a: Székely honfoglalás 1945-ben. I. rész. *Forrás* 3. 70–83.
- Bodor György 1975b: Székely honfoglalás 1945-ben. II. rész. *Forrás* 4. 59–68.

- Boreczky Ágnes 2002: Családtörténeti mozaik: a mobilitás és a migráció elbeszélései. *Századvég* (23.) Forrás: <http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/23/boreczky.htm>, letöltés ideje: 2017. 05. 10.
- Bourdieu, Pierre 1978: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Braudel, Fernand 1972: A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. *Századok* 4-5. 988-1012.
- Braudel, Fernand 2004: *Franciaország identitása. Az emberek és a dolgok*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Brubaker, Rogers 2004: *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press, Cambridge.
- Brubaker, Rogers 2006: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában. *Regio* (17.) 3. 3–29.
- Bucovinian Academic Journal of History and Cultural Anthropology*. Forrás: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/WEB/contact.html, letöltés ideje: 2016. 10. 12.
- Cantemir, Dimitrie 1973: *Beschreibung der Moldau*. Kriterion, Bucharest.
- Caplan, Gerald (1976): The Family as a Support System. In: Caplan, Gerald – Killilea, Marie: *Support System and Mutual Help*. Grune and Stratton, New York, 19–36.
- Caton, Kellee – Santos, Carla A. 2007: Heritage tourism on Route 66: Deconstructing nostalgia. *Journal of Travel Research* (45.) 4. 371–386.
- Certeau, Michel de 2007: A történeti művelet. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. L'Harmattan, Budapest.
- Clifford, James 2000: Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 39. 12-17.
- Clifford, James 2003: Térbeli gyakorlatok (terepmunka, utazás). *Magyar Lettre Internationale* 49. 11–17.
- Clifford, James – George E. Marcus 1986: *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Closet-Crane C. – Dopp S. – Solis J. et al. 2009: Why Study Up? The Elite Appropriation of Science, Institution, and Tourism as a Development Agenda in Maramures, Romania. In: Williams D and Golden J (eds.): *Advances in Library Administration and Organization* 27. Emerald, Bingley. 221–238.
- Cohen, Anthony P. 1992: Post-Fieldwork Fieldwork. *Journal of Anthropological Research* (48.) 4. 339–354.
- Cohen, Anthony P. 2000 [1985]: *The Symbolic Construction of Community*. Routledge, London.
- Colăcel, Onoriu 2015: *Regional identification in present days Romania. The case study of Suceava county. Messages, Sages and Ages* (2.) 1. Forrás: http://msa.usv.ro/wp-content/uploads/2015_2_Regional.pdf, letöltés ideje: 2017. 03. 10.
- Collins, Peter – Gallinat, Anselma 2010: *The Ethnographic Self as Resource. Writing Memory and Experience into Ethnography*. Berghahn Books, New York – Oxford.

- Conversi, Daniela 2004: *A nacionalizmuselmélet három irányzata*. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Rejtjel, Budapest, 315–329
- Corbea-Hoisie, Andrei 2003: *Czernowitzer Geschichten – Über eine städtische Kultur in Mitteleuropa*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar.
- Csányi Piroska 1942: Istensegits, Istenvelünk es Istenhozott lelkipásztorja beszél a bácskai székelyek életéről. *Délmagyarország* (18.) 142. 5. június 25.
- Csermák Géza 1949: Istensegítsiek állatorvoslása. *Ethnographia* (60.) 236-266.
- Csibi Krisztina é.n.: *Székely Találkozók*. Forrás: <http://www.bukovina.hu/szekely-talalkozo/>, letöltés ideje: 2017. 05. 10.
- Csibi Krisztina 2017: A bukovinai székelyek Bácskában töltött évei a Magyar Távirati Iroda napi híreinek tükrében. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében 2*. Tudományos Nemzetközi Konferencia. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 153–168.
- Csikszentmihályi Mihály 2011: *Flow. Az Áramlat: A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Csobánolás. A bukovinai székelyek betlehemes játéka*. Forrás: http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=0_csobanolas, letöltés: 2014. 02. 15.
- Csupor Tibor 1987: *Mikor Csíkból elindultam*. A bukovinai székelyek élettörténete. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Csurgó Bernadett 2014: A vidék nosztalgiája. Kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három észak-alföldi kistérségben. *Socio.hu* (4.) 2. 1–20. Forrás: https://socio.hu/uploads/files/2014_2/csurgo.pdf, letöltés ideje: 2018. 08. 12.
- DiFonzo, Nicholas – Bordia, Prashant 2006: *Rumor Psychology: Social and Organizational Approaches*. American Psychology Association, Washington.
- Domokos Pál Péter 1979 (összeáll.): „... édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: Tudósítások. Szent István Társulat, Budapest.
- Domokos Mária 2001: Gáspár Simon Antal halottas énekei. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág*. Tanulmányok a transzcendensről II. Balassi Kiadó, Budapest, 383–395.
- Drunen van, H. F. 2013: „*A Sanguine Bunch*.” *Regional Identification in Habsburg Bukovina 1774–1919*. PhD Thesis. Universiteit van Amsterdam. Forrás: <http://dare.uva.nl/search?arno.record.id=452206>, letöltés ideje: 2017. 02. 10.
- Druzbáczky Bonaventura 1865: A bukovinai magyarok ügyében. *Egri – Hetilap* (3.) 2. január 12. 11.
- Döményné Székely Ilona – Rudolf László (szerk.) 2005: *Székely Albert józseffelvi ezermester*. Kerényi Nomdaipari Kft., Szekszárd.
- Durst Judit 2017: „De ugye biztos nem lesz ebből baj?” Módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *2000* (29.) 5. 61–78.
- Eco, Umberto 2011: A lista mámore. In: Uő: *Ellenséget alkotni – és más alkalmi írások*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 132–155.

- Egry Gábor 2015: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1818 –1944.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Erikson, Kai 1995: Notes on Trauma and Community. In: Cathy Caruth (ed.) *Trauma. Explorations in Memory.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 183–201.
- Erős Ferenc 2007: *Trauma és történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok.* József Műhely Kiadó, Budapest.
- Fábián Margit é.n.: *Egy bukovinai székely írástudó: Sántha Alajos.* Forrás: <https://bukovina.hu/2013/04/egy-bukovinai-szekely-irastudo-santha-alajos/>, letöltés ideje 2018. 07. 25.
- Faragó Tamás 2000: Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VII.*, Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 391–483.
- Fazekas Tiborc é.n.: *Családnevek a bukovinai székelyek körében.* Forrás: mnytud.arts.unideb.hu/nevarchivum/konyvtar/szemelynev/tanulmanyok/fazekas.doc, letöltés ideje 2017. 05. 11.
- Fazekas István 2005: *Hetediziglen.* Bukovinai székely családi krónika. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Feischmidt Margit (szerk.) 2005: *Erdély (de)konstrukciók.* Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs.
- Feischmidt Margit 2010: Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Gondolat – MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 7-29.
- Feischmidt Margit (szerk.) 2014: *Nemzet a mindennapokban.* Az újnacionalizmus populáris kultúrája. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Fél Edit 1958: Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. *Néprajzi Közlemények* (3.) 4. 3–17.
- Fél Edit 1991: A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia* (102.) 1-2. 1–8.
- Fendl, Elisabeth 1998: Reisen in die verlorene Vergangenheit – Überlegungen zum „Heimaturismus“. In: Heike Müns (Hrsg.): *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 41. Münster, 85–100.
- Fish, Stanley 1980: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities.* Harvard University Press, Cambridge – London.
- Foki Ibolya 2000: Dokumentumok a bukovinai székelek történetéből az 1870-es évektől az al-dunai telepítésig. In: Foki Ibolya – Solymár Imre – Szöts Zoltán (szerk.): *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához.* Babits Kiadó, Szekszárd, 177–193.
- Foki Ibolya – Solymár Imre – Szöts Zoltán 2000: *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához.* Babits Kiadó, Szekszárd.
- Forrai Ibolya 1986: Utószó. In: Gáspár Simon Antal: *Az én szülőföldem a bukovnai Istensegítség.* Akadémia Kiadó, Budapest.
- Forrai Ibolya 1987: *Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.

- Forrai Ibolya 2006: *Hadikfalva falukönyve*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Fox, Jon – Miller, Idriss, Cynthia 2008: Everyday Nationalhood. *Ethnicities* (8.) 4. 536–562.
- Franzos, Karl Emil 1901: *Aus Halb Asien. Kulturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrußland und Rumänien*. Concordia, Berlin.
- Frey Dóra 2010: Állampolgársági kérdések a bukovinai székelyek Magyarországra telepítése kapcsán. In: Nagy Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok 2*. ELTE ÁJTK, Budapest, 33–47.
- Fulbrook, Mary 2001: *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Der 75. Geburtstag. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 1905. 08. 18: 1.
- Falzon, Mark-Anthony (ed.) 2009: *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Aldershot, Ashgate.
- Gáspár Simon Antal 1986: *Az én szülőföldem a bukovinai Istensegítség*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Geertz, Clifford 1994: *Az értelmezés hatalma: antropológiai írások*. Századvég, Budapest.
- Gegő Elek 1838: *A moldvai magyar telepekről*. Egyetemi Nyomda, Buda.
- Geimer, Rudolf 1987: *Kaindl – Archiv*. Beiheft. Ergebnisse der Familienforschung im Buchenlanddeutschen Familien. I. Die Familie Geimer (Czerniwitz-Rosch) von Rudolf Geimer. Stuttgart.
- Gellner, Ernst 2009: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág, Budapest.
- Giesen, Bernhard 2003: Generation und Trauma. In: Jürgen Reulecke (Hrsg.): *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*. R. Oldenbourg Verlag, München, 59–71.
- Granovetter, Mark 1991: A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar közvéleménykutató Intézet, Budapest, 371–400.
- Grynaeus Tamás 1998: Hadikfalva kálváriája. *Néprajzi Látóhatár* 7. 186–198.
- Gulyás Judit 2016: Fedics Mihály mesél: Fényképek és kéziratok Ortutay Gyula hagyatékából. *Néprajzi Hírek* 1. 26–29.
- Gupta, Akhil – Ferguson, James 1997: „The Field” as Site, Method, and Location in Anthropology. In: Gupta, Akhil – Ferguson, James (ed.): *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1–46.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gyáni Gábor 2010: A nemzet történelme mint mítosz. *Élet és Irodalom* (56.) 14. 17.
- Gyáni Gábor 2011: Kulturális trauma: adott vagy teremtett? *Studia Litteraria* 2011/3–4. (A trauma alakzatai), 5–19. Forrás: http://studia.lib.unideb.hu/index.php?oldal=cikkadatok&folyoirat_szam=2&cikk_id=116, letöltés ideje: 2017. 04.16.
- Gyarmathy Livia 1983: *Együttélés*. Dokumentumfilm.
- Hajdú Demeter Dénes 1993: A Szent László Társulatról. In: Halász Péter (szerk.): *„Megfog vala apóm szokcor kezemtől...”* Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 155–156.

- Halász Péter 1996: A bukovinai székelyek állattartásáról. *Néprajzi Látóhatár* (5.) 1-2. 136-172.
- Hale, E. Henry 2004: Explaining Ethnicity in Comparative. *Political Studies*, (37) 4. 458–485.
- Hale, E. Henry 2009: Mi az etnicitás? *Magyar Kisebbség* (14.) 3–4. 57–94.
- Hannerz, Ulf: 2003 Being there... and there... and there! Reflections on Multi-Site Ethnography. *Ethnography* (4.) 2. 2001–2016.
- Hartog, François 2000: Örökség és történelem: az örökség ideje. *Regio* (11.), 4. 3–26.
- Haquet, Belsazar 1790: *Hacquet's neuste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788. und 1789. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*. Erster Theil. Verlag der Raspischen Buchhandlung, Nürnberg.
- Heller Ágnes 2006: A trauma szégyene, a szégyen traumája. *Múlt és Jövő* (17.) 2., 7–17.
- Hetényi Varga Károly 1988: Csángó-magyarok a budapesti eucharisztikus világkongresszuson *Vigila* (53.) 9. 710–711
- Hetzapostel. *Bukowinaer Rundschau*, 1892.07.31. (11168): 1.
- Heymann, Florence é.n.: *Why Czernowitz?* Forrás: <http://czernowitz.ehpes.com/stories/heyman/composit3.htm>, letöltés ideje: 2017. 04.10.
- Hobsbawn, Eric 1992: Ethnicity and Nationalism in Europe Today. *Anthropology Today*, (8.) 1. 3–8.
- Hobsbawn, Eric 1997: *A nacionalizmus kétszáz éve*. H.n., Maecenas.
- Holbrook, Morris B. 1993: Nostalgia and consumption preferences: Some emerging patterns of consumer tastes. *Journal of Consumer Research*, (20.) 2. 245–256.
- Hofer Tamás 1983: A „tárgyak elméletéhez” In: Kósa László (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve XIII. Akadémia Kiadó, Budapest, 39–64.
- Hofer Tamás 1991: Patrónus – kliens kapcsolatok a paraszti társadalomban. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Műhely 1. Gondolat Kiadó, Budapest, 148–158.
- Horváth Alpár – Michalkó Gábor 2014: Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése erdélyi példákon keresztül. *Földrajzi Közlemények* (138.) 2. 150–160.
- Hrenciuc, Daniel 2006: *Maghiarii în Bucovina (1174-1941)*. Princeps Edit, Iași.
- H.S 1941.: Midőn a bukovinai csángók Szegeden várták a boldog napot, amelyen megkezdődik a Magyarországon való letelepedésük. *Szeged Új Nemzedék*. 1941. június 17.
- Hua, Ana 2016: 'What We All LonfFor': Memory, Trauma and Emotional Geographies. In: Smith, Mick – Davidson, Joyce – Cameron, Laura – Bondi, Liz (ed.): *Emotion, Place and Culture*. Routledge, London and New York, 135–148.
- Ilyés Zoltán 2003: Az emlékezés és az újratanulás terei – a „honvagyuturizmus” mint tér és identitásszervezés. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k*. A turizmus társadalomtudományos magyarázata. Néprajzi Múzeum, Budapest, 51–58.
- Ilyés Zoltán 2005: A gyimesi „ezeréves határ” olvasatai. In: Feischmidt Margit (szerk.) *Erdély- (de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs.

- Ilyés Zoltán 2006: Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez. In: Bakó Boglárka – Szoták Szilvia (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 45–65.
- Ilyés Zoltán 2014: Az emlékezés és a turisztikai élmény nemzetisítése. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban*. Az újnacionalizmus populáris kultúrája. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 290–340.
- Ilyés Zoltán 2014b: A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. Kutatástörténeti vázlat. *Regio* (22.) 2. 66–113.
- Imreh István – Volkori Mária (szerk.) 1994: *Látom az életem nem igen gyönyörű*. Kriterion, Bukarest.
- Iorga, Nicolae 1905: *Neamul românesc în Bucovina*. Editura Institutului de Arte Grafice Minerva. București.
- J. 1845: Moldvai rokonaink. *Nemzeti Újság* (39.) 35. 1.
- Jakab Albert Zsolt – Vajda András 2018: Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. Kriza Könyvek, 43. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2018, 7–28.
- Jancsó Elemér 1934: *A bukovinai magyarok mai helyzete*. A szerző, Budapest.
- Jancsó Elemér – Nagy Géza – Pellion Ervin – Reischel Artúr – Sántha Alajos – Szabó T. Attila (szerk.) 1939: *Magyar irodalomtörténet 1939: emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára*. Minerva, Kolozsvár.
- Jansson, André 2007: Texture: A Key Concept for Communication Geography. *European Journal of Cultural Studies* 10. (2.) 185–202.
- Jeney János 1851: *Jerney János 'Keleti Utazása a' magyarok' őshelyeinek konyomozása végett 1844 és 1845*. Első kötet. Egyetemi Nyomda, Pest.
- Jenkins, Richard 2002: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség* (7.) 4. Forrás: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=21&cikk=m020426.html>, letöltés ideje: 2018. 03. 20.
- Jones, Delmos J. 1995: Anthropology and the Oppressed: A Reflection on „Native” Anthropology. *National Association for the Practice of Anthropology Bulletin* (16.) 1, 58–70.
- Kaindl, Raimund Friedrich 1890: Zum Gedächtnis. *Bukowinaer Rundschau*, (9.) 02. 20. 1.
- Kaindl, Raimund Friedrich 1896–1903: *Geschichte der Bukowina*. Czernowitz.
- Kaindl, Raimund Friedrich 1902: *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich*. Wagner, Innsbruck.
- Kántor Zoltán (szerk.) 2004: *Nacionalizmuselméletek*. Rejtjel, Budapest.
- Kaschuba, Wolfgang 2004: *Bevezetés az európai etnológiába*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Keményfi Róbert 2000: A nyelvvisziget fogalmának ideológiai hátteréről. *Néprajzi Lálóhatár* (9.) 1–2. 1–10.

- Keményfi Róbert 2010: Földrajzi tér és etnicitás. A kritikai geográfia tanulságai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat, Budapest, 99–113.
- Keszeg Anna 2015: *A holdbéli völgy képzete*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Keszeg Vilmos 2000: Ajánlás. In: Zsók Béla: *Én mindig otthon voltam*. Néprajzi írások Déváról. Kriterion, Bukarest – Kolozsvár, 5–6.
- Keszeg Vilmos 2007: Élettörténetek populáris regiszterekben. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Ember, életpályák élettörténetek*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–198.
- Keszeg Vilmos 2008: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- Keszeg Vilmos 2010: *Populáris írás*. Tematikus szócikk. Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/print.php?id=13>, letöltés ideje 2017. 10. 03.
- Keszeg Vilmos 2011a: A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk* (22.) 3. 22–27.
- Keszeg Vilmos 2011b: *Emlékező társadalom, emlékezet*. Forrás: <https://videa.hu/videok/tudomany-technika/emlekezo-tarsadalom-emlekezet-adatbank-cafe-emlekezes-YQGr8fjELFP5GqTH>, letöltés ideje: 2013. 10. 12.
- Keszeg Vilmos 2015: Nem írunk többet kézzel? Fordulóponthoz érkezett az írás története. (Kérdezett: Gál László). *Transindex*. 2015. január 22. Forrás: <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=24904>, letöltés ideje 2018. 08. 10.
- K. Horváth Zsolt 2010: Emlékezet a történelem után – Pierre Nora és a Les lieux de mémoire: az esettől a modellig. In: Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. Válogatott tanulmányok. Napvilág Kiadó, Budapest, 379–407.
- Kim, Hyounggun 2005: Research note: Nostalgia and torusim. *Tourism Analysis*, (10.) 1:85–88.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 2004: Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International* 56. (1–2.) 52–65.
- Kiss Károly: 1824 Holmi apróságok Bukowinából. Magyar Gyarmatok. *Tudományos Gyűjtemény*, VII. kötet. Pest.
- Kiss Noémi 2003: *Határhelyzetek. Paul Celan költészete és magyar recepciója*. Anonymus Kiadó, Budapest.
- Kiss Noémi 2009: *Rongyos ékszerdoboz*. Utazások keleten. Magvető, Budapest.
- Kis-Várday Gyula 1933: A bukovinai székely falvak. *Ethnographia* (44.) 3–4. 131–139.
- K. Kovács László 1968: A közös fejlődésük tejjelhasznvételi formái Erdélyben 1900 körül. *Népi kultúra – népi társadalom* I. 9–51.
- Koepp, Volker 1999: Herr Zwilling und Frau Zuckermann. Dokumentumfilm.
- Kós Károly 1948: *A nemzeti szervezeti nyomai Rákosdon*. Forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9192.pdf, letöltés ideje: 2018. 07.20.
- Kotics József 2001: *Mások tekintetében*. Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, Miskolc.

- Kotzian, Ortfried 2005: *Die Umsiedler. Die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Bessarabien, der Dobrudsche und in der Karpatukraine*. Langen Müller, München.
- Könczei Csilla 2009: *Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban: a borica*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Kolumbán Samu 1906: A dévai csángók népdalaiból. *Ethnographia* (17.) 162–167.
- Köhelyi Mihály – Merk Zsuzsa 1992: Székelyek kiutasítása Jugoszláviából. *Néprajzi Látóhatár* I. 3-4. 162-168.
- Kristó Nagy István 1941: Regös cserkészek Bácskában az új otthonra talált székelyek között. *Délmagyarország* (17.) 169. 6., július 26.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2000: A „korszak” retorikája. A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia. In: Bednaries Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszácz Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris, Budapest 90-105.
- Kunt Ernő 2003: *Az antropológia keresése*. Válogatott tanulmányok. L'Harmattan, Budapest.
- Kuwayama, Takami 2003: 'Natives' as Dialogic Partners: Some Thoughts on Native Anthropology. *Anthropology Today* (19.) 1., 8–13.
- Kürti László 2001: *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*. SUNY Series in National Identities. State University of New York Press, Albany.
- LaCapra, Dominick 2006: Trauma, hiány, veszteség. *Café Babel* 53. 89–97.
- Lajos Veronika 2015: Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (multisited ethnography) kérdése. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 163–173.
- Lang, Franz 1961: *Hunderfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*. Südostdeutsches Kulturwerk, München.
- Lassú István 1828: *A' Statistikára való bevezetés, és Európának statistikai, geographiai és historiai rajzolatja...* Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István betűivel, Pesten.
- László Gergely Pál é.n.: *A bukovinai népességmozgás a 18. század végén*. Kézirat.
- László Gergely Pál é.n.: *Paródia, történelmi feljegyzésekről*. Kézirat.
- László Gergely Pál 2009: *A bukovinai Istensegítség és Fogadjisten*. Magánkiadás, Déva.
- László Gergely Pál 2014: *Hadikfalvi tanügyi jegyzőkönyvek (1924–1948) között*. K.n., Déva.
- László Gergely Pál 2016: *Az andrásfalvi reformátusok levelei 1891–1945 között*. K.n., Déva.
- László János 1999: *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Scientia Humana, Marosvásárhely.
- László János 2003: Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. Bevezető. *Történelem, elbeszélés, identitás. Magyar Tudomány* (48). 1. Forrás: <http://www.matud.iif.hu/2003-01.pdf>, letöltés ideje: 2018. 03. 04.
- László János 2005: *A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásának története 1762-1914-ig az első világháború kitöréséig*. Írta László János telepes gazda 1935-ben. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- László Mihály 1875: A bukovinai magyarok. *Vasárnapi Újság* (22.) 1. 2-3.

- László Mihály 1877: A bukovinai és moldvai csángók. *Földrajzi Közlemények* (5.) 153-168. 193-199.
- László Mihály 1882: *Keleti testvéreink*. Franklin – Társulat Nyomdája, Budapest.
- Lejeune, Philip 2003: *Önéletírás, élettörténet, napló*. L'Harmattan, Budapest.
- Lévinas, Emmanuel 1997: *Nyelv és közelség*. Jelenkor – Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Lincoln, Bruce 1989: *Discourse and the construction of society. Comparative Studies of Myth, Ritual and Classification*. Oxford University Press, New York – Oxford.
- Long, Elisabeth – Rudolf László (szerk.) 2008: *Bukovinai székely családok* 1. Józseffelva. Kerényi, Bátaszék.
- Lőrincz Gergely 2004: *Székely édesanyám sok szép szava*. Bukovina Kiadó, h.n.
- Lőrincz Imre 1986: *A bukovinai Istensegítstől a völgyeségi Majosig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Luceac Ilie 2007: *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei*. Institutul Cultural Român, București.
- Lust Iván 2009: *Vágy és hatalom – Válogatott írások*. Oriold és Társai Kft, Budapest.
- Lyons, Martin 2001: La culture littéraire des travailleurs. Autobiographies ouvrières dans l'Europe du 19e siècle. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 4–5. 927–946.
- Makkai Béla 2000: Magyarság-gondozás Bukovinában. *Kisebbségkutatás* (9.) 3. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00007/8.htm>, letöltés ideje: 2017. 04. 21.
- Malparte, Curzio 2015: *Kaputt*. Partvonal Könyvkiadó, Budapest.
- Mandelbaum, David G. 1982: Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer*. Documentation Ethnographica 9. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.
- Maráz László 1980: *Hazatérés*. Dokumentumjáték. Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=SrFjSwL1Xgs&t=575s>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.
- Marcus, Georg E. 1995: Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24. 95-117.
- Massmünster, Michel 2014: Sich selbst in den Text schreiben. In: Bischoff, Christine – Oehme-Jüngling, Karoline – Leimgruber, Walter (Hrsg.): *Methoden der Kulturanthropologie*. Haupt Verlag, Bern, 522–528.
- Mayer István – Mayer János 2015: Székelykapuk egy sváb faluban. In: Barna Gábor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Patrimónium és társadalom a 20. században*. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Kolozsvár – Budapest.
- McNeill, William H. 1986: Mythistory, or Truth, Myth, History, and Historians. *The American Historical Review* (91.) 1. 1–10.
- Menyhért Anna 2008. *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Ráció, Budapest.
- Merk Zsuzsa 1993: Bácskai székely partizánok. *Hadtörténeti Közlemények* (106.) 1. 111–118.
- Merk Zsuzsa 1995: A bukovinai székelyek Bácskába telepítése egyházi források tükrében (1941–1944). In: Bárány János (szerk.): *Dunáninnen–Tisáninnen*. Katona József Múzeum, Kecskemét, 57–66.

- Mészáros Csaba 2011: Résztvevő megfigyelés, befogadás és nyelvismeret. Az antropológiai terepmunka hitelességéről. *Tabula* 13. (2) 173–194.
- Mészáros Csaba 2013: *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben*. L'Harmattan, Budapest.
- Mészáros Sándor 1987: *A kék hegyeken túl...* Magvető, Budapest.
- Micu, Adrian – Susanu Irina – Cristache, Nicoleta, 2011: Bukovina – A Romanian Brand Taking Shape. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, Ovidius University of Constantza, Faculty of Economic Sciences 2. 770-777.
- Mikecs László 1943: Az egykönyvű magyar (Csíkországtól Bácskáiig. A bukovinai magyarság életrajza) *Termés* (1943 ősz) 133 – 137.
- Mikecs László 1989: *Csángók*. Optimum, Budapest.
- Miklósvári Zoltán 1972: Egy este Bozsokon. *Dunántúli Napló* (29.) 53. március 3. 3.
- Miller, Daniel – Slater, Don 2001: *The Internet: An Ethnographic Approach*. Berg, Oxford – New York.
- Mohay Tamás 1994: *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken*. Dissertationes Ethnographicae 8. ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék, Budapest.
- Mohay Tamás 2000: Egyének és életutak. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.), Sárkány Mihány, Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémia Kiadó, Budapest, 760–790.
- Mohay Tamás 2011: Bukovina. In: Flórián Márta (szerk.): *Magyar Néprajz 1.1. Táj, nép történelem*. Akadémia Kiadó, Budapest. 887–890.
- Moscovici, Serge 2002: *Társadalomlélektan*. Osiris, Budapest.
- Nader, Laura 1972: Up the Anthropologist: Perspectives Gained from Studying Up. In: Hymes, Dell. (ed.): *Reinventing Anthropology*. Pantheon Books, New York. 284–311
- Nagy György 1883: *Emlékirat az al-dunai munkálatokról és a bukovinai magyarok hazatelepítéséről*. Várnai L. kiadása, Szeged.
- Nagy Károly Zsolt 2012: „Hová lett a református öntudat?” *A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusáról*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola Kommunikáció Doktori Program, Pécs.
- Nagy Terézia 2009: *Kötődések és kudarcok. A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban*. Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Narayan, Kirin 1993: How Native Is a "Native" Anthropologist? *American Anthropologist, New Series* (95.) 3., 671–686.
- Németh Kálmán 1943: *Százezer szív sikolt*. Hazatérő és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája. Zenélő Kút Könyvműhely, Bácsjózseffelva.
- Niedermüller Péter 2005: Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi Kiadó, Budapest, 52–66.

- Nistor, Iancu (1912): Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina. In: *Programm der griechisch orientierten Realschule Czernowitz*, Czernowitz.
- Néprajzi csoportok, a népi kultúra táji tagoltságának rendszere. A tájalkotás szempontjai. Fogalmak és problematikák. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *Vizualizáció és fogalmi rendszer a néprajzban*. Forrás: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%E9lyi/nepcsoportok_es_regionalis_kulturak/nepcs_1.html, letöltés ideje: 218. 08.04
- Nora, Pierre 2006: Küldetés és kihívás: a levéltár a mai társadalomban. *Levéltári Szemle* LVI. (1.) 4–6.
- Nora, Pierre 2010: *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Oberding József György 1939: *A bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázlat*. Gloria Nyomda és Kiadóvállalat, Kolozsvár.
- Onciul, Dömötör 1899: Az egyesülés előtt 1775-ig. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen*. Bukovina, XVII. kötet. A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, Budapest, 57–112.
- Ortutay Gyula 1947: *Két előadás*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Ortutay Gyula 2009: *Napló I*. Alexandra Kiadó, Budapest.
- Paládi-Kovács Attila (szerk.) 1980: *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 7*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.
- Pataki Ferenc 1997: Identitás – személyiség – társadalom. In: Lengyel Zsuzsa: *Szociálpszichológia*. Forrás: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szociálpszichologia/ch10s06.html>, letöltés ideje: 2018. 06. 10.
- Papp Árpád 2016: *A zenélő kút. A bukovinai székelyek a Bácskában (1941 – 1944)*. Magyar Történelmi Társulat – Néprajzi Múzeum – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Szabadka.
- Péter László 2008: *Vándor fecske hazatalál? Kalandozások Madéfalvától Bukovináig, Bukovinától az Al-Dunáig*. Timp Kiadó, Topolya.
- Peti Lehel 2005: Identitásmodelláló tényezők a moldvai csángó falvakban. *Tabula* (8.) 2. 201–217.
- Pintér Judit Nóra 2014: *A nem múltó jelen: trauma és nosztalgia*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Pintescu, Florin é.n.: *Bucovina, zona de convergență etnică și spirituală*. Forrás: http://www.rocsir.goldenideashome.com/archiv/2000_1/1FlorinPintescu.pdf, letöltés ideje: 2017.04.10.
- Pléh Csaba 1986: *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Polek Johann 1891: *Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina*. H. Pardini, Czernowitz.
- Polek, Johann 1895: *Joseph's II. Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz*. H. Pardini, Czernowitz.

- Polek János 1899: Bukovina története: Az Ausztriához való kapcsolás. (Fordította: Acsády Ignác) In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben*. Bukovina, XVII. kötet. A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, Budapest, 113–122.
- Polek, Johann 1904: *Weinhandel und Weinbau in der Bukowina*. Bukowiner Vereinsdruckerei, Czernowitz.
- Pollak, Martin: 1996: *Nach Galizien. Von Chassiden, Huzulen, Polen und Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina*. Brandstätter Verlag, Wien.
- Prendergast, Thomas R. 2015: The Social Democrats of Scholarship: Austrian Imperial Peripheries and the Making of a Progressive Science of Nationality, 1885–1903. *Religions* (6.) 4. 1232-1248. Forrás: <http://www.mdpi.com/2077-1444/6/4/1232>, letöltés ideje: 2017.10.11.
- Pusztai Bertalan 2009: Tér tudat és tudatturizmus: A tájjal kapcsolatos értelmező folyamatok szerepe a turizmusban. In: Michalkó Gábor – Rátz Tamara (szerk.): *A tér vonzásában: a turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai*. Kodolányi János Főiskola – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Székesfehérvár – Budapest, 17–30.
- Pukolai 1848: Bukovinai magyarok. *Népelem*. Radical lap. 35. 138.
- Purici, Ștefan 2000: Die Geschichte der Bukowina. In: Heppner, Harald (ed.), *Czernowitz – Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt*. Böhlau Verlag, Cologne – Weimar – Vienna.
- Rudolf László é.n.: *A bukovinai székely családfakutatás története és eredményei*. Forrás: <http://www.bukovina.hu/csaladfafakutatasi/>, letöltés ideje: 2014. 01. 10.
- Rudolf László (szerk.). 2011: *Bukoviából Bácskáiig*. Az áttelepülés krónikája. Horváth József fényképalbuma. Bukovina Kiadó, Budapest.
- Rudolf László 2017: *Bukovinai székely családok. Andrásfalva*. Bukovina Kiadó, Budapest.
- Rumpler, Helmut; Scharr, Kurt; Ungureanu, Constantin 2015: *Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina/Czernowitzer Kreis (1817-1865)*, Statistik und Katastralmappen. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar.
- Ruttkay-Miklián Eszter 2012: *Testi-lelki rokonság. A színjai hantik rokonsági csoportjai*. L'Harmattan, Budapest.
- Rüsen, Jörn 2004: Trauma és gyász a történelmi gondolkodásban. *Magyar Lettre Ősz* 54. Forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre54/rusen.htm>, letöltés ideje 2018. 03. 02.
- Sahlins, Marshall 2013: *What Kinship Is – And Is Not*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Said, Edward 2004: *Humanism and Democratic Criticism*. Columbia University Press. New York.
- Safran, William: Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1(1). 83-99.
- Sajti Enikő, A. 1984: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941*. Nemzetiségi füzetek 6. Forrás: <http://mek.oszk.hu/01200/01275/01275.htm>, letöltés ideje: 2015.04.10.
- Sántha Alajos 1936: Bukovina Boldogasszonya. *Katholikus Világ* 1936. augusztus, 250-251.

- Sántha Alajos 1938a: Benedek Elek húsvéti álma a bukovinai magyarok földjén. *Magyar Lapok* 1938. április 8.
- Sántha Alajos 1938b: Székely apostolok a bukovinai székely-magyarok között. *Székelység* 5.
- Sántha Alajos 1939a: Lelkesítő üzenet a múltból. *Magyar Lapok*, 1939. július 15. 1.
- Sántha Alajos 1939b: Hogyan keletkezett Józseffelva? *Magyar Lapok*, 1939. augusztus 6.
- Sántha Alajos 1939c: Mártonffi Mór a székely pap az első, aki bortelmeléssel próbálkozott Bukovina földjén. *Székelység*, 1939. szeptember-október, 76-77.
- Sántha Alajos 1942: *Bukovinai magyarok*. Nyomatott Szóts Lajos Könyvnyomdájában, Kolozsvár.
- Sántha Pál 1998: *Húszezer mérföld a Csendes-Óceánon*. Magánkiadás.
- Sára Sándor 1987: *Sír az út előttem...* Dokumentumfilm sorozat.
- Sárkány Mihály 2000: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest.
- Sárközi Ildikó Gyöngyvér 2018: *A mártírium homályából - Sibe ősök és hősök a kínai nemzetépítés oltárán*. L'Harmattan, Budapest.
- Scharr, Kurt 2007: *Die Bukowina. Erkundungen einer Kulturlandschaft*. Ein Reiseführer. Böhlau Verlag, Wien.
- Scharr, Kurt 2010: *Die Landschaft Bukowina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774–1918*. Böhlau Verlag, Wien, Wien – Köln – Weimar.
- Schell Csilla 2004: Tradíció és kontinuitás. Gondolatok a bukovinai székelyek kultúrájáról. *Kisebbségkutatás* (13.) 4. 576–583.
- Schneider, David M. 1984: *Critique of the Study of Kinship*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Sebestyén Ádám 1972: *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig*. Tolna Megyei Tanács VB: Művelődési Osztálya, Szekszárd.
- Sebestyén Ádám 1989: *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd.
- Seres Attila 2009: Sebestyén Antal hadikfalvi plébános levelei a Szent László Társulat és a Külügyminisztérium levéltárában. *Lymbus* 273-328.
- Seres Attila 2009: A romániai Országos Magyar Párt és a bukovinai székelyek politikai megszervezése 1926 – 1927. *Kisebbségkutatás* (18.) 3. 453–464.
- Shils, Edward 1987: A hagyomány. Bevezetés. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 15–66.
- Sik Endre 2012.: Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In: Uő (szerk.): *A migráció szociológiája 2*. Forrás:
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_15_Sik_Endre_Migracio_szociologiaja_2_Valogatta_es_szerk_Sik_Endre/ch07.html, letöltés ideje 2018. 03. 24.
- Smith, Anthony D.: *Myths and memories of the nation*. Oxford University Press, New York.

- Smith, Anthony D. 2004: A nemzetek eredete. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Rejtjel Kiadó, Budapest, 21–42.
- Smith, Anthony D. 2004: A nacionalizmus és a történések. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Rejtjel Kiadó, Budapest, 204–229.
- Smith, Melanie K. 2003: *Issues in Cultral Tourism Studies*. Routledge, New York.
- Somlai Péter 1996: A beilleszkedéstől a címkézésig. In: Tausz Katalin –Várnai Györgyi (szerk.): *Rejtőzködő jelen*. Hilscher Rezső, Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 315–336.
- Sonkoly Gábor 2005: Örökség és történelem: az emlékezet technikái. *Iskolakultúra* 15. (3) 16–22.
- Sonkoly Gábor 2006: Örökség és történelem: az emlékezet technikái. In György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Akadémia Kiadó Budapest, 53–59.
- Sonkoly Gábor 2009: Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* (12.) 2. 199–209.
- Sonkoly Gábor 2000: A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. *Regio* 11. (4) 45–66.
- Sonkoly Gábor 2016: Bolyhos tájaink. A kulturális örökség történeti értelmezései. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Sonkoly Gábor – Erdősi Péter (szerk.) 2004: Bevezetés. In: Uő. (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan – Atelier, Budapest.
- Stein Kata – Varga Sándor 2010: A tánc házas turizmus hatása Dombostelke társadalmi kapcsolataira és saját hagyományaihoz való viszonyára. *Folkszemle* 2010. október. Forrás: http://www.folkradio.hu/folkszemle/stein_varga_tanchazasturizmus/index.php, letöltés ideje: 2014. 01. 05.
- Szabó Á. Töhötöm 2002: *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Szabó Imre 1905: A dévai csángó-székelyek karácsonya. *Néprajzi Értesítő* (5.). 12–24.
- Szabó László 1981: A jász öntudat alakváltozatai. In: Selmeczi László (szerk.): *Szolnok Megye Múzeumi Évkönyve 1981*. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 129–148.
- Szádeczky Lajos 1880: A bukovinai magyarok közt. Úti emlékek. *Pesti Napló*, Melléklet, 1880. dec. 25.
- Szádeczky Lajos 1908: *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben*. Okirattárral (1761-1790). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhivatala, Budapest.
- Szarvas Irén: „Bukovinai Találkozások” Nemzetközi Folklórfesztivál. In Szarvas Irén (szerk.): *Továbbélő kultúránk*. Húsz éves a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége 1989–2009. 192–198. Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége, Bonyhád.
- Székely Gabriella 1989: Megbűnhödtük-e már a jövőt? *Filmvilág* (35.) 5. 31–35.
- Szilágyi Miklós 1996: A nagykun öntudat. *Regio* 7. (1.) 44–63.
- Szilárdi Réka 2017: *Az újpogány vallási diskurzus minázatai*. Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Sz.n. 1940: *Külföldi magyarok. Bukovinai székelyek*. A műveltség ábécéje. Tátra, Budapest.

- Sz.n. 1941: Bukovinából a Bácskába. 13.000 székely diadalútja. *Kanadai Magyar Újság*, június 18.
- Sz.n. 1942: Húszezer holdon gazdálkodik a Bácskában a Bukovinából hazatelepített székelység. *Délmagyarország* (18.) 137. 6., június 19.
- Sz.n. 1943: Két éve tértek vissza a bukovinai telepesek. *Délmagyarország* (19.) 65. 4., március 21.
- Sz.n. 1953: Egymással testvéri egyetértésben ápolják népi Hagyományaikat, fejlesztik kultúrájukat a vémenői székelyek és németek. *Dunántúli Napló* (10.) 241. október 14. 4.
- Szöts Zoltán é.n.: *A Székely Szövetség megalakulásának előzményei*. Forrás: <http://www.bukovina.hu/a-szovetseg-tortenete/dr-szots-zoltan-a-szekely-szovetseg-megalakulasanak-elozmenyei/>, letöltés ideje: 2017. 05. 10.
- Szöts Zoltán 2000: *Sebestyén Ádám-dijasok 1996-2000: a Székely Szövetség tíz éve*. Völgységi Füzetek VII. Székely Szövetség, Völgységi Múzeum, Bonyhád.
- Szöts Zoltán 2015: *László Mihály (1849-1932) életútja*. Völgység Múzeum, Bonyhád.
- Szvoboda Béla 1940: *A „csángó láz”*. A bukovinai magyarok hazatelepítése 1883-ban. Stádium Rt., Budapest.
- Takács Miklós 2012: Az emlékezhely, a generáció és a kulturális trauma fogalmainak lehetséges találkozási pontjai. In: Kovács Judit – Münnich Ákos (szerk.): *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 165-176.
- Tarján M. Tamás é.n.: 1764. január 7. *A madéfalvi veszedelem*. Forrás: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1764_januar_7_a_madefalvi-veszedelem/, letöltés ideje: 2017. 05. 10.
- Tauschek, Markus 2011: Reflections on the Metacultural Nature of Intangible Cultural Heritage. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 5. (2.) 49–64.
- Telkes József 1997: Válság, változás, változtatás: a kríziskoncepció jelentősége a mentálhigiénés gyakorlatban. In: Gerevich József (szerk.): *Közösségi mentálhigiéné*. Animula, Budapest, 63–70.
- Tesfay Sába 2017: Egy halfie antropológus dilemmája. *Antro-pólus* 1. 171–198.
- Thiery Árpád 1961: Hétezren Görbeországból. *Dunántúli Napló* (18.) 193. augusztus 17.
- Thomas, William I. – Znaniecki, Florian 2002: *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*. 2. kötet. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Tilly, Charles 2011: Átrendeződés és hálózatok. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 89–103.
- Tóth Ágnes 1987: Telepítések Csátalja, Gara és Vaskút községekben 1945-1949 között. *Aetas* 5. 31-57.
- Tóth Ágnes 1993: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét.
- Tóth Mária Orsolya 2013: *Telepítéstörténetek Andrásytelepen*. Mesteri szakdolgozat. Babeş – Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.
- Trócsányi András – Csapó János 2002: A zöld sziget – Turizmus egy kicsit másképpen. In: Hartvig Gabriella – Kurdi Mária – Vöö Gabriella (szerk.): *Az irlandisztika nemzetközi-*

- sége – *Az ír kultúra, történelem, politikai és gazdasági élet kérdései összehasonlító megközelítésben*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 10-18.
- Tschofen, Bernard 2012: Heritage – Contemporary Uses of Culture Beyond the Everyday? Challenging Ethnography and Cultural Analysis. *Traditiones* (Ljubljana) 41. (2.) 29–40.
- Turai Tünde 2016: Ápolónők több helyszínen – Kutatás több szintéren Módszertani döntések, többszinterű etnográfia. In: Balogh Balázs (főszerk.): *Ethno-lore*. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve. XXXIII. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 79–102.
- Turner, Victor W. – Turner, Edith B. 1978: *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. Columbia University Press, New York.
- Ungureanu, Constantin 2003: *Bucovina în perioada stăpânirii austriece: (1774–1918)*. Aspecte demografice și etnoconfesionale. Civitas, Chișinău.
- Vajda András 2015: Népi kultúra a világhálón. Használat, kontextus, funkció. *Replika* 90–91. 187–211.
- Vajda András 2017: Az archívum mint a kulturális emlékezet és az örökségképzés színtere. In: Jakab Albert Zsolt–Vajda András (szerk.): *Örökség, archívum és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–28.
- Varga Bálint 2015: Rise and Fall of an Austrian Identity in the Provincial Historiography of Bukovina. *Austrian History Yearbook*. 46. 183-202.
- Varga Katalin 2011: A transzgenerációs hatások az epigenetikai kutatások tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle* (66.) 3. 507–532.
- Vas József Pál – Zseni Annamária 2007: Transzgenerációs traumák (TGT) újraélése pszichoterápiás kontextusban. Értelmezési lehetőségek négy eset kapcsán. *Psychiatria Hungarica* (22.) 3. 222–237.
- Vasárnapi Újság*. 1875. január 3.
- Vasylova, Valentyna 2008: *Bukovina Region in the Collective Memory of Ukraine and Romania: Representation in History Textbooks*. Central European University. Budapest. Forrás: www.etd.ceu.hu/2008/vasylova_valentyna.pdf, letöltés ideje: 2017. 03. 12.
- Verebélyi Kincső (szerk.) 2006: *Vizualizáció és fogalmi rendszer a néprajzban*. Forrás: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%E9lyi/nepcsoportok_es_regionalis_kulturak/nepcs_1.html, letöltés ideje: 2018. 08.04
- Veress Ernő 1943: Bukovinai magyarok. *Erdélyi Tudósító* (22.) 9. 134.
- Virágh Szabolcs 2011: Trauma és történelem találkozása. Emlékezet, reprezentáció, rítus. *Buksz* (23.) Nyár. 161–170.
- Vincze Gábor 2011: „Bukovinai magyarok, mind egy szálig hazahozni őket!” *Hogyan kerültek a bukovinai székelyek a Bácskába?* Forrás: www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Bukovinai_magyarok.pdf, letöltés ideje: 2017. 04. 10.
- Vincze Gábor 2012: Székelyek az országúton. In: Bank Barbara, Cseresnyésné Kiss Magdolna (szerk.): *Délvidéki Magyar Golgota 1944–1945*. Délvidék Ház – Keskenyúton Alapítvány, Budapest – Szeged, 2012. 37–43.
- Vörös Gabriella 2005: A szakrális, a nemzeti közösség és az egzotikum élménye. A magyarországiak részvételének motivációról a csíksomlyói pünkösdi búcsúban. In: Fesichmidt

- Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 69–84.
- Vörös Miklós 2010: Tabuk és tanulságok. Fordulópontok a kulturális antropológiai terepmunka történetében. *Café Babel*. 65. 19–26.
- Vörös Miklós – Frida Balázs 2004 Az antropológiai résztvevő megfigyelés története. In: Letyei László (szerk.): *Településkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 395–416.
- Weczerka, Hugo 1961: Landeskundliche Einführung. In Lang, Franz (Hrg.): *Buchenland. Hunderfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 5–22.
- Weber, Matthias: *Az emlékezés helyei Kelet-Közép-Európában – a múlt tapasztalati és perspektívái című konferencia témájához*. Forrás: <http://enrs.eu/en/articles/153-az-emlekezes-helyei-kelet-koezep-europaban-a-mult-tapasztalatai-es-a-perspektivak-cimu-konferencia-temajahoz>, letöltés ideje: 2017. 03.12.
- Weiner, Richard M. 2008: *Analogies in physics and life: a scientific autobiography*. World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore.
- Winkler, Markus (ed.) 2011: *Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen*. IKG Verlag, Munich.
- Winkler, Markus – Bergel, Hans 2012: *Wir setzen das Gespräch fort...* Briefwechsel eines Juden aus der Bukowina mit einem Deutschen aus Siebenbürgen. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Renate Windisch-Mittendorf. Frank&Timme, Berlin.
- Xenopol, Alexandru Dimitrie 1986: Epoca Fanarioților până la 1812. *Istoria românilor din Dacia Traiana* 9., Librăriei Școalelor Frații Șaraga, Iași
- Zempléni András 2000: Hallgatni tudni. A titokról és az etnológus mások életébe való betolakodásáról. *Tabula* (3.) 2. 181–214.
- Ziegler, Ferdinand 1893: *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation*. Czernowitzer Buchdruckerei-Gesellschaft, Czernowitz.
- Zielbauer György é.n.: *Együttélés és asszimiláció. Az őslakos németiség, a bukovinai székelység, a délvideki, erdélyi és elvidéki magyarok 1954–1980*. Gépelt kézirat. SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény 5654.
- Zintzen, Christiane (szerk.) 1999: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Böhlau, Wien.
- Zsók Béla 2000: *Én mindig otthon voltam*. Néprajzi írások Déváról, Kriterion, Kolozsvár-Bukarest.

Hangfelvételek

- Domokos Mária – Németh István (szerk.): *Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje* 3. 2004, Hungaroton.
- Németh István – Vargyas Lajos (szerk.): *Magyarság népzeneje*. Példatár.
- Sebő Ferenc (szerk.): *Pátria népzenei gramofonlemez-sorozat. Bukovina*. 2001, Fonó Records.
- Tari Lujza (szerk.): *Magyar népzene Kodály Zoltán fonográf-felvételeiből*. 1983, Hungaroton.

FORRÁSOK

Adattári források

Ambrus Vilmos, Istensegítség története, 1974. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 12379 (Kéziratgyűjtemény).

Ambrus Vilmos, Javaslat egy bukovinaiakat ismertető kiadványra, 1976. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 24506 (Kéziratgyűjtemény).

Ambrus Vilmos, Rokonkereső, 1976. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 19132 (Kéziratgyűjtemény).

Ambrus Vilmos levelezése, 1987. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 20729 (Kéziratgyűjtemény).

Gáspár Simon Antal kéziratos füzetek. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 13991 (Kéziratgyűjtemény).

Gruss aus der Bukowina. Eduard Kasparides magánygyűjteményéből. Bukowina Intézet, Augsburgi Tudományegyetem (Bukowina Institut an der Universität Augsburg). Jelzet nélkül.

Lőrincz Antalné, Lakodalmi szertartás (Visszaemlékezés, 1950). Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 28173 (Kéziratgyűjtemény).

Sz.n. Lélektani vizsgálat a hazatelepített bukovinai székelyek körében. Tervezet. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 28274 (Kéziratgyűjtemény).

Egyéb források

1. *Belényesy Márta Táncfolklorisztikai Gyűjtőpályázat.*

<https://tancgyujtopalyzat.wordpress.com/>, letöltés ideje: 2017. 05.12.

A bukovinai székelyek vándorlása 1764-1945.

http://reform.volgysegimuzeum.com/?page_id=1029, letöltés ideje 2012. 01. 20.

A történelem sodrában

<http://skanzen.hu/hu/latogatas/kiallitasok/a-tortenelem-sodraban>, letöltés ideje 2018. 08. 01.

Bukovina DNS Y kromoszóma program.

<https://www.familyreedna.com/public/hungarianbukovinasurnames/default.aspx?section=yresults>, letöltés ideje: 2017. 10. 02.

Bukovina Kiadó. www.bukovinakiado.hu, letöltés ideje: 2017. 05.12.

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége Elismerések. A Sebestyén Ádám-díj.

<http://www.bukovina.hu/elismerések/>, letöltés ideje: 2012. 01. 20.

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége – Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklorfesztivál.

<https://bukovina.hu/bukovinai-talalkozasok-nemzetkozi-folklorfesztival/>, letöltés ideje: 2017. 03. 12.

Hagyományok Háza. Örökül kaptuk.

<http://www.hagyomanyokhaza.hu/page/13153/>, letöltés ideje 2018. 03. 23.

Lovász család honlapja. Forrás: <http://lovasz.hidasiorvos.hu>, letöltés ideje: 2015. 10. 12.

Magyarország Kormánya – Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkás, Hírek

<http://www.kormany.hu/hu/kereses#category=all&search=bukovinai>, letöltés ideje: 2018. 08. 15.

Muzeum 'Furman' din Dornești

<https://www.bucovinacazare.ro/bucovina-cazare-festivaluri-obiective/muzeul-furman-din-dornesti/>, letöltés ideje: 2018. 08. 15.

Egyéb újságcikkek

Az önfejű székely vezeti harcba a magyar válogatottat Bukarestben

Magyar Nemzet Online, 2014. 10. 11. <https://mno.hu/foci/az-onfeju-szekely-vezeti-harcba-a-magyar-valogatottat-bukarestben-1252413>, letöltés ideje 2018. 06.10.

Büszke székely felmenőire a csökönyös és önfejű Dárdai Pál

Maszol.ro, 2014. 10. 13. <http://www.maszol.ro/index.php/sport/36854-buszke-szekely-felmenoire-a-csokonyos-es-onfeju-dardai-pal>, letöltés ideje 2018. 06.10

Dalban a madéfalvi veszedelem következményeiről.

Székelyhon, 2014. 05. 21. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/dalban-a-madefalvi-veszedelem-kovetkezmenyeirol> Dalban a madéfalvi veszedelem következményeiről, letöltés ideje 2014. 05. 21.

Élővé tenné a székely kultúrát a bukovinai szövetség új elnöke

Maszol.ro, 2017. 01. 28. <http://www.maszol.ro/index.php/kulfold/75900-el-ve-tenne-a-szekely-kulturata-bukovinai-szovetseg-uj-elnoke>, letöltés ideje: 2018. 08.10.

Gesztus vagy sokkal több annál?

DUOL, 2017. 12. 31. <https://www.duol.hu/kozelet/helyi-kozelet/megemlekezes-gesztus-gyertyagyujtas-ismeretlenekert-2140691>, letöltés ideje 2018. 08.10

Hazatértek a bukovinai székelyek.

Hargita Népe, 2018. 07. 20. <https://hargitanepe.eu/hazatertek-a-bukovinai-szekelyek/>, letöltés ideje: 2018. 07.28.

Madéfalván zajlik a bukovinai székelyek idej néprajztáborá

Székelyhon, 2018. 07. 19. <https://szekelyhon.ro/aktualis/madefalvan-zajlik-a-bukovinai-szekelyek-idei-neprajztabora/>, letöltés ideje: 2018. 07.28.

Történet egy román férfiről, aki elszántan és elhivatottan ápolja egykori földjei, a bukovinai székelyek emlékét

DUOL, 2018. 03. 13. <https://www.duol.hu/hetvege/radu-es-a-szulofold-tisztelete-1685404/>, letöltés ideje 2018. 08. 10.

Privát, családi gyűjtemények

Miklós Gábor – Lőrincz Borbála családi gyűjteménye. A gyűjtemény jelenleg Szóts Istvánné Miklós Erzsébet tulajdonában van Bonyhád-Majoson.

Lőrincz Istvánné Barabás Róza családi gyűjteménye. A gyűjtemény jelenleg Csátalján, Barabás Róza tulajdonában van.

Videók

28. *Bukovinai Találkozások Folklórfesztivál – megnyitó*

<https://www.youtube.com/watch?v=J3hRgToJGeI>, letöltés ideje 2018. 06.10.

Bonyhádi Arcképcsarnok – Lőrincz Vitus

<https://www.youtube.com/watch?v=q1DJE8da3Z4>; letöltés ideje 2018. 03. 23.

Discover Bucovina - The Land of Magic!

<https://www.youtube.com/watch?v=Xfef1Bv1me4>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.

Istensegítsi búcsú Csátalján 2015.09.13

<https://www.youtube.com/watch?v=wdH9Kup9OWk&feature=youtu.be>, letöltés ideje 2018. 03. 05.

Itt valamikor magyarok laktak – A bukovinai székelyek nyomába.

<https://www.youtube.com/watch?v=7gdlyOurn2Y>, letöltés ideje: 2018. 08.10

Kapolcs 2013. július 29. Válogatás II. - Bukovinai Székelyek Napja I-II.:

<https://www.youtube.com/watch?v=IjhMJwarP2Y>,

<https://www.youtube.com/watch?v=173iuv1uyXk>, letöltés ideje 2018. 03. 05.

Remember Discover Bucovina 2015.

<https://www.youtube.com/watch?v=QqACpn7Ikcs>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.

Sebestyén Zoltán – Youtube-csatorna

https://www.youtube.com/channel/UCGqa-EKZ8_NKjDGmLguXeAQ/videos,

https://www.youtube.com/watch?v=oq_UGcQgv3g, letöltés ideje: 2018. 08. 15.

Travel in Bucovina with Hutulca Steam Train. Forrás:

<https://www.youtube.com/watch?v=FGUWmE11HrQ&t=85s>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.

The Magic Land.

<https://www.youtube.com/watch?v=x5SpfbcojIQ>, letöltés ideje: 2017. 03. 28.

Térképek

EMA, Térképek, Köztes-Európa. *Bukovina felosztása, 1940.*

<http://terkepek.adatbank.transindex.ro/belso.php?nev=223>, letöltés ideje: 2017. 03. 12.

Google Maps, Istensegíts:

Forrás: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1LOFklpUqdVXblr8-wxfWrRcDSTQ&usp=sharing>, letöltés ideje 2018. 03. 10.

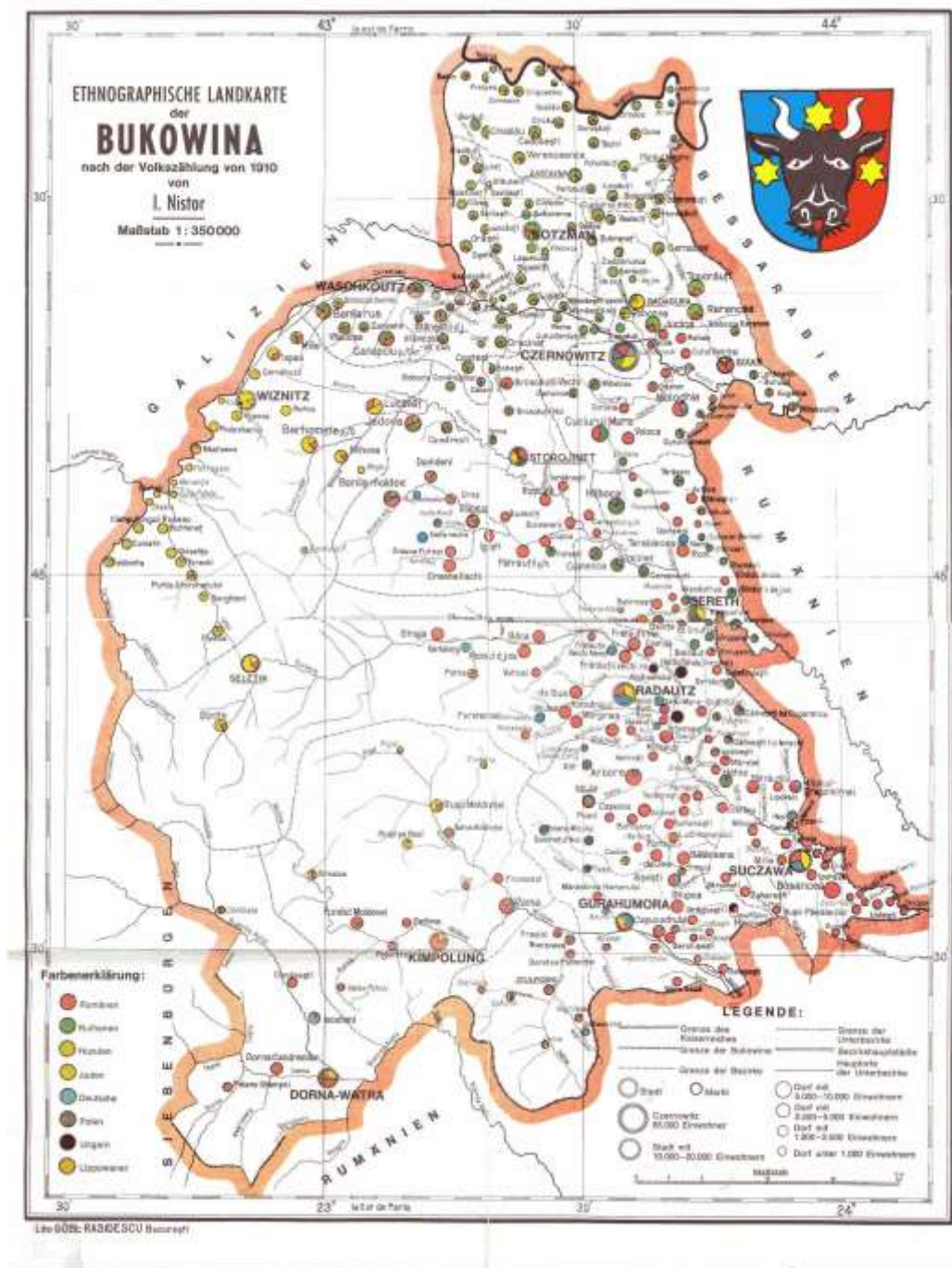
Ion Nistor néprajzi térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján:

<http://www.bukovinasociety.org/map1910.html>, letöltés ideje: 2017. 03. 12.

MELLÉKLETEK

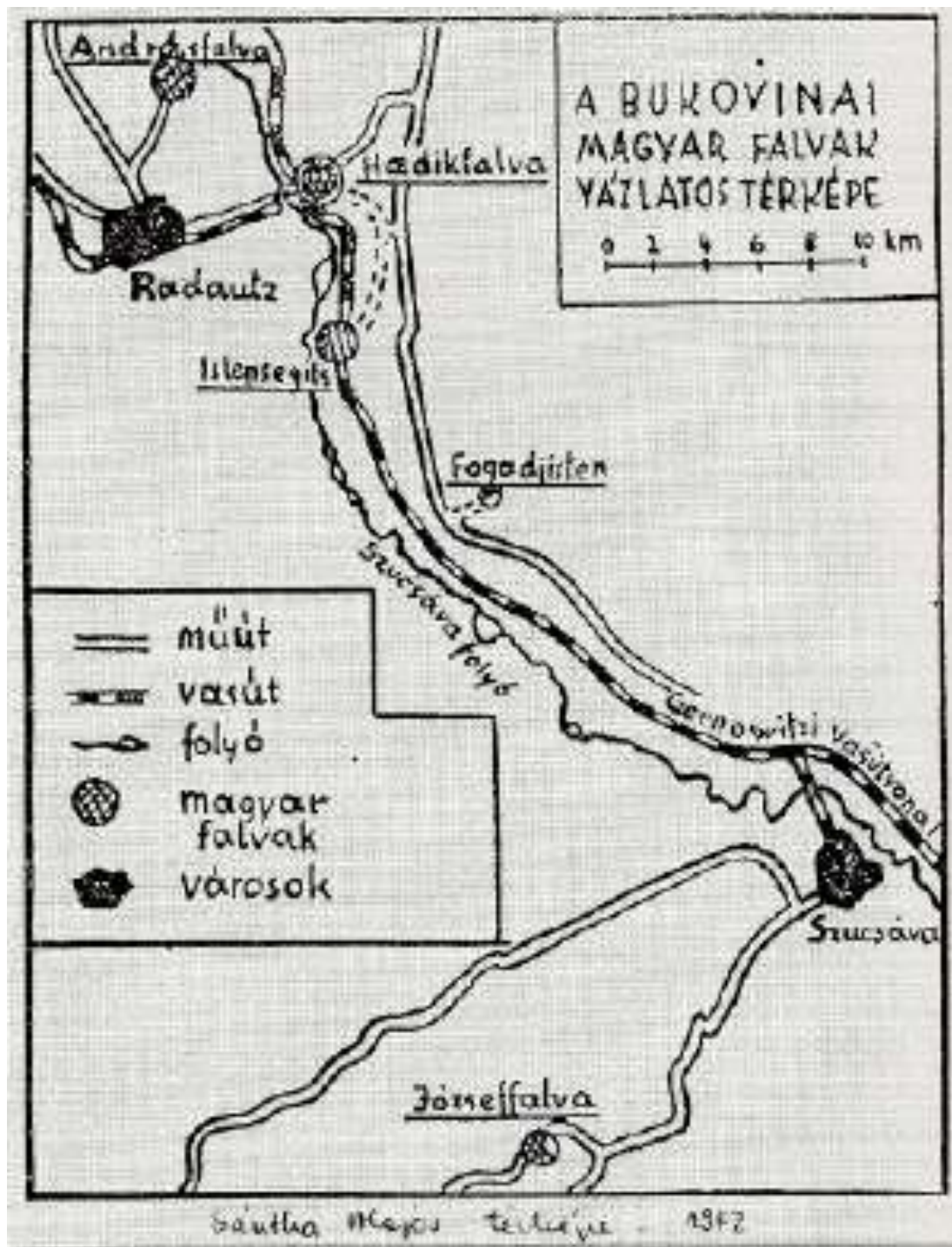
Térkép Bukovináról

*Ion Nistor térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján*⁷⁰³

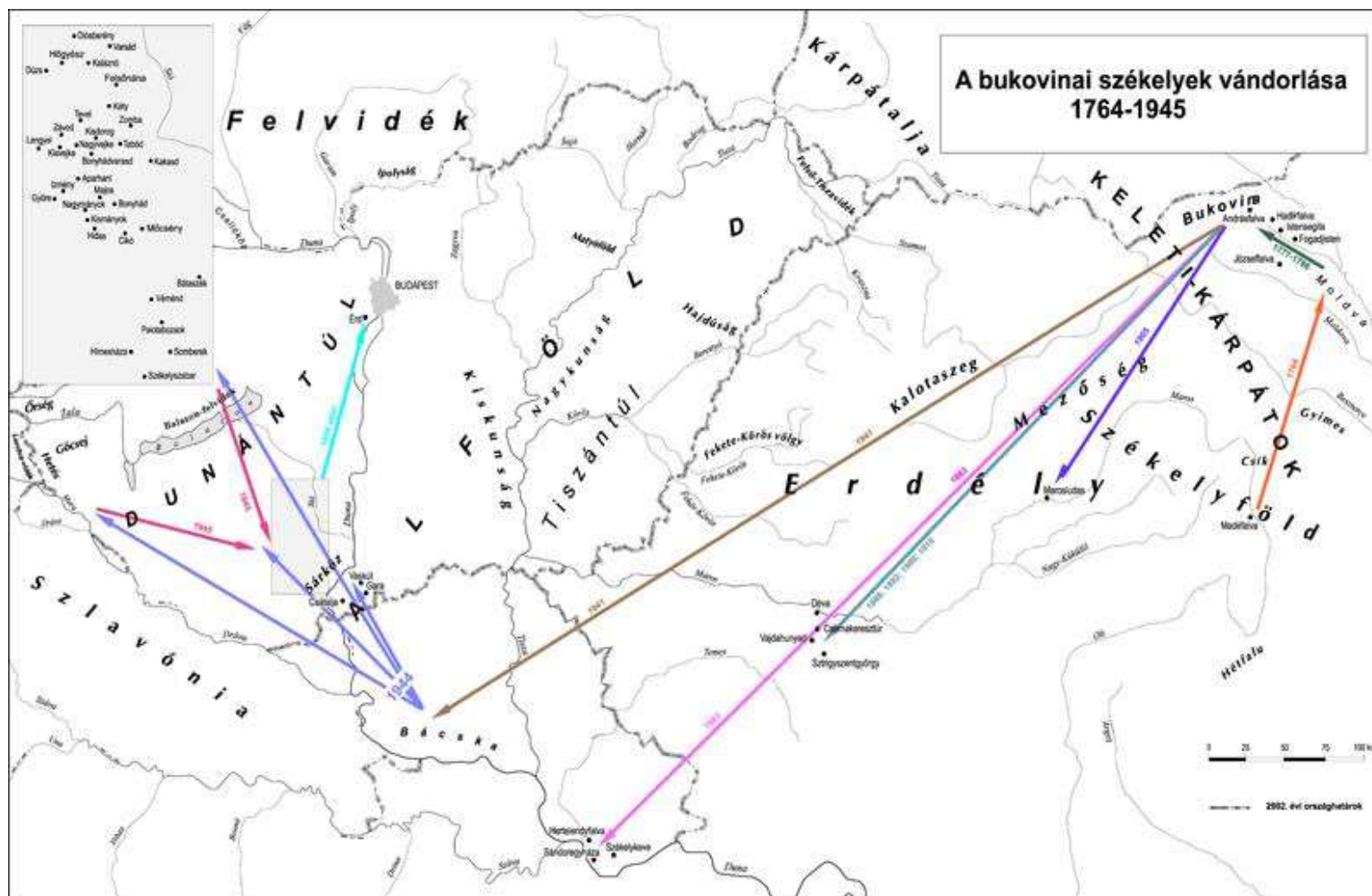
⁷⁰³ Forrás: <http://www.bukovinasociety.org/map1910.html>, letöltés ideje: 2017. 03. 12. Ion Nistor térképe talán a leggyakrabban használt etnikai térkép Bukovinával kapcsolatban, ugyanakkor nem szabad elfelejteni a szerző tudományos-politikai álláspontját és munkásságának nacionalista kontextusát is.

A bukovinai magyar falvak vázlatos térképe⁷⁰⁴

⁷⁰⁴ Sántha 2009: 37.

A bukovinai székelyek vándorlása 1764-1945⁷⁰⁵

⁷⁰⁵ . Forrás: http://reform.volgysegimuzeum.com/?page_id=1029

Fotóesszé

Bukovinai utazásaim, terepmunkám során megtapasztaltam a vidék sajtos hangulatát az egykori peremvidéken; egy jelenleg elszegényedő, öregedő vidék képeit; ugyanakkor más perspektívából emellett egyszerre van jelen ennek ellenkezője is. Ebből adódóan a következőkben saját 2011-es és 2017-es bukovinai terepmunkáim alapján, az empirikus megismeréssel együtt járó szubjektív meglátások mentén, fotóesszé-szerűen mutatom be a megtapasztalt a bukovinai életvilágot. Habár a fotográfia műfaji sajátossága (ti. az ábrázolt életvilág dinamikussága helyett kimerevített képbe sűríti a mondanivalóját) ráerősíthet a vidék mozdulatlanságára, mégis a képek készítése és válogatása során törekedtem a dinamizmus, az apró változások, történések és történetek megragadására.

1. A települések között panziók sokasága várja a környezet, táj szépsége vagy a kolostorok világa iránt érdeklődő turistákat. Ugyanakkor az utcán kevés fiatallal találkozhatunk – jelenlétüket az úton-útfélen modern technikákkal épülő, félig kész, napelemes családi házak mutatják. Sokan, bár Dél- és Nyugat-Európában dolgoznak, a keresetüket otthon, Bukovinában saját ingatlan építésébe fektetik. A Janus-arcú tájhoz tartoznak a vélhetően Európai Unió támogatásból épült, jó minőségű utak, a látogatóbaráttá kialakított és naponta számos vendéget fogadó, a Világörökség részét képező ortodox kolostorok is.

Bukovinai tájak

Bukovinei kolostor: Mănăstirea Sucevita

Bukovinei kolostor: Mănăstirea Neamț

Panzió az út mentén.

Számos, épülőfélben házak egyike.

Radóc

A főváros, Csernovic mellett a Habsburg időszakban az egyik legjelentősebb város Radóc (Rădăuți) volt, az egykori bukovinai székely falvak is e köré épültek, több településről vasút biztosította a könnyebb bejárást az ügyintézéshez vagy helyi piacon való vásárláshoz, árusításhoz.

Jobbra: a Monarchia emlékét idéző épület, lent és a következő oldalakon: Radóci piaci életképek.

2. Az egykori bukovinai székely falvak lankás dombvidéken épültek, tágas, széles utcákkal. Mára az épületek jelentős részét lebontották, átalakították. A múlt emlékei egy-egy épületrészletben, és leginkább a temetőkben maradtak meg. Az öt bukovinai székely faluban a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége által állított kopjafák, keresztek vagy emlékművek ma az emlékezés hivatalos formáinak helyszínei. A hol élénkebb, hol kopottabb piros-fehérvörös szalagok, koszorúk jelzik a magyarországi csoportok vagy egyéni látogatók ottjártát; ugyanakkor számos kidőlt kereszt nyomai fedezhetők fel, némelyiket befedte a burjánzó növényzet. Az egykor itt élt bukovinai székelyek emlékét őrzik az itt élők is, jó példa erre az egykori istensegítsi pap, László István sírjának rendbetétele. A területen évekig az állatok legeltek, a sírhely rendbetételére azután került sor a helyi román közösség/egyházközség részéről, mikor az ortodox pópa megtudta, hogy ki volt László István, milyen szerepet játszott a település történetében.

Istensegíts (Tibeni)

László István síremléke Istensegítsben.

Templom és a temető Istensegítsben

Istensegíts, az egykori László -ház

Keresztek az andrásfalvi temetőből (Măneuți)

Közös megemlékezés az egykori Andrásfalván a helyi románsággal, 2011. fotó: Sebestyén Gizella)

Fogadjisten (Iacobești)

Fogadjisten (Iacobesti)

Józseffalvi temető (Vornicenii)

Hadikfalva (Dornești), Csobot-kápolna

Hadikfalva (Dornești)

Az egykori Hadikfalva különös színfoltja a zsidó származású Radu Furman. Apja, Victor Furman felvette az ortodox vallást, hogy elkerülje a zsidóként történő megbélyegzését. Radu Furman korban könyvkereskedő volt, illetve kertészkedéssel foglalkozott, rózsákat, facsemététet termesztett. Telkén, a 681. házszám alatt létrehozta a Hadikfalva-Dornești Múzeumot (<https://www.bucovinacazare.ro/bucovina-cazare-festivaluri-obiective/muzeul-furman-din-dornesti/>). Elmondása szerint a múzeumalapítás ötletét a ház egy *Kajtár Antal építette 1880* feliratú gerendája adta, amely egyben az első tárgy is volt. A székelyek kitelepítésétől kezdve gyűjti a mindennapi élethez kapcsolódó megmaradt, fellelhető tárgyakat, dokumentumokat, fényképeket (így például a kitelepítést követően számos hadikfalvi házat lefényképezett) – tulajdonképp mindent, ami régi. Itt kaptak helyet a világháborúk nyomát őrző acélsisakok és puskacsövek, bőröndök, katnai egyenruha, a környéken leesett meteoritdarab is. A múzeumhoz és a falu történetéhez kapcsolódva román – magyar nyelvű tájékoztató is újságot szerkesztett.

Radu Furman és múzema

Portévázlatok

A következő néhány oldalban portrék formájában mutatom be néhány bukovinai székely beszélgetőtársamat. A választásaim szubjektív tapasztalatok alapján születtek. S bár ezek nem tartoznak szervesen a dolgozat elemző részéhez, mégis abban bízom, hogy az arcélek, szilüettek, az egyéni megélések és az empirikus tapasztalatok ilyen módon történő beépítése prizmaként vethet fényt az előző oldalakon részletezett, a bukovinai székelyekhez kapcsolódó nagyobb folyamatokra is.

György Mátyásné Illés Teréz

Kanada, Abbay 1913 – Magyarország, Baja 2015

Ez tiszta politika volt, az egész világ tiszta politika.

Talán az egyik első életútinterjúra készültem, és a bukovinai székelyek kapcsán is a tudatosabb, kutatói lépésem kezdetén jártam. A mai napig élesen emlékszem arra, ahogy 2006 környékén a teraszon ültem és izgatottan (talán némi aggodással és bizonytalansággal) vártam, míg az akkor 93 éves idős asszony, Trézsi néni lassan, megfontolt léptekkel megérkezik a szobájából. Kutyája, Noki végig ott ugrált körülötte. Korábban Csátalján élt, idős korára meghalt a férje, testvérei – kivéve öt évvel fiatalabb öccsét, az eredetileg nemzetiségi alapon szerveződött, majd összevont csátaljai Új Tavasz Termelőszövetkezet egykori elnökét (1969-től 1978-ig), Illés Gábort⁷⁰⁶ –, így egy jó ideje már a gyermekei családjával él. Még élénkebben emlékszem az első mondatára és az azzal járó meglepődésemre: *–Hello! Do you speak English?* Illés Teréz ugyanis Kanadában, Abbay-ban született, a szülei már ott házasodtak össze. Édesapja 16 évesen döntött úgy, hogy a tengeren túl kezdi önálló életet, édesanyja másodszori próbálkozásra, férfi útlevéllal szökött meg meg:

Azt mondják, hogy férjhez akarták adni, egy olyan férfihoz, hogy annyira gyűlölte, s akkor megszökött, s akkor először rendes levéllel ment. A tengertől visszahozták Bukovináig. (...) Visszahozták, s akkor ugye a testvérei a nagymamának, ezek a Májkelek, mind Fogadjistennek hívták magyarul, román neve nem tudom mi volt, a mi falunk Istensegíts volt, románul Cibényi volt. Búcsú volt ott, s egy férfi kiváltotta Kanadába az izét, s meggondolta magát, nem ment el. Így megegyeztek anyámmal, evvel sikerült elmenni. (...) Anyám ment a nagybátyjára

⁷⁰⁶ Testvére, Illés Gábor is tagja volt annak a 28 székely férfiből álló csoportnak, akik végül beálltak a Petőfi-brigádba a partizánok közé. Merk Zsuzsa tanulmánya szerint az édesapa már Kanadában is figyelemmel kísérte a szakszervezeti mozgalmat, majd Bukovinában a baloldali kezdeményezéseket. 1942-től kezdve tartotta a kapcsolatot a partizánokkal, gyógyszert és élelmet jutattott számukra, Illés Gábor rajta keresztül kapcsolódott, majd egyike volt azoknak, akik sikeresen átálltak 1945 január végén. (Merk 1993.)

hoz, az anyja testvére volt ez a Májkel Kelemen. (...) Kanadában először egész fenn, északon laktunk, ahol az eszkimók vannak. Olyan kis emberkék! Találkoztunk is velük.

Magyarul valamennyire az amerikai Magyar Népszavából tanult meg, amit édesapja járatott. Idős korában gyakran emlegette, hogy szerencsés, amiért megtanult magyarul olvasni, kedves elfoglaltsága lett. 1926-ban, 13 éves korában édesapja betegsége miatt költöztek vissza Bukovinába – a családi történet szerint nem akart idegen földön meghalni, s bár rákot diagnosztizáltak nála, az ottani levegő jót tett neki, így megélte az 1940-es évek telepítéseit is.

Illés Teréz szemléletesen számolt be a kiskamaszként szerzett első bukovinai benyomásáról és a kulturális sokkról: *Dehogynem volt furcsa, te! Hát mi örvendtünk, hát mi nyaralni megyünk! Te, anyám örökké azt mondta, hogy szép kis, olyan, mint egy városka a falu. De mikor odaértünk, s leszálltunk, hát, olyan alacsony házacsókák, mondjuk anyáknak: Neked ez szép városka? Neked ez jó? (...) Reggel öt órakor értünk oda, haza, s megtudták ott a faluba, (...) s anyyin odajöttek! A rokonok meg mindenki. Azt mondom anyámnak, hogy jó, hogy nem tudunk magyarul. Mondom anyámnak, hogy nézz csak oda, mennyi felnőt ember és mind mezítláb van. Na ez olyan furcsa volt nekem. Hát nem tetszett nekünk. (...) Mondom anyámnak, mert mi sose kendeztük vagy magáztuk a szülőket, mert az angolba nincs, Te ott még a király is. Mondom anyámnak, hogy akik itt voltak, azok közül csak egy szép asszony volt. Melyik volt? Mondom menyik a sparhert mellett állott és cipőben volt! Az az én testvérem, mondja anyám. Tüdőbajos volt, s azért volt cipőben felöltözve. Nade, mikor eltelt egy éve, hogy Bukovinában vagyunk. (...) Mondom apámnak, hogy mikor megyünk haza? Nem szólt, s látom, foly a könnye. Azt mondja, nem megyük vissza. Te, én úgy elkezdtem sírni! Én úgy elkezdtem sírni, neked jó itt, neked jó ez a kormos pityóka? – akkor tanultam magyarul. Na, aztán ugye megbarátkoztunk, Andris a testvérem az jobban beszélt magyarul. Gábor, az nem tudott, Gábor se meg én se. Kellett volna menjek Bukovinába iskolába, de 13 éves voltam már, menjek én az iskolába románul tanulni? Egy darabig jó volt, aztán a rokonsággal ismerkedtünk, s lehúztuk mi es a cipőt. De meg kell tanulni azt is, mezítláb járni.*

Az 1941-es telepítést már családanyaként élte meg. Vonakodás nélkül, egyszerre szomorúsággal és méltósággal mesélt az életéről – mind aki többször végiggondolta magában mindezt: *Na de mikor a németeket kezdték vinni, olyan nagygazdák vótak, ó hát, s a magyaroktól hol voltak (...), annyi német vót te, s annyi birtokjuk volt meg bótjaik, s olyan jó módúak, s otthagyták egyszerűen, s elmentek ki Németországba. Hogy mivel bolondították a németeket akkor, nem tudom, de ugye akkor a magyarok megijedtek. Mert közben elkezdték mondani a magyaroknak is, hogy menjenek Magyarországra! Miért nem akarnak magyarok lenni? Há' maguk magyarok, miért nem mennek Magyarországra? Há' dehogy megyünk, dehogy menyünk. (...) Eljött egy miniszter repülőgépen, Bonczos, vagy nem is tudom már, hogy hívták a minisztert (...) s akkor a katonákkal templomhoz jöttek, s mondta, hogy hívják össze a népet, hogy tartson beszédet. Ez 40-ben vót, őszén, mert 41-ben jöttünk Magyarországra. (...) Tartott egy beszédet, hogy jöjjenek ki, hát maguk visszakapják azt, amijük van, hát gondolkodtunk, menjünk, ne menjünk. Hát egyik es pakolni kezdett, másik es pakolni kezdett, hát a pap mondta nekünk, bár 20 család maradjon itt, ne menjen el. Ha 20 család itt marad, ő nem megy el. Az nem biztatott, hogy menjünk el. Na jól van. Hát egyszer gyün, hogy trászport gyün értünk, képzeld, Hadikfalvára gyütt a trászport. Megmondták, hogy mikorra gyün a vonat, akkor megmondták, hogy amit tudunk, vigyünk. (...) Akkor az egész család gyütt, min-*

denki. Őt család maradt ott. (...) Mikor csomagoltunk ott maradt egy hasas göbe, két tehény, s aztan a lovak, hát mint ott maradtak. A tehényt már meg se fejtük. Közbe mikor mi csomagoltunk ugye, hátul jöttek bé a románok, a tehényt ellopták... (...) Szegeden előre megálltunk ott egy katonatiszteszke, magyar tiszt, beszédet tartott s gyertyát adtak mindenkinek, hogy legyen világosság, mert tanyákra tettek. Mi nem is ismertük a tanyákat. Azt mondja a tiszt, hogy ott élnünk és halnunk kell. (...) A szerbeket akkor hajtották, volt, aki még nem is volt elmenve. S képzeld el, hogy akkor münköt kivittek tanyára. Nem voltak messze a tanyák nagyon. S hát, mindenki hát nem akart ottmaradni. Leszállítottak a katonák, s nem szállunk le, menyünk vissza, ahogy maradunk mi itt a tanyákon! Szerb tanyára? Most mentek ki a szerbek, s hallottuk, hogy milyenek a szerbek! Nahát! S azt mondja a katona: idefigyeljenek, szálljanak le, menjenek vissza gyalog, de én nem lövetem le magukért magamat. Hát igaza volt a katonának es. Elég az hozzá, hogy na ott, közel, tanyák, összegyűltünk, nem mertünk bemenni a tanyába. Velünk Bukovinából még jött a kutya is. A gyerekek csalták föl. S te, az es mintha tudta volna, úgy hallgatott. Az ennivalójukból adtak. Eljött Békéscsabáig a kutya. Békéscsabán kiabálnak, hogy jelentse, akinek kutya van. Na, most mi lesz? Elveszik vagy mi lesz a kutyaival? Beszállt oda egy katona hozzánk, azt mondta hát, jelentsék, hát enni akarnak adni a kutyának! Még a lágerba es eljött velünk. (...) Először nem mertünk bemenni a házokba. Összegyűltünk (...) hát most melyik házba menjünk bé, hát nem merünk bemenni. Na, vittünk bé szalmát, leterítettük. Reggel felkeltünk, menjünk be a faluba. Hát biza nem fogadtak el a faluba. Maguk így vannak elkönnyelve, maradjanak ott. Hát biza, vissza kellett mennünk. (...) Mindenkinek nem is merték elmondani, csak Szegeden mondták meg sokaknak, hogy nem Kenderesre, hanem Jugóba visznek minket. De nem mondta meg ám a katona, hogy a szerbek helyire, csak mondta, hogy Jugóba. Hát mi nagyon meglepődünk, hogy az nem Magyarország, az Jugó!

Jóval későbbi derül ki, hogy a Bácskában kapott tanyára visszajáró, magyarul is tudó szerb férfi, akit rendszeresen megvendégeltek, a ház korábbi tulajdonosa volt. A környékbeli rokonokkal ahogy tudtak, összejártak, a munkaviszonyokhoz való alkalmazkodást több alkalommal a helyiek segítették (például a vetés módja kapcsán, ami korábban Bukovinában kapával történt, pálinkafőzés stb.).

Az 1944-es menekülés során – több, később Csátalján letelepedett családdal együtt a szikicsi (szeghegyi) táborba kerültek: Na, akkor visszajöttek a szerbek. a faluba bementék, hogy készüljenek fel, a legszükségesebbeket pakolják össze, s menjünk be a tanyáról a faluba ott volt egy olyan kultúrház féle, az volt a templom, oda jártunk templomba. Majd elvisznek Szikicsre. Esett az eső, végig esett. S megmondták, hogy táborba tesznek. (...) A szikicsi lágerba rossz volt. Te, odamentünk, de nem volt semmi, olyan üres leveseket csináltak. Én nem is tudtam megenni. Ugye egy hétig volt, amit együnk, amit vittünk. (...) A gyerekek, Imre, a fiam tíz éves volt. S akkor ott ezek a gyerekek összegyűltek, s mentek a házakhoz. S ahol találtak tyúkot, ugye egy-egy házba raktak be, nem úgy egy helyre, hanem külön-külön, két-három családot. Ahova münköt beraktak, ott még ott lakott egy asszony, s avval együtt laktunk. S a gyerekek hoztak tyúkot, no de boldogok voltunk! Megkopasztottuk, s oda tettük főni. S akkor bejött egy partizán. Hát, ilyen finomat enni, hát, azt mondja. Fogta a fazekat, s ki az udvarra, kiöntötte. Ilyen volt a táborban. (...) Ezt a 42 embert, hogy miért bántották vagy miért lövöldözték le, nem tudom. Mert azok is menekültek voltak, s ezek a szerbek, mikor münköt onnan készítettek fel, mondták, hogy áttesznek Magyarországra. De hát Dénes, az öcsémnek a fia,

olyan hány éves volt, no de mindegy. Víz kellett neki. S nem volt benn vizünk. Na, de az anyjával ketten kimentünk a pumpára vízért. S ott akkor szerb katona ott megízélt, hogy kimentünk vízért? Hát az, feküdj, kelj, feküdj! S mi feküdtünk biza, mint a katonák, jaj, csak meg ne lőjön! De Dénes visszazaladt, s akkor minket elengedtek. S többet nem mertünk kimenni.

Egy gyermekük volt (a másik fiúk Bukovinában vakbélgyulladásban meghalt), a kis család, mint állapot miatt több német család hívta őket magukhoz: *Münköt annyi német hívott, mert keresték, akinek nem volt sok családja. Bischof Ádámnak hívták, s a felesége Kati (...) Mi nagyon jól megvoltunk. (...) Hát mi már megegyeztünk abban, hogy a másik végére építünk házát, mert ott a kertek nagyok. S amenyik akar lakhat itt, a másik abba. S egy évig együtt laktunk. S elvitték őket mégis. Mert még volt, ki vissza is jött (...). Őketet is lecigányozták azok a németek, kinn Németországban. 1945 hűsvétje előtt testvére feleségével, annak sógorasszonyával, édesapjával visszamentek Bácskába, az ott hagyott mindennapi használati tárgyaikért, amelyet addig egy többször emlegetett helyi ismerősüknél hagytak, megőrzésre. Szemléletesen számolt be az egykori ismerősökkel, esetleg ottmaradtakkal, oda házasodott bukovinaiakkal való viszontlátásról, korábban a férjét, Mátyást megölni szándékozó szerb katonával való találkozásról.*

Életére a folytonos újrakezdés jellemző, amit maga számára az építés, építkezés metaforájával fogalmazott meg: *Csátalján, tudod, hogy 15 évig, 15 éve volt, hogy ott laktunk. Még akkor se tartottuk a magunkénak! No osztán akkor megtudtuk, hogy amikor kellett fizetni, a székeltek nem fizettek, mert Románia kifizette Magyarországnak a vagyonunkat. De, akinek nem volt semmije, az es annyit kapott, mint akinek volt (...) Itt Csátalján 15 évre rá kezdük magunkat itthon érezni. Nem is csinált senki semmit addig. Mert a máséba vagyunk, mit építsen, mit csináljon az ember. De utána, akkor 15 év után kezdek is építeni, mindenki. (...) Mi annyit építettünk Csátalján, s ezeknek a vályogházaknak alapja nem volt. Én nem tudom, hogy mi víz ott folyt el, a fél fele kidőlt, egy szoba, konyha, s a kamra. Az a fal kiment egészen. Azt felfalaztattuk (...) Na aztán meghalt Mátyás, a fiúnk itt volt, itt kapott lakást, Baján. (...) S akkor azt Csátalján eladtuk, eladtunk mindent. (...) Melyik az otthonom? Itt. Már 25 éve elmúlt, hogy itt lakok. (...) Nekünk jó volt Bukovinába. Szegénység volt, megszorodott a nép, nem volt föld, nem volt, amiből éljünk, mentek mind el. Kellott menjenek Romániába a céklára, úgy mondták. (...) Jöttek ki a bojérok, s akkor az ilyen gyerekeket vitték a céklára. (...) De nekünk jó volt. Mi biztos ott maradtunk volna. Bukovinába is építettünk, Alsó-Bácskába is kellett építkeznünk. (...) Ez tiszta politika volt, az egész világ tiszta politika! Nem bolondjával mentünk mi se el onnan. Nem tudom, nagyon felforgatták a világot. Az egész világ tele van székelységgel.*

Öt különböző helyen élt át egy évszázadot, annak számos örömeivel és nehézségével. Illés Teréz 2015-ben 101 éves korában, testvére, Illés Gábor egy évvel később 2016-ban halt meg. Tágabban értelmezett családjuk története sajátos, kelet-európai történet, ahol sokszor az alapvető emberi érdekek, a megmaradás és útkeresés határozták meg a egy-egy lépésüket, mintsem az elvi-politikai háttér vagy a (generált) etnikai konfliktusok.

Lőrincz Istvánné Barabás Róza

Istensegíts, 1932 –

Be kell, lássa az ember, hogy minden múlandó.

A Csátalján élő Barabás Rózát a legtöbben először talán a népművészeti tevékenységével kötik össze. A kezdetekről fogva részt vett a Csátaljai Díszítőművészeti Szakkör szervezésében, működésében, majd 1972-től 1980-ig annak vezetője. Járták a települést az akkori tanítóval, Szelei Erzsébettel, gyűjtötték az idős asszonyoktól a mintákat és a régi vásznakat, melyekből az évek során liszteszsákok lettek, és tanultak-tanították egymást, egymástól, svábok, székelek, felvidékiek egyaránt. A szakkörön készített munkákból rendezték be a Székely szobát a csátaljai Művelődési Házban. 1979-ben népi iparművész címet kapott, számos munkáját minősítették; egy részük Lengyel Györgyi *Kézimunka hímzések gyűjteménye* című könyvében is megjelent. Idős kora ellenére varr, hímez, kedvenc mintái a kakastaréjos, a tányéros, a vízfolyásos, a tulipános, az oltáros. Hosszas várakozás után 2012-ben Népművészet Mestere címet kapott:

A templomban mise volt, mikor az istensegítsi búcsú volt, és a plébános úr, meg a Laci atya is, nem is, tanár úr itt volt még. És akkor Rómáról kaptam egy képes könyvet, és akkor ezt kaptam, ezt a lapot, és odaálltak az oltár elé, a két egyházi pap, és akkor oda kellett mennem, és mikor jöttem vissza, én olyan boldog voltam, mikor megfordultam, és üdvözöltek, és jókívánásokat mondtak, hogy! Hát ugye, oltárterítéket készítettem, megköszönték. (...) Olyan boldog voltam, Istenem, mondom, hát, az volt talán az utóbbi időkbe a legnagyobb élményem. Talán az átadás, Pesten, nem volt olyan örömem, mind itthon. Olyan emlékezetes és úgy tele volt a lelkem örömmel. Hát sokat kellett dolgozni ezért... tudod, azért általában nagyon megvárják, hogy a szegény asszonyok sokat dógozzanak. Teljesen majdnem az utolsó időbe kapja meg. Nem kapkodják el.

A régóta várt címmel és elismeréssel járó nagy öröm nem tartott sokáig: ezt követően, rövid időn belül, egymás után tragikus körülmények között elhunyt férje, Lőrincz István és váratlanul a fia is. Fia, István szenvedélyes gyűjtője volt a történelmi tematikájú könyveknek, különösen azoknak, amelyek a székelyekkel foglalkoztak. Bár nem Erdélybe nősült, esküvőjüket mégis Csíksomlyón tartották. Később, 2018-ban a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége Sebestyén Ádám-díjjal tüntette ki.

Elismeréseit, kitüntetéseit gondosan őrzi, a többi zsűrizéshez vagy a szakkör működéséhez kötődő dokumentummal, családi fényképekkel, levelekkel. Ahogy ezek kapcsán a családjáról és magáról beszélt, olyan, mintha a bukovinai székelyek történetének egyfajta esszenciája sűrűsödne ezekben. Ilyenek például a még Istensegítsben született Nándor öccse román keresztszüleinek – az egykori istensegítsi tanító – vagy az édesapja 1911-ben Kanadába költözött testvérének levelei, a látogatások fényképei. Bár a testvérek közti levelezés egy családi vita miatt abba maradt, aztán a Kanadában élő Barabás Lukács már a gyerekeknek írt, majd az ő lánya, Márta tartotta a kapcsolatot. Néhány fénykép az al-dunai csoporthoz kötődik: Bara-

bás Róza nagyapjának testvére a telepítések során került oda, majd évtizedekkel később a leszármazottak egy csátaljai énektalálkozón találkoztak és ismerkedtek össze.

És érdekes volt, mer apám csak egyszer volt ott Székelykevéen, mikor katona volt, és Bukovinába, vagyis Istensegítsen nem mehetett szabadságra, hanem oda ment Székelykévére a rokonsághoz. Egyszer látta őket. És ez is nagyon régi. Az anyai nagyszülők is próbálkoztak, de nem tudták megszokni az Al-Duna mocsaras vidékét (a nagymamám azt mondja, hogy ilyen kis kulipintyó volt, és ott főztek, a békák beleugráltak az edénybe), így ők visszaköltöztek Istensegítsbe. Ugyanakkor többek között szerepel itt fénykép az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszusról, ahol az édesapja részt vett, 1961-es datálással a bukovinai látogatásról, a Szucsáva-beli lábmosásról, hazatérők, honosítási okiratok, 1941-es kimutatások a bukovinai tulajdonviszonyokról stb. Szomorú dolgokat éltünk át. Hiába, tényleg, ez a legszomorúbb, mikor úgy éreztük, hogy mi hazajövünk, mer el kellene, én úgy érzem, hogy Magyarországnak a lakossága, mostani lakossága, egy kicsit észre kellene, hogy vegye, hogy Magyarország nem akkora volt, és ott is magyarok laktak. De ki tehet róla? Lehet, hogy a fél háza odaesik, a másik fele meg... Hány családot így elszakítottak. (...) A rokonok, akkor tudtuk még. Látod, apukádék úgy srégen laktak. Nem is, nagypapád. Srégen laktak velünk szembe. És az egyik testvére a bátyámnak vót a barátja. És tudod egy olyan zárt közösségbe éltünk mi ott, az az öt közösség, hogy hát ugyanúgy a józseffalviak, meg mindenki, hát így összeházasodtak, és így tudtak, hogy is mondjam, megmaradni. – mondta egy alkalommal az életéről és a rokoni kapcsolatokról jelentőségéről.

Évek óta egyedül él – bár a szomszédasszonya még a Lőrincz Istvánnak tett ígéretét tartva, minden nap átmegy hozzá, s családja is látogatja. Beszélgetéseinkkor gyakran a szomorúság, megtörtség, a fia és férje fájdalmas hiánya tükröződött: *Nem szeretnék hosszabb időt. Nem. Ilyen ez az élet. Be kell, lássa az ember, hogy minden múlandó.* Élete és kora ellenére is hosszú, nagy kertje mindig példásan gondozott, s tele van növényekkel, virággal.

László Gergely Pál

Déva, 1961 –

Fajtam történelmébe, a bukovinai székelységébe, úgyszólván beleszülettem.

László Gergely Pál talán a leginkább elhivatott ember, akit a bukovinai székelyek történelmi vonatkozásainak felkutatása kapcsán ismerek. A dévai telepes gazda, László János⁷⁰⁷ és a hertelendyfalvi Zsók Teréz unokája, szülei és ő maga már a dévai telepen nőtt fel. 1980-ban tanúja volt a régi telepi házak lebontásának, helyükre panelházakat húztak fel. Saját bevallása szerint mindig is érdekelte a történelem, de a család helyzete miatt a középiskola után nem tanulhatott tovább, így hosszú ideig a maga érdeklődésére gyűjtött, olvasott, 2006-ban járt először Bukovinában. 2005-től publikál cikkeket (többnyire Hunyad megyei lapokban, néhány alkalommal román nyelven is), majd több önálló kötete is megjelent, főként magánkiadásban.⁷⁰⁸

Első dévai látogatásom során feleségével, Marival együtt nemcsak befogadott és vendégül látottak (többek között egy hatalmas tepsinyi házi csokoládéval), hanem Gergé gondos idegenvezetőmnek is bizonyult a városban és a környéken, majd később Bukovinában. Az utóbbi években impozáns mennyiségű anyagot gyűjtött össze a bukovinai székelyek kapcsán, a levéltári feljegyzésektől, anyakönyvi adatokon és az újságcikkeken, családi fényképeken és dokumentumokon keresztül (melyek között olyan kuriózumok is vannak, mint az ún. egyenlítői keresztlevél, amelyet a Dél-Amerikába tartó hajóutak során állítottak ki, s e szerint Pali László 1922-es útja során a Delfin nevet kapta) a Bukovinában még fellelhető jegyzőkönyvekig – számos kutató irigyelheti az elszántságát. Az egykori telepen álló lakásában akárhova nyúl az ember, mindenhol a gondosan gyűjtött és rendszerezett bukovinai emléknemokra bukkan, szobája egy zsúfolt múzeumi adattárhoz hasonlítható. Gergé azóta időt és anyagi forrásokat nem kímélve járja az egykori bukovinai falvakat, közel harminc alkalommal fordult meg ott a legkülönfélébb céllal. Ilyen módon ő volt az egyetlen magyar az 1941-ben Istensegítsben maradt Szóts Gergely temetésén 2007-ben; hatására került többé-kevésbé „vissza” Sántha Alajos alakja a helyi közösség emlékezetébe. Gyakran emlegeti nagyapja, László János és Sántha Alajos rokonságát, miszerint harmadunokatestvérek voltak, amely kapcsolati szál az émikus értelmezés szerint a történelem iránti érdeklődésre, az írás is magyarázatot ad. Hosszabb-rövidebb interjúk, videó-interjúk gyűjtései zavarba ejtően sokféle területet foglalnak magukban. A teljesség igénye nélkül, például utána járt az andrásfalvi kovácműhely vagy a

⁷⁰⁷ László János 'Pali János' (Istensegíts, 1878– Déva, 1958): 1901-ben, a két kivándorlási hullámban érkezett Dévára, segédkezett a sztrigyszentgyörgyi és csernakeresztúri telepítésekénél is. Első felesége halált követően Szegedre költözött, majd visszament Dévára. 1922-ben Argentínában, Braziliában és Uruguay-ban járt, egy esetleges telepítés körülményeit próbálta felmérni. A dévai Régitelep bírójává vált, illetve erős politikai érdeklődés jellemezte (például jó kapcsolatot ápolt Petru Groza-val). 1937-38-ban fejezte be írását *A Bukovinában élt magyarság és lecsapolódottjainak története 1762-1914-ig, az első világháború kitöréséig* címmel, amely számos értékes történelmi, társadalomtörténelmi adalékkal szolgál a bukovinai székelyek kutatásához, és amely szerkesztett változata 2005-ben jelent meg. (László 2005.)

⁷⁰⁸ Többek között László G. P. 2009., 2014., 2016., de nyomdakész állapotban van több kézirata (például: *A dévai karácsonyi szokásokról, Bukovinai székely telepítés Sztrigyszentgyörgyön, Bukovina másképp*), illetve készülőfélben a történelmi regénye (*Istenben bízva*).

józseffalvi Druzsabáczky sírja sorsának, a bukovinai románságtól visszaemlékezéseket gyűjtött az 1941-es telepítések kapcsán, a dévai és környékbeli telepeken népszokásokról, feldolgozta a járványok időszakát és a hadikfalvi tanügyi jegyzőkönyvek anyagát, interjúkat készített számos idős bukovinai székellyel, románra fordította Sántha Alajos írását, míg Daniel Hrenciuc-ét magyarra és a Hunyad megyei magyar családok családfáit készítette el, több ezer (tízezer) nevet és adatot vitt be a családfakészítő-programba. Hogy honnan van mindehhez energiája? Pontosán nem tudnám megmondani. Talán különös egyvelege lehet a gyökerkeresésnek, a történelem domesztikálása igényének, a személyes motivációknak és a családi örökségnek.

Szerteágazó témaválasztása elsőre improvizatívnak tűnhet. Azonban minden esetben a „rólunk szóló történelem” (*histora à soi*) megragadására törekszik és a bukovinai székelyek nem vagy nehezen meglátható emléknymait kutatja. Gyakran hangsúlyozza, hogy az *egyszerű emberekhez szeretne szólni, a saját nyelvükön*, hogy megismerjék a bukovinai székelyek valódi történetét. Megnyilatkozásaiban, írásaiban egyaránt jelen van a kritika, *hogy lássák, hogy másképp is van, azért írom ezeket*. Így például ő az, aki az 1941-es telepítést kapcsán megjegyzi azt is, *minket, dévaiakat itt hagytatok a román közt, mert nekünk nem volt kinek panaszkodni, s nektek volt!*

*Generációk: László János, Sántha Alajos és László Gergely Pál.
A képet László Gergely Pál szerkesztette.*

Motivációja a megbizonyosodás igénye, amely minden alkalommal tovább viszi, hogy utánajárjon a látszólag készen kapott információknak is. Például: „Nem tudom, kinek merre lehet ismerőse, de valahogyan javasolni kellene, hogy Hadik Andrást már ideje lenne szentté avatni. Mert bármerre is nézünk, ő csak jót tett, csak jó tulajdonságai voltak, senkinek nem ártott, mindig jó szándékok vezették, ellenségeinek odatartotta orcája másik oldalát is, és ez nagyjából megfelel egy hivatalosan elismert és felavatott szent tulajdonságainak. Ilyenszerű Németh Kálmán is, a doktor, de erre még lesz időnk idén kitérni, mert az egész idei év neki a születésnapja lett. (...) Az amnesztia megjelent, de nem Hadik, hanem Habsburg patent alatt. Erről vehetett példát Edison is, amikor még a nála dolgozó Tesla munkáit saját neve alatt szabadalmazta. (...) Pedig Hadik meghagyogatta, hogy a telepítéskor kérdezzék a moldvai magyarokat: székelyek vagytok-e? Igen. Madéfalvi menekültek vagytok-e? Igen. Akkor jöhettek. Később a krónikásokkal hoztak össze egy villámtalálkozót, és testi fenyítés fennállásának veszélye mellett meghagyogatták nekik: ha irtok a bukovinai magyar falvakról, így kezdődjön: 'a madéfalvi veszedelmet követően a Moldvába menekült székelyek alkották...' De még jobb ha, csíki székelyeknek írják őket. (...) Andriska életrajzírói ezt jegyezték fel a méltó utókor számára: 'élete végén kegyelmet eszközölt ki a Habsburg kényszersorozás elől Moldvába menekült székelyeknek és családjaiknak, akiket az általa kormányzott Bukovinában telepített le. A bukovinai székely települések közül Hadikfalvát és Andrásfalvát is őróla nevezték el hálából.' Hadik 1790-ben halt meg. Élete végén, Bukovinában már megszületett a második generáció, ezeknek nem volt szükségük amnesztiára 24 évvel Madéfalva után. Az amnesztia Madéfalva után egy évvel lépett életbe, 1765-ban. (...) Tényleg nincs senkinek ismerőse a szentek közt?''⁷⁰⁹

Martin Lyons terminológiája mentén nevezhetnénk őt betolakodó írónak. Munkássága részletesebb áttekintése során ez sok szempontból problematikusnak tűnik a lokális közösség és a tágabb csoport igényeire válaszoló, a bukovinai székelyek történetét korábban ismeretlen források alapján láttató, annak számos – kanonizálnak tűnő – pontjára rákérdező író esetében. Munkásságát, fáradhatatlan kutatómunkáját 2015-ben Gáspár Simon Antal leszármazottai saját kezdeményezésükre egyszeri és megismételhetetlen Gáspár Simon Antal díjat adományoztak neki.

⁷⁰⁹ László G. P. é.n.

A Lőrincz – Miklós család gyűjteménye

A gyűjtemény tartalma

Az alábbiakban közlöm a gyűjtemény tartalmát, a generációk és az azokhoz tartozó dokumentumtípusok könnyebb áttekinthetősége végett. A források heterogén jellege miatt érdekesebbnek tűnik a generációk mentén bemutatni a kapcsolódó primer anyagot. Ehhez kapcsolódik több, egyéb regiszterben (például múzeumi archívumokban, magánszemélyeknél stb.) fellelhető dokumentum (ezek esetében külön jelöltem a lelőhelyet, minden más dokumentum a család tulajdonában van). A gyűjteményhez tartozó, de generációhoz információ hiányában nem vagy csak feltételesen köthető dokumentumokat külön jelzem. A család tagjaival készített narratív interjúk alapján valószínűsíthető, hogy az itt felsoroltakhoz képest további dokumentumok tartoztak ide.

Nyisztor Jánosné Várda Balbina (Józseffelva, 1863 – ?)

Magnókazetta. Várda Balbina énekei, valószínűleg a Kodály Zoltánnak a családnál folytatott gyűjtéseivel kapcsolódnak, gramofonfelvétel-másolatai.

Lőrincz Antalné Nyisztor Márta (Istensegíts, 1882-Majos, 1969)

- *Lakodalmi szertartás. Visszaemlékez(és?), 1950* (61 lap), NM EA 28173, gy. Forrai Ibolya, 1999.
- *Halotti énekek*, 73 lap
- *Karácsonyi énekek*, 7 lap
- Lőrincz Péter ösztöndíj-kérvénye, Pécs, 1915. március 15.
- **Levelek:**
 - Pölöskey (?) (női írás) levele Nyisztor Mártának 1918. április 16.
 - Pölöskey Vince levele Nyisztor Mártának 1944. május 31
 - Pölöskey Pálné levele, Hegyeshalom
 - Pölöskei Vincétől Nyisztor Mártának, Bogyoszló, 1942. június 14.
 - Pölöskei Pál levele Nyisztor Mártának, Bogyoszló, 1942. július 15.
 - Pölöskei család levele Nyisztor Mártának, Bogyoszló 1943. december 26.
 - Pölöskei Pál özvegyének levele Lőrincz néninek, Hegyeshalom, 1943. VII. 13.
 - Pölöskey (?) (női írás) levele Nyisztor Mártának 1918. április 16.
 - Pölöskey Vince levele Nyisztor Mártának 1944. május 31
 - Pölöskey Pálné levele, Hegyeshalom
 - Szalaynéétől Nyisztor Mártának, Sopron, 1968. szeptember 2.
 - Lőrincz Gergely levele Csátaljáról testvéreinek és édesanyjának, 1948. november 28. (Lőrincz Zoltán kézdivásárhelyi levelét is másolta le nekik)

- Ismeretlen feladótól levelezőlap Nyisztor Mártának, 1918. április 13.
- Egy levél került elő, amelyet a Nyisztor Márta írt Csátaljára, Barabás Lázár feleségének halála miatt (tartalom: részvétnyilvánítás, Csátalján járt kanadai rokonok látogatásának elmulasztása), 1965. november 11. A levél Barabás Lázár lányának, Barabás Róza tulajdonában van Csátalján.

Miklós Gáborné Lőrincz Borbála (Istensegíts, 1908-Majos, 1991), férje Miklós Gábor (Istensegíts, 1911- Majos, 1993)

- *Egy igaz történet Romániába 1925be* (4 lap), lejegyzője: Miklós Gáborné Lőrincz Borbála
- *Bukovinai Istensegítsi Betlehem Karácsonyban a székejek szokása szerint* (14+2 lap), lejegyzője: Miklós Gáborné Lőrincz Borbála
- Miklós Gáborné Lőrincz Borbála: *Önéletrajzi visszaemlékezés* (59+6 lap)
- Táblázatos (*sorszám, hol-kinél, alkalmazás megnevezése, metől, medig*) a juhászat körülményeinek változásáról (6 lap), lejegyzője: Miklós Gáborné Lőrincz Borbála
- *Énekek* (21 +9 lap), lejegyzője: Miklós Gáborné Lőrincz Borbála
- *Dicsértessél szent keresztfa* – 2 lap, lejegyzője: Miklós Gáborné Lőrincz Borbála
- Kis alakú füzetben: címek, kiadások, bevételek, Kodálytól egy nyugta, miszerint küldött 200 forintot, egyéb, a mindennapi élethez kapcsolódó és egészségügyi események, pl. levél küldése Kodálynak, fejemre esett egy karó stb. (20 lap+ kb. 30 lap), lejegyzője: Miklós Gáborné Lőrincz Borbála
- Összegyűjtött dokumentumok: téesz jegyzőkönyv, Miklós Gábor téesz könyve, Miklós Gábor rádióműsorvevő engedélye (1947. április 22.), gazdasági feljegyzések, árak, bevételek
- Újságcikkek: 9 kivágott kép, cikk Kodályról és a Röpülj páváról, *Autóval, csacsiháton c. cikk Miklós Gáborról, Meddig juhász a juhász?, A mi falunk: Majos*, téesz hírek, M. G. fényképe, angol nyelvű megemlékező cikk Peter „Lorencz” Lorenc (1857 –1945), Kóka Rozália cikke a Honismerteben *Kodály a bukovinai székegyek emlékezetében* címmel (Kóka Rozália ajánlásával, 1982. 6. szám 19–21.)
- Levél Csermák Gézától Miklós Gáborné Lőrincz Borbálának, 1956.március 30.
- A házaspár által a Wosinszky Mór Megyei Múzeum (Szekszárd) számára ajándékozott fényképek (88.1.1–88.1.70., 70 darab), viseleti darabok és használati tárgyak
- Lőrincz Péter levele Kanadából Miklós Gábornak és Lőrincz Borbálának 1991. február 22.
- Román nyelven írt levél, feladó, címzett és dátum nélkül, de a tartalmából arra lehet következtetni, hogy Lőrincz Borbála lehetett a címzett
- Ambrus Vilmos (Lőrincz Borbála testvérének, Imrének keresztapja) dr. Mester Miklóstól kapott leveleiben több alkalommal említi a Lőrincz Borbálát és Miklós Gábort (például 1978. 12. 23., 1979. 10. 03. 1978. 05. 26., lelőhely: NM EA 20729)

Szőts Istvánné Miklós Erzsébet (1943. 11. 12. –)

- Miklós Erzsébet által összeállított családfák, 4 lap
- Rudolf László által összeállított családfák az 1770-es évektől+ segédlet a családfákhoz

- Családfák alapján családtörténeti feljegyzések, azok magyarázatai 10 lap
- Címjegyzék (például családtagok e-mail címei, megyei orvos elérhetősége)
- Újságcikk róla és családjáról (Megyei Napló), 1 darab
- Bukovinában használt kifejezések jegyzéke és jelentésük, 4 lap.

A füzet más írással egyéb dalszövegeket, verseket tartalmaz (például *maláj lány, szeretlek téged, miért van az...*), vélhetően (részben) a fia írhatta őket.

A családi irattárban található, összegyűjtött, más szerzőkhöz vagy szerzőhöz nem egyértelműen köthető dokumentumok

- *Rózsafüzér szentolvasó énekei* (6 lap)
- *Menyaszonny búcsúztató* (4 lap): *Beköszöntő a menyaszonny háznál, A vőlegény búcsúja az anyától, Vőlegény búcsúzik az apától, Menyaszonny búcsúja apától Menyaszonny búcsúja anyától, Az esküvőről visszatérve. Mikor a levest hozzák* (9+2lap)
- *Írott tojásminták* (2 lap)
- Miklós Lajos halottbúcsúztató verse
- *László Béláné született Nyisztor Anna 23 éves meghalt 1945. V. hó 19 temetés 21 – halottbúcsúztató vers.* Szerző: Lőrincz Gergely, Csátalja.
- Anyakönyvek, hazatérők és honosítást igazoló dokumentumok: Miklós Gábor keresztlő, Lőrincz Borbála keresztlő, Miklós Gábor és Lőrincz Borbála esketés, Miklós Gábor hazatérő, Miklós Gábor honosító okirat, Lőrincz Antal Nyisztor Márta esketés, Lőrincz Ádám Molnár Borbála esketés, Tusa Ambrus honosító okirat, Tusa Ambrus hazatérő igazolvány, Nagy Brigitta keresztlevelel, Szócs Péter keresztlevelel
- Bukovina road map + Istensegítség térképe, összegezve az 1941-ben ott élt családok lakóhelyét, 8 lap
- Hozzávetőleg 200 fénykép a családról + több családi fényképalbum
- *Visnyevác Jugó térkép*
- Boríték, feladó címe: *Miklós Mihály / Cristul / 19933 / jud: Hunedoara (2630) / Romania*
- Magnókazetta. A oldal: *Vilmos bácsi, Zoli bácsi, Miklós mama, Erzsi (irányított felvétel) 1. énekes: Szőre van a lovamnak, megizenem a szeretőm anyjában, Szárnya, szárnya, szárnya van a madárnak, Éjfél után egyet ütött az óra (Szendrő báró balladája), Galícia körös körül füstbe van, Átkozott volt ki a gőzöst csinálta, Édesanyám sokat intett a jóra, Édesanyám mi van a kend kezébe; 2. énekes: (Zoli bácsi): Túl a vizen egy jegyenye tövében, Anyám édesanyám hogy esik az magának, porzik porzik az olesti utca, Elindultam szép hazámból, Juhászlegény, szegény juhászlegény; 3. énekes Bori néni: Sötét úton járok, hol járok nem tudom, mintha csak tengeren járnék éppen úgy álmodok, 4. énekes: Erzsi: Futott Marci ki a hegyre, Zúg a harang vasárnapra. Rádiófelvétel a juhászatról, pásztorkodásról.
B oldal: *disco party* – rádióból felvett könnyűzenei számok*

Mindemellett számos, bukovinai székely tematikájú könyv, kimásolt újságcikk tartozik a család gyűjteményébe (főbb szerzők: Németh Kálmán – régebbi és újabb kiadásban, Sántha Alajos, Sebestyén Ádám, Andrásfalvy Bertalan, Szóts Zoltán stb.).

Betekintés a gyűjtemény kontextusaiba és írott dokumentumaiba

Szőts István és Szőts Istvánné Miklós Erzsébet, a családi gyűjtemény tanulmányozása közben

Egy önélet rajzot írok életem soráról
1908-ban 8. hó 25-én születtem, 1914-ben Jugoszlávia
Édesapámat háborúba kellett kísérjék az állomásra
Édesanyám fogta az egyik kezemet apám másikát
Apám mikor ment ki az udvaron énekelt
Udvarom udvarom szép kertek udvarom

Nem sörözki többé az én gyenge kezem

^{maisk} Földjeimet buja gaz vére fel (buján)

Nem lesz ki (megművelje) dolgozza szorgalmas kezével.

Kicsiny voltam erre a het énekre emlékszem

Két tanító telt el minálunk Pótoskei Pál Toth Imre Magyar-

Magyarországról Hadikfalván is Kisvadász Gyula Szalai György

Karácsonyban karácsonyfát szoktak díszíteni

Az Úr Jézus születése napjára ez volt 1912-ben vagy 1913-ban

Engem a tanító ölébe vett körül hordozott karácsonyfá alatt

Itt is fölvevett a másik tanító az is körül hordozott.

Itt mondták mutassam mi tetszik mit a Jézuska hozott
Leveszik is nehem adják a mit szeretek.

Volt a karácsonyban mint egy 8 centis nagyságu
céma guliga (maszorka) rozsrézincukorból

Az tetszet nekem és levelek nehem adták

Más emlékeztetésem karácsonytól farsangig volt

Szabad volt megenni péntek hűvételével minden

nap a húst húsfélet szivaral csinált ételleket

Hammasszerdájig tényleg is csináltak a fiatalok

Édes anyám szivarban fánkot sütött monda egyeték

gyerekek mert holnap böjt van fánkot

Év	HOL-KINÁL	ALKALMAZÁSNAK	METÖL	MÉDIA
1914 Agustus ota	Bukovina ① Totensegítsen edes anyám here alatt növelkedtünk. Edes anyám háborúba Ársiába meghalt 6 tan maradtunk el	MEE NEVEZEZE GAZDASÁGI CÉLEL stb	Ha, jó idő volt, mire is elvejen hajtották, ha rossz akkor, aprilis elvejen A hős bárányok kevelés társas Kajus 1 szokott lénni.	A birka is volt hint hatalom éjel nagy jó időben jó időben innen nagy munka nagy egyaránt, míg a hős lelést nagy
1931. é.	Rodocra voltam 6 hónapig varrodába amit ott kellett hagynom a merei munka meg a háztartási munka vált.		Fejmi kertek a birka hat nekem is dolgozom kellett nyáron tegyem ki a és kiadásba agrad kiadás ha a gazdák, nagy a romlás október 10-ig tartott a fejje ha jó idő volt.	
1935. é. Február 18-an Közke- mentem	Fejjeim volt akkori juhász máj. 1 évig és tár honapot lak- tunk a szülőkhel	Fejjeim edes anyjával 14 éves korától, közzei birkaikat örülte 1931-1932. é. Romániába volt mint fejő juhász. A ortom holtana. Nagyon szűk az adgok társas ami az ok munkájuk volt más munkára nem mehettem figyelmem kellett mesén háztartásban juhászban.	En azonosítol meg a fejjeim tel járulnom, kellett rajt az nyáron fejő kiadásot.	
1937- é.	Hárat vettük vettünk ottan Totensegítsen A hős edes any- jától a közzei juhászsegítő mindenben segítsege voltam		En azonosítol az anyám vagyis anyosom nagy vigyázok, ha fel idő lesz a fejjeimnek két három száz kiloval tul legyetek a fell kiadás nól.	
1941- é. telen	Hatónának vitték telen Három három honapot volt 20 lóval bir- hánk volt mire in- trigáram, stb meghellelt tanul- jak mindent	A közzei birkaikat aprilis elvejen hajtották, ha a legelőre, este haza majus elvejen le- velattották a hős bárányokat. Fej csopátba örültek haza nem jártak, a legelőt a gazdák firtették birkaikat, A juhász 1 birka után amit fejt a gazdának odát 8% fejőket de örösi díjat nem kapott, amit nem fejt arról beszélt díjat kapott.	Más hegy nem birjátok, ha fi- zetni. És mindig a gazdák voltak, Nhiink jutott ha maradt, Hagom magamot is ellenőrzésem.	

Begyűlölet, 1943. m. 13.

Keoldes Lőrincz pini!

Sogoromtól írték, hogy kedves Lőrincz
piniék pl. fogak jönni szeretné boldogult
ferjenek a síját meglátogatni.
Sogorom elküldte kedves leveliket és én
melyen megrendelné könyveket megkötés, és
vettam kedves sorokat. Úgyem jól lesz, hogy
pennyire szeretlek az ételem boldogult ferje
Bihartól, a mai világban pini pinié
gel találkozni. Kedves látogatásuknak kiindul
kattantam öröklő nagyon kegyes irjál meg
pontosan írták. Sogorom írták, hogy
hogy plöccör Begyűlölet nemcsak a
Sogorom írták a mi hajlékunkba.
Lélek alig várom, hogy megismerhessem a kegyes

A visontlátásig ismeretlenül
szentelték jobboldal és mindnyájukat

őv Pölöskey Lőrincz

Pölöskeiné levele Lőrincz Antalnének, 1943. július 13.

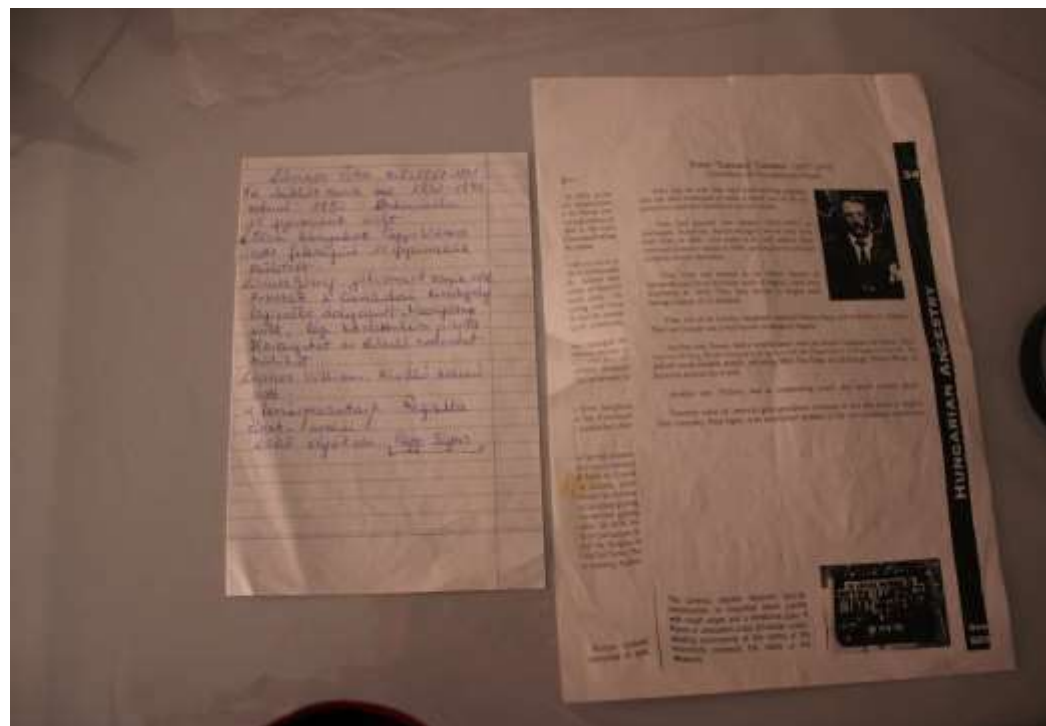
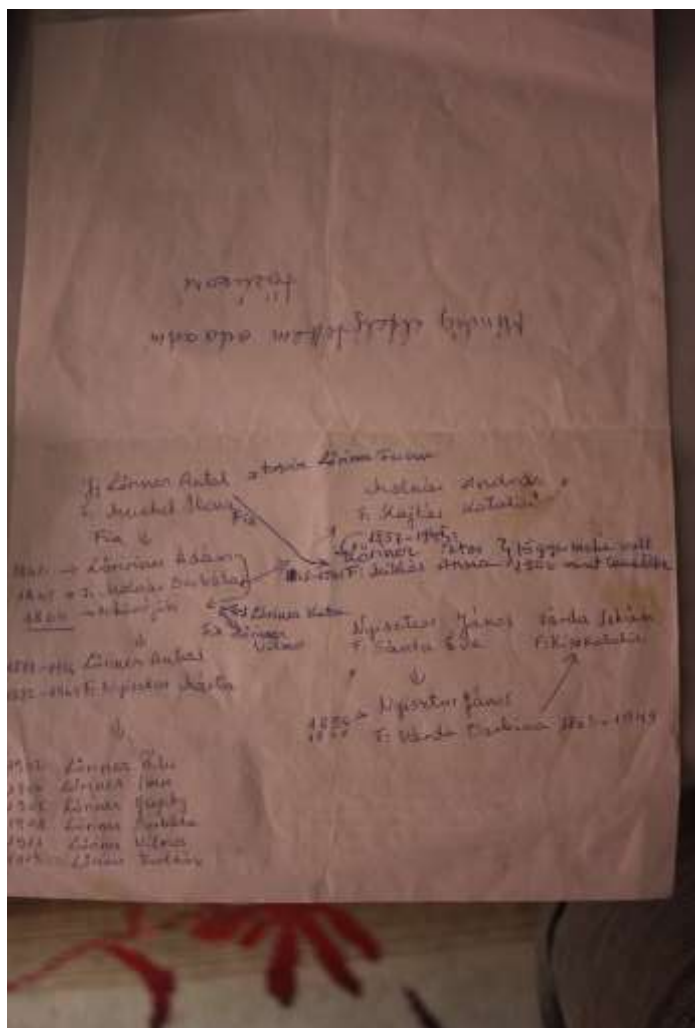
Dragii nostri

Ne-am bucurat foarte mult când am primit scrisoarea de la voi și ne-a făcut bine să ni se scrie să ne scrieți. Trăgăm speranțe că poate o să scrieți corect pe la noi dar văd că nu vrei să scrieți. Să știți că ni s-a scris că nu ne reamintim unele produse: benzina 15 lei litru, motorina 12 lei litru. un opa murșă de la 1,50 lei la 3 lei și mai scumpă lăptăși și unele din saloniul nu le-a făcut mai mult de timp. treaba merge bine. în continuare vă scriem că în țară e foarte frig și trebuie să vă scrieți despre a noastră frumusețe. Am băgat nouă fete? Dorim să vă scriem ce mai face? Pe omul acela din Botovani nu ne-l cunoaștem dar dacă aflăm ceva vă scriem. Cu știți că și-a scris tata dar tot nu a venit că a început să lucreze corect la țară și nu are timp. Foarte de dumnezeu și în ea cu vârstă după ce terminăm treaba la țară. Un kg de mazăre costă 70 lei iar la stat un kg de lână 150 lei. O ouă de lână la particulari costă 15 lei.

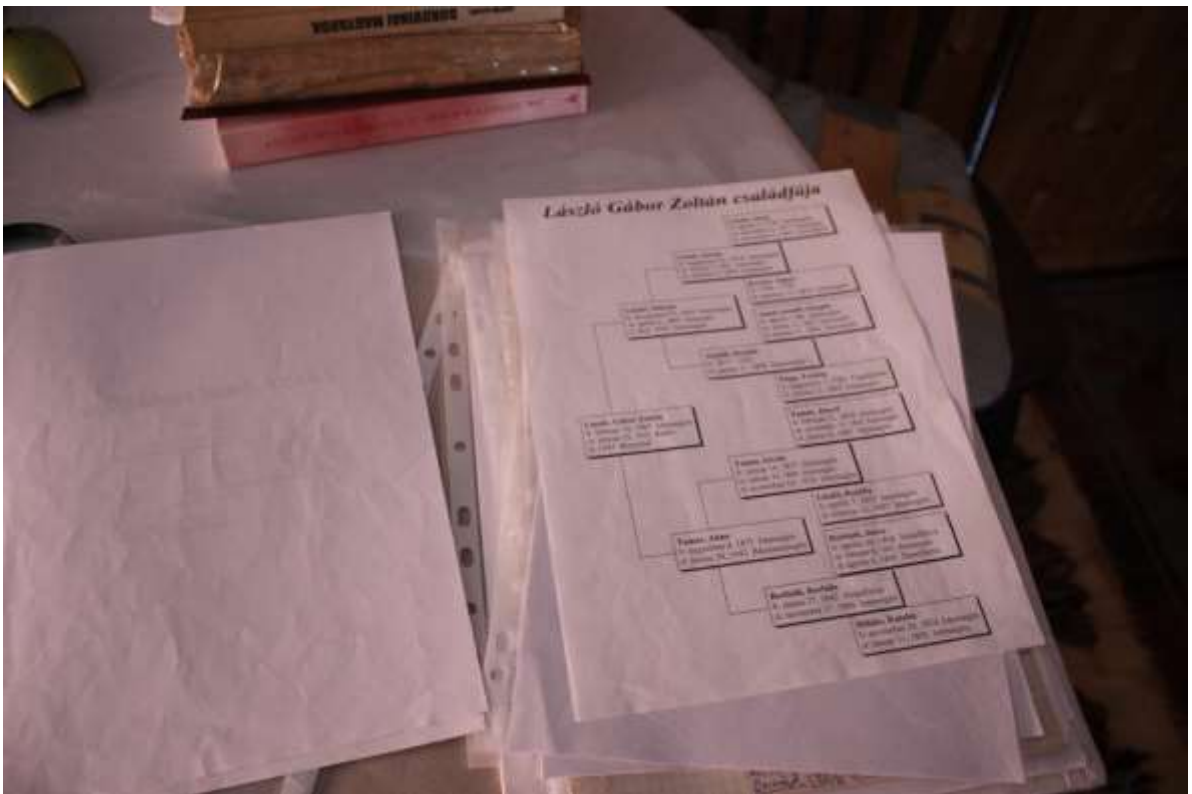
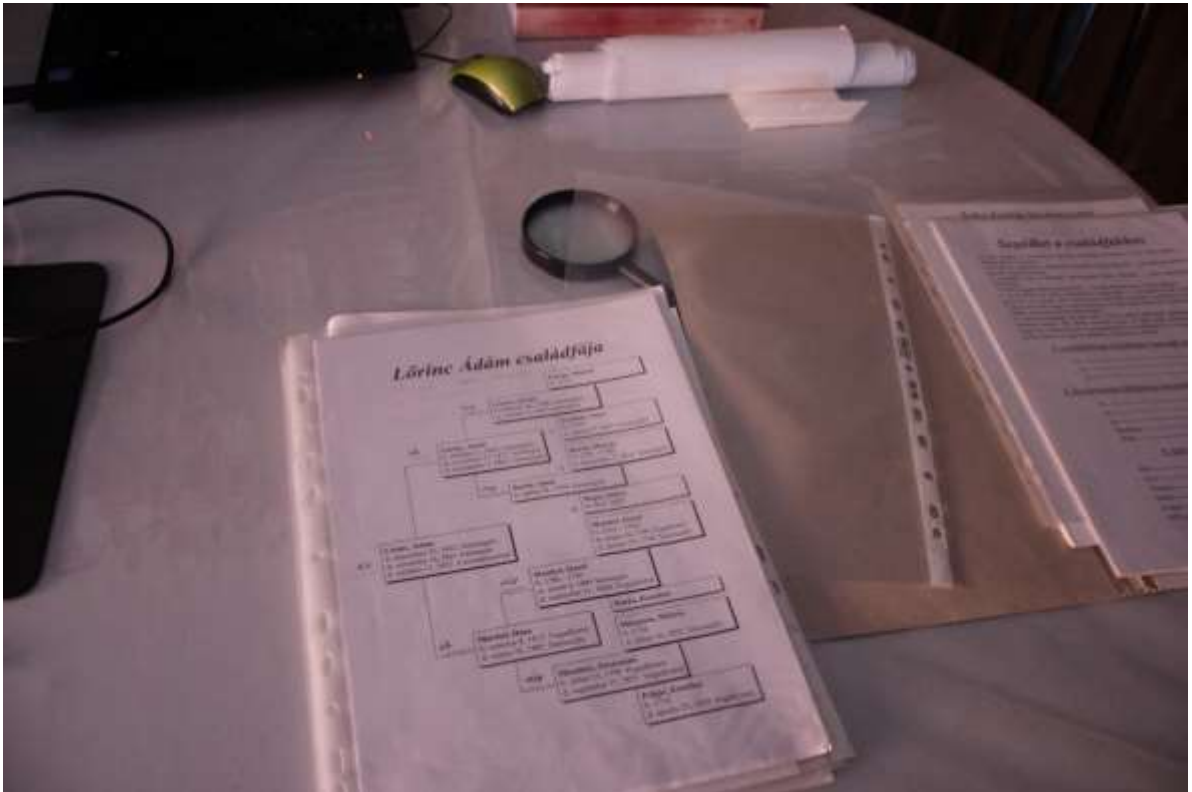
Tata a scris o premedie din cele două zile. Alina spune că ecluse bun și ar vrea să mai merge la Ungaria să se născă foarte bine. Să-i scrieți lui Tomas și nu se supere că nu am fost pe la el că știți cum e aici cu omul. Vedeti poate puteți veni până la noi să acceptăm foarte mult. Ce mai face Ana? Cum scrie scrisoarea dar nu se-a răspuns. Fetita mea a făcut meru cu gheață la vârstă. Ce face Gabo? și Josca? Multe salutări din partea noastră. Alina am născut bine la voi dar ce folos că am stat puțin fiind în casă și nu am stat până la ora 6 la dușoara (scara) și am urublat foarte puțin în vârstă. E foarte rău că nu ne scrieți statul bun și ce au venit mai des pe la voi. Să scrieți cât costă 1 DOLAR AMERICAN pe la voi la particulari sau dacă merge publicile deșerte. Poate cu adresa m-am adresat mai ușor.

Román nyelvű levél, a Lőrincz – Miklós irattárból.

Kapcsolatok és családfák

Szőts Istvánné Miklós Erzsébet által összeállított családfák, családtörténeti feljegyzések

Rendelésre készített családfák a gyűjteményben

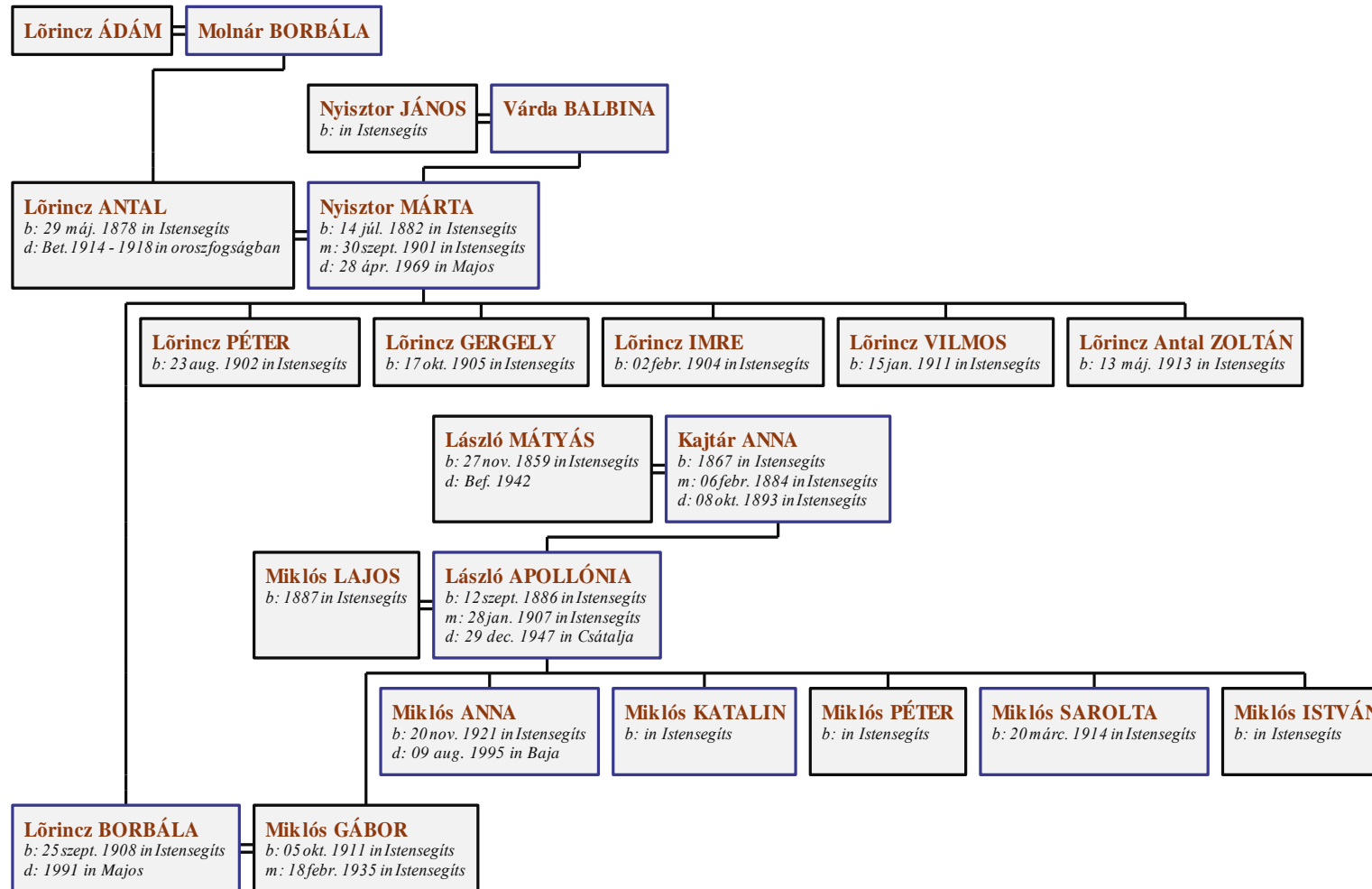
Descendants of Antal Lőrinc

1	Lőrinc, Antal	b: május 29, 1878 Istensegíts	d: Bef. 1969
..	+Nyisztor, Márta	b: július 14, 1882 Istensegíts	d: április 28, 1969 Majos m: szeptember 30, 1901 Istensegíts
..... 2	Lőrinc, Péter	b: augusztus 13, 1902 Istensegíts	
..... 2	Lőrinc, Imre	b: február 2, 1904 Istensegíts	
.....	+Gáspár, Anna	b: november 20, 1905 Istensegíts	m: november 25, 1925 Istensegíts
.....	3	Lőrinc, Aladár	b: augusztus 19, 1926 Istensegíts
.....		+Molnár, Vilma	b: december 12, 1929 Istensegíts
.....	4	Lőrinc, Ilona	b: december 4, 1951
.....	4	Lőrinc, Etel	b: március 24, 1955
.....		+Kontár, Juraj	b: augusztus 7, 1954 Galánta m: szeptember 4, 1977
.....	5	Kontár, Eszter	b: április 4, 1978
.....	5	Kontár, Veronika	b: július 27, 1983
.....	5	Kontár, Noémi	b: augusztus 22, 1987
.....	5	Kontár, Emese	b: január 11, 1989
.....	3	Lőrinc, Antal	b: június 17, 1928 Istensegíts d: június 27, 1928 Istensegíts
.....	3	Lőrinc, Eugénia	b: április 6, 1930 Istensegíts d: május 2, 1936 Istensegíts
.....	3	Lőrinc, Etelka	b: december 5, 1937 Istensegíts d: október 21, 1954 Majos
..... 2	Lőrinc, Gergely	b: október 17, 1905 Istensegíts	
.....	+György, Terézia	b: február 5, 1911 Istensegíts	m: január 15, 1930 Istensegíts
.....	3	Lőrinc, Margit	b: január 16, 1931 Istensegíts d: 1935 Istensegíts
.....	3	Lőrinc, Nándor	b: szeptember 16, 1932 Istensegíts
.....		+Turbuk-Lovász, Etelka	b: március 7, 1936 Istensegíts m: november 10, 1952 Csátalja
.....	4	Lőrinc, Nándor	b: 1954 Csátalja d: 1954 Csátalja
.....	4	Lőrinc, György	b: 1956 Csátalja d: 1956 Csátalja
.....	4	Lőrinc, Etelka	b: július 4, 1957 Csátalja
.....		+Varga, István	b: január 17, 1954 Hercegszántó m: július 24, 1976 Csátalja
.....	5	Varga, Richárd Nándor	b: január 18, 1977 Baja
.....	5	Varga, Otília Gyöngyi	b: október 29, 1983 Baja
.....		+Pap, Attila	
.....	6	Pap, Patrícia Otília	b: február 5, 2003 Baja
.....	3	Lőrinc, Ödön	b: augusztus 29, 1934 Istensegíts
.....	3	Lőrinc, Elemér	b: szeptember 5, 1937 Istensegíts
.....		+Varajti, Magdolna	m: szeptember 14, 1957 Kalocsa
.....	3	Lőrinc, Piusz	b: március 9, 1940 Fogadjisten d: március 15, 1940 Fogadjisten
.....	3	Lőrinc, Piusz	b: november 1, 1943 Istenes
..... 2	Lőrinc, Borbála	b: szeptember 25, 1908 Istensegíts d: 1991 Majos	
.....	+Miklós, Gábor	b: október 5, 1911 Istensegíts	
..... 2	Lőrinc, Vilmos	b: január 5, 1911 Istensegíts	
..... 2	Lőrinc, Zoltán Antal	b: május 13, 1913 Istensegíts	

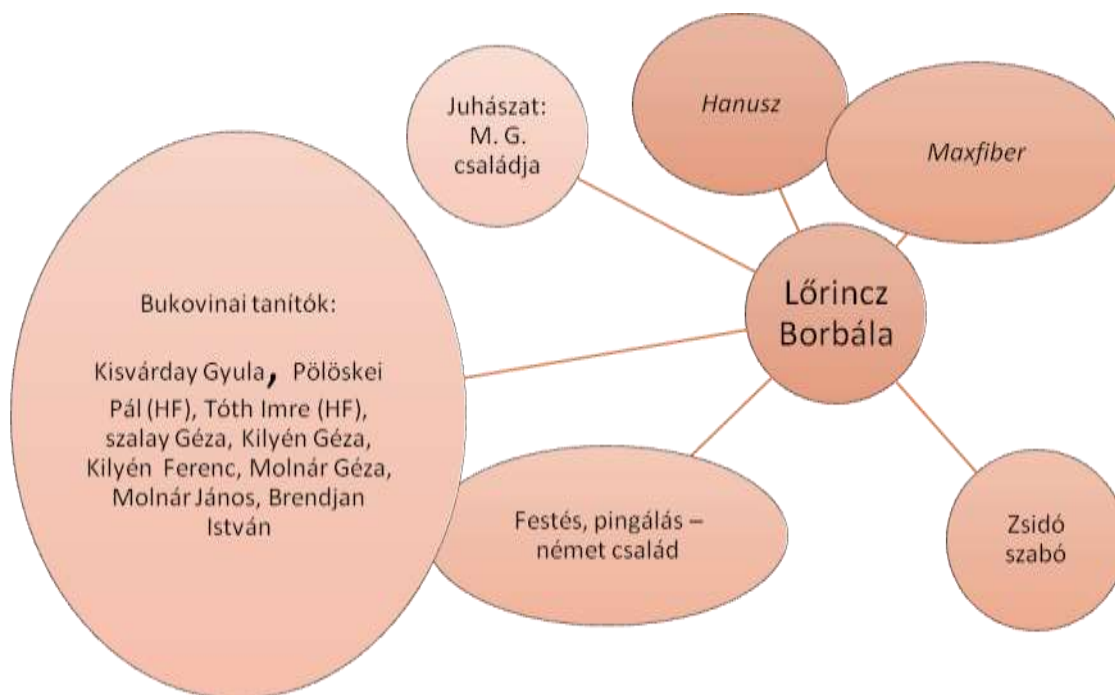
2-es gyermekek, 3-as unokák, 4-es dédunoka, stb

Lőrincz Antal családfája. Összeállította Rudolf László.

All-in-One Tree of Lőrincz Borbála

Lőrincz Borbála családfája (részlet)

A tanuláshoz köthető kapcsolatok Lőrincz Borbála írott dokumentumaiban

Fényképek

Miklós Gábor, Lőrincz Borbála és családja. 1941 előtt. A lenti képen jobbra a házaspár másfél éves korában elhunyt gyermeke.

Lőrincz Borbála édesanyjával és testvéreivel, készült 1920 körül.

Bukovinai székely csoport a Parlamentben az Eucharisztikus Világkongresszus alatt, 1938.

Miklós Gábor, 1950-es évek.

1956 után, a Pölöskei családnál látogatóban Sopronban

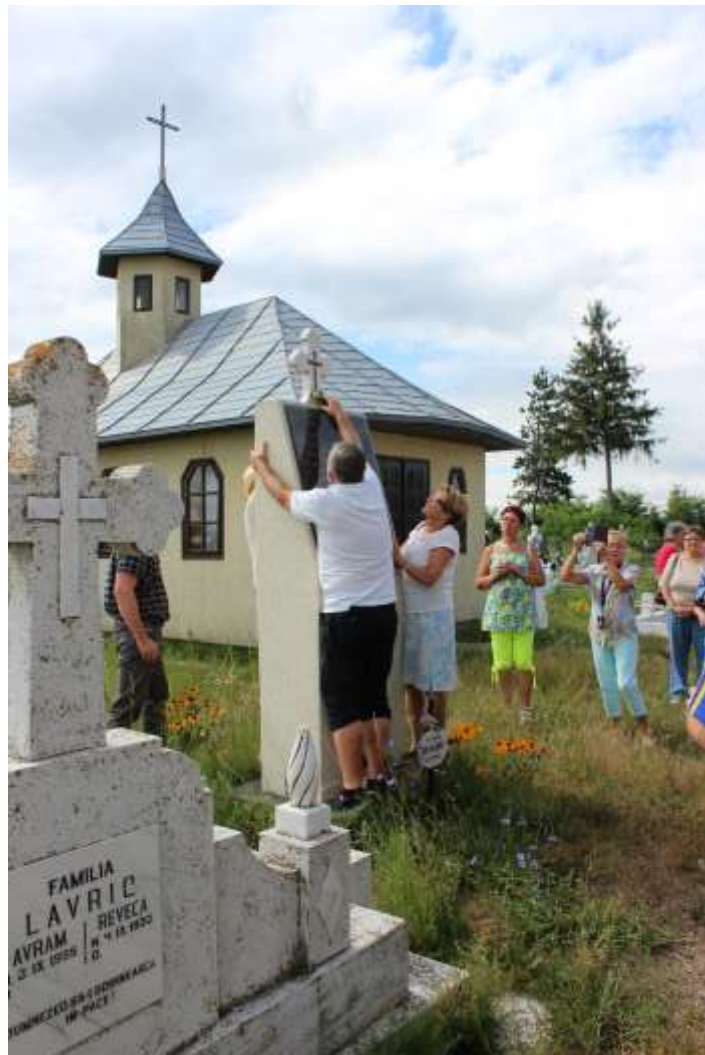
Fényképek a Bukovina: „az otthontalanság otthona”? című részfejezethez

Megemlékezés Fogadjistenben. 2017. 07. 25.

Fürdés a Szucsáva folyóban. Andrásfalva, 2017. 07. 26.

Megemlékezés az andrásfalvi temetőben. 2017. 07. 26.

Kövek, víz, búza, föld gyűjtése Bukovinában. 2017. 07. 26.

Fábiánék. Az utazás során a rokonok közös fényképezkedése Radócon. 2017. 07. 26.

Megemlékezés és imádkozás Hadikfalván. 2017. 07. 25.

Rokonkeresés az autóbuszban. 2017. 07. 24.

Az istensegítsi térkép tanulmányozása az autóbuszban. 2017. 07. 24.

Cukorka, csokoládé osztogatás a józseffalvi gyermekeknek. 2017. 07. 25.

Megemlékezés a józseffalvi templomkertben. 2017. 07. 25.

Megemlékezés Madéfalván, az emlékmű mellett az Emelt fővel c. kiállítás, 2017. 07. 27.